MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Jolanta BIELIAUSKAITĖ

ŠIUOLAIKINĖ SOCIALINĖS TEISINĖS VALSTYBĖS SAMPRATA

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2005–2011 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Saulius Arlauskas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S)

TURINYS

ĮVADAS..... 5
Tyrimų apžvalga..... 9
Tyrimo metodologija..... 14

1. ŽMOGAUS TEISIŲ DOKTRINA ŽMOGAUS IR VISUOMENĖS SANTYKIO KONTEKSTE..... 15
1.1. Humanizmo principo turinio dviprasmiškumas žmogaus teisių doktrinoje..... 15
1.1.1. Dvilypė žmogaus prigimtis kaip žmogaus teisių šaltinis..... 16
1.1.2. Etinės atsakomybės ir dorybių svarba žmogaus teisių doktrinai..... 18
1.1.3. Diskurso dėl subjektinių teisių sąlygos skirtingose socialinėse situacijose..... 21
1.2. Gerovė kaip žmogaus teisių visumos apsaugos orientyras..... 25

2. SOCIALINĖ TEISINĖ VALSTYBĖ KAIP ŽMOGAUS TEISIŲ GARATAS..... 30
2.1. Socialinės teisinės valstybės istorinė raida socialinių pokyčių erdvėje..... 30
2.1.1. Valstybės socialinių problemų sprendimų teisinė institucionalizacija – kelias socialinės teisinės valstybės link..... 31
2.1.2. Lietuvos kaip socialiai orientuotos teisinės valstybės raida..... 40
2.1.3. Šiuolaikiniai iššūkiai socialinei teisinei valstybei..... 45
2.2. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės teoriniai pagrindai ir funkcionavimo gairės..... 51
2.2.1. Valstybės socialiniai prioritetai globalios rinkos sąlygomis 53
2.2.2. Asmens, visuomenės ir valstybės santykio interpretacijų įtaka socioekonominių žmogaus teisių saugai..... 60
2.2.3. Šiuolaikinės visuomenės stabilumo veiksniai ir valstybės socialinė politika..... 66

3. SUBSIDIARUMAS, SOLIDARUMAS IR SOCIALINIS TEISINGUMAS KAIP ŠIUOLAIKINĖS SOCIALINĖS TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPAI..... 77
3.1. Subsidiarumo principas kaip asmens ir valstybės autonomijos teisinės apsaugos instrumentas..... 77
3.2. Solidarumo principo vaidmuo šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje..... 86
3.3. Socialinio teisingumo principų sistema ir jos įtaka socioekonominių žmogaus teisių saugai..... 97
3.3.1. Socialinio teisingumo kontūrai liberalizmo filosofijoje..... 99

3.3.2. Komunitarizmo filosofijos įtaka socialinio teisingumo principų sistemai..... 107
3.3.3. Visuomenės išteklių teisingo paskirstymo kriterijai..... 110
3.4. Subsidiarumo, solidarumo, socialinio teisingumo principų sistema ir jos taikymo Lietuvoje galimybės..... 128

IŠVADOS..... 150
SUMMARY..... 154
LITERATŪROS SĄRAŠAS..... 172
Mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas..... 191

ĮVADAS

Tiriamoji problema. "Žmogus tėra nendrė, silpniausia gamtoje. Tačiau tai mąstanti nendrė. <...> Tad visą mūsų kilnumą sudaro mąstymas,"[1] – teigė prancūzų filosofas, matematikas, fizikas B. Pascalis. Žmogaus būties dvilypumas – jo gebėjimas remiantis racionaliu mąstymu valdyti gamtos procesus ir tuo pat metu jo buvimas trapia, kūniška, mirtinga ir dėl to lengvai pažeidžiama būtybe – yra aktualus ne tik analizuojant filosofines žmogaus būties problemas, bet ir kuriant žmonių santykius reguliuojančias teisines taisykles.

Kokiu būdu ši dvilypė žmogaus būtis pasaulyje pasireiškia teisėje? Žmogus kaip mąstanti būtybė gali egzistuoti savarankiškai ir jam svarbūs įstatymai, garantuojantys jo laisvą ir nepriklausomą egzistenciją. Tačiau žmogaus kūniškumas lemia jo pažeidžiamumą ir paramos poreikį. Todėl žmogaus laisvei ir jo socialiniam saugumui užtikrinti yra reikšminga valstybės konstitucinės sąrangos lygiu įtvirtinti subalansuotą žmogaus teisių sistemą. Tai ne tik praktinės teisėkūros, bet ir teisės mokslo uždavinys.

Švietimo epochos idėjų paveikta Didžioji Prancūzijos revoliucija išaukštino žmogaus protą, juo grindžiamą laisvę bei autonomiją ir padėjo pagrindus liberalizmo filosofijos teisinei institucionalizacijai. Liberalizmo tradicijos žmogus – stiprus, gebantis prisiimti atsakomybę ir pasirūpinti savimi dalyvaudamas rinkos santykiuose. Žmogaus teises ir autonomiją gerbiančią valstybę imta vadinti teisine valstybe. Tuo tarpu su parama žmogaus egzistencijos palaikymui susijusios socialinės praktikos ilgą laiką buvo laikomos ne teisėmis, o išmalda, kurios prašymas ir gavimas reiškė žmogaus menkumo įrodymą.

XIX a. pab. – XX a. prad. revoliucijos, krizės ir karai, nusinešę daugelio žmonių gyvybes ir nuskurdinę ištisas tautas, privertė įstatymų leidėjus atkreipti deramą dėmesį į žmogaus pažeidžiamumo faktą ir socioekonominių žmogaus teisių svarbą. Pasaulinių karų kontekste šios teisės buvo įtvirtintos daugelio demokratinių šalių konstitucijose, o valstybės socialinių problemų sprendimai – teisiškai institucionalizuoti. Socioekonominių teisių įgyvendinimą įsipareigojusios gerbti valstybės pradėtos vadinti socialinėmis valstybėmis. Tačiau išaugęs valstybės aktyvumas socialinės politikos srityje sukėlė kitas rimtas problemas: žmogaus savarankiškumo, iniciatyvos, atsakomybės už savo likimą silpnėjimą, dialogo tarp žmonių nykimą, susvetimėjimą.

XX a. pab. – XXI a. prad. suaktyvėjęs globalizacijos procesas naikina socialinių sistemų uždarumą, o didelės išlaidos, kurių reikalauja globėjiška valstybės funkcija, koreguoja ekonomines valstybės galimybes teikti socialinę apsaugą savo visuomenės nariams. Tai savo ruožtu lemia ir valstybės kompetencijos sprendžiant socialines problemas kaitą. Kita vertus, net ir liberalėjanti moderni valstybė, atsižvelgdama į žmogaus kaip biologinės būtybės pažeidžiamumą ir siekdama išsaugoti visuomenės stabilumą, negali visiškai nusigręžti nuo socialinių problemų sprendimo.

[1] Pascal, B. *Mintys*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 110.

Todėl disertaciniame darbe išskiriama dvejopa tyrimo problematika. Visų pirma, siekiama atsakyti į klausimą, kokiu būdu teoriškai preziumuojant žmogaus asmeninę atsakomybę už savo gerovę, valstybė išsaugo pareigą vykdyti tam tikras socialines programas. Antra, siekiama išskleisti šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinės politikos teisinio reguliavimo teorinius pagrindus bei kryptis ir išsiaiškinti, kokios yra liberalios, žmogaus autonomiją gerbiančios valstybės kompetencijos užtikrinant socialinį asmens saugumą ribos.

Minėtos problemos reikalauja iš naujo apibrėžti socialinės teisinės valstybės sampratą ir nustatyti jos funkcionavimo principus, kurie leistų numatyti būtinas žmogaus socialinės saugos teisinio reguliavimo gaires.

Tyrimo aktualumas. Istorinė socialinių problemų sprendimo teisinio institucionalizavimo analizė atskleidžia ne tik tai, kad socialinės teisinės valstybės sąvoka formavosi ilgainiui ir yra tęstinė, bet ir tai, kad tokio tipo valstybės funkcijos priklauso nuo visuomenėje vykstančių procesų, besiformuojančių naujų politinių preferencijų. Būtent tai suteikia socialinės teisinės valstybės sampratai dinamišką pobūdį ir lemia poreikį revizuoti bei atnaujinti tam tikrus jos aspektus, peržiūrėti teisinių priemonių tinkamumą sprendžiant socialines problemas. O tam būtina ne tik analizuoti pačius teisinio reguliavimo pokyčius, bet ir giliau pažvelgti į visuomenės procesuose glūdinčias jų priežastis.

Vienas iš reikšmingiausių šiuolaikinės visuomenės transformacijos veiksnių – globalizacija, skatinanti „<...> pasaulinio masto informacinius, kultūrinius, finansinius, migracinius, kriminogeninius srautus“, kuriuos nacionalinė valstybė nebėra pajėgi savarankiškai kontroliuoti[2]. Globalizacija lemia ne tik naujų gyvenimo sąlygų atsiradimą, bet ir visuomenės narių vertybių, galimybių bei poreikių kaitą, o tuo pačiu – valstybės vaidmens įgyvendinant žmogaus teises pokyčius. Todėl, nepermąsčius socialinių procesų, tolimesnė teisės kaip jurisprudencijos raida taptų vis mažiau argumentuota.

Lietuvoje tyrimo aktualumą lemia ne tik minėti procesai, bet ir ypatinga, lyginant su kitomis šiuolaikinėmis demokratinėmis valstybėmis, šalies situacija. Lietuva yra palyginus jauna demokratinė valstybė. Lietuva taip pat yra Europos Sąjungos narė ir todėl privalo siekti tokių pačių gyvenimo kokybės standartų, kokius užtikrina valstybės Europos Sąjungos senbuvės. Kita vertus, Europos Sąjungos socialinės politikos sritis koordinuojama remiantis subsidiarumo principu, kuris įpareigoja valstybes nares savarankiškai spręsti sudėtingus socialinės politikos klausimus. O tai reiškia, kad Lietuvoje būtina pasinaudoti aiškia šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės doktrina. Atrodytų, kad tam tereikia pasirinkti sektinos valstybės socialinės saugos modelį ir jį *mutatis mutandis* perkelti į nacionalinę socialinės saugos sritį. Tačiau to padaryti negalima dėl kelių priežasčių. Visų pirma, dinamiška Vakarų valstybių raida lemia tai, kad kol kas nėra visuotinio sutarimo dėl tipiško šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės modelio ir nežinia, į kurią valstybę orientuotis. Ir antra, pastebima, kad XX a. suklestėjusi gerovės valstybė nebėra pajėgi

[2] Krasin, J. A. Metamorfozy demokratii v izmenjajushhemsja mire [Metamorphosis of Democracy in a Changing World]. *Polis*. 2006, 4: 127.

patenkinti besikeičiančių šiuolaikinės visuomenės poreikių, kuriems įtakos turi globalizacija, bet ir komercializacija, demografinės problemos etc.[3]

Taigi žinant, kad Vakarų valstybių socialinė raida yra dinamiška, o taip pat atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje liberali gyvensena dar tik formuojasi, tikslinga visų pirma teoriniu lygmeniu apibrėžti, kokie yra besiformuojančios šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės sampratos pagrindai.

Tyrimo objektas – šiuolaikinė socialinės teisinės valstybės samprata, atskleidžianti per demokratinės liberalios valstybės socialinius prioritetus, jos funkcionavimo gaires bei principus ir jų įgyvendinimo teisines priemones.

Tyrimo tikslas – atskleisti gerovės valstybės ir globalizacijos bei su ja susijusių procesų sąveikos kontekste besiformuojančios šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės sampratos bruožus.

Tyrimo tikslui pasiekti keliami šie ***uždaviniai*:**

1. Išanalizuoti valstybės socialinės politikos teisinio reguliavimo svarbiausių krypčių sąsajas su iš humanizmo principo išplaukiančiais žmogaus teisių doktrinos moraliniais pagrindais.
2. Išnagrinėti istorinius socialinių problemų sprendimų teisinės institucionalizacijos veiksnius, jų raidą ir teorinius pagrindus, išskirti socialinės teisinės valstybės prioritetus ir funkcionavimo gaires.
3. Išnagrinėti šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinių problemų sprendimų teisinės institucionalizacijos principų – subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo – turinį ir reikšmę valstybės socialinei politikai, suformuoti šių principų sistemą bei apžvelgti šios sistemos taikymo Lietuvoje galimybes.

***Tyrimo naujumas ir praktinė reikšmė*.** Lietuvos bei užsienio mokslininkų tyrimų apžvalga rodo, kad socialinės politikos ir viešojo administravimo srityse socioekonominių žmogaus teisių apsaugos praktikos bei socialinės (gerovės) valstybės raidos rodikliai yra analizuojami pakankamai plačiai. Tačiau šiuose tyrimuose valstybės funkcionavimas vertinamas atsižvelgiant tik į jo praktinį rezultatą (dažniausiai ekonominę gerovę) nesigilinant į šį rezultatą garantuojančias teisines priemones. Tuo tarpu teisininkų misija – teisėtumo aspektu gilintis į konkrečių žmogaus teisių apsaugos ir įgyvendinimo sąlygas, bendrų visuomeninių išteklių administravimo teisingumą ir teisėtumą.

Disertaciniame darbe remiantis įvairių socialinių ir humanitarinių mokslų krypčių atstovų įžvalgomis pateikiama filosofinė socioekonominių žmogaus teisių statuso analizė bei atskleidžiami šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės sampratos bruožai. Darbo naujumą lemia tai, kad jame aiškiai suformuluojama šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės principų sistema, kuri naudotina kaip instrumentas, skirtas įvertinti teisines priemones, turinčias įtakos asmens gerovei ir užtikrinančias orią jo egzistenciją.

Atlikto tyrimo rezultatai gali būti naudojami tiek teisėkūros procese, tiek pedagoginėje ar edukacinėje veikloje.

---

[3] Pierson Ch. *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*. Cambridge: Polity Press, 2006, p. 198.

Tyrimo hipotezė. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės esmė – skatinti aktyvų žmogaus rūpinimąsi savo socialiniu saugumu ir visų visuomenės narių kooperuotomis pastangomis padėti žmogui tik tiek, kiek jis yra nepajėgus savarankiškai patenkinti savo gyvybiškai svarbių poreikių.

***Ginamieji disertacijos teiginiai*:**

1. Liberalios valstybės socialinės politikos teisinio reguliavimo turinį lemia dvilypė žmogaus prigimtis – jo stiprybė ir pažeidžiamumas, iš kurių atitinkamai kyla pamatiniai politiniai ir teisiniai reikalavimai: kiekvieno žmogaus atsakomybė už savo likimą ir visuomenės narių tarpusavio įsipareigojimas padėti vienas kitam, kai tai yra būtina.
2. Šiuolaikine socialine teisine valstybe gali būti vadinama tokia valstybė, kurioje visuomenės institucijų tinklas teikia prioritetą savarankiškai asmens veiklai ir, jei būtina, remiantis visuomenės narių kooperacija, garantuoja tokią paramą, kuri suteikia realias galimybes įgyti (atkurti) bent minimalų savarankiškumą.
3. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės funkcionavimas grindžiamas subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo principų sistema. Ši sistema leidžia įvertinti socioekonominių žmogaus teisių įgyvendinimo procesą.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys ir išvados. Darbo pabaigoje pateikiami naudotos literatūros ir autorės mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašai.

Darbo struktūra grindžiama prielaida, kad šiuolaikinė socialinė teisinė valstybė akcentuoja žmogaus teisių primatą[4], todėl pirmame darbo skyriuje *Žmogaus teisių doktrina žmogaus ir visuomenės santykio kontekste* pateikiamas teorinis žmogaus teisių pagrindimas, analizuojama, kas lemia žmogaus teisių turinį, kodėl ir kokia apimtimi jos turi būti užtikrinamos. Analizė remiasi trimis pagrindiniais teisės filosofijos taikomais teisės pagrindimo būdais: žmogaus sąmonės (proto) galias akcentuojančiu teisiniu subjektyvizmu (asmens moralinės autonomijos teisine prezumpcija), teisiniu objektyvizmu, kuris teisės turinį grindžia realiais visuomenėje vykstančiais procesais (teisės faktiškumo prezumpcija), ir pastaruoju metu ypač plačiai taikomu intersubjektyvistiniu teisės pagrindimo būdu, kurio ištakos yra egzistencializmas (egzistencinė fenomenologija), teisinė hermeneutika bei komunikacinė filosofija. Teisės filosofijos kontekste intersubjektyvizmas reiškia, kad „<...> teisės prasmė neištirpsta subjekto sąmonėje arba išoriniame socialiniame pasaulyje, o atsiskleidžia subjektų (bent dviejų, o iš principo – visų) tarpusavio santykiuose (komunikacijoje). Pagrindinė teisės supratimo konstrukcija – susitarimas“[5]. Taigi pirmame darbo skyriuje plačiau analizuojamas žmogaus būties dvilypumas – gebėjimas mąstyti ir veikti savarankiškai bei kūniškumas ir jo sąlygojami žmogaus poreikiai, kaip žmogaus teisių šaltiniai, – nagrinėjamos teorinės prielaidos, lemiančios

[4] E. Spruogio teigimu, šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves. Spruogis, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002, p. 5.

[5] Daniljan, O. G., *et al. Filosofija prava* [Philosophy of Law]. Moskva: Eksmo, 2005, p. 48−49. Plačiau apie teisės pagrindimo būdus žr. *Ibid*, p. 43–50.

rezultatyvų diskursą dėl socioekonominių žmogaus teisių. Šiame skyriuje taip pat atskleidžiamas gerovės sąvokos reliatyvumas ir visuomenės narių sutarimo dėl gerovės standarto reikšmė tolimesniam socioekonominių žmogaus teisių įgyvendinimui.

Siekiant apibrėžti šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei būdingus bruožus, leidžiančius tam tikrą valstybę identifikuoti kaip šiuolaikinę socialinę teisinę valstybę, antrame darbo skyriuje *Socialinė teisinė valstybė kaip žmogaus teisių garantas* tiriami socialinės teisinės valstybės teoriniai pagrindai[6]. Skyrius pradedamas nuo istorinės valstybės vaidmens užtikrinant žmogaus teises transformacijos ir šiuolaikinių iššūkių analizės, kurios rezultatai atskleidžia šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės sampratos bruožus ir jos funkcionavimo gaires: socialinius prioritetus, santykį su asmeniu bei visuomene ir socioekonominių žmogaus teisių saugos specifiką, taip pat visuomenės stabilumo veiksnius ir jų ryšį su valstybės vykdoma socialine politika.

Trečiame darbo skyriuje *Subsidiarumas, solidarumas ir socialinis teisingumas kaip šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės principai* kaip šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės vertinimo kriterijai įvardijami subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo principai, išplaukiantys iš pirmoje darbo dalyje pateikto teorinio socioekonominių žmogaus teisių pagrindimo. Išanalizavus kiekvieno iš minėtų principų turinį bei raiškos socialinėje teisinėje valstybėje galimybes, formuojama principų sistema, naudotina kaip instrumentas analizuojant ir šiuolaikinės socialinės teisinė valstybės požiūriu vertinant socioekonominių žmogaus teisių įgyvendinimo procesą. Galimos šios sistemos taikymo gairės trumpai iliustruojamos Lietuvos pavyzdžiu.

Tyrimo rezultatų aprobavimas. Tarpiniai tyrimo rezultatai publikuoti trijuose moksliniuose straipsniuose, pristatyti tarptautinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje *Darnaus vystymosi aspektai: teorija ir praktika*, vykusioje 2009 m. Utenoje.

Darbas apsvarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedroje bei Teisės mokslo krypties doktorantūros komitete.

Tyrimų apžvalga

Įvairios žmogaus teisių ir socialinės teisinės (gerovės) valstybės problemos plačiai analizuojamos tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Galima teigti, kad tai – universalios problemos, todėl nenuostabu, jog jos aktualios ne tik teisininkams, bet ir filosofams, politologams, viešojo administravimo specialistams, sociologams, ekonomistams, istorikams ir kitų mokslo krypčių tyrinėtojams.

Sisteminė socialinės teisinės (socialiai orientuotos) valstybės raidos, jos požymių, principų bei atributų analizė pateikiama S. Arlausko, E. Spruogio, A. Vaišvilos, E. Kūrio, E. Šileikio bei J. Žilio darbuose. S. Arlauskas išsamiai analizuoja pagrindinių subjektinių teisių katalogą (tarp jų ir socialines žmogaus teises), teisin-

[6] Antrajame darbo skyriuje pateikiamo tyrimo struktūra pasirinkta atsižvelgiant į G. Esping-Anderseno gerovės valstybės vertinimo galimybių analizę. Plačiau žr. Esping-Andersen, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990, p. 20−21.

gumo (taip pat ir socialinio teisingumo), asmens, visuomenės ir valstybės santykių teisinius bei filosofinius aspektus[7]. E. Spruogis nagrinėja šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinę paskirtį ir funkcijas bei socialinių žmogaus teisių įtvirtinimo ir gynimo problemas[8]. A. Vaišvila sistemiškai tiria tiek teisines, tiek politines socialinės teisinės valstybės funkcionavimo problemas, pateikia metodologinį požiūrį į socialinei teisinei valstybei aktualius teisingumo, žmogaus teisių ginties ir kitus klausimus[9]. Socialiai orientuotos bei socialinės valstybės reikšmę konstitucinėje doktrinoje plačiai analizuoja E. Kūris, E. Šileikis, J. Žilys[10]. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės idėjos sklaidai neabejotinai reikšmingi ir Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėjo M. Römerio darbai[11].

Socialinių žmogaus teisių ir socialinės teisinės valstybės problemos taip pat aptariamos E. Baltutytės, L. Baublio, T. Birmontienės, A. Bitino, G. Dambrauskienės, K. Lapinsko, J. Tartilo, V. Vaičaičio ir kitų teisės tyrinėtojų darbuose. E. Baltutytės straipsniuose plačiai nagrinėjamas socialinių žmogaus teisių įtvirtinimas tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose dokumentuose bei šių teisių gynimas teismų praktikoje[12]. Šiuolaikinei socialinei valstybei aktuali teisingumo samprata išsamiai atskleidžiama L. Baublio darbuose[13]. T. Birmontienė, E. Kūris ir K. Lapins-

---

[7] Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai*. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.

[8] Spruogis, E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2004, 59 (51): 5–15. Spruogis, E. Ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių gynimo galimybės Europos žmogaus teisių teisme: praeitis, dabartis ir perspektyvos. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 30–41. Spruogis, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. Spruogis, E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis. *Jurisprudencija*. 2002, 25(17): 129–138. Spruogis, E. Pilietinių ir politinių bei ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių santykis. *Jurisprudencija*. 2001, 21(13): 37–46.

[9] Vaišvila, A. *Socialliberalizmas.* Vilnius, 1999. Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000. Vaišvila, A.; Mesonis, G. *Žmogaus teisės ir jų gintis*. Vilnius, 2000. Vaišvila, A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė. *Jurisprudencija*. 2002, 24(16): 196–203, etc.

[10] Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (I). *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 30–55. Kūris, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*. 2005, 64(56): 56–73. Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 15–23. Žilys, J. Konstitucijos socialinės prasmės. *Konstitucinė jurisprudencija*: *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 4: 310–324.

[11] Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė.* 1 dalis. Valstybė. 1 tomas. Vilnius: Pradai, 1995. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė.* 2 dalis. Suverenitetas. Vilnius: Pradai, 1995.

[12] Baltutytė, E. Socialinės ekonominės teisės ir konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai. *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencijos medžiaga*. 1997 m. spalio 24-25 d. Vilnius, p. 163–172. Baltutytė, E. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės konstitucijoje. *Jurisprudencija*, 2002, 30(22): 75–80.

[13] Baublys, L. Aristotelio teisingumo distinkcija šiuolaikiniame teisiniame diskurse. *Jurisprudencija*. 2006, 8(86): 84–88. Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005. Baublys, L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 18–29. Baublys, L. Teisingumo įgyvendinimas atkuriant nuosavybės teises Lietuvoje. *Konstitucinė jurisprudencija*: *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2008, 1 (9): 322–338.

kas analizuoja asmens socialinių teisių apsaugos klausimus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje[14]. V. A. Vaičaitis vertina Konstitucinio Teismo jurisprudenciją pateikdamas savitą požiūrį į aktualias teisės į pensiją įgyvendinimo problemas[15]. Įvairūs darbo teisės bei socialinės saugos klausimai plačiai nagrinėjami A. Bitino, G. Dambrauskienės, J. Tartilo darbuose[16]. Asmens teisės į sveikatos priežiūrą reglamentavimas ir problemos aptariamos J. Juškevičiaus, L. Markausko ir kitų autorių straipsniuose[17].

Socialinės apsaugos problemas išsamiai analizuoja D. Bernotas, L. Dromantienė, A. Guogis, R. Lazutka ir kiti socialinės politikos bei viešojo administravimo tyrinėtojai[18]. Filosofinį požiūrį į kai kurias temos problemas galima aptikti J. Bara-

---

[14] Birmontienė, T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje = Personas socialas tiesibas konstitucionalo tiesu jurisprudence*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2007, p. 81–96, 169–184. Birmontienė, T. The social rights doctrine: Jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania and the European Convention on Human Rights. *Teisė besikeičiančioje Europoje = Law in the changing Europe =Le droit dans Une Europe en changement*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008, p. 69–94. Birmontienė, T. Social Rights in the Jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania. *Jurisprudencija*. 2008, 9 (111): 7–19. Lapinskas, K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje = Personas socialas tiesibas konstitucionalo tiesu jurisprudence*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2007.

[15] Vaičaitis, V. A. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. *Justitia*, 2003, 1–2: 53–60. Vaičaitis, V. A. Apie pensijų „kompensavimą“. [interaktyvus] Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2010 [žiūrėta 2010-07-30]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-07-30-vaidotas-a-vaicaitis-apie-pensiju-kompensavima/48265/comments>.

[16] Bitinas, A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos. *Jurisprudencija*. 2008, 8(110): 18–26. Bitinas, A. *Pensijų sistemų modeliai ir valdymo tendencijos Europos Sąjungoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. Dambrauskienė, G. Konstitucinės teisės į darbą garantijos ir Lietuvos Respublikos naujasis darbo kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 30(22): 81–90. Dambrauskienė, G. Social dialogue as an instrument for better governance of labour relations in the EU and Lithuania. *First year in the European Union: current legal issues*. Riga: Latvian Academy of Science, Mykolas Romeris University, Law College, 2005, p. 291–306. Tartilas, J. Valstybinės pensijos, jų socialinis vertinimas ir perspektyva. *Socialinis darbas*. 2004, 3(1): 31–40. Tartilas, J. Darbuotojų socialinės saugos ir sveikatos įstatymo teisinės problemos. *Socialinis darbas*. 2004, 3(1): 41–46. Tartilas, J. *Socialinės saugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.

[17] Juškevičius, J. Teisės principų taikymas norminant sveikatos priežiūros sritį. *Jurisprudencija*. 2008, 12(114): 7–17. Markauskas, L. Konstitucinė teisė į nemokamą gydymą: interpretavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 64(56): 132–139.

[18] Bernotas, D. Socialinės apsaugos Lietuvoje vertinimas: laimėjimai ir trūkumai. *Lietuvos statistikos darbai*. 2001, 2. Bernotas, D.; Guogis, A. *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos leidykla, 2006. Bernotas, D.; Guogis, A. *Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003. Bernotas, D.; Guogis, A. The Lithuanian social policy model. *The Journal of Baltic Studies*. 2001, 3. Bernotas, D.; Guogis, A. Reforming social security in a transition economy: the comparative case of Lithuania, Latvia and Estonia. *Social Science tribune*. 2007, 13(49): 5–23, etc. Dromantienė, L. Socialinės politikos formavimasis ir raidos tendencijos Lietuvoje. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui - 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui: mokslo straipsnių rinkinys.* Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 921–946. Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2008. Dromantienė, L. Socialinės apsaugos sistemos prioritetai: pokyčių galimybės. *Viešasis*

novos, A. Degučio, A. Jokubaičio[19] ir kitų filosofijos tyrinėtojų darbuose. Šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei aktualius viduriniojo visuomenės sluoksnio formavimo klausimus bei Lietuvos gyventojų gerovės problemas analizuoja ekonomistė O. G. Rakauskienė[20].

---

administravimas. 2005, 5: 70–77. Dromantienė, L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese. *Socialinis darbas*. 2004, 3(1): 14–23. Dromantienė, L. Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo stiprinant socialinę sanglaudą. *Socialinis darbas*. 2003, 2(4): 15–24. Dromantienė, L. Užimtumo politika – socialinis garantas Europos Sąjungoje. *Socialinis darbas*. 2002, 1(1): 117 –126. Dromantienė, L. Socialinės politikos modernizacija Centro ir Rytų Europoje. *Tiltai*. 2002, 2:19–22, etc. Guogis, A. Atmesti ar „pataisyti" kapitalizmą? Socialinio teisingumo svarba krizės akivaizdoje. *Filosofija. Sociologija*. 2010, 21(2): 83–91. Guogis, A.; Bitinas, A. The Lithuanian Social Policy Model - On the Direction of Development and Guarantees of the Model. *Central European Political Science Review*. 2010, 10(36–37): 99–111. Guogis, A. Dėl Lietuvos socialinės apsaugos sampratos. *Socialinis darbas*. 2008, 7(2): 10–20**.** Guogis, A. G. Esping-Anderseno ir kitų Vakarų tyrėjų pastebėjimai apie Gerovės Modelius. *Lietuvos statistikos* darbai. 2006, 1: 31–35. Guogis, A. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas*. 2006, 5(1): 9–13. Guogis, A. Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese. *Viešoji politika ir administravimas*. 2006, 17: 29–41. Guogis, A. Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai. *Viešoji politika ir administravimas*. 2006, 18: 73–77. Guogis, A. Apie kai kurias socialinės nelygybės formavimosi sąlygas Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2004, 3: 17–21. Guogis, A. Globalizacijos poveikis socialinei apsaugai ir socialinei atskirčiai. *Politologija*. 2004, 4: 78–109, etc. Lazutka, R. Socialinės politikos modeliai: idealai ir tikrovė. *Aljansas*. 1994, 6(33): 25–30. Lazutka, R. Kaip privatizuosime socialines paslaugas. *Aljansas*. 1994, 7(34): 35–38. Lazutka, R. *Organisation of Social Security in Lithuania. Restructuring Social Security in Central and Eastern Europe*. 1994, p. 31–40. Lazutka, R. Gyvenimo lygis ir skurdas. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: JTVP, 1998, p.57–69. Lazutka, R. Socialinė apsauga. *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 2001, p. 131–147. Lazutka, R. Gerovės valstybė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija VI tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 609. Lazutka R. Gyvenimo lygis. *Visuotinė lietuvių enciklopedija VI tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 722–723. Lazutka, R., Skučienė D., Žalimienė L., Andrejeva L. *Socialinė apsauga. Lietuva stojant į Europos Sąjungą. Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004, p. 27–46. Lazutka, R. Ar socialinis teisingumas Lietuvai per brangus? *Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai.* Vilnius: Valstybės žinios, 2006, p. 30–37. Lazutka, R. Socialinė apsauga. *Visuotinė lietuvių enciklopedija, VIII tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. Lazutka, R. Gerovės kapitalizmo raidos problemos Lietuvoje. *Lietuvos ekonominė padėtis Europoje ir globalioje erdvėje*. Vilnius: Ekonomikos tyrimų centras, 2007, p. 61–82. Lazutka, R. Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 18(2): 64–80, etc.

[19] Baranova, J. *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu.* Monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004. Baranova, J. Teisingumo samprata J. Rawlso ir R. Nozicko politinėje filosofijoje. *Žmogus ir visuomenė*. 1995, 3: 35–40. Baranova, J. Trys atsakymai į klausimą"Kas yra žmogus?". *Žmogus ir žodis*. 2001, 4: 4–12. Baranova, J. Aristotelio „pėdsakai" šiuolaikinėje moralės filosofijoje. *Žmogus ir žodis*. 2003. 5: 3–11. Baranova, J. Alasdairo MacIntyre'o istorizmas. *Istorija*. 2001, 47: 61–67. Baranova, J. Kelios Emanuelio Levino filosofijos teorinės ištakos. *Athena. Filosofijos studijos*. 2006, 2: 155–173, etc. Degutis, A. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius : Eugrimas, 1998. Jokubaitis, A. *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2003. Jokubaitis, A. Liberalizmo ir demokratijos konfliktas. *Politologija*. 2009, 1: 3–20.

[20] Rakauskienė, O. G. Lietuvos gyventojų gyvenimo gerovės raida ir perspektyvos. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui - 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui: mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 963–991. Rakauskienė, O. G. Lietuvos ekonominė ir socialinė sanglauda. *Lietuvos ekonomika Europoje ir globalioje erdvėje: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Ekonominių tyrimų centras, 2007, p. 103–136. Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.

Įvairūs šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei aktualūs aspektai ypač plačiai analizuojami užsienyje. Todėl šio darbo tema nagrinėjama remiantis ne tik minėtų įvairių Lietuvos mokslo krypčių atstovų, bet ir filosofijos klasikų bei šiuolaikinių užsienio mokslininkų idėjomis. Antai pirmame darbo skyriuje analizuojamas žmogaus prigimties dualumas atskleidžiamas remiantis klasikinės vokiečių filosofijos pradininko I. Kanto bei moderniosios teisės teoretiko L. A. H. Harto darbais. Pirmapradis *aš* ir *kitas* santykis bei jo reikšmė žmogaus teisių kilmei analizuojama remiantis prancūzų egzistencialisto J. P. Sartre'o, lietuvių kilmės prancūzų filosofo E. Levino, teisės teorijos ir politinės filosofijos tyrinėtojo C. Douzino idėjomis bei britų filosofo A. MacIntyre'o dorybių teorija. Žmogaus teisių diskurso analizė paremta jau minėtų autorių, o taip pat graikų filosofo Aristotelio, vokiečių filosofo H. G. Gadamerio, prancūzų filosofo, egzistencinės fenomenologijos atstovo M. Merleau-Ponty įžvalgomis, vokiečių filosofo ir sociologo J. Habermaso *idealios kalbinės situacijos* idėja bei vokiečių teisės filosofo R. Alexy interpretacija. Gerovės sampratos analizė grindžiama ekonomisto ir filosofo, Nobelio premijos laureato A. Seno bei amerikiečių filosofės Ch. M. Korsgaard darbais. Šių autorių įžvalgų analizė ir sintezė leido suformuoti socialinės teisinės valstybės funkcionavimo prioritetų ir krypčių nustatymui reikšmingą žmogaus teisių kilmės ir turinio koncepciją.

Antrame darbo skyriuje istorinė socialinės teisinės valstybės raidos ir šiuolaikinių pokyčių analizė grindžiama amerikiečių filosofijos profesoriaus G. H. Sabine ir T. L. Thorson, teisės profesoriaus H. J. Bermano, anglų sociologo T. H. Marshallo, gerovės valstybės raidos tyrinėtojo H. Heclo, anglų politologo Ch. Piersono, rusų istorikės E. A. Narochnickajos darbais. Valstybės ir laisvosios rinkos santykis analizuojamas bei socialiniai valstybės prioritetai išskiriami remiantis socialinių mokslų ir politikos tyrinėtojo N. Barry'o, anglų ekonomisto N. Barro idėjomis. Visuomenės ir valstybės santykio modeliai išskiriami analizuojant prancūzų filosofo J. J. Rousseau, vokiečių filosofo G. W. F. Hegelio, prancūzų ekonomisto, politiko ir publicisto F. Bastiato, vokiečių sociologo N. Luhmanno, taip pat P. Dunleavy ir B. O'Leary darbus. Moderniosios visuomenės struktūra atskleidžiama remiantis amerikiečių sociologo T. Parsonso socialinio veikimo struktūros analize. Politinių ideologijų įtaka šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinės politikos formavimui nagrinėjama remiantis lenkų ekonomisto L. Balcerowicziaus, amerikiečių politologo ir sociologo R. A. Nisbeto, airių politiko ir filosofo E. Burke'o, anglų politinės filosofijos tyrinėtojo J. Gray'aus, austrų ekonomisto ir filosofo L. E. Miseso, austrų kilmės anglų filosofo K. R. Popperio darbais. Šių skirtingų mokslo krypčių mokslininkų tyrinėjimų analizė atskleidžia ekonominius, socialinius, ideologinius bei kitus veiksnius, kurie laikytini teisės šaltiniais materialiąja prasme[21] ir yra reikšmingi apibrėžiant socialinės teisinės valstybės funkcionavimo kryptis.

Trečiame skyriuje pateikiama subsidiarumo principo katalikiškoji interpretacija, grindžiama Bažnyčios socialiniu mokymu, prancūzų personalisto E. Mounier'o bei kolumbiečio C. E. Maldonado filosofija, amerikiečių sociologo Ph. Selznicko, belgų ekonomikos ir socialinės politikos tyrinėtojo D. Fouarge'o idėjomis. Solidarumo principas analizuojamas remiantis prancūzų klasikinės sociologijos mokyklos

[21] Baublys, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*.Vilnius: Mes, 2010, p. 156.

pradininko E. Durkheimo, lenkų kilmės anglų sociologo Z. Baumano, olandų sociologės A. E. Komter darbais. Socialinio teisingumo principų sistema konstruojama remiantis visuotinai pripažintų tam tikrų filosofinių tradicijų bei politinių ideologijų atstovų – libertarų F. A. Hayeko bei R. Nozicko, liberalų J. Rawlso ir R. Dworkino, komunitarų M. Sandelo, Ch. Tayloro, M. Walzerio bei A. MacIntyre'o įžvalgomis. Socialinio teisingumo principus konkretinančių kriterijų išskyrimas ir analizė grindžiama socialinės ir politinės teorijos tyrinėtojų I. Gougho, A. Little'o, D. Millerio, J. Elsterio, T. Campbello ir kitų mokslininkų darbais. Remiantis minėtų autorių tyrimais išanalizuotas atskirų principų turinys padėjo atskleisti šių principų derinimo būtinybę ir suformuoti bendrą subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo kaip šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės principų sistemą, reikšmingą sprendžiant socialinės politikos teisinio reguliavimo problemas[22].

Tyrimo metodologija

Plati darbo tematika ir jos tarpdisciplinišKumas reikalauja taikomų darbo metodų įvairovės.

Vieni iš pagrindinių darbe taikomų teorinių metodų – *filosofinis* bei *sisteminės analizės metodai*, padedantys atskleisti socioekonominių žmogaus teisių vietą žmogaus teisių sistemoje. Remiantis šiais bei *sintezės* metodu formuluojama šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės idėja bei jai būdingų principų sistema.

Aptariant atskirus žmogaus teisių pagrindimo ir šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės aspektus taip pat buvo naudojami *fenomenologinės analizės, hermeneutinis* bei *teleologinis* metodai. Fenomenologinės analizės metodo pasirinkimą tyrinėjant *aš* ir *kitas* santykį nulėmė kito žmogaus nepažinumas. Taikant hermeneutinį metodą aiškinama filosofinių ir teisinių tekstų prasmė. Teleologinis metodas taikomas siekiant atskleisti šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės ir jai būdingų principų tikslus, o taip pat analizuojant teisės aktų paskirtį.

Sąvokos aiškinamos pasitelkus *lingvistinės analizės* metodą. Socialinės teisinės valstybės raidai apibūdinti naudojamas *istorinės analizės* metodas. *Deskriptyvinis, lyginamasis* ir *metaanalizės* metodai taikomi analizuojant ir apibūdinant pagrindines šiuolaikines teorijas ir lyginant esmines jų idėjas, susijusias su šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės vaidmens įgyvendinant žmogaus teises problemomis. Metaanalizės tikslas – apibendrinti anksčiau atliktų tyrimų ir apžvalgų suformuluotas išvadas ir rekomendacijas. Mokslinė literatūra, teisės aktai, teismų praktika tiriama taikant praktinį *dokumentų analizės* metodą, o vertinami remiantis *kritikos* metodu. Tiriant mokslo šaltinius, formuluojant išvadas ir apibendrinimus taip pat taikomi *loginės analizės* ir *apibendrinimo* metodai.

Siekiant gauti teisingus ir patikimus tyrimo rezultatus, minėti metodai taikomi kompleksiškai.

[22] Baublys, L., *supra* note 21, p. 194.

1. ŽMOGAUS TEISIŲ DOKTRINA ŽMOGAUS IR VISUOMENĖS SANTYKIO KONTEKSTE

Analizuojant Vakarų teisės tradiciją galima pastebėti ne vieną teisės, o tuo pačiu ir žmogaus teisių kilmės teoriją. Šioje teorijų įvairovėje išryškėja dvi viena kitai oponuojančios filosofinės pozicijos: prigimtinės teisės teorija, kuri teigia, kad žmogaus teisių šaltinis yra žmogaus prigimtis, jo protas (šia prasme prigimtinė teisės doktrina yra glaudžiai susijusi su filosofine antropologija) ir pozityvistinė teisės teorija, kuri žmogaus teisių ištakas įžvelgia valstybės valioje. Nepaisant šių teorijų skirtumo galima pastebėti, kad praktikoje abi šios filosofinės pozicijos yra lygiavertės. Antai *Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos* 1 straipsnyje nurodoma, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“[23]. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* 18 str. pažymi, kad „žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“[24]. Analogiškos nuostatos yra įtvirtintos ir daugelyje kitų nacionalinių bei tarptautinių dokumentų. Toks žmogaus teisių traktavimas nurodo jų prigimtinį charakterį, byloja, kad žmogus yra savaiminė vertybė, o žmogaus teisės nėra tik valstybės malonė. Kita vertus, jau tai, kad dėl šių teisių sutarta tarpvalstybiniu ar valstybiniu lygmeniu, reiškia, kad būtent valstybė yra tas autoritetas, kuris įsipareigoja ne tik gerbti žmogaus teises, bet ir jas nustatyti bei įgyvendinti.

Tačiau iškėlus konkretesnį klausimą, kas lemia žmogaus teisių turinį arba kodėl ir kokia apimtimi jos turi būti saugomos, paaiškėja, kad bendro pobūdžio postulatų apie žmogaus teisių prigimtiškumą ar kitokią jų kilmę nepakanka. Būtent dėl šios priežasties reikėtų giliau pažvelgti į žmogaus teisių teorinius – filosofinius pagrindus.

1.1. Humanizmo principo turinio dviprasmiškumas žmogaus teisių doktrinoje

Žmogaus teisės išreiškia humanizmo idealą. Humanizmas (lot. *humanus* – žmoniškas) gali būti apibrėžiamas kaip „pažiūrų sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe, jo gerovę – socialinių institutų vertinimo kriterijumi, o lygybę, teisingumą, žmogiškumą – trokštamais žmonių santykių principais“[25]. Humanizmo principu grindžiamos žmogaus teisių doktrinos analizė savo ruožtu reikalauja tam tikrų žmogaus teisių sąlygų preziumavimo. Pirmoji sąlyga – žmogaus egzistencija ir jo savaiminio vertingumo pripažinimas. Antroji – žmogaus socialumas (žmogaus teisės būtų beprasmės, jei žmogus gyventų vienas), suponuojantis kiekybinę santykių gausą. Šie santykiai ne visada yra taikūs. T. Hobbeso teigimu, nors žmogus yra racionali būtybė, jo prigimtyje taip pat glūdi „<...> noras lenktyniauti, tarpusavio

[23] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
[24] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
[25] *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma litera, 2003, p. 308.

nepasitikėjimas ir pagaliau garbės troškimas“[26]. Žmogaus savaiminis vertingumas reikalauja jį apsaugoti nuo kitų asmenų agresijos, todėl trečioji žmogaus teisių sąlyga yra žmonių suinteresuotumas savo santykius grįsti tam tikromis racionaliomis (moralinėmis, teisinėms etc.) taisyklėmis. Todėl siekiant nuodugniau pažvelgti į žmogaus teisių turinį, būtina plačiau išanalizuoti esmines žmogaus egzistencijos sąlygas, išnagrinėti, kokiomis principinėmis nuostatomis yra grindžiami žmonių tarpusavio santykiai ir kokią įtaką jos turi teisinėms žmonių elgesio taisyklėms.

1.1.1. Dvilypė žmogaus prigimtis kaip žmogaus teisių šaltinis

Pirmoji žmogaus teisių sąlyga – žmogaus egzistencija. Kas yra žmogus? Kuo ypatinga jo egzistencija? Vienas iš filosofų, tiesiogiai kėlusių šį klausimą yra I. Kantas. Kūrinyje *Grynojo proto kritika* I. Kantas suformulavo tris pagrindinius klausimus: “1. Ką aš galiu žinoti? 2. Ką aš privalau daryti? 3. Ko aš galiu tikėtis?”[27]. Anot filosofo, metafiziką atsako į pirmą klausimą, etika – į antrą, religija – į trečią. Vėliau I. Kantas pakartoja šiuos tris klausimus, pridėdamas ketvirtąjį klausimą: “Kas yra žmogus?” Šiuo klausimu jis išskyrė ketvirtąją filosofijos sritį – filosofinę antropologiją, pridurdamas, jog “<...> iš esmės visa tai galima priskirti antropologijai, nes trys pirmieji klausimai yra susiję su paskutiniuoju”[28].

Nors klausimas “Kas yra žmogus?” taip ir lieka neatsakytas, minėto ir kitų I. Kanto veikalų (*Dorovės metafizikos pagrindai*, *Praktinio proto kritika, Antropologija pragmatiniu požiūriu*) analizė leidžia pastebėti, kad mąstytojo filosofinės antropologijos idėjos padarė didžiulę įtaką ne tik humanizmo tradicijos, bet ir prigimtinės teisės idėjos plėtotei. Neatsitiktinai kaip žmogaus teisių problematikos analizės atspirties taškas pasirinkta būtent I. Kanto filosofija.

I. Kanto teigimu, žmogus vienu metu priklauso dviem pasauliams: jusliniam ir intelektiniam. Viena vertus, žmogus, kaip kūniška būtybė, yra priverstas paisyti gamtos dėsnių. Kita vertus, kaip protinga būtybė, žmogus „<...> savo valios priežastingumo negali mąstyti kitaip, kaip vien vadovaudamasi laisvės idėja; juk nepriklausomybė nuo jutimų pasaulį sąlygojančių priežasčių (ją protas visada turi pats sau priskirti) yra laisvė“[29]. Taigi būtent protas suteikia žmogui išskirtinį (lyginant su kitomis gyvomis būtybėmis ar negyvais daiktais) statusą ir yra jo laisvės prielaida.

I. Kantas nėra pirmasis kūno ir proto dualizmo problemą kėlęs mąstytojas. Antai Aristotelis *Politikoje* žmogų vadina „gyvūnu“, taip pabrėždamas jo juslinę prigimtį, tačiau papildo, kad žmogus yra ne šiaip gyvūnas, o „pilietinis gyvūnas“, kuris iš kitų gyvūnų išsiskiria tuo, kad vienintelis *suvokia*, „<...> kas yra gera ir bloga,

[26] Hobbes, T. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999, p.137.

[27] Kantas, I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982, p. 551.

[28] Rybelis, A. Kantas apie žmogų konkrečiai: nuo transcendencijos prie pragmatikos. In Kant, I. *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 282.

[29] Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 92–93.

teisinga ir neteisinga“[30]. Ši Aristotelio mintis leidžia teigti, kad žmogaus moralumas yra paremtas jo gebėjimu mąstyti. Tačiau, jei žmogaus prigimties dualumas Aristoteliui buvo būdas pagrįsti vergo, kuris, pasak filosofo, neturi mąstymo ir todėl mažai kuo skiriasi nuo gyvūno, buvimą šeimininko nuosavybės dalimi, tai I. Kanto įsitikinimu, kiekvienas žmogus yra protinga būtybė ir šia prasme *visi žmonės yra lygūs*.

Anot I. Kanto, tik grynasis praktinis protas yra pajėgus determinuoti valią ir nustatyti pagrindinį dėsnį, kurį filosofas vadina moraliniu dėsniu arba kategoriniu imperatyvu: „Elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas“[31]. Šis dėsnis suponuoja jį sukūrusios *valios laisvę ir* praktinio proto *autonomiją* – gebėjimą savarankiškai sukurti tokias taisykles, kurioms paklustų jis pats ir kiti – bei ypatingą dėsnio kūrėjo, t.y. žmogaus padėtį: „<...> tikslų tvarkoje žmogus (o su juo ir kiekviena protinga būtybė) yra tikslas pats savaime, t.y. niekad niekieno (netgi dievo) negali būti panaudotas tik kaip priemonė, kartu nebūdamas ir tikslas, kad, vadinasi, žmonija mūsų asmenyje turi mums patiems būti šventa, kadangi žmogus yra moralės dėsnio subjektas <...>“[32]. Taigi remiantis I. Kantu, praktiniu protu besivadovaujantis žmogus yra moralus žmogus ir būtent moralė leidžia protingai būtybei būti savaiminiu tikslu.

Žmogaus gebėjimą būti moraliu I. Kantas sieja su orumu: „<...> tik moralė ir žmogus, kiek jis pajėgus būti moraliu, gali turėti orumą“[33]. Anot filosofo, žmogaus poelgis moralinę vertę įgyja tik tuomet, kai jis atliekamas be jokio polinkio, t.y. tik iš pareigos[34]. Atsižvelgiant į tai ir į kategorinio imperatyvo formuluotę, galima teigti, kad I. Kantas orumą sieja su moraline žmogaus atsakomybė už visą bendruomenę. Ši atsakomybė, gebėjimas vadovautis tik pareiga bei iš to išplaukiantis savaiminis žmogaus vertingumas leidžia teigti, kad tiek, kiek žmogus yra moralus, jis yra stiprus, kadangi pajėgia mąstyti, kurti ir vadovautis praktinio proto paliepimais.

Tačiau protas, kaip išskirtinė žmogaus savybė, negali egzistuoti atskirai nuo žmogaus kūno. Kūnas yra mąstymo (proto) „buveinė“ ir šia prasme pirmoji jo moralumo sąlyga. G. Andriulionio teigimu, asmens fizinė (biologinė) būtis yra žmogaus egzistencijos prielaida apskritai, o kūnas – priemonė asmens moraliniams tikslams įgyvendinti[35]. Anot J. Habermaso, kūnas – žmogaus gyvenimo būdą įkūnijantis tarpininkas, „<...> tai, su kuo siejasi mūsų mokėjimas orientuotis, nurodantis centrą ir periferiją, savą ir svetimą. Jis taip pat priverčia mus skirti veiksmus, kuriuos priskiriame sau nuo kitiems priskiriamų veiksmų“[36]. Kitaip tariant, kūnas yra tai, kas skiria mane nuo kito žmogaus, kas daro mane ypatingu, leidžia man įgyvendinti savo sumanymus atliekant tam tikrus veiksmus etc. Mes ne „turime kūną“,

---

[30] Aristotelis. *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 66.

[31] Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987, p. 45.

[32] *Ibid.*, p. 155.

[33] Kantas, I., *supra* note 29, p. 70.

[34] *Ibid.*, p.22.

[35] Andrulionis, G. *Asmens autonomija sveikatos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 36.

[36] Habermas, J. *On the way to liberal eugenics?* [interaktyvus]. San Francisco: Scibd, 2001. [žiūrėta 2010-04-24], <http://www.scribd.com/doc/32182568/Jurgen-Habermas-On-the-Way-toLiberal-Eugenics> .

bet „esame kūnas“[37]. Taigi žmogaus kūnas yra pirminė jo savarankiškos egzistencijos sąlyga. Tačiau kūniška egzistencija yra be galo trapi ir pažeidžiama ypač vaikystėje, ligoje, senatvėje. Anot moderniosios teisės teoretiko H. L. A. Harto, šis pažeidžiamumas, kaip ir siekis tęsti savo egzistenciją (išlikti), apytikrė lygybė, ribotas suvokimas ir valios stiprybė bei kiti žmogaus egzistencijai būdingi bruožai, pagrindžia minimalų prigimtinės teisės turinį[38]. Nors teoretikas teigia, kad žmogaus pažeidžiamumas visų pirma reikalauja draudimo atlikti tam tikrus veiksmus (smurtauti, žudyti etc.), tačiau žmogaus egzistencijai palaikyti aktuali ir pozityvi parama, nes vien tik kūno nežalojimas nereiškia, kad jis (pavyzdžiui, nemaitinamas kūdikis ar sunkiai sergantis žmogus) galės išlikti. Su tuo susijęs ir antrasis H. L. A. Harto išskiriamas žmogui būdingas apytikrės lygybės bruožas, kuris remiasi ta aplinkybe, kad nors „<...> žmonės vienas nuo kito skiriasi fizine jėga, aktyvumu, o dar labiau – intelektualiniais sugebėjimais, <...> nei vienas individas nėra tiek galingesnis už kitus, kad galėtų ilgesnį laiką niekieno nepadedamas viešpatauti jų atžvilgiu ir juos pavergti“[39]. Ši bei kitos teoretiko išvardintos žmogaus savybės skatina žmones kooperuotis. Ši žmonių kooperacija yra ne chaotiška (priešingu atveju ji būtų nenaudinga ir keltų dar didesnę grėsmę žmogaus egzistencijai), bet paremta kompromisu bei tam tikromis taisyklėmis, tarp jų ir teisinėmis.

Nepaisant minėtų bendrų bruožų, kiekvienam žmogui būdingos ir savitos fizinės, psichinės, mentalinės bei kitos savybės. Vadinasi, kiekvienas žmogus yra kitoks ir kiekvienam kitam žmogui jis yra absoliuti *kitybė*, t.y. ne *alter ego*[40], o *kitoks* nei *aš*. Todėl siekiant išanalizuoti, kokiu būdu gali būti pasiektas skirtingomis savybėmis pasižyminčių asmenų kompromisas ir sutarta dėl jų santykius grindžiančių taisyklių, būtina įsigilinti į *aš* ir *kitas* santykio problematiką.

1.1.2. Etinės atsakomybės ir dorybių svarba žmogaus teisių doktrinai

Iki šių dienų yra išlikę ir tam tikra prasme konkuruoja du įvairius žmonių tarpusavio santykių aspektus iš esmės apibendrinantys posakiai: *homo homini lupus est*[41] ir *homo homini amicus est*[42]. Antai prancūzų egzistencialistas J. P. Sartre'as mano, kad žmogus laisvas ir savarankiškas, jis pats kuria save laisvai pasirinkdamas ir yra visiškai atsakingas už savo veiksmus: "Mes norime pasakyti, kad žmogus iš pradžių egzistuoja, t.y., jis yra tuo, kas veržiasi į ateitį, kas sąmoningai projektuoja save ateityje"[43]. Tik atrasdamas savo vidinę būtį, žmogus atranda kitą as-

[37] Habermas, J., *supra* note 36.

[38] Hartas, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 315–319.

[39] *Ibid.*, p. 316.

[40] lot. „antrasis „aš“. Vosylius, J. *Lotyniški posakiai ir sentencijos*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 17.

[41] lot. „žmogus žmogui – vilkas“. *Ibid.*, p. 67.

[42] lot. „žmogus žmogui – draugas“. Vosylius, J., *supra* note 40, p. 67.

[43] Sartre, J. P. Egzistencializmas yra humanizmas*. Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija.* Vilnius: Mintis, 1974, p. 441.

menį kaip "<...> laisvę, esančią priešais mane, kuri mąsto ir trokšta man arba prieš mane <…>. Intersubjektyvumas <…> yra toks pasaulis, kuriame žmogus nutaria, koks jis yra ir kokie yra kiti"[44]. Būdamas toks pat laisvas ir nepriklausomas, kaip ir *aš*, *kitas* sukelia sumaištį mano pasaulyje, jis – mano priešas ir mano konkurentas. Todėl, anot J. P. Sartre'o, intersubjektyvus santykis neišvengiamai yra konfliktiškas.

Kitaip žmogaus egzistenciją ir jo santykį su kitu žmogumi apmąsto lietuvių kilmės prancūzų filosofas E. Levinas. Jo teigimu, kitas žmogus nepasiduoda mano suvokimui, jis transcenduoja sąmonės ribas ir priartėja prie manęs kaip visiškai svetimas: "<...> Kitas išnyra iš bet kokio suobjektinimo ir yra kaip absoliutus subjektas, absoliutus kitas"[45]. Čia filosofų mintys sutampa: *kitas* yra visiškai kitoks nei *aš* ir šia prasme laisvas bei nepriklausomas. Tačiau priešingai nei J. P. Sartre'as, E. Levinas žmonių tarpusavio santykį suvokia ne kaip konfliktišką, o kaip etinį.

Siekiant suprasti socialiniu kompromisu grindžiamo žmogaus teisių reguliavimo pobūdį[46] svarbu išsiaiškinti, kaip galimas nekonfliktiškas žmonių sambūvis. Todėl toliau bus plačiau analizuojamos E. Levino filosofinės idėjos.

E. Levino filosofijoje *kitas* yra tai, ko negalima apmąstyti, – „Begalybė, pasirodanti kaip veidas"[47], santykis su kuriuo grindžiamas ne jusliniu pažinimu, bet etika. Tokiu savo būties nenumatomumu, savo laisve ir transcendencijos begalybe, išreikšta veide, *kitas* priešinasi žudymui, kuris E. Levino filosofijos kontekste gali būti suprantamas kaip juslinis pažinimas, lemiantis *kito* suobjektinimą, jo prilyginimą daiktams. N. Keršytės teigimu, E. Levino filosofijoje žmogaus santykis su *kitu* nėra koks nors socialiniu susitarimu priimtas bei įstatymų patvirtintas įsipareigojimas[48]. Čia *kitas* pasiekiamas per *dialogą*[49]. Anot E. Levino, žvelgdamas į mane ir *tardamas* "nežudyk", veidas įpareigoja mane. "*Išgirsti* (paryškinta J. B.) vargo balsą <…> reiškia suvokti save atsakingu žmogumi, vienu metu kažkuo didesniu ir mažesniu, palyginti su ta būtybe, kuri pasirodo veide. Mažesniu, kadangi veidas man primena mano pareigas ir mane teisia <…>, didesniu, kadangi aš galiu atsakyti į kito vargo šauksmą, galiu surasti savyje resursų."[50] Tokiu būdu vargo supratimas suponuoja mano solidarumą su *kitu* ir atsakomybę už jį. Filosofas pabrėžia atsakomybės neperleidžiamumą ir jos nepakeičiamumą, kadangi ja remiasi pati žmogaus tapatybė, jo orumas: "Atsakomybė yra tai, kas atitenka išimtinai man ir ko aš negaliu *žmogiškai* atmesti.<...> Nesukeičiamas su kitais aš esu tik tiek, kiek

---

[44] Sartre, J. P. *Existentialism and Human Emotions.* New York: A Division of Philosophical Library, 1957, p. 38.

[45] Keršytė, N. *Kitas Veidas.* In Levinas, E. *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*. Vilnius: Aidai, 2001, p.41–42.

[46] Šis tikslas keliamas atsižvelgiant į teisęs socialinę paskirtį ir vieną iš svarbiausių teisės funkcijų – priešingų interesų derinimo arba socialinio kompromiso funkciją. žr. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 163, 189.

[47] Levinas, E. Diskursas ir etika*. Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 314.

[48] Keršytė, N., *op. cit*., p. 46.

[49] Levinas, E., *supra* note 45*,* p. 299.

[50] Levinas, E. *Izbrannoe: Totalnost i Beskonechnoe* [Selected Works: Totality and Infinity]. Moskva: Universitetskaja kniga, 2000, p. 217–218.

esu atsakingas"[51]. Taigi atsakomybė E. Levino filosofijoje yra esminė, pirminė ir pamatinė subjektyvybės sąranga, per kurią užsimezga ryšys su kitu asmeniu. Tačiau šis atsakomybės santykis nėra simetriškas, nes "Aš esu atsakingas už kitą asmenį nesitikėdamas abipusiškumo <…>. Abipusiškumas yra *jo* reikalas"[52].

Kito žmogaus egzistavimas primena, kad laisvė negali būti neribota. Tačiau, priešingai nei J. P. Sartre'o filosofijoje, kurioje kitas siejamas su užslėpta mano galimybių mirtimi[53], E. Levino įsitikinimu, *kitas* ne riboja mano laisvę, o, kviesdamas būti atsakingu, ją pateisina: „Tas, kas kalba su manimi ir kas žodžiais siūlo man save, išsaugo mane teisiančio kito svetimumą <...>"[54].

Siekiant pritaikyti šią fenomenologinę *aš* ir *kitas* santykio interpretaciją šiuolaikinių socialinių santykių kontekste kyla klausimas, kaip užtikrinti kito žmogaus unikalumo apsaugą, pirminę *aš* ir *kitas* santykio darną?

E. Levino fenomenologine filosofija paremta *aš* ir *kitas* santykio analizė atskleidžia, kad kitas žmogus yra: a) nepažinus (nenumatomas, laisvas), todėl pirminė prieiga prie kito žmogaus yra etinė; b) suponuoja mano atsakomybę už jį ir, kiek esu atsakingas, pateisina mano laisvę, pagrindžia orumą; c) jo įpareigojimas ir atsakomybė už jį yra mano tapatumo (subjektyvumo) įrodymas. Remiantis E. Levinu, galima teigti, kad pareiga *kitam* atsiranda anksčiau už mano poreikį ar interesą. Ji gali būti pozityvi, kadangi *kito* veidas suponuoja davimo (pagalbos) gestą, ir negatyvi: kito veidas *sako* „nežudyk", t.y. nekelk rankos prieš jį, jo laisvę. Šis *kito* reikalavimas taip pat gali reikšti mano pareigą nepažeisti kito žmogaus teisių, padėti jam. C. Douzino teigimu, ši pareiga yra mano laisvės apraiška: „<...> tarnaudamas kitų teisėms <...> aš galiu tapti unikalia, konkrečia nepakeičiama būtybe. <...> Nuo šios pagrindinės pareigos priklauso visos kitos teisės ir pareigos"[55]. Todėl etinė pareiga ir atsakomybė yra, kaip teigia C. Douzinas, „<...> aukščiau už teises, suteikia joms galią ir teisėtumą ir tampa jų bei valstybės veiklos teisėja. Žmogaus teisės yra etikos instrumentas"[56]. Žmogaus teisės išreiškia ne tik žmogaus unikalumą, jo laisvę, bet ir nustato *pareigą* gerbti unikalaus *kito* egzistavimą: susilaikyti nuo jo egzistencijai žalingų veiksmų ir padėti ją išsaugoti. Tai nėra pasiekiama vien tik ir, visų pirma, ne teisinėmis priemonėmis (pavyzdžiui, nors už nužudymą taikoma baudžiamoji atsakomybė, tačiau tai nebūtinai lemia žmogaus apsisprendimą nežudyti). Pagarba kitam žmogui pirmiausia susijusi su vidiniu įsitikinimu, tam tikra savybe, įgalinančia praktinius visuomenei vertingus veiklos būdus, t.y. su tam tikra dorybe, kuri, anot I. Kanto, riboja žmogaus egoizmą siekiant asmeninės gerovės[57].

Analizuodamas A. MacIntyre'o dorybių teoriją, S. Arlauskas pastebi, kad dorybės, susiformavusios dėl istorinės bendruomenės įtakos, ne tik skatina žmogų užmegzti konstruktyvius ryšius su kitais žmonėmis, siekti savo gyvenimo vienti-

[51] Levinas, E. *Etika ir begalybė.* Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 104–105.
[52] *Ibid.*, p. 101–102.
[53] Sartre, J. P. Bytjo i nichto [Being and Nothingness]. Moskva: Respublika, 2000, p. 287.
[54] Levinas, E, *supra* note 50, p. 301.
[55] Douzinas, C. *The End of Human Rights*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 352
[56] *Ibid.*, p. 353.
[57] Kant, I., *supra* note 28, p. 202.

sumo (gėrio), kuris kartu išreiškia jo asmenybinį psichologinį identitetą, bet ir atskleidžia žmogui jo gyvenimo prasmę, tarnauja tradicijos tąsai. Mokslininko teigimu, dorybės užtikrina žmonių pasitikėjimą ilgaamžiais socialinio elgesio standartais ir "<...> kartu su tradicijomis lemia žmonių veiklos modelių *racionalaus* pasirinkimo bei svarbiausių egzistencinių tikslų hierarchinio surikiavimo galimybes. Pavyzdžiui, <...> dorybė mylėti kitą žmogų kaip patį save (artimojo meilės dorybė), susijusi su visos žmonijos istorine praktika, ir sunku įsivaizduoti, kad save gerbianti žmonija kada nors pasirėmusi kokia nors racionalia argumentacija visuotiniu sutarimu galėtų atsisakyti šios tradicijos ir dorybės. Štai kodėl būtent *tradicijas ir dorybes* galime laikyti ypatingu teisinės tvarkos pažinimo, supratimo ir vertinimo kriterijumi, kuris ne tik užtikrina socialinės tvarkos pamatinių standartų tęstinumą, bet ir suteikia šiems standartams tam tikrą struktūrinį organizuotumą (hierarchiškumą)"[58]. Šių dorybių, preziumuojamų kaip etinių konstantų, pagrindu formuojama pozityvi socialinė tvarka.

Pagarba kito žmogaus unikalumui, silpnesniojo atjauta ir atsakomybė už artimą gali būti vertinamos kaip dorybės, savo prasme artimos Aristotelio draugystės sampratai. Apibūdindamas draugystę kaip dorybę Aristotelis rašė: „Draugystė apsaugoja jaunus nuo klaidų, seniems patarnauja ir padeda, kai jėgos nusilpsta, o vyrus pačiame amžiaus stiprume ji paskatina kilniems darbams – „dviese drauge eidami" sugeba ir geriau pažinti, ir veikti. <...> Atrodo, kad ir draugystė laiko subūrusi ir miesto bendruomenę, ir įstatymų leidėjas labiau rūpinasi draugyste negu teisingumu, nes santarvė labai panaši į draugystę. <...> Kai piliečiai gyvena santarvėje, teisingumas nereikalingas, bet jeigu jie yra teisingi, tai jiems dar reikia draugystės, ir didžiausias teisingumas yra draugiškumas"[59].

Šios ir kitos dorybės (pavyzdžiui, teisingumas) yra ne tik etinis žmogaus teisių pamatas, bet ir santarvės visuomenėje (visuomenės stabilumo) bei jos narių solidarumo prielaida. Ribodamos asmens egoizmą ir suponuodamos jo atsakomybę už kito žmogaus egzistavimą, minėtos dorybės taip pat reikalauja pripažinti žmogaus teises, kylančias iš žmonių tarpusavio įsipareigojimų, kurie yra konkretūs socialiniai faktai, čia ir dabar vykstantys susitarimai.

1.1.3. Diskurso dėl subjektinių teisių sąlygos skirtingose socialinėse situacijose

Siekiant darnių tarpasmeninių, o tuo pačiu ir visuomeninių santykių (socialinio kompromiso), būtina nustatyti, *aš* ir *kitas* norus, interesus bei jų raiškos būdus. Akivaizdu, kad tokiu atveju tarpininkas tarp manęs ir *kito* yra *kalba,* kaip žmonių interesų išreiškimo priemonė. Interesų raiškos požiūriu žmogaus kūnas, protas ir kalba yra neatskiriamai susiję. Žmogus savo norus gali išreikšti emocijomis, gestais, žodžiu.

[58] Arlauskas, S. Jurisprudencijos moksliškumo kriterijai šiuolaikinėje teisės filosofijoje. *Jurisprudencija*. 2009, 4(118): 259.

[59] Aristotelis. Nikomacho etika. *Rinktiniai raštai*. Vilnius : Mintis, 1990, p. 210–211.

Kaip pastebi H. G. Gadameris, graikų kalbos žodžio *logos*, verčiamo kaip *protas* arba *mąstymas*, pirminė reikšmė yra *kalba*. Neatsitiktinai Aristotelis atskirdamas žmogų nuo gyvūno teigė: „Gyvūnai gali susižinoti, jie nurodo vienas kitam, kas jiems suteikia malonumą, jo siekdami, o kas jiems kelia skausmą, jo vengdami. Gamta jiems tiek tesuteikė. Tik žmonėms buvo duotas dar ir *logos*, kad atskleistų vieni kitiems, kas naudinga, o kas žalinga, taip pat tai, kas teisinga ir neteisinga“[60]. Taigi kalba gali būti įvardinta kaip svarbi žmogaus savybė, kadangi mąstymas visada yra siejamas su tam tikra minčių išraiška, o „<...> bet koks mūsų aiškinimas ir pažinimas visuomet suponuoja kalbinį pasaulio aiškinimą“[61].

Kalba, kaip visada konkretus empirinis įvykis, kaip ypatingas žmogaus atributas, turi keletą reikšmingų savybių. Visų pirma, ji išreiškia *kalbančiojo tapatumą*. Antai J. P. Sartre'o teigimu, kalba yra subjektyvumo faktas: "<...> ką aš bedaryčiau, mano laisvai sugalvoti ir atliekami veiksmai, mano planai mano galimybėms turi išorinę prasmę, kuri nuo manęs pasprunka ir kurią aš patiriu, aš *esu* kalba"[62]. Filosofas sutinka su M. Heideggeriu, teigiančiu, kad *aš esu tai, ką aš kalbu*. Atkreiptinas dėmesys, kad kalba susijusi ne tik su asmens mąstymo raiška, bet ir nurodo į paties mąstančiojo fiziologinę egzistenciją. Anot M. Merleau-Ponty, „<...> kūnas paverčia tam tikrą motorinę esmę į balso formą, išplečia artikuliacinį žodžio stilių į girdimus reiškinius“[63]. Šiuo atveju kūnas yra kalbos instrumentas bei komunikacijos su *kitu* priemonė.

Antra, kalba yra tai, kas realiai jungia *aš* ir *kitas* ir tokiu būdu kuria bendrą pasaulį. Šia prasme *kalba* yra ne tik tarpininkas tarp *aš* ir *kitas*, bet ir kažko naujo, bendrumo – *mes* – galimybės kūrėja. Štai E. Levino filosofijoje *kito* veidas kalba, byloja. Filosofo teigimu, kalba yra universali, ji – perėjimas nuo individualaus prie bendro. Kalbėti, anot E. Levino, reiškia daryti pasaulį bendrą, kurti bendrybę: "<...> pasaulis žodiniame bendravime – jau ne tas pasaulis, kuris egzistuoja atskirai, ne mano asmeninis pasaulis, kur viskas priklauso man vienam: šis pasaulis yra tai, ką aš atnešu dovanų – gabumas bendravimui, mąstymui, universalumui"[64]. Šiuo atveju kalba ne tik išreiškia mano tapatumą, bet ir suponuoja pašnekovus: "<...> kalbinis ryšys suponuoja transcendenciją, radikalų atskirumą, pašnekovų svetimumą, Kito apreiškimą man <…>. Diskursas yra kažkokio absoliučiai svetimo patyrimas“[65]. Taigi kalba yra ta priemonė, kuri padeda užmegzti ryšį su kitu asmeniu išsaugodama pagarbą jam (jo nesudaiktindama), kuria stabilų žmonių bendrabūvį: „<...> tik žmonės apskritai turi bendrą mąstymą ir bendras sąvokas, ir visų pirma tas, kurių dėka galimas žmonių bendrabūvis be žudymo ir žmogžudysčių, visuomeninio gyvenimo, politinės santvarkos, darbo pasidalinimu paremto ūkinio gyvenimo pavidalu. Visa tai slypi paprastame pasakyme: žmogus yra gyva esybė, turinti kalbą“[66].

---

[60] Aristotelis, *supra* note 30, p. 60.
[61] Gadamer, H. G. *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 83.
[62] Satre, J. P., supra *note* 53, p. 388.
[63] Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge, 2003, p. 211
[64] Levinas, E., *supra* note 50, p. 109.
[65] *Ibid.,* p. 299.
[66] Gadamer, H. G., *op.cit.,* p. 80.

Trečia, iš aukščiau minėtų kalbos savybių išplaukia, kad *kalba yra teisingumo* (o tuo pačiu ir teisės) *kūrimo įrankis*. E. Levinas pasisako dar radikaliau: "kalba yra teisingumas"[67], o bendruomenė yra tiesos buvimo vieta. Iš tiesų, grįžtant prie graikų kalbos žodžio *logos* etimologijos, galima pastebėti, jog šis žodis reiškia ne tik mąstymą bei kalbą, bet ir sąvoką bei įstatymą[68]. Tačiau svarbu ir tai, kad kalba ir kalbos ženklai leidžia žmonėms susitarti ir paversti savo susitarimą paprotinės ar rašytinės teisės normomis.

Žmonių pokalbis visada vyksta konkrečiomis aplinkybėmis. Kaip šios aplinkybės gali turėti įtakos kuriant teisės normas ir kuo ši įtaka reikšminga sprendžiant žmogaus teisių problemas, atskleidžia filosofo ir sociologo J. Habermaso *idealios kalbinės situacijos* idėja. Anot J. Habermaso, būtent *kalbinių žaidimų* aktuose sprendžiama ir tai, ką mes laikome tiesa, ir tai, ką mes teisiniu požiūriu privalome daryti. Siekdamas atrasti socialinių (taip pat ir teisės) normų kilmės šaltinį, filosofas aktualizuoja komunikacinio proto konceptą, kurį sieja su lingvistiniu žmonių bendravimu ir normų kūrimu. Komunikacinis žmonių santykis, anot J. Habermaso, ne tik byloja apie realų įvykį (*aš* klausia, o *kitas* atsako), bet ir padeda išsklaidyti abejones, surasti bendrą nuomonę bei išryškinti paties komunikacinio akto sąlygas. Tokiu būdu J. Habermasas kuria konsensinę tiesos teoriją, kurios pagrindinė mintis yra ta, jog teiginio teisingumas kyla ne iš kokio nors objektyvaus šaltinio, bet iš diskurso dalyvių konsensualaus apsisprendimo pripažinti, kad teiginys turi galią[69]. Toks konsensas (tiesa) realiai gali būti pasiektas „idealioje kalbinėje situacijoje", t.y. tuomet, kai realūs diskurso dalyviai pripažįsta vienodas sąlygas kiekvienam dalyvauti diskurse, išreikšti abejones, teikti savo įrodymus ir pan.[70] Anot R. Alexy, šioje situacijoje konsensą gali pasiekti tik tokie paliepimai ir normos, kurias „<...> įgyvendinti vienodai nori visi"[71].

Ideali kalbinė situacija parodo, kad žmonės yra pajėgūs sutarti, kas yra teisinga, ir įforminti savo susitarimą pozityviomis teisinėmis taisyklėmis. Minėta teorinė konstrukcija suponuoja tokią situaciją, kurioje numatoma teisinė lygybė (teisių ir pareigų pusiausvyra). Kitaip tariant, ideali kalbinė situacija visų pirma reikalauja jos dalyvių santykių simetrijos, kuri grindžiama žmonių lygiavertiškumu, laisve ir lygiateisiškumu. Realioje situacijoje visuomenės narių santykiai labai dažnai gali būti preziumuojami kaip simetriški. Jei žmogus sveikas, darbingas ir pan., jis gali savarankiškai ar kartu su kitais priimti sprendimus, atlikti veiksmus (pavyzdžiui, dalyvauti rinkos santykiuose), kurie leistų jam įgyvendinti savo sumanymus, kitaip tariant, būti autonomiškas. Tokioje padėtyje bent potencialiai įmanoma atsidurti kiekvienam. Tačiau kiekvienas taip pat gali atsidurti, o neretai ir atsiduria nepalankioje situacijoje (liga, nedarbas, senatvė etc.). Šiuo atveju, nors teorinė simetrija

[67] Levinas, E., *supra* note 50, p. 215.

[68] Gadamer, H. G., *supra* note 61, p. 82.

[69] Arlauskas, S. *Pozityvistinė - procedūralistinė teisės samprata* [interaktyvus]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009 [žiūrėta 2009-11-12]. <http://saularl.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2009/04/nuotolines-studijos-2-b.doc>.

[70] Alexy, R. *Teisinio argumentavimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 139.

[71] *Ibid.*, p. 134.

(teisinė lygybė) išlieka, tačiau realūs žmonių santykiai tampa nelygūs (asimetriški). Ar pavyks atkurti simetriškus žmonių santykius, priklauso nuo stipresniojo asmens pozicijos silpnesniojo atžvilgiu, t. y., ar jis demonstruoja savo pranašumą, ar, priešingai, daro būtinas nuolaidas. Akivaizdu, kad nuolaidų darymas reiškia moralinį santykį. Taigi galima kalbėti apie dar vieną specifinę situaciją, kurioje gali atsidurti kiekvienas žmogus ir kurioje arba galima tikėtis (reikalauti) pagalbos iš išorės, arba savo noru įsipareigoti padėti kitam[72]. Kaip tokiu atveju gali būti įmanomas teisės normų legitimumą grindžiantis diskursas?

Sveiko ir ligonio, verslininko ir bedarbio etc. santykio asimetrija suponuoja moralinę situaciją, kuri, anot S. Arlausko, reikalauja veikti „<...> ne savo individualios autonominės būties labui, o kito ar visų bendruomenės narių būties labui taip, kad visi bendruomenės nariai galėtų kiekvienas atskirai laikyti savo faktinę būtį gera“[73]. Vadinasi, teisingumo taisyklėms priimti neužtenka tik racionalių diskurso dalyvių samprotavimų, bet reikia ir tam tikro dorybėmis grindžiamo požiūrio į nepalankioje situacijoje atsidūrusį diskurso dalyvį (artimą, bendrapilietį etc.). Neatsitiktinai J. Habermasas pabrėžė teisingumo ir solidarumo ryšį: „<...> teisingumo principas postuluoja lygią pagarbą kiekvienam individui ir lygias jų teises. Solidarumas reikalauja empatijos ir susidomėjimo artimojo gerove“[74]. J. Habermaso manymu, „<...> šie principai neatskiriami, nes jie kyla iš to paties šaltinio – ypatingo žmogiškųjų būtybių, kurios gali individualizuotis tik socializuodamosi, pažeidžiamumo“[75]. Solidarumu ir teisingumu besiremiantis diskurso dalyvių konsensas pripažįsta ypatingus socialiai pažeidžiamų asmenų (ligonių, bedarbių, senelių, vaikų etc.) poreikius.

Socialinis solidarumas yra teisės į orumą šaltinis: „<...> teisė į žmogaus orumą atsiranda tik iš socialinio solidarumo – susitarimo laikyti kiekvieną žmogų kaip tokį vertingu <...>“[76]. Kita vertus, kaip jau buvo minėta, orumas taip pat siejamas su asmens autonomiškumu, o būtent, su pareigų vykdymu ir atsakomybe už visą bendruomenę. Šios pozicijos nėra priešingos. Remiantis aukščiau pateiktais samprotavimais galima teigti, kad žmogaus fiziniam ir moraliniam integralumui bei autonomijai realiuose santykiuose palaikyti dažnai neužtenka tik paties asmens pastangų (pareigų vykdymo), bet reikia ir tam tikrų teisių, kurios leistų sušvelninti žmonių santykių asimetriją ir garantuotų jų teisinę lygybę bei gebėjimą savarankiškai veikti. Socioekonominės žmogaus teisės kaip tik ir yra susijusios su asimetrinėmis situacijomis. Jos išreiškia visuomenės narių solidarumu grindžiamą valstybės ar kitų visuomenės institucijų paramą ligos, nedarbo, senatvės ir panašiais atve-

[72] S. Arlauskas kalba apie dvi “asimetriškos pusiausvyros” situacijas: a) kai vienas žmogus yra nepalankioje būklėje (gamtinė situacija) ir yra tikslas sau (pavyzdžiui, žmogaus embrionas), o kiti žmonės yra veiksnūs ir įgyja pareigą atsiliepti į silpnojo reikalavimus (Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 126-142) ir b) kai vienas žmogus save įsivaizduoja privilegijuotoje situacijoje ir prisiima pareigą atsakyti už visus (laiko save priemone, o visus - tikslu) ir aukojasi kitų labui (*Ibid*, p. 172-211).

[73] *Ibid*, p. 176.

[74] Baranova, J. *XX a. moralės filosofija: pokalbis su Kantu*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, p. 309.

[75] *Ibid*.

[76] Venckienė, E. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2008, p. 19.

jais. Paramos apimtis yra diskutuotina ir bus aptariama tolimesniuose darbo skyriuose, tačiau jau dabar galima konstatuoti, kad ši parama yra svarbus asmens fizinio ir moralinio integralumo bei jo autonomijos garantas, suteikiantis galimybę asmeniui veikti ir prisiimti atsakomybę už save bei savo artimą, t.y. tapti oriu visuomenės nariu.

Taigi humanizmas kaip žmogaus vertę ir orumą teigiantis principas yra grindžiamas asmens moralinio ir fizinio integralumo idėja. Viena vertus, žmogaus moralė lemia jo savaiminį vertingumą ir leidžia teigti, jog žmogus, kaip morali būtybė, yra stiprus, t.y. pajėgus pasirūpinti savimi bei kitais, priimti sprendimus ir būti atsakingu už jų įgyvendinimą. Ši asmens autonomijos išraiška turi būti gerbiama. Tačiau kaip kūniška būtybė, žmogus yra trapus, anksčiau ar vėliau (liga, senatvė, nedarbas etc.) jam prireikia kitų žmonių pagalbos. Ši žmogaus egzistencijos specifika ne tik lemia žmogaus teisių poreikį, bet ir jų turinį bei įgyvendinimo pobūdį.

Diskursas dėl socioekonominių žmogaus teisių kaip žmogaus autonomijos ir orumo garanto reikalauja tam tikros išankstinės etinės (nekonfliktiškos) pozicijos kito žmogaus atžvilgiu. Šiame diskurse jo dalyvių teisių ir pareigų vienovė atskleidžiama remiantis ne tik lygiateisiškumo, bet ir (visų pirma) solidarumo bei teisingumo principais.

1.2. Gerovė kaip žmogaus teisių visumos apsaugos orientyras

Kaip buvo minėta, prasmingas diskursas dėl žmogaus teisių tam tikrose situacijose yra galimas tik jei stiprioji visuomenės dalis prisiima papildomus įsipareigojimus silpnesnės visuomenės dalies atžvilgiu. Šiuo atveju taip pat turi būti sutarta dėl stipresnės ir silpnesnės visuomenės dalies atskyrimo kriterijų. Kitaip tariant, diskursas dėl teisių priklauso nuo toje visuomenėje susiklosčiusio gerovės standarto. Todėl tikslinga aptarti gerovės standarto ir žmogaus teisių santykį.

Anot amerikiečių filosofės Ch. M. Korsgaard, asmens teisės ir laisvės nėra ginamos, jei nėra patenkinamos socialinės gerovės sąlygos: „Vargšai, bedarbiai, ligoniai, benamiai, asmenys be išsilavinimo nėra laisvi nepaisant to, kokias teises jiems garantuoja konstitucija. Taip yra dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, stokojantis asmuo menkai geba formuluoti ir siekti gėrio koncepcijos. Antra, jis <...> jaučiasi menkesnis už turtinguosius ir galinguosius, ypač jei nuo pastarųjų yra priklausomas“[77]. Kitaip tariant, norint, kad asmenų lygiateisiškumas, žodžio laisvė bei kitos žmogaus teisės nebūtų tik formali deklaracija, reikia užtikrinti tam tikrą socialinės gerovės lygį. Todėl šiame skyriuje plačiau analizuojama, kas yra gerovė ir koks yra gerovės ir žmogaus teisių ryšys.

Anot anglų socialinių mokslų ir politikos tyrinėtojo N. Barry‘o, „Gerovės problemos yra iš esmės susijusios su asmeniniu suvokimu ir požiūriu, nepaisant to, ar

[77] Korsgaard, Ch. M. G.A. Cohen: Equality of What? On Welfare, Goods and Capabilities. Amartya Sen: Capability and Well-Being. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 58.

jiems tarpininkauja rinka, ar valstybė, ar tam tikri savanoriški veiksmai“[78]. Todėl galima teigti, kad gerovės mastą atspindi ne tik (ir visų pirma ne) materialinė jos išraiška (turimų gėrybių kiekis), bet ir asmens saugumo, savigarbos, individualios autonomijos pojūtis etc. Gėrybių samprata taip pat kinta priklausomai nuo laikmečio, visuomenės, atskiro žmogaus ir pan.

Analizuodamas gyvenimo standarto problemą, ekonomistas ir filosofas A. Senas taip pat kritiškai vertina tendenciją asmens pagrindinius poreikius sieti tik su produktų (pavyzdžiui, maisto, pastogės, aprangos, sveikatos apsaugos) poreikiais, kadangi jie tėra priemonės tikriesiems asmens tikslams pasiekti. Todėl gyvenimo kokybės (*well-being*) sąvoką[79] mokslininkas sieja su asmens funkcionavimu (pasiekimu) ir gebėjimu (galėjimu pasiekti). A. Seno teigimu, „<...> funkcionavimai reprezentuoja asmens būsenos dalis – būtent įvairius dalykus, kuriuos ji ar jis yra pajėgus atlikti ar būti savo gyvenime. Asmens *gebėjimas* atspindi alternatyvias funkcionavimo kombinacijas, kurias asmuo gali pasiekti ir iš kurių jis ar ji gali pasirinkti“[80]. Tiksliau tariant, gebėjimas yra galėjimas ar potencialas kažką padaryti ar kažkuo būti – atlikti tam tikrą funkciją. Šia prasme A. Seno gebėjimo sąvoka yra artima teisinei veiksnumo, kaip asmens fizinio, psichinio, socialinio gebėjimo vykdyti tam tikras pareigas ir jų pagrindu įgyti arba garantuoti tam tikras subjektines teises[81], kategorijai.

Asmens gebėjimas yra susijęs su realia galimybe pasirinkti jam pačiam vertingą funkcionavimą ir, šia prasme, su asmens autonomija, kuriai, be kita ko, įtaką daro ir visuomeninė santvarka bei valstybės vykdoma politika. A. Senas pateikia dviejų badaujančių žmonių pavyzdį. Vienas iš jų yra vargšas, todėl badas jam yra neišvengiamas. Antrasis pasirenka badavimą dėl religinių įsitikinimų. Kadangi abu badauja, galima teigti, kad jų funkcionavimas yra tapatus. Tačiau jų gebėjimai yra skirtingi, kadangi tikintysis *pasirenka badauti*, tuo tarpu vargšas tokio pasirinkimo neturi[82]. Mokslininko teigimu, „laisvė nuo alkio“ ar „buvimas laisvu nuo maliarijos“ „<...> turi realią prasmę visuomenėje, kurioje laivės gyventi tokiu būdu, kokiu norima, ribos yra išplečiamos viešosios politikos, keičiančios epidemiologinę ir socialinę aplinką, dėka“[83]. Todėl galime teigti, kad asmens laisvė reikalauja ne tik negatyvaus, bet ir pozityvaus valstybės požiūrio į asmens autonomiją ir jos teisinę apsaugą.

Koks gyvenimo kokybės lygis galėtų užtikrinti asmens autonomiją, arba, kitaip tariant, kaip gerovė gali būti matuojama? Analizuodamas gyvenimo kokybės sampratą A. Senas atskiria savęs vertinimą nuo standartų vertinimo. Savęs vertinimas yra susijęs su kiekvieno asmens savo pragyvenimo lygio įvertinimu lyginant su

[78] Barry, N. *Welfare*. Buckingham: Open University Press, 1999, p. 117.

[79] Anglų kalboje vartojamos dvi gerovę apibūdinančios sąvokos *welfare* ir *well-being*. Pirmoji sąvoka įprastai žymi *materialinę gerovę*, o antrajai gali būti suteikiama platesnė reikšmė – *gera savijauta*, – kuri atspindi gyvenimo kokybę, susijusią ne tik su materialiniais, bet ir su fiziologiniais, psichologiniais bei kitais žmogaus gyvenimo aspektais.

[80] Sen, A. Capability and Well-Being. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 31.

[81] Vaišvila, A., *supra* note 46, p. 414.

[82] Sen, A. *The Standard of Living*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 37.

[83] Sen, A., *op. cit*., p. 44.

kitais. Šiuo atveju asmuo gali vertinti savo pragyvenimo lygį kaip aukštesnį nei jo kaimyno, nors pagal „šiuolaikinius standartus“ jo pragyvenimo lygis būtų vertinamas kaip žemesnis. Tuo tarpu standartai atspindi bendrai priimtas visuomenės vertes ir yra sietini su materialių gėrybių turėjimu. A. Seno teigimu, standartų vertinimą patogu naudoti, kuomet kalbama apie skurdo mastą visuomenėje. Tačiau „<...> kadangi pajamos nėra geidžiamos dėl jų pačių, bet kokia pajamomis paremta skurdo samprata privalo tiesiogiai ar netiesiogiai atsižvelgti į tuos pagrindinius tikslus, kurie yra remiami pajamomis kaip priemonėmis“[84]. Kita vertus, asmenų tikslai, jų gebėjimai skiriasi ir priklauso ne tik nuo asmeninių, bet ir nuo visuomenės savybių. Tačiau faktas, kad minimalūs gebėjimai reikalauja minimalių pajamų. Nustačius šį atitikimą, A. Seno teigimu, „<...> nebus svarbu, ar skurdas bus apibrėžiamas remiantis pagrindinių gebėjimų nepasiekimo terminais, ar kaip negalėjimas turėti *reikiamų* minimaliai pakankamų pajamų“[85]. Todėl skurdas gali būti siejamas tiek su pagrindinių gebėjimų, tiek su pajamų stoka.

Taigi asmens gyvenimo kokybė yra nevienareikšmė sąvoka, kadangi ją formuluoja ir jos įgyvendinimą vertina visų pirma pats žmogus. Kita vertus, nors ir sąlyginai, tačiau, atsižvelgiant į asmens gebėjimą siekti savo tikslų, galima nustatyti tam tikrus minimalius standartus, t.y. gerovės minimumą, kuris turėtų būti palaikomas tam, kad asmuo galėtų pasinaudoti savo turimais gebėjimais ar, jei jų turi nepakankamai, tikėtis, jog sulauks pagalbos siekdamas savo tikslų, tenkindamas poreikius ir pan. Kitaip tariant, nepaisant gerovės sąvokos reliatyvumo, visuomenės nariai gali susitarti, kas yra skurdas, o kas – prabanga.

Aptartas gerovės ir žmogaus teisių ryšio aspektas atskleidė, kad žmogaus teisių visumos apsaugai yra aktualus tam tikras gerovės (pajamų ar gebėjimų) minimumas. Toliau bus analizuojamas kitas šio ryšio aspektas, t.y. kokią įtaką žmogaus teisės turi asmens gerovės lygiui, o konkrečiau, ar žmogus turi teisę į gerovę.

Britų sociologas R. M. Titmussas kritiškai vertina teisėmis pagrįstą gerovės sistemą. Jis gerovę sieja su altruizmu ir teigia, kad „<...> žmonėms gerovė turėtų būti suteikiama ne kaip teisė, o kaip dovana iš “svetimo”, kaip solidarumo išraiška <...>“[86]. Pasak sociologo, gerovės susiejimas su teisėmis ne tik suponuoja individualistinę visuomenę, bet ir trukdo tinkamai įvertinti kiekvieną unikalų skurdžiai gyvenančio asmens atvejį. Vadinasi, gerovės ir žmogaus teisių santykio analizei yra aktuali bendruomeninės ir visuomeninės situacijų skirtis.

Politinės ekonomikos tyrinėtojo D. P. Levine teigimu, asmens gerovės susiejimas su altruizmu būdingas bendruomeninėje (moralinėje) situacijoje, kurioje žmogaus teisės kyla „<...> ne iš žmogaus autonomijos <...>, bet iš dalyvavimo bendruomenėje“[87]. Tokia moralinė tvarka būdinga šeimai ir panašiems socialiniams vienetams. Tačiau bendruomenės nariams persikėlus už jos ribų ir pradėjus gyventi visuomenės individo gyvenimą, pasikeitė gerovės idealas ir bendruomenė tapo ne-

[84] Sen, A., *supra* note 80, p. 40.

[85] *Ibid*., p. 40–41.

[86] Titmuss, R. M. Welfare Rights, Law and Discretion. *The Philosophy of Welfare*. London: Allen and Unwin, 1987, p. 232–253. In Barry, N., *supra* note 78, p. 70.

[87] Levine, D. P. *Welfare, right, and the state: a framework for thinking*. London; New York: Routledge: Taylor & Francis Group, 2008, p. 29.

pajėgi jo užtikrinti. Tai paskatino modernios valstybės, kuriančios „naujas gyvenimo už grupės ribų sąlygas“[88], atsiradimą. Modernios visuomenės situacija yra siejama su pilietine asociacija, kurioje dominuoja žmogaus teisės, kylančios iš individo autonomijos ir jos pripažinimo[89]. Britų sociologo A. D. Smitho įsitikinimu, „<...> jei žmogus neturi teisės, jis turi elgetauti, jei jis turi teisę, ja naudodamasis jis yra nepriklausomas“[90]. Todėl, atsakant į R. Titmusso kritiką, galima teigti, kad altruizmas gali būti suvokiamas kaip viena iš asmens autonomijos išraiškų, bet ne jos sąlyga.

Anot H. L. A. Harto, žmogaus teisės numato tam tikros prievartos (o konkrečiai – valstybės, kaip autoriteto, prievartos) naudojimą „siekiant apsaugoti tai, kas yra teisinga ar sąžininga, arba kažkieno teisę į tai, kas turi būti padaryta; nes tik šios aplinkybės lemia kito žmogaus prievartos teisėtumą“[91]. Kitaip tariant, žmogaus gerovei užtikrinti reikalingų išteklių paskirstymas turi būti siejamas su žmogaus teisėmis ir teisiniu aparatu tiek, kiek jis aktualus jų užtikrinimui, o ne tik grindžiamas kitų asmenų geranoriškumu.

Gerovės kaip gyvenimo kokybės sampratos nevienareikšmiškumas leidžia teigti, kad jos užtikrinimui aktualus visas žmogaus teisių katalogas. Tačiau kalbant apie gerovės standartus galima teigti, kad jie visų pirma susiję su žmogaus egzistenciją užtikrinančių poreikių tenkinimu. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2000 m. sausio 19 d. rekomendacijoje Nr. R(2000)3 *Dėl asmenų, patekusių į ypač sunkią padėtį, svarbiausių materialinių poreikių tenkinimo*, kaip svarbiausi materialiniai poreikiai įvardijami maistas, drabužiai, pastogė ir pagrindinė medicinos pagalba[92]. Remiantis tarptautinėje praktikoje įprasta klasifikacija, su šių poreikių tenkinimu susijusios teisės vadinamos socialinėmis žmogaus teisėmis[93]. Šios teisės yra tiesiogiai susijusios su ekonominėmis teisėmis, tokiomis kaip teisė užsiimti ūkine veikla, teisė į darbą, teisė į nuosavybę etc. ir kartu sudaro socioekonominių teisių grupę. Pavyzdžiui, asmens teisė į valstybinio socialinio draudimo išmokas priklauso nuo asmens darbo stažo bei mokėtų įmokų dydžio[94]. Todėl galima teigti, kad minėtos teisės įgyvendinimui yra aktualios teisės į darbą ir teisės į teisingą atlygį realizavimo galimybės. Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat yra konstatavęs, kad

[88] Levine, D. P., *supra* note 87, p. 52

[89] *Ibid*., p. 85

[90] *Ibid*., p. 32.

[91] Hart, H. L. A. Are there any Natural Rights? *Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1967, p. 55-56 In Barry, N., *supra* note 78, p. 70.

[92] Recommendation No. R (2000) 3 of the Committee of Ministers to member states on the Right to the Satisfaction of Basic Material Needs of Persons in Situations of Extreme Hardship adopted on 19 January 2000. [interaktyvus]. Council of Europe: Committee of Ministers, 2000. [žiūrėta: 2008-09-08] <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=334175&Site=CM>.

[93] Mokslinėje literatūroje taip pat vartojami „gerovės teisių“ (*welfare rights*), „pragyvenimo teisių“ (*subsistence rights*) terminai. Išsamus socialinių teisių katalogas yra pateiktas *Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte* (*Valstybės žinios*. 2002, Nr.77-3290), *Europos socialinėje chartijoje* (*Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704), kituose tarptautiniuose dokumentuose. Pagrindinės socialinės žmogaus teisės yra įtvirtintos ir *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje* (*Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014).

[94] Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 59-1153

valstybės mokamos socialinės išmokos yra susijusios su asmens teise į nuosavybę nepaisant to, ar šios išmokos būtų priklausomos nuo mokėtų įmokų, ar ne[95].

Apibendrinant galima išskirti du gerovės ir žmogaus teisių santykio aspektus. Viena vertus, žmogaus teisių įgyvendinimas reikalauja bent minimalaus gerovės lygio. Šiuo atveju yra aktualus gerovės standarto klausimas, kurį sprendžia kiekviena visuomenė, atsižvelgdama į gyvybiškai svarbius savo narių poreikius bei specifines savo raidos aplinkybes. Kita vertus, pati gerovė yra žmogaus teisių objektas. Teisių į gerovę (socioekonominių teisių) turėjimas atveria žmogui galimybes įgyvendinti kitas savo teises, susikurti trokštamą gyvenimo kokybės (angl. *well-being*) lygį ir tokiu būdu sustiprina jo autonomiškumą.

Taigi gerovės ir žmogaus teisių ryšio analizė leidžia teigti, kad šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas ne konkrečių gėrybių suteikimui, bet žmogaus teisių, atveriančių galimybes realizuoti savo gero gyvenimo sampratą, saugai, o visuomenės gerovės lygis būtų vertinamas kaip žmogaus realios galimybės naudotis visomis savo teisėmis.

[95] *Stec and Others v. the United Kingdom* (dec.) [GC], nos. 65731/01 and 65900/01, ECHR 2005-X.

2. SOCIALINĖ TEISINĖ VALSTYBĖ KAIP ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTAS

2.1. Socialinės teisinės valstybės istorinė raida socialinių pokyčių erdvėje

Žmogaus gerovės problemų ignoravimas buvo (ir yra) viena iš priežasčių, skatinančių neramumus visuomenėje ir jos nestabilumą. Neatsitiktinai bandymai vienaip ar kitaip spręsti šias problemas buvo aktualūs dar iki mūsų eros pradžios. Todėl, siekiant visapusiškiau atskleisti aplinkybes, lėmusias šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės poreikį, reikia išanalizuoti, kaip šios problemos buvo sprendžiamos įvairiais istoriniais laikotarpiais, kaip žmogaus gerovė tapo teisinio reguliavimo objektu ir su kokiais dabarties iššūkiais susiduria socialinė teisinė valstybė.

Šiuolaikinių demokratinių šalių pagrindiniuose įstatymuose įtvirtintas teisinės valstybės principas nurodo, kad valdžios ir žmonių veiksmus apibrėžia teisė ir jai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai. Piliečiai patys ar per savo atstovus nustato, kas yra teisė, kokios elgesio taisyklės ją sudaro bei įsipareigoja patys ir įpareigoja valstybės valdžią laikytis šių taisyklių. Kaip konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, „<...> konstituciniu teisinės valstybės principu turi būti vadovaujamasi ir kuriant teisę, ir ją įgyvendinant <...>. Kiekvieno teisės instituto atitiktis Konstitucijai turi būti vertinama pagal tai, kaip tas institutas atitinka konstitucinius teisinės valstybės principus <...>“[96]. Teisinės valstybės principas yra glaudžiai susijęs ne tik su Tautos suvereniteto, demokratijos, Konstitucijos viršenybės, bet ir su atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo, valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo bei apsaugos, asmens ir visuomenės interesų derinimo, socialinės orientacijos, socialinio solidarumo bei kitais principais.

Plati teisinės valstybės turinio apimtis suponuoja jos sampratos nevienareikšmiškumą. Kaip pastebi A. Vaišvila, šiuolaikinėje teisės literatūroje *teisinė valstybė* suprantama trimis reikšmėmis: kaip *teisėtumo valstybė* (formalistinis modelis), kaip *teisės viešpatavimo valstybė* (turiningasis modelis) ir kaip *socialinė teisinė valstybė* (*Sozialstaat*) arba *visuotinės gerovės valstybė* (*welfare state*)[97]. Taigi analizuojama socialinė teisinė valstybė gali būti suprantama kaip viena iš teisinės valstybės reikšmių, išreiškianti tam tikrą teisinės valstybės kokybę. Todėl galima kalbėti apie tam tikras bendras teisinės valstybės ir socialinės teisinės valstybės raidos tendencijas.

[96] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 42-1345.

[97] Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000, p. 72.

2.1.1. Valstybės socialinių problemų sprendimų teisinė institucionalizacija – kelias socialinės teisinės valstybės link

Teisinės, o tuo pačiu ir socialinės teisinės valstybės ideologinius pamatus galime aptikti dar iki mūsų eros pradžios egzistavusiose politinėse santvarkose bei to laikotarpio mąstytojų darbuose. Antai, Mesopotamijoje 1790 m. pr. Kr. priėmus Hamurabio teisyną, buvo mėginama "<...> švelninti socialinius prieštaravimus tarp laisvųjų gyventojų, stabdyti žemdirbių ir amatininkų nuskurdinimą" [98]. 451 m. pr. Kr. Romoje paskelbti XII lentelių įstatymai (lot. *leges duodecim tabularum*) skatino teisės pasaulėjimą ir buvo reikšmingi „lyginant patricijų ir plebėjų teises" [99]. Minėti teisinės minties šaltiniai leidžia teigti ne tik tai, kad gyventojų santykių reguliavimas remiantis abstrakčiomis (teisinėmis) taisyklėmis turi gilias tradicijas, bet ir tai, kad šios taisyklės buvo skiriamos visuomenės santykiams harmonizuoti ir išreiškė tam tikrų socialinių sluoksnių (luomų) kompromisą.

Ankstyviausios teisinės valstybės idėjos ištakos gali būti siejamos su IV-III a. pr. Kr. Romos respublikos pretorių teise. M. Maksimaičio teigimu, „<...> pretoriai, likviduodami teisės formalizmą, pripažindami teisinio santykio šalių lygiateisiškumą, teisingumo ir kitus principus, padėjo klasikinės romėnų teisės pagrindus. Tai davė pradžią teisės kultui ir pagarbai įstatymams Romos visuomenėje"[100]. Tačiau to nepakako romėnų visuomenės stabilumui užtikrinti. Vėlyvojoje Romos respublikoje vykusios populiarų ir optimatų kovos lėmė jų nesėkmes tvarkant valstybės reikalus ir tam tikra prasme kompromitavo romėnų teisės sistemą. Reikėjo asmenybės, kuri Romoje įvestų tvarką. Tokia asmenybe tapo Gajus Julijus Cezaris Oktavianas Augustas (63 m. pr. Kr.-14 m.). Anot S. Arlausko, būtent imperatorius Augustas suderino populiarų ir optimatų politines programas nepažeisdamas romėnų teisinės sąmonės prioritetų: „Tai jam pavyko padaryti romėnų valstybės organizacijoje įsteigiant principso instituciją, kurios paskirtis tapo rūpintis visų Romos piliečių ir socialinių luomų interesų tenkinimu bei taikingu sambūviu"[101]. Nors faktinė principso valdžia buvo neribota, tačiau Augustas savo veiksmais pabrėžė, kad jo priedermė ne viešpatauti, o tarnauti. Jis ne tik demonstravo ištikimybę Romos tradicijoms ir teisės reikalavimams, kėlė aukštus reikalavimus senatoriaus vardui, suteikė patricijų vardą senoms plebėjų giminėms, bet ir vykdė tam tikrą „socialinę politiką" plebso atžvilgiu: organizavo duonos dalijimą, masinius teatralizuotus renginius etc. S. Arlausko teigimu, „būtent nuo Augusto laikų Europos tautų sąmonėje įsitvirtino mintis, jog visą visuomenę galima surikiuoti į tam tikrą hierarchiją, kurios dėka yra galimas taikingas ir klestintis žmonių sambūvis"[102]. Taigi principato valstybė ir politiniais, ir socialiniais, ir kitais požiūriais buvo organiška, o principso institucija išreiškė socialinį Romos piliečių konsensusą ir buvo romėnų teisinio

[98] Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 27.

[99] Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 12.

[100] Maksimaitis, M., *op.cit.*, p. 53.

[101] Arlauskas, S. Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema. *Politologija*. 1999, Nr. 1(13): 123.

[102] *Ibid.*, p. 122.

stabilumo garantas. Tai leidžia teigti, kad būtent ankstyvasis Romos imperijos gyvavimo laikotarpis yra teisinės, o taip pat ir socialinės teisinės valstybės idėjos lopšys.

Nesiliaujantys neramumai Viduramžių Europoje ir primityvios ryšio priemonės trukdė sukurti stiprią centrinę valdžią, galėjusią užtikrinti gyventojų gyvybės ar turto apsaugą. Tai paskatino feodalinių senjoro-vasalo santykių atsiradimą. G. H. Sabine ir T. L. Thorson išskiria du šių santykių aspektus – turtinį ir asmeninį: „Mažasis žmogus (vasalas – J.B. past.) įsipareigodavo teikti paslaugas dideliam žmogui (senjorui – J.B. past.) mainais už globą, jis perleisdavo savo nuosavybės teisę į žemę ir tapdavo nuomininku, mokančiu nuomą darbu bei produktais. Šitaip didžiojo žmogaus turtas ir galia dar padidėdavo, o mažasis žmogus turėdavo už nugaros globėją, suinteresuotą ir įsipareigojusį jį globoti“[103]. Kitaip tariant, Viduramžių Europoje socialinės problemos buvo sprendžiamos remiantis vasaline priklausomybe nuo galingesniojo valios. Šiuo principu pagrįsta feodalinės visuomenės sistema vadinama feodaliniais laiptais arba feodalinėmis kopėčiomis[104], kurių viršuje – karalius, o apačioje – smulkūs feodalai – riteriai.

Didelę įtaką valstybėje kylančių socialinių problemų sprendimui, o tuo pačiu ir teisinės valstybės idėjos formavimuisi padarė vadinamoji Popiežių revoliucija (1075 – 1122), kurios tikslas buvo atskirti bažnytinę ir pasaulietinę valdžias, o „<...> Šventąjį ir Krikščioniškiausiąjį Imperatorių, kuris šimtmečiais atliko svarbiausią vaidmenį bažnyčios gyvenime, nužeminti iki paprasto pasauliečio, žemesnio už žemiausią dvasininką padėties“[105]. Iš imperatorių ir karalių atėmus anksčiau turėtus dvasinius įgaliojimus ir imperatoriui tapus vienu iš tikinčiųjų, o popiežiui – vienu iš piliečių, buvo ne tik įgyvendintas bažnytinės ir pasaulietinės valdžios atskyrimas, turėjęs įtakos modernių teisės sistemų susikūrimui, bet ir aukščiausiu lygmeniu įtvirtinta žmonių lygiateisiškumo idėja, kurią vėliau perėmė Didžiosios Prancūzijos revoliucijos (1789 – 1799) dalyviai. Be to, kaip pastebi H. J. Bermanas, Popiežių revoliucija paskatino naujų kanonų ir pasaulietinės teisės sistemų iškilimą, o taip pat profesionalių teisininkų bei teisėjų klasės, teismų hierarchijos ir apskritai teisės kaip „autonomiškos, vientisos, besivystančios principų ir procedūrų visumos“ koncepcijos atsiradimą[106]. Kita vertus, krikščionybė kaip religija postulavo gailestingumą, meilę artimui, ragino karalius apsaugoti vargšus ir neturtinguosius nuo turtingųjų ir stipriųjų[107]. Todėl neretai prie bažnyčių buvo steigiamos prieglaudos ir būtent bažnyčia (parapija), o ne pasaulietinė valdžia rūpinosi vargšų problemomis.

Nors teisinę valstybę apibūdinančių įstatymo viršenybės, žmonių lygiateisiškumo, teisingumo, teisinio reguliavimo stabilumo ir kitų idėjų ištakas galima aptikti dar iki modernių laikų, įprasta manyti, kad tiesiogiai teisinės valstybės koncepcija susiformavo ir praktiškai pradėta įgyvendinti XVIII a. pab. – XIX a prad. Jos

[103] Sabine, G. H.; Thorson, T .L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 242.

[104] Gudavičius, E. Feodalizmas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. VII tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 35.

[105] Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 154.

[106] *Ibid.*, p. 162.

[107] *Ibid.*, p. 97.

susiformavimas siejamas su Naujųjų amžių ir Švietimo epochos filosofų, tokių kaip H. Grotius, Th. Hobbesas, J. Miltonas, J. Locke'as, Ch. Montesquieu, J. J. Rousseau, I. Kantas, J. G. Fichte, G. W. F. Hegelis ir kitų mintimis, kurias suvienijo prigimtinių žmogaus teisių ir tautos kaip valdžios legitimumo šaltinio idėjos. Teorinės filosofų mintys ir buržuazijos stiprėjimas, kurį lėmė industrinė revoliucija ir pokyčiai ūkio sistemoje[108], XIX a. viduryje paskatino revoliucijų bangą Europoje, vadinamą „Tautų pavasariu". Tautų kovos už laisvę ir nepriklausomybę pradžia galima laikyti Didžiąją Prancūzijos revoliuciją (1789 – 1799). Ši revoliucija buvo veikiama tiek anglų filosofinės minties (visų pirma J. Locke'o idėjų, kurias perėmė Voltaire'as ir Ch. Montesquieu, padėję ideologinius Prancūzijos revoliucijos pamatus), tiek Anglijos revoliucijų (1640 – 1660 m., 1688 – 1689 m.) patirties[109]. Tačiau, kaip pastebi G. H. Sabine ir T .L. Thorson, priešingai nei anglų, to meto prancūzų politinėje literatūroje aiškiai vyravo „klasinė sąmonė ir išnaudojimo suvokimas", todėl Prancūzijos revoliuciją galima vadinti socialine revoliucija [110].

Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu buvo reikalaujama: „1) pakeisti luominį atstovavimą parlamentiniu (lygių ir visuotinių rinkimų teisės įgyvendinimas); 2) susaistyti vyriausybę parlamento leidžiamais įstatymais; 3) vyriausybės veiksmų teisėtumo kontrolę privalo vykdyti nepriklausomi nuo vyriausybės teismai, veikiantys tik pagal įstatymus, išreiškiančius pirmiausiai buržuazijos interesus"[111]. Šių reikalavimų įgyvendinimas buvo siejamas su pagrindiniu tikslu – žmogaus teisių juridizavimu ir gynimu. Neatsitiktinai būtent šios revoliucijos metu (1789) buvo paskelbta *Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija* (toliau – *Deklaracija*). Tai buvo naujos konstitucinės valstybės, kurioje asmens teisės iškeliamos aukščiau valstybės interesų, o valstybė yra įpareigojama šias teises gerbti ir saugoti, pradžia.

Deklaracija nebuvo pirmas žmogaus teises reglamentuojantis teisės aktas. Tam tikros teisės buvo įtvirtintos Anglijos teisės aktuose, tokiuose kaip *Magna Charta* (1215), *Habeas corpus act* (1679), *Teisių bilis* (1689), *Amerikos Nepriklausomybės deklaracija* (1776 m.) ir kt. Tačiau dėl *Deklaracijoje* suformuluoto reikšmingo žmogaus teisių katalogo, į pirmą vietą iškeliančio žmogų kaip suvereną ir atmetančio iki tol vyravusią feodalinę pasaulėžiūrą, ji išlieka vienu svarbiausių žmogaus teises deklaruojančiu dokumentu. Išanalizavus *Deklaracijos* tekstą galima pastebėti, kad joje įtvirtinamos esminės politinės ir pilietinės asmens teisės. Čia teigiama, kad „žmonės gimsta laisvi ir lygiateisiai ir tokie išlieka" (1 str.), „visų politinių susivienijimų tikslas – saugoti prigimtines ir neatimamas žmogaus teises. Šias teises sudaro laisvė, nuosavybė, saugumas ir priešinimasis engimui" (2 str.). Įtvirtinama piliečių teisė prisidėti prie įstatymų kūrimo (6 str.), laisvė skleisti mintis ir nuomones (11 str.), nuosavybės neliečiamo (17 str.) ir kitos teisės[112]. Šios *Deklaracijos* nuostatos atsispindėjo daugelyje vėliau priimtų Europos valstybių kons-

[108] Vaišvila, A., *supra* note 97, p. 72-73.

[109] Norvila, J. Anglijos revoliucija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. I tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 519–520.

[110] Sabine, G. H.; Thorson, T. L., *supra* note 103, p. 558.

[111] Vaišvila, A., *op. cit.*, p. 73.

[112] *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 108–109.

titucijų ir tapo svarbiu konstitucinio reguliavimo komponentu. Tačiau nors prie 1793 m. Prancūzijos Konstitucijos pridėtoje papildytoje *Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje* užsimenama apie socialines ir su jomis susijusias ekonomines bei kultūrines žmogaus teises, tokias kaip teisę į išsilavinimą, profesijos pasirinkimą, sutarčių sudarymą, minima pareiga remti neturtinguosius[113], šios teisės nebuvo konstitucionalizuotos taip, kaip asmeninės ir politinės žmogaus teisės, o jų užtikrinimu privalėjo rūpintis ne valstybė, bet visuomenė, vietos bendruomenės, asociacijos.

Toliau vystantis socialiniams-ekonominiams santykiams vienoks ar kitoks socioekonominių teisių įtvirtinimas ir gynimas buvo neišvengiamas. Antai Anglijoje jau XVI a. pab. – XIX a. buvo leidžiami paramą skurdžiai gyvenantiems asmenims reglamentuojantys įstatymai (*Poor Law*), o Anglijos revoliucijos (1640 – 1660) metu buvo reikalaujama ne tik politinių teisių ir verslininkystės laisvės, bet ir skelbiama kovos prieš skurdą idėja. Didelę įtaką šioje srityje darė levelerių ideologinė srovė bei dėl jos įtakos kilęs digerių judėjimas. Tačiau, kaip pastebi G. H. Sabine ir T. L. Thorson, levelerių „protestas buvo nukreiptas prieš teisiškai palaikomas privilegijas, o ne prieš pačią socialinę ar ekonominę nelygybę“[114]. Tuo tarpu digerių idėjinio lyderio G. Winstanley‘o teorijoje pabrėžiama, kad skurdas yra bet kokios vergijos ištakos: „Geriau žmogui neturėti kūno, negu neturėti jam maisto“[115]. Todėl jo teigimu, teisingos visuomenės tikslas – paprasto žmogaus gerovė. G. H. Sabine ir T. L. Thorson įžvelgia panašumų tarp minėtų ir komunistų judėjimų ir pabrėžia, kad „nors savo tikslais šis komunizmas buvo utopinis, jis rėmėsi aiškia įžvalga, kad politinė laisvė ir lygybė neišvengiamai priklauso nuo ekonominių dalykų kontrolės“[116].

Tačiau negalima teigti, kad būtent Anglijos revoliucija paskatino šalies vadovų domėjimąsi socialinėmis problemomis. Dar iki revoliucijos vienas iš svarbiausių teisės aktų, padėjusių pagrindus nacionalinei Anglijos socialinės apsaugos sistemai, buvo 1601 m. karalienės Elžbietos I-osios *Vargšų įstatymas* (*Poor Law*), kuriame, kaip pastebi anglų sociologas T. H. Marshallas, buvo siekiama suderinti realias asmenų pajamas su jų poreikiais bei piliečio statusu. Šiame įstatyme buvo reglamentuota uždarbio reguliavimo sistema, kuri, nors ir vadinama valstybine, buvo administruojama vietos (paprastai parapijos) mastu. Tačiau ši sistema netrukus žlugo ne tik dėl pokyčių pramonės srityje, bet ir todėl, kad ji buvo nesuderinama su naująja pilietinių teisių koncepcija, varžė darbo sutarties laisvės principą[117].

Šį dokumentą visiškai pakeitė 1834 m. Jungtinės Karalystės parlamento priimtas *Vargšų įstatymo pakeitimo aktas* (*Poor Law Amendment Act*), kurį lėmė dar 1832 m. suformuluota Karališkosios komisijos nuostata, kad senoji sistema yra netinkama ir per brangi. Komisijos rekomendacijos buvo paremtos dviem principais: a) teisių sumažinimo: sąlygos prieglaudose turėjo būti blogesnės nei blogiau-

[113] *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*, *supra* note 112, p. 118.
[114] Sabine, G. H.; Thorson, T. L., *supra* note 103, p. 494.
[115] *Ibid.*, p. 504.
[116] *Ibid.*, p. 505.
[117] Marshall, T. H. Citizenship and Social Class. *Contemporary Political Philosophy. An Antology*. Massachusetts: Blackwell Publishers, 2001, p. 297–298.

sios sąlygos už prieglaudos ribų, kad prieglaudos tarnautų kaip atgrasinimo priemonė ir tik labiausiai skurstantys siektų jose prisiglausti; b) „prieglaudos testo“: parama galėjo būti prieinama tik prieglaudos namų ribose. Nors šie principai *Vargšų įstatymo pakeitimo akte* tiesiogiai neatsispindėjo, tačiau galima pastebėti, jog jis buvo paremtas analogiškomis skurstančiųjų stigmatizavimą[118] lemiančiomis doktrinomis: 1) britų politinės ekonomikos ir demografijos tyrinėtojo T. R. Malthuso koncepcija, kuri teigė, kad populiacijos augimas viršija valstybės valdomus išteklius; 2) britų politinio ekonomisto D. Ricardo “geležinio darbo užmokesčio dėsniu”, tvirtinančiu, kad *Vargšų įstatymas* kenkia nepriklausomų darbininkų užmokesčiams, skirtiems darbuotojo gyvybiniams poreikiams užtikrinti; 3) anglų juristo ir filosofo J. Benthamo idėja, kad žmonės yra linkę daryti tai, kas jiems malonu, todėl jie verčiau gaus paramą nei dirbs[119]. Kaip pastebi T. H. Marshallas, priešingai nei prieš tai galiojęs dokumentas, šis aktas skurdžiai gyvenančių žmonių reikalavimus traktavo ne kaip neatsiejamą piliečių teisių dalį, bet kaip alternatyvą joms. Dirbdami ir gyvendami prieglaudose beturčiai praktiškai neteko pilietinės teisės į asmeninę laisvę bei prarado visas politines teises.

Piliečio ir socialinės paramos gavėjo statuso nesuderinamumas pastebimas ir XIX a. pradžios *Gamyklų įstatymuose* (*Factory Acts*), kuriuose dėmesys buvo skiriamas tik vaikų ir moterų darbo sąlygų gerinimui bei darbo valandų mažinimui, tačiau ignoravo sudėtingas suaugusių vyrų darbo sąlygas. Anot T. H. Marshallo, tai buvo daroma sąmoningai, iš pagarbos vyro kaip piliečio *par excellence* statusui, kadangi „<...> priverstinės apsauginės priemonės apribojo pilietinę teisę sudaryti laisvą darbo sutartį“[120]. Ši pilietinių, politinių bei socioekonominių teisių atskyrimo tendencija gyvavo iki 1918 metų, o pati paramos skurdžiai gyvenantiems asmenims (*Poor Law*) sistema Jungtinėje Karalystėje formaliai nebuvo panaikinta iki 1948 *Nacionalinio paramos akto* (*National Assistance Act*).

Taigi XVIII a. pab. – XIX a. prad. besiformuojančioje teisinėje valstybėje daugiausiai dėmesio buvo skiriama pilietinėms (asmeninėms) ir politinėms teisėms. Dėl savo neatitikimo tuo metu besiformuojančiai klasikinio liberalizmo tradicijai, kurios kontekste vyko revoliucijos ir pasikeitimai žmogaus teisių srityje, socioekonominės teisės nebuvo laikomos piliečio statuso dalimi, o neretai ir jam priešpriešinamos. Šios teisės nebuvo įtvirtintos ir pagrindiniuose žmogaus teises deklaruojančiose dokumentuose. Už jų įgyvendinimą buvo atsakinga ne valstybė, o vietos bendruomenės (parapijos), jomis besinaudojantys asmenys buvo laikomi atstumtaisiais, nevisaverčiais visuomenės nariais. Šių teisių įgyvendinimas neretai reiškė kitų teisių praradimą. Apskritai socialinių klausimų sprendimas buvo labiau siejamas su labdara, moraline pareiga, o ne teisių įgyvendinimu. Galima teigti, kad lokalumas ir stigmatizavimas yra du ryškiausi to meto įvairių skurdo mažinimo pro-

[118] Šiame darbe vartojama sociologinė sąvokos *stigma* prasmė. Anot A. Giddens, stigma – bet kuris fizinis ar socialinis bruožas, kuriam priskiriama menkinama prasmė (Giddens, A. *Sociologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005, p. 642). Taigi stigmatizavimas gali būti apibrėžiamas kaip neigiamų savybių priskyrimas.

[119] *An Introduction to Social Policy*. [interaktyvus]. Aberdeen: Robert Gordon University. [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/historyf.htm>.

[120] Marshall, T. H., *supra* note 117, p. 298.

gramų bruožai. Tačiau šias programas kartu su besiformuojančiomis teisinės valstybės idėjomis neabejotinai galima laikyti šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės ištakomis.

Pirmajame savo raidos etape (iki XX a. prad.) teisinė valstybė buvo suvokiama kaip „teisėtumo valstybė“ (*Rechtsstaat*), t.y. tokia valstybė, kuri „<...> savo santykius su piliečiais grindžia savo pačios leidžiamais įstatymais,“[121] kurių turinio atitiktis teisingumo reikalavimams buvo neaktualus. Ši samprata leido praktiškai kiekvieną valstybę vadinti teisine, jei tik jos valdžia vadovavosi įstatymu.

XIX a. antroje pusėje šis „teisėtumo valstybės“ ir teisinės valstybės bei teisės ir įstatymo tapatinimas buvo vis labiau kritikuojamas. Anglijos teisininkai formavo nuomonę, kad valstybės valią riboja prigimtinės, nuo jos nepriklausomos, žmogaus teisės, kad valstybė turi ne tik sukurti šias teises ginančias teisines procedūras ir priemones, bet ir pagelbėti asmeniui realiai jomis pasinaudoti. Remiantis konstitucinės teisės teoretiko A. Dicey‘aus terminu „*rule of law*“[122], tokią valstybę imta vadinti teisine valstybe.

Tačiau teisinės valstybės turinio pokyčiai, nors ir nurodė žmogaus teisių garantavimo kryptis, nepateikė konkrečių atsakymų į aštrėjančius socialinius klausimus. To meto liberali teisinė valstybė buvo susikoncentravusi į nuosavybės teisių ir ūkinės veiklos laisvės, kaip priemonės nuosavybei įgyti, užtikrinimą, nesigilindama, kiek asmenų turi gebėjimus ir galimybes realiai šiomis teisėmis pasinaudoti. Toks neatsižvelgimas į dalies visuomenės narių padėtį skatino nesantaiką visuomenėje, radikalių grupuočių formavimąsi.

Antai 1871 m. sukilimo Paryžiuje metu darbininkai perėmė valdžią ir paskelbė savarankišką Paryžiaus komuną (toliau – Komuna). Komunos paskelbimą lėmė keletas priežasčių. Visų pirma, paryžiečiai, ypač žemesnės ir vidurinės klasės darbuotojai, palaikė demokratinę respubliką. Taip pat buvo norima „teisingesnės“ ekonominės politikos, t.y. jau tada buvo siekiama „demokratinės ir socialinės respublikos“. Antra, buvo siekiama Paryžiaus savivaldos, kurią jau turėjo mažesnieji miestai. Trečia, karo su Prūsija metu padidėjo atotrūkis tarp turtingųjų ir vargšų, trūko maisto, miestas buvo subombarduotas. Tai paskatino Paryžiaus gyventojų nepasitenkinimą ir radikalių bei socialistinių jėgų sukilimą prieš nacionalinę Prancūzijos vyriausybę Paryžiuje. Nors Komunos valdymas truko tik du mėnesius, buvo įgyvendintos kelios socialinių problemų sprendimui reikšmingos idėjos: a) bažnyčios ir valstybės atskyrimas; b) mokesčių sumažinimas; c) naktinio darbo Paryžiaus kepyklose panaikinimas; d) pensijų nesusituokusiems partneriams ir žuvusių Nacionalinės gvardijos kareivių vaikams skyrimas; e) komercinių įsiskolinimų atidėjimas ir palūkanų panaikinimas; f) darbuotojų tarnautojų teisė užvaldyti ir valdyti savininko paliktą įmonę, paliekant ankstesnio savininko teisę į kompensaciją, etc[123].

Manoma, kad Komunos idėjos turėjo įtakos ir 1881 m. lapkričio 17 d. Vokietijos kanclerio O.von Bismarcko iniciatyvai paskelbti socialinio draudimo įkūrimo

[121] Vaišvila, A., *supra* note 97, p. 77.
[122] Dicey, A. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 129–142.
[123] *Istorijos žodynas*. Vilnius: Vaga, 2003, p. 317.

aktą, kuriuo buvo įsteigta privalomo socialinio draudimo sistema. Ji ypatinga tuo, kad draudimo išmokų dydis susiejamas su mokėtų įmokų dydžiu ir laikotarpiu, kurį įmokos buvo mokamas, t.y. su darbo stažu[124]. Taigi, remiantis šiuo modeliu, išmokos priklauso nuo asmens aktyvaus dalyvavimo darbo rinkoje ir nuo indėlio (įmokų) į socialinio draudimo sistemą, o ne nuo realių asmens poreikių. Šis vadinamasis Bismarcko (arba konservatyvus – korporatyvinis) modelis tebėra taikomas ir šiuolaikinėse socialinės apsaugos sistemose nustatant tam tikras socialinio draudimo išmokų rūšis. Tačiau ši sistema neišsprendė problemos tų asmenų, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių negalėjo tapti aktyviais darbo rinkos dalyviais.

1929 – 1933 m. Didžioji ūkinė ir socialinė krizė dar kartą paskatino to meto politikus ir mokslininkus prieiti prie vieningos išvados, jog valstybės vaidmuo negali apsiriboti nuosavybės apsauga bei laisvosios rinkos ūkio funkcionavimą užtikrinančių teisės aktų kūrimu. Šia idėja buvo paremta F. D. F. Ruzvelto 1933 – 1939 m. visuomeninė-ekonominė reforma (*New Deal*), kuri turėjo įveikti Jungtines Amerikos Valstijas ištikusią krizę. Reforma buvo siekiama ne tik mažinti nedarbo lygį, bet ir suteikti lėšų bedarbiams, garantuoti minimalius užmokesčius, įvairias socialines išmokas etc. F. D. F. Ruzvelto įgyvendinta socialinės valstybės koncepcija tapo pavyzdžiu Europai, kurioje šios koncepcijos įgyvendinimas įgavo platesnį mastą po Antrojo pasaulinio karo sustiprėjus kapitalistinio ir socialistinio bloko valstybių konfrontacijai. Manoma, kad kapitalistinėse šalyse išplėtota gerovės valstybės koncepcija siekė tapti atsvara socialistinės valstybės patrauklumui, stabilizuoti visuomenę padėdama piliečiams įgyvendinti savo tiek politines, tiek ir ekonomines teises[125].

Antrojo pasaulinio karo kontekste atsirado dar viena ir šiais laikais aktuali socialinės apsaugos sistema, kurią 1942 m. pasiūlė britų ekonomistas W. Beveridge‘as. Šiai sistemai būdinga tai, kad socialinių išmokų dydis priklauso nuo asmens poreikių ir iš esmės nėra susijęs su mokėtomis įmokomis[126]. Taigi šis modelis skiriasi nuo Bismarcko modelio tuo, kad socialinės apsaugos lėšų perskirstymas remiasi ne darbo jėgos produktyvumu, o poreikio, lygybės ir kitais kriterijais. Beveridge‘o modelis tebėra aktualus organizuojant šiuolaikinę socialinės paramos sistemą.

Tolimesnė socialinės teisinės valstybės raida siejama su socioekonominių teisių įtvirtinimu po Antrojo pasaulinio karo priimtose Europos valstybių konstitucijose. Ši konstitucinio reguliavimo kryptis išliko iki šių dienų. Antai socialinio valstybingumo principas laikomas vienu iš pagrindinių Vokietijos Pagrindiniame įstatyme įtvirtintų konstitucinių principų. Vokietijos Konstitucijos[127] 20 str. 1 d. skelbiama, kad Vokietija yra demokratinė ir socialinė federalinė valstybė, 28 str. 1 d. –

[124] *Socialinės apsaugos terminų žodynas*. [interaktyvus]. Vilnius: UAB „Sveikatos ekonomikos centras“, 2003 [žiūrėta 2007-01-08]. <http://www.sec.lt/pages/zodynas-/paaiskinimai/B.html>.

[125] Sztumski, J. Zmierzch państwa opiekuńciego? *Polityka społeczna*. 1997, 1: 1–3.

[126] *Socialinės apsaugos terminų žodynas*, *op. cit*.

[127] *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. [interaktyvus]. Berlin: Das Bundesministerium der Justiz, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <www.gesetze-im-internet.de-/bundesrecht/gg/gesamt.pdf />.

apie tai, kad Vokietija yra socialinė teisinė valstybė[128]. Taigi socialinės valstybės idėja susiejama ir su valstybės santvarkos forma, ir su teisinės valstybės koncepcija. Anot J. Žilio, „<...> tokia sąveika grindžiama įsitikinimu, kad socialinės valstybės turinys nėra ir negali būti atskirtas nuo teisinės valstybės principo, kuris yra visuomenės demokratinės sistemos pagrindas“[129].

Po Antrojo pasaulinio karo suaktyvėjus tarptautinių organizacijų veiklai socioekonominės žmogaus teisės pradėtos įtvirtinti ir svarbiausiuose tarptautiniuose žmogaus teises reglamentuojančiuose dokumentuose. 1948 m. Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO) Generalinėje Asamblėjoje priimtos *Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijos* 22 str. skelbiama, kad „kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės“ [130]. Čia taip pat buvo paskelbtos žmogaus teisės į darbą (23 str.), pakankamą gyvenimo lygį (25 str.) bei kitos pagrindinės su socialine žmogaus gerove susijusios nuostatos. Minėtų teisių apsauga buvo išplėsta 1966 m. JTO priimtame *Tarptautinių ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte* (toliau – Paktas). Paktą pasirašiusios valstybės pripažįsta, kad „pagal Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją laisvos žmogaus asmenybės, kuri naudojasi pilietinėmis bei politinėmis laisvėmis ir yra atsikračiusi baimės bei skurdo pančių, idealas gali būti įgyvendintas tik sudarius sąlygas kiekvienam žmogui naudotis savo pilietinėmis ir politinėmis bei ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis“. Todėl, kaip pažymima Pakto 2 str. 1 d., kiekviena Paktą pasirašiusi valstybė „<...> įsipareigoja tiek savo pastangomis, tiek pasinaudodama tarptautine pagalba ir bendradarbiavimu, ypač ekonomikos ir technikos srityse, imtis, kiek daugiausia leidžia jos ištekliai, visų atitinkamų, svarbiausia, teisinių priemonių, kad šiame Pakte pripažįstamos teisės palaipsniui būtų visiškai įgyvendintos“. Pakto 6-12 str. yra apibrėžtos ir įtvirtintos ekonominės ir socialinės teisės, o 13 ir 15 str. – kultūrinės teisės. Antai Pakto 6 ir 7 str. įtvirtinama žmogaus teisė į darbą ir teisingas bei palankias darbo sąlygas, 8 str. – teisė steigti profesines sąjungas ar stoti į jas ir teisė streikuoti, 9 str. – teisė į socialinę apsaugą, 10 str. – šeimos, motinų, vaikų ir jaunuolių apsauga, 11 str. – teisė į pakankamą gyvenimo lygį ir teisė būti apsaugotam nuo bado, 12 str. – teisė turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą, 13 str. – teisė į mokslą, 15 str. – tei-

[128] Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir kitų šalių konstitucijose. Antai 1946 m. Prancūzijos Ketvirtosios Respublikos Konstitucijoje nurodoma, kad Prancūzija yra nedaloma, pasaulietinė, demokratinė ir socialinė Respublika. Ši nuostata pakartojama ir 1958 m. Prancūzijos Penktosios Respublikos Konstitucijoje. (*Constitution de 1946, IVe République*. [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>; *La Constitution du 4 octobre 1958*. [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/acces-par-titres.5110.html>). Socialinės žmogaus teisės įtvirtintos ir valstybės socialinė funkcija pabrėžiama 1947 m. Italijos Konstitucijoje (*Constitution of the Italian Republic*. [interaktyvus]. Rome: Chamber of Deputies, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <http://english.camera.it/cost-_reg_funz/345/346/listaarticoli.asp>)

[129] Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 16.

[130] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

sė dalyvauti kultūriniame gyvenime ir autorinių literatūros ar meno darbų apsauga. Šiame Pakte taip pat yra įtvirtintos bendros, žmogaus teisių įgyvendinimą užtikrinančios garantijos: diskriminavimo draudimas (2 str. 2 d.), asmenų lygiateisiškumo principas (3 str.) ir Pakto 4 str. nustatyta, kad Pakte numatytos teisės gali būti ribojamos tik įstatymu ir „<...> tik tiek, kiek toks apribojimas atitinka šių teisių pobūdį, ir tik visuotinės gerovės skatinimo demokratinėje visuomenėje tikslais“ [131].

Samdomų darbuotojų teises dar iki Antrojo pasaulinio karo gynė ir šiuo metu tebegina 1919 m. įsteigtos Tarptautinės darbo organizacija (toliau – TDO), kuri nuo 1946 m. yra specializuota JTO agentūra.

Valstybių narių socialinės orientacijos būtinybė pabrėžiama ir daugelyje Europos Sąjungos (toliau – ES) dokumentų. Vienas iš svarbiausių dokumentų, reglamentuojantis socioekonomines žmogaus teises yra *Europos socialinė chartija*, kurią Europos Taryba priėmė dar 1961 m. ir kuri papildė *Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją*, įtvirtinančią pilietines ir politines teises. 1996 m. Europos Tarybos narės priėmė pataisytą *Europos socialinę chartiją* (toliau – Chartija), dar labiau išplėtusią europiniu lygiu pripažįstamų ir saugomų asmens socioekonominių teisių katalogą. Šioje Chartijoje įtvirtintas teises galima suskirstyti į kelias grupes: (1) teisė į darbą ir su ja susijusios teisės (1-10, 18-22, 24-29 str.); (2) teisė į sveikatos apsaugą (11 str.); (3) teisė į socialinę apsaugą ir su ja susijusios teisės (12-14 str.); (4) šeimos teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą ir labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių apsauga (15-17, 23 str.); (5) teisė į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties (30, 31 str.) [132].

Taip pat minėtini ir kiti socioekonomines žmogaus teises įtvirtinantys Europos Sąjungos dokumentai: 1950 m. *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių pasaugos konvencija,* 1964 m. *Europos socialinės apsaugos kodeksas,* jo protokolas ir 1990 m. (pataisytas) *Europos socialinės apsaugos kodeksas*, 1974 m. *Socialinių veiksmų programa*, 2000 m. *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija* etc.

Apžvelgus socialinės teisinės valstybės ir su ja susijusius žmogaus teisių istorinės raidos aspektus galima pastebėti, kad socioekonominių žmogaus teisių kelias į pripažinimą buvo sudėtingas, lydimas įvairių socialinių neramumų atskirose valstybėse ir netgi pasaulinio lygio sukrėtimų. Priešingai nei pilietinės (asmeninės) ir politinės teisės, kurios buvo pripažintos ir konstituciškai įtvirtintos beveik nuo pat šiuolaikinių konstitucijų atsiradimo, socioekonominės teisės konstituciškai imtos pripažinti iš esmės tik XIX a. pabaigoje, o tarptautiniu lygmeniu įtvirtintos tik XX a. antroje pusėje.

Lyginant su XVIII a. socialinių problemų sprendimo būdais galima pastebėti, jog XX a. demokratinių teisnių valstybių požiūris į žmogaus gerovę ir ją užtikrinančias žmogaus teises radikaliai pasikeitė. Visų pirma, socioekonominės žmogaus teisės buvo iškeltos į aukščiausią, konstitucinį, lygmenį, o tuo pačiu šių teisių užtikrinimas tapo valstybės užduotimi. Antra, atsisakyta neigiamo požiūrio į nepasiturintį asmenį, suteikiama galimybė asmeniui pačiam pasirūpinti savo gerove daly-

[131] Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3290.

[132] Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704.

vaujant socialinės apsaugos sistemose, įsitraukiant į profesinių sąjungų veiklą, etc. Teisinę valstybę papildžius socioekonominių žmogaus teisių apsaugos funkcija buvo sudarytos prielaidos tiek moralinio ir fizinio asmens integralumo užtikrinimui, tiek valstybės statuso iš teisinės į socialinę teisinę pokyčiui.

2.1.2. Lietuvos kaip socialiai orientuotos teisinės valstybės raida

Nors Lietuvos kaip centralizuotos valstybės susikūrimas siekia XIII a., jos geopolitinė padėtis, santykiai su kaimyninėmis šalimis nulėmė savitą visuomenės raidą. Antai, jei XV-XVI a. sandūroje Vakarų Europos kraštuose pradėjo plėtotis pramoninė gamyba, augti miestai, sparčiai nyko baudžiavinė valstiečių priklausomybė ir pradėjo formuotis darbininkų klasė, tai Vidurio ir Rytų Europos kraštuose, prie kurių priskirtina ir etninė Lietuvos teritorija, dėmesys tebeliko sutelktas į žemės ūkį, jo produktų bei žaliavų eksportą į Vakarų Europą. Taigi panašaus akstino kaip Vakarų šalyse socialinei teisinei valstybei vystytis nebuvo. Žinoma, bajorai ir dvasininkai turėjo tam tikrų politinių bei asmeninių teisių, įtvirtintų Didžiųjų kunigaikščių *privilegijose*, *Statutuose* ir kituose tuo metu leidžiamuose teisės aktuose, tačiau jos buvo siejamos su asmens luominiu statusu, todėl labiau panašėjo į privilegijas, nei į tas prigimtines teises, už kurias buvo kovojama Vakarų šalyse vykusiose revoliucijoje. Nors *1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje* miestiečiams taip pat buvo suteiktos kai kurios pilietinės ir asmeninės teisės, o valstiečiai pateko „krašto valdymo globon“[133] , tačiau nei baudžiavos, nei luominio visuomenės susiskaldymo šis teisės aktas nepanaikino. Taip pat jame nebuvo užsiminta ir apie socialinių problemų, kurios dėl pasikartojančio nederliaus ir jo sukelto bado, įvairių epidemijų ir nuolatinių karų buvo labai aktualios, sprendimo gaires.

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. Lietuvos etninės žemės atiteko Rusijos imperijai ir Prūsijai, todėl galima teigti, kad teisinės valstybės užuomazgas Lietuvoje galime aptikti tik XX a. pradžioje, kuomet 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė „atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“[134].

Nuo 1918 m. iki pirmosios nuolatinės 1922 m. *Lietuvos Valstybės Konstitucijos* galiojo trys laikinieji pagrindiniai įstatymai,[135] kuriuose pabrėžiamas piliečių lygybės prieš įstatymą principas bei su tam tikromis išimtimis, numatytomis dėl sudėtingos to meto politinės padėties, laiduojama „asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybė bei tikybos, sąžinės, spaudos, žodžio streikų, susirinkimų ir drau-

[133] *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2001, p. 18.

[134] Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 321.

[135] 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1918, Nr. 1-1, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 4 bei 1920 m. birželio 10 d. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920, Nr.37-407.

gijų laisvė“[136]. Socialinę valstybės orientaciją išreiškiančios žmogaus teisės pirmą kartą buvo paminėtos 1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamojo Seimo priimtoje *Lietuvos Valstybės Konstitucijoje*. Jos XI skyriuje „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“ skelbiama, kad „visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė“ (88 str. 1 d.), „ūkio gyvenimas yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo“ (88 str. 2 d.). Socialinei apsaugai buvo skirtas atskiras Konstitucijos skyrius „Socialinė apsauga“. Jame deklaruojama, kad įstatymuose saugoma ir globojama „žmogaus darbo pajėga“ (97 str. 1 d.). įtvirtinta, kad valstybė saugo darbininką „ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant“ (97 str. 2 d.) etc. Skyriuje „Švietimo reikalai“ buvo numatytas privalomas pradžios mokslas, kuris valstybės ir savivaldybės mokyklose turėjo būti nemokamas[137]. M. Maksimaičio teigimu, šių nuostatų, iškrintančių iš liberalaus Konstitucijos konteksto, priėmimą lėmė ne tik ekonominė ir socialinė Lietuvos valstybės padėtis, bet ir valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ideologija bei katalikiškoji socialinė koncepcija[138]. Nors 1928 m. gegužės 15 d. *Lietuvos Valstybės Konstitucija*[139] buvo priimta esant visiškai kitoms politinėms aplinkybėms, tačiau ji pažodžiui pakartoja 1922 m. Konstitucijos nuostatas, reglamentuojančias socioekonomines žmogaus teises.

Valstybės socialinė orientacija itin išryškėjo 1938 m. *Lietuvos Konstitucijoje*. Šiame dokumente išskirti net keli socioekonominės teises reglamentuojantys skyriai: V skyrius „Šeima ir motinystė“, VI skyrius „Auklėjimas ir švietimas“, VII skyrius „Darbas“, VIII skyrius „Tautos ūkis“, IX skyrius „Sveikata ir socialinė apsauga“. Šių skyrių turinio analizė atskleidžia itin ryškias paternalistinio valstybės vaidmens formavimo tendencijas. Neretai straipsniai pradedami formuluotėmis: „valstybė rūpinasi“ (38 str., 45 str., 47 str., 53 str., 56-58 str.), „valstybė siekia“ (45 str., 46 str., 50 str.), taip pat „valstybė vadovauja“, „palaiko“, „prižiūri“, „stiprina“, „saugo“[140] etc. Tačiau, kaip pastebi M. Maksimaitis, „Apibūdindamas įsigaliojusią Konstituciją, Respublikos prezidentas pripažino, jog jos straipsniai, skirti šeimai, auklėjimui, darbui ir kt., esantys deklaratyvaus pobūdžio, kad šiais straipsniais Konstitucijos kūrėjai tenorėję parodyti tautos tikslus, kaip ir ko ji turinti siekti savo valstybės rėmuose“[141]. 1938 m. Konstitucija ypač išsiskyrė iš kitų tarpukario nepriklausomos Lietuvos Konstitucijų tuo, kad joje šalia piliečių teisių minimos ir jų pareigos, o visų pirma – pareigos valstybei. Tai akcentuojama ne tik tuose teisės akto skyriuose, kuriuose įtvirtinamos asmeninės ir politinės žmogaus teisės, bet ir ten, kur reglamentuojamos socioekonominės teisės. Šia prasme galima teigti, kad Konstitucijoje formuojamas aktyvus piliečio vaidmuo, tačiau tik valstybės nustatytose ribose vykdant savo pareigas. Štai 50 str. nurodoma, kad „Valstybės ir piliečio gerovė pasiekiama, kai pilietis tikslingai tvarkingai dirba ir tausiai vartoja“. Kai

[136] 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 23 str., 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucinio pamatinių dėsnių 27 str., 1920 m. birželio 10 d. Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos 16 str.

[137] Lietuvos Valstybės Konstitucija.*Vyriausybės žinios*. 1922, Nr.100-799.

[138] Maksimaitis, M., *supra* note 134, p. 136.

[139] Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, Nr.275-1778

[140] Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr.608-4271

[141] Maksimaitis, M., *op. cit.*, p. 256,

kurių Konstitucijos nuostatų formuluotė leidžia abejoti įtvirtinamu teisų pobūdžiu. Antai 44 str. 3 d. teigiama: „Piliečio darbo galia yra kartu ir Valstybės turtas“, o 46 str. nurodoma, kad „Vengiančius darbo Valstybė gali priversti dirbti“[142]. Šiuo atveju galima kalbėti tik apie pareigą dirbti, bet ne apie teisę į darbą.

Kaip jau buvo minėta, socioekonominių teisių įtvirtinimas negarantuoja efektyvaus jų realizavimo, tačiau, kaip teigia T. Birmontienė, „<...> pats jų įtraukimo į pagrindinį įstatymą faktas rodė to meto lietuvių politikus suvokiant jų svarbą“[143]. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad nė viena iš minėtų konstitucijų nebuvo tiesioginio veikimo teisės aktas. Jų nuostatos buvo daugiau skiriamos įstatymų leidėjui, todėl tiriant valstybės socialinės orientacijos požymius būtina apžvelgti pagrindinius Konstitucijose įtvirtintų socioekonominių žmogaus teisių garantavimą užtikrinančius įstatymus ir jas taikiusias institucijas.

Kaip pastebi M. Maksimaitis, „Organizuotas valstybinio masto socialinės apsaugos darbas Lietuvoje buvo pradėtas pirmosiomis nepriklausomos valstybės atkūrimo dienomis“[144]. Antai 1919 m. buvo įsteigtas „Socialės apsaugos departamentas“ prie Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos. Jam buvo pavestas “<...> visas Socialės Apsaugos srityje (šelpimo, labdarybės, draudimo ir t. t.) veikimas ir tos rūšies įstaigos”, o Darbo ir socialinės apsaugos ministerijai suteikiama teisė “leisti šiuo tikslu, vaduojantis veikiamaisiais įstatymais, įsakymus, instrukcijas, reikalauti šioje srityje iš vietos Savivaldybių ir Labdarybės įstaigų atskaitų ir jų veikimą kontroliuoti”[145] Tais pačiais metais buvo priimtas *Darbo Biržų įstatymas*. Jame apskričių bei miestų, turinčių daugiau kaip 4 tūkst. žmonių, savivaldybės buvo įpareigotos įsteigti darbo biržas, skirtas kovai su nedarbu, “darbdavių santykiams su darbininkais tvarkyti ir tarpininkauti reikalaujantiems darbo ir ieškantiems darbininkų”[146].

1919 m. buvo įsteigtas Darbo inspekcijos departamentas prie Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos[147]. 1925 m. jis buvo reorganizuotas į Darbo inspekciją, kurios tikslas buvo “kelti darbingumą, saugoti gyvybę ir sveikatą darbui pasamdytų žmonių, kurie dirba einant samdymo sutartimi žodžiu ar raštu, išskiriant žemės ūkius mažesnius kaip 80 ha, taip pat saugoti gyvybę ir sveikatą tų darbui pasamdytų žmonių šeimynų“[148].

Socialinio draudimo reikalams tvarkyti 1926 m. buvo įsteigta Vyriausioji Socialinio Draudimo Valdyba prie Vidaus Reikalų Ministerijos[149]. Tais pačiais metais jai buvo suteiktos teisės steigti Ligonių kasas. *Ligonių kasų įstatyme* taip pat buvo

---

[142] Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr.608-4271

[143] Birmontienė, T. Žmogaus teisių ir laisvių koncepcija 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucijoje. *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Valstybės žinios, 2003, p. 131.

[144] Maksimaitis, M., *supra* note 134, p. 137

[145] Socialės Apsaugos Departamento įsteigimo įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 8

[146] Darbo Biržų įstatymai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 7

[147] Darbo Inspekcijos Departamento įsteigimo įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 8

[148] Darbo inspekcijos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 179-1228.

[149] Vyriausiosios Socialinio Draudimo Valdybos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 225-1469.

nurodytos sveikatos draudimo rūšys, draudėjai ir apdraustieji, sveikatos paslaugų teikimo ir piniginių išmokų mokėjimo tvarka, numatyta speciali medicinos pagalba ir pašalpa gimdyvėms, apdraustųjų šeimoms, pašalpa laidotuvėms[150] etc.

Ypač daug dėmesio buvo skiriama kariškių ir jų šeimų socialinei apsaugai. Šiuo tikslu buvo įsteigtas atskiras Karo invalidams šelpti komitetas[151] bei išleisti atitinkami įstatymai: *Įstatymas apie algas ir pašalpas kariškiams ir jų šeimynoms*[152], *Netekusiems sveikatos kariams, jų šeimoms, o taip pat žuvusiųjų karių šeimoms pensijų įstatymas*[153], *Karių pensijų įstatymas*[154]. Labiausiai to meto nusipelniusiems žmonėms buvo skiriamos įvairios išmokos pagal *Stipendijos ir pensijų paskyrimo*[155] bei *Pasižymėjusiems visuomenės veikėjams pensijų įstatymus*[156].

Nemažai įgaliojimų sprendžiant socialines problemas buvo suteikta ir valsčių savivaldybėms. Antai *Savivaldybių įstatymo* 14 str. numatoma, kad „Valsčiaus Savivaldybės įstaigoms priklauso <...> neturtėlių globojimas, sušelpimas ir užlaikymas, <...> apšvietos globojimas <...>, steigimas darbo nuo išnaudojimo apsaugojimas, arba sąlygų nustatymas ir priežiūra, <...> darbininkų butų ir dirbtuvių priežiūra, rūpinimas pateikti darbo bedarbiams“[157] etc.

Švietimo reikalai buvo detalizuoti *Pradžios mokyklų*[158] bei *Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymuose*[159]. Taip pat buvo reglamentuota pensijų ir pašalpų skyrimo valstybės tarnautojams tvarka[160], numatytos galimybės nepasiturintiems, vienišiems asmenims, kurie negali gauti pašalpos iš vietos savivaldybių ligos, nelaimingų atsitikimų ir kitais atvejais gauti pašalpas „iš Vidaus Reikalų Ministerijos kreditų“[161] etc.

Taigi atkurtoje Lietuvos valstybėje socioekonominės teisės buvo įtvirtintos ne tik pagrindiniuose šalies įstatymuose, bet ir kituose teisės aktuose, kurių įgyvendinimu rūpinosi specialios valstybės ir vietos savivaldos institucijos. Šie faktai suteikia formalų pagrindą tarpukario nepriklausomą Lietuvą vadinti socialiai orientuota valstybe. Tačiau 1926 m. pasikeitusi politinė situacija, 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijų priėmimo aplinkybės bei įsigalėjęs autoritarinis valstybės valdymas neleidžia to meto Lietuvą vadinti teisine valstybe.

1940 m. Sovietų Sąjungos okupuota Lietuva buvo priversta pasirinkti kitą socialinių problemų sprendimo kelią nei dauguma Vakarų Europos valstybių, todėl

---

[150] Ligonių kasų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 227-1476.

[151] Karo invalidams šelpti komiteto įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1924-04-10, Nr. 156-1099

[152] Įstatymas apie algas ir pašalpas kariškiams ir jų šeimynoms. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr.7

[153] Netekusiems sveikatos kariams, jų šeimoms, o taip pat žuvusiųjų karių šeimoms pensijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr.104-819

[154] Karių pensijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.201-1352

[155] Stipendijos ir pensijų paskyrimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr.166-1155

[156] Pasižymėjusiems visuomenės veikėjams pensijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.196-1329

[157] Savivaldybių įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 14.

[158] Pradžios mokyklų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr.117-914

[159] Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.190-1289

[160] Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr.221-1443

[161] Atskirų asmenų šelpimo taisyklės. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.193-1314

realius socialinės teisinės valstybės kūrimosi Lietuvoje požymius galima įžvelgti tik po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.

Kaip yra išaiškinęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės atskleidžia socialinę valstybės orientaciją, kuri reiškia, kad valstybė „<...> turi konstitucinę priedermę ir privalo prisiimti tam tikrų įsipareigojimų vykdymo naštą“[162] [163]. Ši orientacija buvo akcentuojama jau nuo pat pirmųjų nepriklausomybės atkūrimo dienų, kuomet Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas priėmė *Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą*. Šio Įstatymo 3 skirsnyje „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos“ pirmiausiai buvo įtvirtinta piliečių teisė „gauti darbą, apmokamą pagal jo kiekį ir kokybę, ir ne mažiau už Valstybės nustatytą minimalų dydį“, taip pat teisė „pasirinkti profesiją, užsiėmimo rūšį ar darbą pagal pašaukimą, sugebėjimus, profesinį pasirengimą, išsilavinimą ir atsižvelgiant į visuomenės poreikius“ (18 str.). Įstatyme taip pat buvo reglamentuota teisė į poilsį (19 str.), į sveikatos apsaugą bei sveiką gamtinę ir gyvenamąją aplinką (20 str.), teisė į materialinį aprūpinimą senatvėje, ligos atveju, visiškai arba iš dalies netekus darbingumo, netekus maitintojo (21 str.), teisė į gyvenamąjį plotą (22 str.), teisė į mokslą (23 str.)[164].

Atkūrus nepriklausomybę buvo ne tik priimti pamatiniai socialinės saugos sistemą reguliuojantys įstatymai (*Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas* (1990), *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas* (1991), *Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymas* (1991) etc.), atkurtos šiuos įstatymus įgyvendinančios institucijos, bet ir prisijungta prie *Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto* (1992), ratifikuoti kiti socioekonominių žmogaus teisių saugai reikšmingi tarptautiniai dokumentai (*Europos socialinė chartija (pataisyta)* (2001) etc.), pasirašytas *Europos socialinės apsaugos kodeksas* (2005), atnaujinta narystė ar įstota į žmogaus teisių saugai reikšmingas tarptautines organizacijas (narystė TDO atnaujinta 1991 m., JTO narė nuo 1991 m., Europos Tarybos narė nuo 1993 m., ES narė nuo 2004 m. etc.).

Aiškindamas socialinio valstybingumo principo įtvirtinimą 1992 m. *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje*, E. Šileikis pastebi, kad „Lietuva, kaip socialinė valstybė, yra socialinė teritorinė korporacija, sudaryta ir veikianti ne tik dėl individų <...>, bet ir dėl visuomenės poreikių, t.y. absoliučiai neabejinga visuomeninei bendrojo valstybinio būvio sferai <...>“[165]. Mokslininko teigimu, valstybės socialinį

[162] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219.

[163] Plačiau apie socioekonominių žmogaus teisių reglamentavimą ir įgyvendinimo galimybes žr. 3.4 darbo skyriuje.

[164] Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.

[165] Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 212.

pobūdį ir visuomenės solidarumo idėją atskleidžia ne tik joje numatytos „socialinio pobūdžio žmogaus ir piliečio teisės“, bet ir Konstitucijos preambulėje postuluojamas darnios visuomenės siekis, 5 str. 3 d. įtvirtintas valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms principas, lemiantis „socialiai orientuotos įstatymų leidybos, valdymo ir teisingumo vykdymo būtinybę“, „socialinio pobūdžio individo ūkinių galimybių ir bendruomenės interesų derinimo instrumentai“ (46 str.)[166]. Todėl Lietuvai, kaip ir kitoms demokratinėms socialine savo gyventojų gerove besirūpinančioms ir visuomenės darnos siekiančioms valstybėms, yra aktuali tolimesnė tokio tipo valstybių raidos perspektyva.

2.1.3. Šiuolaikiniai iššūkiai socialinei teisinei valstybei

Nepaisant savitų atskirų valstybių istorinės raidos ypatumų, galima išskirti tam tikras bendras Vakarų demokratinių valstybių vykdomos socialinės politikos tendencijas. Remiantis gerovės valstybės raidos tyrinėtoju H. Heclo, Vakarų demokratinių gerovės valstybių raidoje galima išskirti šiuos etapus:

- *Eksperimentavimas* (1870-ieji – 1920-ieji). Šiam laikotarpiui būdinga inovacijos ir nepastovumas planuojant valstybės socialinę politiką, siekis suderinti asmens laisvę, lygybę ir saugumą. Atskirose šalyse kuriami darbininkų padėtį gerinantys įstatymai, diegiama valstybinio socialinio draudimo sistema. Tačiau valstybės pagalba įgyvendinant socioekonomines teises išlieka menka: iki Pirmojo pasaulinio karo socialinės pagalbos programų išlaidos mažesnės nei 5 proc. BVP[167].

- *Konsolidacija* (1930-ieji – 1940-ieji). Šis etapas susijęs su Didžiosios depresijos ir karo laikotarpiais. Šiuo etapu unifikuojami ankstesni eksperimentai, kuriama socialinės paramos sistema, plečiamas socialinių programų dalyvių skaičius. Daugelyje šalių konstitucionalizuojamos socioekonominės teisės, steigiamos nacionalinės ir tarptautinės šių teisių įgyvendinimą užtikrinančios institucijos.

- *Plėtra* (1950-ieji – 1960-ieji). Šiam laikotarpiui būdingas netikėtas ilgalaikis ekonomikos augimas, mažėjantis politinio įsipareigojimo ir konsensuso poreikis. Valstybės aktyviai plėtoja įvairias socialines programas, kuriomis remiantis keliamas gyvenimo standartas, ignoruojama pasireiškianti vertybių devalvacija.

- *Reforma* (nuo 1970-ųjų). Laikotarpis prasidėjo nuo netikėtos recesijos ir infliacijos kombinacijos. Iškilo būtinybė socialinę politiką subordinuoti naujoms stygiaus tendencijoms. Tačiau politinis nelojalumas; elektorato nepastovumas sukėlė įtampą tarp būtinybės mažinti socialinių programų apimtį ir nepopuliarumo baimės, todėl ieškoma pigios pakaitinės priemonės tapatiems socialiniams tikslams pasiekti[168].

---

[166] Šileikis, E., *supra* note 165, p. 213.

[167] *Evoljucija teorii i praktiki „gosudarstva blagososotojanija“ v 80-e gody* [Evolution of Theory and Practice of the “Welfare State” in 80-s]. Moskva, 1992, p. 25.

[168] Heclo, H. Toward a New Welfare State. *The Development of Welfare States in Europe and America.* New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.):Transaction Publishers, 2003, p. 386–387.

Pirmame šio skyriaus poskyryje trumpai apibūdintas laikotarpis iki reformų bei aptarti keli XX a. paskutinio dešimtmečio socialinių problemų sprendimo teisinio institucionalizavimo aspektai. Šiame poskyryje plačiau analizuojamas valstybės vykdomos socialinės politikos reformų poreikis ir kryptys. Šios analizės pagrindu išskiriamas naujas – šiuolaikinis – socialinės teisinės valstybės raidos etapas, apimantis laikotarpį nuo 1990-ųjų iki šių dienų.

Valstybės socialinės paskirties plėtra XX a. viduryje leido aktyvių veiksmų asmens gerovei užtikrinti besiimančią valstybę vadinti gerovės valstybe. Buvo pripažįstama, kad gerovės valstybė yra vienas iš didžiausių civilizacijos pasiekimų. Tačiau taip pat buvo pastebima, kad gerovės valstybei padedant spręsti vienas socialines problemas, tuo pat metu kyla kitokio pobūdžio problemų[169]. Toliau trumpai apžvelgiami pagrindiniai gerovės valstybės kritikos argumentai ir jų ribos.

Socioekonominių teisių garantavimas yra susijęs su materialinių išteklių formavimu ir perskirstymu. Šių išteklių gausą bei perskirstymo principų pasirinkimą visų pirma lemia ekonominė valstybės padėtis. Todėl nenuostabu, kad gerovės valstybės kritika pirmiausiai grindžiama ekonominiais argumentais. Pagrindinis argumentas, artikuliuojamas nuo XX a. 8 dešimtmečio pradžios (naftos krizės laikotarpio), – gerovės valstybė yra per brangi. Manoma, kad plati gerovės valstybės pajamų perskirstymo apimtis, suponuoja didelius mokesčius, kurie pasaulinės konkurencijos sąlygomis gali sužlugdyti šalies ūkį. Pasak G. Golinowskos, vykstant globalizacijos procesui, būtinumas išsaugoti konkurencingą ūkį reikalauja mažesnės apimties pajamų perskirstymo ir mažesnių socialinių išlaidų[170]. Priešingu atveju, sumažėjus šalies ūkio konkurencingumui, dideli mokesčiai gali tapti nepakeliama našta dirbantiesiems ir skatinti remtinų asmenų skaičiaus didėjimą.

Analizuojant apmokestinimo problemas iš politinės filosofijos perspektyvos, išsiskiria liberalizmo, o ypač radikaliosios jo krypties – libertarizmo – atstovų argumentai, nukreipti prieš gerovės valstybės nustatomus ir keičiamus privalomus mokesčius. Liberalų teigimu, dideli mokesčiai, visų pirma, yra nesuderinami su asmens teise į savo darbo rezultatus bei asmens laisvės garantavimu. Antra, kritiškai vertinamas valstybinio aprūpinimo efektyvumas. Todėl tokie libertarizmo šalininkai kaip F. A. Hayekas ir M. Friedmanas abejoja gerovės valstybės tikslingumu ir mano, jog ekonomika turi būti liberalizuota nuo valstybės intervencijos. Vis dėlto, F. A. Hayeko manymu, tam tikras socialinis draudimas visuomenei yra reikalingas: „Nėra priežasčių, neleidžiančių valdžiai laisvos visuomenės sąlygomis garantuoti individui saugą nuo visiško skurdo minimalių pajamų, arba nustatytų „grindų“, žemiau kurių niekas negali smukti, pavidalu. Toks draudimas nuo nelaimės gali būti naudingas visiems; ir jis gali būti suvokiamas kaip akivaizdi visų moralinė pareiga organizuotomis pastangomis padėti visiems, negalintiems savimi

[169] Kowalik T. Państwo opiekuńcze i jego przyszłość. *Dobre państwo*. Warszawa: Wyd. Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im L. Koźmińskiego, 2004, p. 112.

[170] Golinowska, S. Przyszłość państwa opiekuńczego i systemu zabezpieczenia społecznego. *Polityka Społeczna*. 2005, 11-12: 2.

pasirūpinti“[171]. Bet filosofas nepritaria tam, kad atlygį už asmenų teikiamas paslaugas nustatytų valstybė, o ne rinka.

Tačiau dideli mokesčiai nėra lemiamas gerovės valstybės kritikos argumentas vien jau dėl to, kad praktikoje egzistuoja valstybės, kurias nepaisant didelių mokesčių galima pagrįstai vadinti konkurencingomis gerovės valstybėmis. Antai mokestinės įplaukos į Norvegijos biudžetą 2006 m. sudarė 44 proc. BVP, į Švedijos – 48,9 proc. BVP[172].

Teisininkai gerovės valstybę kritikuoja dėl materialinių vertybių skirstymo remiantis „<...> ne pareigų vykdymu, o pačios asmens teisės buvimo pagrindu“[173]. Tai ne tik slopina individualumą, asmens autonomiją bei atsakomybę, bet ir kuria „priklausomybės“ kultūrą[174], skatina *homo consumens* (žmogų vartotoją) ir menkina *homo creator* (žmogų kūrėją) [175]. Paternalistinis valstybės vaidmuo silpnina asmens gebėjimą adaptuotis esant sunkesnėms gyvenimo sąlygoms, neskatina asmens pačiam pasirūpinti savo ir savo artimųjų ateitimi. S. Golinowskos teigimu, tokia valstybė padaro žmogų priklausomu nuo jos malonės: žinodamas, kad bus patenkinti visi jo poreikiai, asmuo netaupo, neinvestuoja. Tai gali sukelti itin neigiamus padarinius nesavarankiškiems individams, jei, pavyzdžiui, valstybė nebebūtų pajėgi vykdyti plačių savo įsipareigojimų. Aktyvi valstybės globa taip pat menkina visuomeninių ryšių, šeimos vaidmenį[176]. Tai susilpnina motyvaciją tuoktis, susilaukti vaikų ir sukelia demografines problemas. Šie veiksniai ateityje neišvengiamai gali turėti neigiamą poveikį tiek ekonominei, tiek ir socialinei valstybės pažangai. Todėl pagrįstai galima teigti, kad viena iš didžiausių XX a. politinių klaidų – asmens gerovės susiejimas išimtinai su gerovės valstybe, užmirštant paties žmogaus atsakomybę už save ir savo artimą, o taip pat žmogaus teisę būti autonomišku asmeniu.

Kita problema, kurią lemia gerovės valstybės kompetencijos išplėtimas, – intensyvi visuomenės biurokratizacija. Pastarasis reiškinys reikalauja ne tik didelių administravimo išlaidų, taigi ir didesnių mokesčių, bet, kaip manoma, gali kelti grėsmę ir demokratinei valstybės santvarkai. Gerovės valstybė ne tik „<...> padeda žmonėms prireikus, bet ir padaro juos priklausomais. Tai ir remianti sistema, tačiau kartu ir kontroliuojanti“[177]. Todėl kyla pavojus valstybės santvarkai transformuotis į totalitarinę[178].

---

[171] Hayek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo miražas*. II dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 140.

[172] *Taxation trends in the EU. EU27 tax ratio at 39.9% of GDP in 2006.* [interaktyvus]. STAT/08/92 26 June 2008 [žiūrėta 2008-12-14]. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/08/92&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

[173] Vaišvila, A., *supra* note 97, p. 98.

[174] Barry, N., *supra* note 78, p.12.

[175] Vaišvila, A., *op. cit.*, p. 98–99.

[176] Golinowska, S., *supra* note 170, p. 2.

[177] Little, A. *Post-industrial Socialism. Towards a New Politics of Welfare*. New York: Routledge, 1998, p.38.

[178] Spruogis, E., *supra* note 4, p. 95.

Šios neigiamos pasekmės leidžia suabejoti gerovės valstybės veiklos nauda. Tačiau tai nereiškia, kad žmogaus gerovės tikslas apskritai praranda reikšmę. Laisvoji rinka ne visada pajėgi suteikti žmonėms tokią autonomiją, kokios reikalauja liberalizmas. Anot T. H. Marshallo, „<...> pats liberalusis pliuralizmas yra galimas tik tada, kai yra garantuojamas tam tikras ekonominės gerovės laipsnis“[179]. N. Barry teigimu, gerovės, ypač jei ji suprantama kaip pagrindinių poreikių tenkinimas, trūkumas susiaurina žmonių autonomiją, gebėjimą savarankiškai veikti[180] ir, kaip buvo minėta 1.2 darbo skyriuje, įgyvendinti subjektines teises. Todėl negalima pritarti radikaliojo liberalizmo atstovams, teigiantiems, kad valstybė turėtų apsiriboti tik minimaliomis (apsauginėmis) funkcijomis.

Remiantis A. Maslow poreikių piramide[181], manytina, kad asmuo pirmiausia rūpinsis savo fiziologinių poreikių tenkinimu, o ne sieks realizuoti save, tarkime, aktyviai dalyvaudamas priimant politinius sprendimus. Skurdas ne tik žemina žmogaus orumą, bet ir destabilizuoja visuomenę, gali skatinti nusikalsti etc. Anglų ekonomisto N. Barro teigimu, valstybės, kurios laiku nepasirūpina žmonių gerove, ateityje gali patirti ne tik didelių finansinių nuostolių, bet ir žmogiškųjų išteklių trūkumą: „Nesumažinus skurdo, ateityje gali kilti ekonominių problemų, kurių rezultatas gali būti prasta mityba, ligos, nusikalstamumas. Per mažas investavimas į visuomenės sveikatą (pavyzdžiui, į akcijas prieš rūkymą) ir į sveikatos priežiūrą, gali lemti ankstyvą mirtį. Ypač neigiamą įtaką ekonomikai daro vidutinio amžiaus žmonių mirtis, kadangi būtent ši žmonių grupė paprastai yra atsakinga už visą šeimą. Laiku nepatenkinus šių žmonių poreikių, jų šeimos yra pasmerkiamos skursti ir tampa našta valstybei“[182]. Taigi investavimas į žmonių gerovę šiandien gali sumažinti valstybės išlaidas ateityje. Pavyzdžiui, užimtumo skatinimo, perkvalifikavimo programos gali sumažinti vidutinę nedarbingumo trukmę, o patobulinti sveikatos paslaugų ir programų (ypač prevencinių) finansavimo ir administravimo metodai gali padėti išvengti didelių medicininių išlaidų, įskaitant išmokas, kurios mokamos pacientams už gydytojų padarytą žalą, etc.

Analogiškai mąsto ir olandų sociologas A. de Swaanas. Jo teigimu, dėl skurdo, ligų, išsilavinimo stokos ar kitų socialinių veiksnių nepatenkinti vienų individų poreikiai sukelia grėsmę tiems, kurie nuo šių nesėkmių kenčia mažiau: „<...> skurdas kelia grėsmę viešajai tvarkai, epidemijos – sveikų individų gyvenimui, žemas išsilavinimo lygis sukelia socialinės atskirties riziką, o tuo pačiu ir socialinį nestabilumą“[183]. Taigi tam tikra valstybės intervencija gali būti viena iš priemonių sušvelninti socialinių klasių nelygybę ir išvengti „socialinio sprogimo“. Remiantis A. Vaišvila, galima teigti, kad žmogaus ir visuomenės gerove besirūpinanti valstybė yra „<...> gėris tiek beturčiams, kurie socialinės politikos pagrindu gali pretenduoti

[179] Barry, N., *supra* note 78, p.75

[180] *Ibid*, p.68.

[181] Maslou. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. *Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 339-354.

[182] Barr, N., Harbison, R. W. Overview: Hopes, Tears, and Transformation. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, New York, 1994, p. 5.

[183] Komter, A. E. *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 115.

į didesnę nacionalinio produkto dalį, tiek ir turtingiesiems, iš kurių ta produkto dalis paimama per atitinkamus mokesčius. Čia atsisakoma dalies, kad ramiai būtų galima naudotis likusia savo nuosavybės dalimi“[184]. Nepaisant minėtų teigiamų gerovės valstybės poveikio aspektų, XX a. 8 dešimtmetyje kilusi problema, kaip įgyvendinti žmogaus ir visuomenės gerove besirūpinančios valstybės idėją, kad ji neskatintų pačios valstybės susinaikinimo, nebuvo išspręsta.

1980 – 1990 m. laikotarpiu konservatyvios Didžiosios Britanijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybės sumažino pašalpas, susiaurino socialinių programų apimtis, įgyvendino išlaidų kontrolę socialinių paslaugų sektoriuje, privatizavo kai kurias socialines paslaugas. Kitos Europos valstybės (pavyzdžiui, Švedija, Vokietija) sumažino pensijų ir kitas socialinio draudimo išmokas, nustatė išmokų indeksavimą, apribojo teises į nedarbo išmokas ir socialinę paramą. Tačiau, kaip teigia lyginamosios viešosios politikos ir politinės ekonomikos tyrinėtojas P. Piersonas, šie pasikeitimai nebuvo esminiai, kadangi jie tiesiogiai susiję su rinkimų rizika. Būdami priklausomi nuo rinkėjų, politikai vengia imtis radikalių priemonių[185].

Tuo tarpu mokslininkai vis aktyviau kalba apie naujos gerovės valstybės sampratos būtinybę[186]. Šį mokslininkų susirūpinimą paskatino ne tik menkai sprendžiamos įsisenėjusios vidinės valstybių problemos, bet ir sustiprėjusios politinės, kultūrinės, ekonominės globalizacijos tendencijos. Anglų politologas Ch. Piersonas teigia, kad šiuo metu gerovės valstybė susiduria su trejopo pobūdžio iššūkiais: globalizacija, demografinėmis problemomis ir naujais socialiniais pavojais[187]. Socialinės politikos tyrinėtojas P. Taylor-Gooby skiria vidines ir išorines šiuolaikinių gerovės valstybių problemas. Analizuodamas vidines problemas, mokslininkas pastebi, kad šiuolaikinei poindustrinei visuomenei yra būdingi keturi procesai: a) padidėjęs moterų ir sumažėjęs vyrų užimtumas, lemiantis pasikėtusią situaciją šeimoje, išaugusį moterų išsilavinimo, įsidarbinimo ir šeimos bei darbo suderinimo poreikį; b) mažas gimstamumas ir populiacijos senėjimas, lemiantis išaugusias išlaidas pensijoms ir sveikatos apsaugai; c) pokyčiai darbo rinkoje, susiję tiek su technikos plėtra, lemiančia mažesnį nekvalifikuotų darbuotojų bei didesnį išsilavinimo poreikį, tiek su laisvu darbuotojų judėjimu; d) privačios socialinių paslaugų sferos plėtra, kuri ne tik kuria naujas rinkas, bet ir, jei neefektyviai kontroliuojama, gali teikti neadekvačias išmokas ir nepakankamas paslaugas gyventojams[188]. Savo ruožtu šie

[184] Vaišvila, A., *supra* note 97*,* p. 90.

[185] Pierson, P. The New Politics of the Welfare State. *World politics*. 1996, 48.2: 143-179. Taip pat žr. D. Swank, D. *Global Capital, Political Institutions and Policy Change in developed Welfare* State. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

[186] Plačiau žr. Esping-Andersen, G. *Welfare states in transition* (1996); Ferrera, M.; Rhodes, M. *Recasting European Welfare State* (2000); Leibfried, S. *Welfare State Future* (2001); Huber, E.; Stephens, J. D. *Development and Crisis of the Welfare State* (2001); Esping-Andersen, G. Why to We need a new Welfare State? (2002); Prierson, Ch. *Beyond the Welfare State* (2006); etc. .

[187] Pierson, Ch., *supra* note 3, p. 198.

[188] Taylor-Gooby, P. New Risks and Social Change. *New Risks, New Welfare – the Transormation of the European Welfare State*. New York: Cambridge University Press, 2004, p. 3-4. Panašius gerovės valstybės pokyčius įžvelgia ir kiti autoriai, žr. Esping-Andersen, G. After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London: Sage, 2004, p. 1–31. ir kt.

procesai lemia naujus poreikius, į kuriuos turėtų atsižvelgti žmogaus bei visuomenės gerove besirūpinanti valstybė.

Vienas iš pagrindinių išorinių gerovės valstybės pokyčius skatinančių veiksnių – globalizacija[189]. Rusų istorikės E. A. Narochnickajos teigimu, pagrindiniai globalizacijos veiksniai yra šie: a) dėl komunikacinių priemonių pagausėję ir pagreitėję tarptautiniai ryšiai; b) ekonomikos internacionalizacija, transnacionalinių korporacijų kūrimasis; c) tam tikrų ideologinių principų – demokratijos, verslo ir rinkos mechanizmų – plitimas; d) naujų pasaulinės politikos subjektų atsiradimas, tarpvalstybinių institutų ir tarptautinės teisės plėtra; e) tradicinių ribų informacinių ir kultūrinių mainų sferoje nykimas, unifikuotos masinės kultūros ir etikos plitimas etc.[190] Anot istorikės, „<...> įtraukdama visus į pasaulinio masto konkurenciją, globalizacija tuo pačiu skatina socialinę visuomenių restratifikaciją, gilina nelygybę tarp socialinių grupių, jų vidinę fragmentaciją ir konfliktų augimą"[191]. Šios aplinkybės leidžia manyti, kad socialiai orientuota politika tebėra aktuali. Tačiau kokiu lygmeniu ir kas šią politiką turėtų vykdyti: valstybė, tarptautinės organizacijos, o gal transnacionalinės korporacijos? E. A. Narochnickaja atkreipia dėmesį, kad tiek tarptautinės organizacijos, tiek transnacionalinės korporacijos yra kuriamos nacionalinių valstybių kontekste ir susijusios su tarptautines sutartis pasirašiusių valstybių ar jų piliečių interesais. Be to, „Tik valstybės turi legitimios valdžios ir prievartos monopoliją, paremtą jėgos ir administraciniais aparatais, kurie leidžia joms pačiais radikaliausiais būdais įsikišti į visuomenės gyvenimą, o tuo pačiu ir į transnacionalinio kapitalo veiklą"[192]. Žinoma, transnacionaliniai ryšiai reikalauja ir tam tikrų aukų: jie siaurina nacionalinę valstybės autonomiją ir jos galimybes monopoliškai kontroliuoti visuomenės gyvenimą savo teritorijoje, tačiau, kaip teigia E. A. Narochnickaja, "<...> transnacionalinis reguliavimas išplečia valstybės galimybes įtakoti stichiškus procesus ir šia prasme sustiprina valstybės suverenitetą", todėl galima teigti, kad „<...> vyksta ne valstybės vaidmens silpnėjimas, o greičiau jo turinio, formų, instrumentų, stiliaus ir konteksto kitimas"[193]. Šios įžvalgos leidžia manyti, kad nors valstybės funkcijų visuomenės gyvenimo srityse (taip pat ir socialinės apsaugos srityje) pobūdis ir apimtis keičiasi, tačiau ji išlieka vienu iš svarbiausiu žmogaus teisių garantu. Taigi šiuo metu aktualus klausimas yra ne „Ar valstybė privalo rūpintis žmogaus ir visuomenės gerove?", o „Koks valstybės modelis yra pajėgus geriausiai garantuoti žmogaus teises nesukeldamas žalingų padarinių?".

---

[189] L. Mandin ir B. Palier kaip svarbų veiksnį, įtakojantį gerovės valstybės pokyčius, išskiria ir europietizaciją. Žr. Mandin, L.; Palier, B. *Politics and Social Changes. Welfare Reform and Management of Societal Change*. [interaktyvus]. University of Kent, 10 March 2005. [žiūrėta 2008-12-11]. <http://www.kent.ac.uk/wramsoc/workingpapers/firstyearreports/backgroundreports/politicsandsocialchangesbackgroundreport.pdf>). Europos Sąjungos įtaką valstybių narių socialinės politikos formavimui aptarsime 3.1. skyriuje.

[190] Narochnickaja, E. A. Nacionalnyj faktor v epochu globalizacii. *Processy globalizacii: ekonomicheskie, socialnye i kulturnye aspekty*. [National Factor in the Age of Globalization. Process of Globalization: Economical, Social and Cultural Aspects]. Moskva, 2000, p. 102–155.

[191] *Ibid*.

[192] *Ibid.*

[193] *Ibid.*

2.2. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės teoriniai pagrindai ir funkcionavimo gairės

Mokslinėje literatūroje į asmens ir visuomenės gerovę orientuota valstybė vadinama labai įvairiai: *pagelbstinčia valstybe*, *gerovės valstybe*, *valstybe globėja*, *socialine valstybe* ir t. t. Vokiečių bei prancūzų teisinėje literatūroje įsitvirtinęs *socialinės teisinės valstybės* terminas. Kaip pastebi A. Vaišvila, jį vartoja K. Sternas, E. Steinas ir kiti autoriai[194]. O Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas vartoja *socialiai orientuotos valstybės* terminą, kuris, kaip manoma, yra „lankstesnis, aptakesnis“[195] ir todėl labiau tinkamas silpnesnio ekonominio pajėgumo valstybei, kuri „<...> siekia pagal išgales padėti spręsti socialines problemas“ [196].

Spręsdamas terminų įvairovės problemą, E. Spruogis teigia, jog socialinė valstybė (*social state*) yra formalusis teisės principas, o gerovės valstybė (*welfare state*) – faktinė valstybės būklė. Kadangi žmogaus teisės, kurias siekia užtikrinti ši valstybė yra ne tik formalios, bet ir realios, negalima nesutikti su E. Spruogio teigimu, kad abu šie terminai žymi tą patį reiškinį – valstybę, besirūpinančią žmogaus socialinėmis teisėmis, – tik skirtingais aspektais[197].

A. Vaišvilos teigimu, gerovės valstybė ir socialinė teisinė valstybė skiriasi tuo, jog „<...> „gerovės valstybė” <...> siekia apibūdinti valstybę per jos galutinį rezultatą – asmens teigiamą socialinę savijautą, o “teisinė valstybė” – per asmens socialinę gerovę kuriančias priemones – teisės viešpatavimą, nes manoma, kad tik įtvirtinus valstybės organizacijoje teisės viešpatavimą galima siekti asmens socialinio saugumo ir visapusiškai atpalaiduoti patį asmenį savo gerovės kūrybai“[198]. Taigi gerovės valstybės terminas gali būti naudojamas apibūdinant ekonominę, o teisinės valstybės terminas – teisinę situaciją.

Sąvoka *socialinis* yra kildinama iš bendruomeniškumo (visuomeniškumo) sąvokų[199]. Tai leidžia manyti, kad socialinė teisinė valstybė yra tokia valstybė, kuri veikia visuomenės darnumo linkme[200], „<...> prisiima atsakomybę už visuomenės

---

[194] Vaišvila, A., *supra* note 97, p. 86.

[195] Šileikis, E., *supra* note 165, p. 211.

[196] Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (I). *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 39.

[197] Spruogis, E., *supra* note 4, p. 88.

[198] Vaišvila, A. Teisinės ir socialinės valstybės santykis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė”* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004. [žiūrėta 2010-07-18], <http://www.lsds.lt/documents/-A.VaisvilaGerovesvalstybered2.doc>

[199] Pasigilinus į sąvokos *socialinis* etimologiją galima pastebėti, kad ji reiškia „visuomeninį, susijusį su visuomeniniu gyvenimu“. *Lietuvių kalbos žodynas*. [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 [žiūrėta 2006-03-26]. <http://www.lkz.lt/startas.htm>. Tuo tarpu R. Nisbetas šią sąvoka sieja su bendruomene ir teigia, kad būtent „*communitas*, o ne *societas* <...> yra tikrasis etimologinis žodžio „socialumas“ <...> šaltinis. Nisbet, R., A. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 101.

[200] Šileikis, E., *op. cit*., p. 212.

egzistavimą <...>“[201] sudarydama teisines galimybes jos nariams pasiekti norimą gerovės lygį, o kartu užkirsdama kelią skurdui.

Net ir nedemokratinės valstybės kelia sau tikslus užtikrinti asmens ir visuomenės gerovę. Šia prasme galima būtų manyti, kad ir tokias valstybes galime vadinti gerovės valstybėmis. Tačiau vien materialinės gerovės garantavimas nereiškia asmens gyvenimo kokybės užtikrinimo. Nedemokratinėse valstybėse paprastai pažeidžiamos kitos – pilietinės (asmeninės) ir politinės – žmogaus teisės. Tuo tarpu demokratinėje valstybėje piliečiai, naudodamiesi savo politinėmis teisėmis, įpareigoja valstybės valdžios institucijas prisiimti atsakomybę už socioekonominių teisių realizavimą. Būtent demokratinės procedūros suteikia teisę kiekvienam žmogui išreikšti savo poziciją bei interesus. A. Vaišvilos teigimu, „Demokratija ir teisinė valstybė santykiauja kaip turinys ir forma. Demokratija išreiškia bendras vertybines nuostatas, o teisinė valstybė formuojasi kaip teisinis, organizacinis mechanizmas šioms vertybėms įgyvendinti“[202]. Todėl, sprendžiant sąvokų dilemą, vertėtų atsižvelgti į tiesioginį demokratijos ir teisinės valstybės ryšį ir asmens bei visuomenės gerove besirūpinančią valstybę vadinti ne socialine ar gerovės valstybe, o socialine teisine valstybe. Tokia valstybė yra piliečių įpareigota šalinti ekonominį skurdą, įveikti socialinę nelygybę, įgyvendinti skirtingų visuomenės sluoksnių vienybę ir kitais būdais padėti savo piliečiams susikurti orią egzistenciją[203]. Tačiau taip pat būtina pabrėžti, jog ji šių tikslų turi siekti neatimdama iš asmens galimybių savo pasirinkimu pasinaudoti visomis teisėmis ir laisvėmis.

Kaip jau buvo minėta, teisinė valstybė yra tokia valstybė, kuri ne tik formaliai deklaruoja žmogaus teises, įtvirtindama jas pagrindiniame ir kituose šalies įstatymuose, bet taip pat yra atsakinga už šių teisių įgyvendinimą, t.y. už teisės aktuose prisiimtų įsipareigojimų vykdymą. Taigi nors socialinių teisių įtvirtinimas Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose išreiškia valstybės siekius, tačiau socialine teisine valstybe galime vadinti tik tą valstybę, kurioje yra sukurtas realiai veikiantis šių teisių įgyvendinimo mechanizmas. Todėl valstybę, kuri formaliai įtvirtina socialines žmogaus teises, tačiau nėra sukūrusi tokio mechanizmo, galime vadinti socialiai orientuota, bet ne socialine teisine valstybe.

Pateikta skirtingų žmogaus ir visuomenės gerove besirūpinančios valstybės sąvokų analizė leidžia išskirti tam tikrą socialinės teisinės valstybės sąvokos struktūrą, kurioje žodis *socialinis* nurodo valstybės orientaciją (tikslą), *teisinis* – priemones šiam tikslui pasiekti, o *gerovė* – galutinį rezultatą: žmogaus teisių garantavimo realumą, kuris priklauso ne tik nuo teisinės, bet ir nuo ekonominės valstybės situacijos.

2.1.3 skyriuje minėti vidiniai ir išoriniai procesai, su kuriais XX a. pab. – XXI a. prad. susiduria valstybės, lemia jų veiklos sprendžiant socialines problemas, pakitimus. Tai skatina kalbėti apie šiuolaikinę socialinę teisinę valstybę. Šiuo atveju sąvoka *šiuolaikinis* akcentuoja šiuo metu aktualų kokybinį socialinės teisinės val-

[201] Žilys, J., *supra* note 129, p. 17.
[202] Vaišvila, A. *supra* note 97, p. 70.
[203] *Ibid.*, p. 88.

tybės pokytį, kuris yra susijęs ir su teisinių priemonių galutiniam rezultatui pasiekti pervertinimu.

Siekiant atskleisti šiuolaikinį socialinės teisinės valstybės sampratos turinį, šiame skyriuje, remiantis teisės filosofijos, teisės teorijos, politikos, ekonomikos ir kitų mokslo krypčių tyrinėtojų darbais, bus ieškoma atsakymų į klausimus, kas lemia valstybės socialinių prioritetų formavimą globalios rinkos sąlygomis. Kaip šie prioritetai bei aukščiau minėti šiuo metu visuomenėje vykstantys procesai veikia šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės funkcionavimą socioekonominių žmogaus teisių apsaugos srityje?

2.2.1. Valstybės socialiniai prioritetai globalios rinkos sąlygomis

Tarus, kad modernioje visuomenėje asmens gerovė visų pirma priklauso nuo jo asmeninių pastangų, tačiau taip pat yra susijusi ir su bendru visuomenėje susiklosčiusiu gerovės lygiu (gerovės standartu), kyla klausimas, kam turi būti skiriamas prioritetas socialinėje teisinėje valstybėje: atskiro *asmens* ar *visuomenės (kolektyvo)* gerovei palaikyti?

Vieningo atsakymo į šį klausimą nėra. Dalis mąstytojų remiasi ontologine asmens laisvės pozicija ir palaiko individualizmą teigdami, kad „<...> realybėje tik asmenys gali patirti gerovę <...>“[204]. Anot Ch. M. Korsgaard, toks individualaus gėrio koncepcijos iškėlimas susiformavo dėl įvairių požiūrių įtakos. Visų pirma, s*kepticizmo*: „<...> nėra geriausio gyvenimo ar bent jau mes negalime įrodyti, kad jis yra, taigi mes neturime solidaus pagrindo versti žmones gyventi vienokį, o ne kitokį gyvenimą“. Antra, *etinio individualizmo:* „<...> gyvenimo gerumas priklauso nuo to žmogaus, kuris jį pasirinko ir sukūrė. Tavo gyvenimas, kaip ir tavo tikėjimas turi būti tavo paties spontaniškas produktas“. Trečia, *epistemologinio individualizmo*, grindžiamo dviem teiginiais: a) „<...> gali būti geras gyvenimas kiekvienam asmeniui, bet negali būti gero gyvenimo visiems <...>“; b) „<...> kiekvienam asmeniui skirta *išsiaiškinti* sau, koks jam yra geriausias gyvenimas“[205].

Ši individualistinė pozicija būdinga liberalizmo tradicijai. Šiame kontekste gali būti išskiriamos dvi liberalizmo rūšys: klasikinis liberalizmas ir naujasis liberalizmas[206]. Remiantis klasikinio liberalizmo atstovais J. Locke‘u, J. J. Rousseau ir I. Kantu, valstybės paskirtis – saugoti ir ginti asmens teises ir laisvę, o ne įgyvendinti gero gyvenimo siekį. I. Kantas teigė, kad kiekvienas asmuo visų pirma turi įgimtą teisę į laisvę ir, antra, į įgijimą tų teisių, be kurių negalima būtų praktikuoti laisvės. Filosofas žmogaus laisvės principą bendruomenės santvarkos požiūriu išreiškia tokia formule: „<...> niekas negali versti manęs būti laimingu taip, kaip jam norisi <...>; kiekvienam valia ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regisi geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo, kuri, laikantis tam tikro įma-

[204] Barry, N., *supra* note 78, p. 8.

[205] Korsgaard, Ch. M., *supra* note 77, p. 56.

[206] Šiame darbe naujasis liberalizmas savo ruožtu yra skirstomas į radikalųjį (libertarizmas) ir nuosaikųjį. Plačiau žr. 2.2.3 ir 3.3.1 darbo skyriuose.

nomo visuotinio įstatymo, gali būti suderinama su kiekvieno laisve (t.y. su šia kito asmens teise)“[207]. Šiuo atveju pagrindinė iš hipotetinio kontrakto kilusios liberalios valstybės funkcija yra instrumentinė: užtikrinti, kad asmuo netrukdydamas kitiems galėtų naudotis savo teisėmis ir laisvėmis. Grėsmes žmogaus laisvei valstybė eliminuoja pavartodama prievartą.

Naujojo liberalizmo atstovai, tokie kaip F. A. Hayekas ir M. Friedmanas, pripažįsta valstybės prievartos autoritetą, tačiau kitame kontekste. Anot Ch. M. Korsgaard, „<...> naujajame liberalizme hipotetinė socialinė sutartis yra lyg pretekstas valstybės prievartos autoritetui. Prievartos naudojimo pateisinimas susijęs su tikimybe, kad žmonės pritars susitarimui, kurį jie patys pasirinktų ir kuris garantuotų jiems geresnį gyvenimą. Klasikiniame liberalizme prievartos autoritetas laikomas kaip jungiantis teises ir laisves, <...> sutartis tiesiog perkelia jau egzistuojantį prievartos autoritetą valstybei. Hipotetinis susitarimas yra tik leidimas apibrėžti, *kas* naudos prievartos autoritetą; jis jo nekildina“[208]. Taigi remiantis klasikiniu liberalizmu, valstybės prievarta gali būti naudojama tik laisvės apsaugai ir išsaugojimui. Gėrybės nėra klasikinio liberalizmo šalininkų apmąstymo objektas. Naujajame liberalizme, nors galutinės gėrybės dėl savo įvairovės nelaikomos valstybės politikos objektais, tačiau manoma, kad valstybės tikslas be teisių ir laisvių apsaugos yra ir galimybės patiems individams pasiekti tokią gerovę, kokią jie įsivaizduoja, suteikimas. Kitaip tariant, naujojo liberalizmo šalininkai taip pat mano, kad gerovės samprata visada yra individualistinė ir jos pasiekimas pirmiausiai priklauso nuo paties individo pastangų ir gebėjimų[209], tačiau valstybė turi sudaryti sąlygas asmens iniciatyvai.

Nors liberalioje valstybėje vyraujanti individualistinė pozicija iš pirmo žvilgsnio gali būti labai patraukli, tačiau joje slypi keletas pavojų. Kaip pastebi amerikiečių filosofas M. Walzeris, liberalizmo kontekste visuomenė suprantama kaip savanoriška, konkrečių ribų neturinti asociacija, kurioje savanoriškumas suprantamas kaip „teisė atsitraukti ir išeiti“[210]. Galimybės įsilieti į išimtinai liberalizmo vertybėmis grindžiamą visuomenę ir anonimiškai pasitraukti iš jos sukuria veltėdžių problemą, kuomet asmenys naudojasi narystės tam tikroje visuomenėje pagrindu gaunamomis teisėmis ir gėrybėmis patys nedalyvaudami veikloje, kuri šias gėrybes sukuria[211]. Tačiau tai ne vienintelė liberalios visuomenės problema, kurią pastebi

---

[207] Kantas, I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996, p. 79.

[208] Korsgaard, Ch. M., *supra* note 77, p. 56.

[209] Šioje individualistinėje liberalizmo pozicijoje galima rasti panašumų ir su kita klasikine – utilitarizmo – teorija. Nors čia atrodytų į pirmą vietą iškeliama visuomenės (bendruomenės) gerovė, tačiau ji yra suvokiama kaip ją sudarančių individų gerovės suma, kadangi, kaip teigia J. Benthamas, „<...> pati bendruomenė yra dirbtinis kūnas, kurį sudaro individualūs asmenys, laikomi jos nariais. <...> bendruomenės interesas <...> tai ją sudarančių individų interesų sumą“ (Bentham, J. An Indroduction to the principals of Morals and Legislation. *John Stuart Mill and Jeremy Bentham. Utilitarianism and other essays*. Penquin books, 1987. In Baranova, J. *Filosofinės etikos chrestomatija*. Vilnius: Alma littera, 1998, p. 222). Kadangi ši teorija nepadeda nutolti nuo individualistinės pozicijos, ji plačiau nebus analizuojama.

[210] Walzer, M. The Communitarian Critique of Liberalism. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 69.

[211] *Ibid.,* p. 63.

M. Walzeris. "<...> kuo labiau individai bus susiskaidę, tuo stipresnė yra valstybė, kadangi ji bus vienintelė ar svarbiausia socialinė sąjunga,"[212] – teigia filosofas. Šį liberalizmo nestabilumą, anot M. Walzerio, gali kompensuoti komunitarizmo idėjos.

Komunitarizmo šalininkų įsitikinimu, valstybė turi koncentruotis ne tik į pavienių individų poreikius, bet ir, juos derindama, atsižvelgti į visuomenės gerovę apskritai. Amerikiečių filosofo J. F. Dewey manymu, valstybė neapsiriboja tik tarpininkavimu tarp įvairių socialinių grupių, bet turi platesnes funkcijas: a) solidarizuoja visuomenę; b) garantuoja atpildą už visuomenę dezorganizuojančius ar konkretiems asmenims kenkiančius veiksmus; c) užtikrina visuomenės narių laisvę ir saugumą; d) suteikia visuomenės nariams galimybę „pasikliauti tuo, ką kiti darys"[213]. Pasak M. Walzerio, šios užduotys liberaliai visuomenei yra per sudėtingos. Jei individai nesikooperuos ir neveiks kartu, J. F. Dewey nurodytų funkcijų valstybė negalės atlikti[214]. Todėl klaidinga būtų teigti, jog individo gerovė yra nesuderinama su visuomenės gerove. Atvirkščiai, galima konstatuoti glaudžią visuomenės ir jos nario gerovės koreliaciją. Šiuolaikinė liberali socialinė teisinė valstybė preziumuoja žmogaus, jo teisių pirmumą ir orientuojasi į galimybių asmeniui veikti ir siekti savo gerovės sudarymą. Tačiau galima teigti, kad visuomenės gerovė yra ir jos narių gerovės indikatorius, kadangi, nors gerovės poreikis individualus, bet dėl asmens ribotumo, jo patenkinimas neretai remiasi visuomene ar konkrečia valstybe ir priklauso, pavyzdžiui, nuo valstybės vykdomos socialinės, ekonominės politikos tikslų. Taigi atsižvelgiant į ribotas asmens galimybes ir stabilios visuomenės poreikį (manytina, kad visuomenės gerovę išreiškia būtent jos stabilumas), šiuolaikinė socialinė teisinė valstybė neturėtų apsiriboti tik galimybių asmeniui individualiai veikti garantavimu, bet kartu turėtų telkti (solidarizuoti) visus kitus narius ir socialines institucijas į pagalbą, jei žmogaus gyvenimo sąlygos atsiduria žemiau tam tikrai visuomenei priimtino gerovės standarto ribų.

Vienas iš pagrindinių individualios gerovės užsitikrinimo būdų – dalyvavimas rinkos santykiuose. Todėl galima teigti, kad viena iš asmens gerovei reikšmingų valstybės veiklos sričių yra rinkos laisvės apsauga. Kokiais būdais valstybė tai pajėgi padaryti? Atsižvelgiant į valstybės ir rinkos santykį galima išskirti du valstybės intervencijos į rinkos santykius būdus: negatyvų ir pozityvų.

Negatyvus valstybės intervencijos į rinkos santykius būdas reiškia, kad valstybė privalo netrukdyti rinkos subjektams laisvai veikti. Anot R. Nozicko, „<...> daug gerovės tikslų gali būti patenkinti už formalaus valdymo aparato ribų"[215]. Ir net jei to savarankiškai padaryti nepavyksta, liberalų nuomone, valstybės parama ne visada būtina. Kaip pastebi N. Barry, XIX a. buvo plačiai analizuojamos labdaringos iniciatyvos kaip svarbi gerovės programų dalis. Pavyzdžiui, R. M. Titmussas rekomendavo dovanomis paremtus santykius kaip „idealią žmogaus socialinio intereso formą"[216]. Kitais žodžiais tariant, tam tikras rinkos subjektų gerovės lygis gali

[212] Walzer, M.*, supra* note 210, p. 64.
[213] *Ibid*, p. 67.
[214] *Ibid*, p. 67.
[215] Barry, N., *supra* note 78, p. 95.
[216] *Ibid*, p. 10.

būti pasiektas be aktyvios valstybinės kontrolės, paliekant asmeniui ar asmenų kolektyvui veiklos ir bendradarbiavimo laisvę, kuri galėtų plėtotis ne tik dalyvaujant rinkos santykiuose, bet ir, išskirtiniais atvejais, demonstruojant altruizmą bei teikiant labdarą, kompensuojančią rinkoje nepritampančių ar sunkiai pritampančių asmenų netektis.

Šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje šios užduotys valstybei ir rinkos dalyviams išlieka. Kartu atsiranda ir naujų. Jų atsiradimą paskatina neigiami laisvosios rinkos aspektai. Visų pirma, laisvoji rinka gali būti ne tik gerovės, bet ir nepritekliaus šaltinis tiems asmenims, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių (neįgalumas, menkas išsilavinimas, turimos profesinės kvalifikacijos nepaklausumas, amžius etc.) lieka laisvosios rinkos užribyje. Tai susiję ir su rinkos nenuspėjamumu, kuris leidžia asmenimis tik menkai arba iš viso neleidžia kontroliuoti savo likimo[217]. Antra, laisvojoje rinkoje paprastai veikia tik savo asmeninių tikslų (naudos sau) siekiantys individai. Tai, laisvosios rinkos teorijos pradininko A. Smitho teigimu, daro neigiamą poveikį „<...> žmonių gebėjimui dalyvauti socialiniame ir moraliniame gyvenime arba, kitaip tariant, sukelia žmonių susvetimėjimo problemą“[218]. Susvetimėjimas slopina altruistinius jausmus ir labdaros populiarumą. Trečia, rinka, kaip asmeninių norų valdoma mainų sistema, nėra pajėgi suteikti viską, ko žmonės trokšta. Todėl, anot A. Smitho, šalia įstatymų ir tvarkos yra pareiga „<...> kurti ir palaikyti tam tikrus visuomeninius darbus ir tam tikras visuomenines įstaigas, kurių kūrimas ir palaikymas gali nerūpėti jokiam žmogui ar nedidelei žmonių grupei, todėl, kad pelnas niekada neatlygintų išlaidų <...>, nors dažnai tai gali duoti kur kas daugiau nei atlyginimą visuomenei“[219]. Kitaip tariant, rinkos mainai ne visada lemia gėrybes kuriančio asmens gerovės padidėjimą, nes yra tokių gėrybių, kurių rinka negali įkainoti. Dėl šios priežasties ir dėl to, kad laisvoji rinka remiasi subjektyviais joje dalyvaujančių asmenų tikslais, ji ne visada yra pajėgi patenkinti gyvybiškai svarbius asmenų poreikius. Šiuo atveju reikalinga pozityvi valstybės intervencija.

N. Barro teigimu, valdžios intervencija į rinkos santykius gali būti vykdoma keliais būdais: reguliavimu, finansais, produkcija ir pajamų paskirstymu. Valstybė vaidina svarbų vaidmenį kuriant modernios rinkos teisinę ir ekonominę aplinką leisdama įstatymus, reguliuojančius sklandžią rinkos veiklą: užtikrinančius laisvą ir sąžiningą konkurenciją, draudžiančius monopoliją, numatančius paramą smulkaus ir vidutinio verslo subjektams, etc. Ji taip pat papildo arba pakeičia rinkos santykius, kur jie nėra veiksmingi arba visai neegzistuoja, gina labiausiai pažeidžiamus šių santykių dalyvius (pavyzdžiui, vartotojus, bedarbius). Finansinė valstybės intervencija apima subsidijas tam tikrai veiklai ar tam tikrų paslaugų bei prekių apmokestinimą. Valstybė taip pat gali organizuoti tam tikrų prekių gaminimą ar paslaugų (pavyzdžiui, švietimo, krašto apsaugos, sveikatos priežiūros) teikimą. O valstybės vykdomas pajamų paskirstymas leidžia ir labiausiai pažeidžiamiems visuomenės nariams (pavyzdžiui, pensininkams, bedarbiams) įsitraukti į laisvosios

[217] Barry, N., *supra* note 78, p. 31.
[218] *Ibid.*, p. 19.
[219] *Ibid*., p. 19.

rinkos santykius ir įsigyti reikiamas prekes bei paslaugas[220]. Kita vertus, negalima manyti, kad valstybė, priešingai nei rinka, visada tinkamai reaguos į žmonių poreikius. Todėl, siekiant užtikrinti žmogaus teises, tiksliau būtų kalbėti ne apie laisvos rinkos ir valstybės, o apie „laisvės ir prievartos dichotomiją“[221] ir negatyvaus bei pozityvaus gerovės garantavimo būdų derinimą.

Atsižvelgiant į šių gerovės garantavimo būdų sąveiką galima teigti, kad asmens gerovė visų pirma priklauso nuo jo paties iniciatyvos, kurios valstybė neturėtų menkinti. Taigi pirmiausia reikia atsižvelgti į asmens ar asmenų kolektyvo galimybes patiems užtikrinti savo gerovę savarankiškai dalyvaujant rinkos santykiuose ir savanoriškai teikiant pagalbą vieni kitiems. Aktyvi valstybės intervencija yra pateisinama tik tuomet, kai: „<...> a) yra tam tikrų trūkumų rinkoje, ir b) intervencija yra veiksmingesnė, negu jos nebuvimas“[222]. Šiuo atveju valstybės veiksmai yra nukreipiami į rinkos spragų užpildymą ar tam tikrų asmenų nepajėgumo pasirūpinti savimi ir kitais kompensavimą.

Postuluojant rinkos santykių dalyvių savarankiškumą kaip fundamentalią teisę, kyla klausimas, kam priklauso suvereni galia: valstybei ar rinkos santykių dalyviui? Galima tarti, kad suverenai yra rinkos subjektai, o valstybė turi tik tokią kompetenciją, kurią rinkos subjektai jai deleguoja. Kitaip tariant, suverenių galių šaltinis yra ne valstybė, o rinkos dalyviai. Tuomet akivaizdu, kad valstybė netenka ypatingo autoriteto statuso, kuris leidžia jai savo nuožiūra skirstyti ar perskirstyti visuomenės išteklius. Todėl analizuojant valstybės socialinius prioritetus globalios rinkos sąlygomis taip pat būtina aptarti, kokia suvereniteto koncepcija yra būdinga šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei.

I. Kanto teorijoje aptarta valios laisvės ir autonomijos idėja suponuoja mintį, kad pirminiu suvereniteto šaltiniu gali būti laikomas žmogus. Apie žmogaus suverenumą rašo ir J. J. Rousseau, kurio visuomenės sutarties teorija teigia, kad „<...> žmogaus įgimtas suverenumas numatąs jo teisę savarankiškai valdytis, vadinasi – valdyti savo veiksmus <...>. Einant įgimtu žmogaus (kiekvieno gimusio individo) suverenumu ir įgimtomis subjektyvinėmis jo laisvės ir laisvo valdymosi teisėmis, niekas negalįs kitų žmonių ir jų darbų valdyti ir niekas negalįs būti kito ar kitų valdomas“[223]. Taigi suverenumas kaip gebėjimas savarankiškai priimti sprendimus, veikti ir tvarkytis savo valia yra būdingas kiekvienam žmogui ir suponuoja visų žmonių lygiateisiškumą.

Žmogui priklausantis suverenumas negali būti perleidžiamas ar dalijamas, tačiau žmogus gali juo naudotis savo nuožiūra. Antai gamtinėje situacijoje esantys asmenys, J. J. Rousseau teigimu, „<...> turi tik vieną savisaugos priemonę – susivienijus su kitais žmonėmis, sudaryti jėgų sumą, galinčią nugalėti pasipriešinimą,

---

[220] Barr, N. The Role of Government in a Market Economy. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, New York, 1994, p. 34–35.

[221] Barry, N., *supra* note 78, p. 62.

[222] Barr, N.; Harbison, R. W., *supra* note 182, p. 15.

[223] Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė.* 1 dalis. Valstybė. 1 tomas. Vilnius, 1995, p. 59.

pajungti šias jėgas vienam varikliui ir priversti jas veikti sutartinai“[224]. Anot filosofo, šis susivienijimas (visuomenės sutartis) savisaugos tikslais nėra asmens valios ar sprendimo priėmimo galios perleidimas kitam, nes „<...> kiekvienas, tapdamas pavaldus visiems, netampa pavaldus niekam atskirai, ir, kadangi nėra nė vieno asociacijos nario, kurio atžvilgiu kiti neįgytų tų pačių teisių, kurias atidavė jam savo atžvilgiu, tai kiekvienas gauna ekvivalentą to, ką praranda ir įgyja daugiau jėgų išsaugoti tai, ką turi“[225]. Tai yra bendra visų ir kiekvieno piliečio valia, kuri, anot M. Römerio, yra „suvereninis veiksnys valstybėje“ ir „tautos suverenumo“ esmė[226].

Ši tautos suverenumo kaip bendros piliečių valios koncepcija atrodo tiktų teisiškai legitimuoti laisvosios rinkos idėją. Valstybei tuomet atitektų tik patarnaujantis instrumentinis vaidmuo. Tačiau ar iš tiesų taip yra valstybėje, galima suabejoti. Šiuolaikinės demokratinės valstybės neretai sudėtingas socialines problemas sprendžia imperatyviai, tarytum suverenitetas priklausytų išimtinai joms. Todėl būtina nuodugniau įsigilinti į pačią suvereniteto idėją.

M. Römeris suverenia galia vadina tokią galią, „<...> kuri nekyla iš jokios aukštesnės galios ir kuri pati, nebūdama subordinuota, yra sociališkai norminės funkcijos šaltinis, jos monopolinis sprendėjas“[227]. Kam ši galia priklauso? Kitaip tariant, kas yra suverenas?

Veikale *Valstybė* M. Römeris išskiria dvi tautos sampratas: tauta kaip *natio* ir tauta kaip *populus*. *Tauta-natio* – tai nacionalinė tauta – tam tikras socialinis junginys, kuris nebūtinai siejamas su tam tikra teritorija ar konkrečia valstybe, o yra veikiau „kultūrinis psichologinis darinys“[228]. Tuo tarpu *tauta-populus* yra, anot profesoriaus, esminis valstybės elementas ir gali būti apibrėžiama kaip „tam tikros teritorijos tęstine žmonių daugybė“[229]. Sąvoka *tęstinė* šiuo atveju reiškia, kad „<...> individai joje nuolat keičiasi, vieni miršta, išstoja, kuriuo nors būdu iš tos kiekybinės masės iškrinta, kiti – gimsta, įstoja, bet pati daugybė, pati masė – valstybės tauta – tęsiasi ir lieka per amžius valstybėje vieninga, kol gyvuoja pati valstybė <...>“[230]. Taigi galima teigti, kad tautai, kaip tęstinei žmonių daugybei, būdingas istoriškumas, t.y. ji jungia visas kartas: gyvenančių, jau mirusių ir dar negimusių žmonių. Kokiu būdu tokia tęstinė (istorinė) tauta gali turėti suverenią galią?

Žinoma, tokia istorinė tauta yra fikcija, kadangi mirusios ir dar negimusios kartos realiai neegzistuoja. Tačiau, anot S. Arlausko, netgi fikcija gali būti reikšmingas instrumentas teisiniam reiškiniui paaiškinti. Analizuodamas M. Römerio veiklą *Suverenitetas* S. Arlauskas pastebi, kad suverenu laikant istorinę tautą, ją reprezentuoja gyvoji žmonių karta: „<...> gyvoji karta, reprezentuodama įgyvendina tęstinės tautos valią, patiki teisinei tautai (politiniam elitui) arba Steigiamajam

[224] Rousseau, J. J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius : Mintis, 1979, p. 148.
[225] *Ibid.*, p. 149,
[226] Römeris, M., *supra* note 223, p. 68.
[227] Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė.* 2 dalis. Suverenitetas. Vilnius: Pradai, 1995, p. 2.
[228] Ruželytė, O. Nacionalinių junginių koncepcija. *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997, p. 129.
[229] Römeris, M., *supra* note 223, p. 9.
[230] *Ibid.*, p. 8.

Seimui kurti valstybę ir priimti Konstituciją. Konstitucija šioje sekoje pasirodo esanti galutinė suvereno valios reiškėja <...>“[231]. Taigi galima teigti, kad Konstitucijoje išreikšdama savo suverenią valią, tęstinė tauta yra tas autoritetingas subjektas, kuris riboja valdžios galias, daro įtaką nustatant valstybės tikslus bei funkcijas, o kartu ir numato specifines pareigas piliečiams.

S. Arlausko teigimu, aukščiausias tęstinės tautos tikslas – jos „<...> išlikimas, istorinis nemirtingumas. Tauta istorijoje gali išlikti, jei savo gyvybę kaip akies vyzdį saugos gyvoji karta, kiekvienas gyvosios kartos atstovas“[232]. Todėl, siekdama išsaugoti tautos tęstinumą, Konstituciją priimanti karta turi pareigą pagrindiniame šalies įstatyme numatyti žmogaus egzistencijos garantijas, t.y. žmogaus teises ir jų apsaugos mechanizmą, o valstybė privalo vykdyti tautos valią ir savo pagrindiniu tikslu laikyti žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą.

J. J. Rousseau žmogaus suverenumo ir lygiateisiškumo idėja reiškia, kad kiekvienas žmogus turi savivaldos teisę, t.y. jis gali pasirinkti savo gyvenimo būdą ir jį atsakingai realizuoti. Šiuo atveju socialinė teisinė valstybė turi užtikrinti žmogui galimybę savarankiškai veikti. Tačiau, kaip minėta, žmogus gyvena ne tik faktiniame, bet ir istoriniame kontekste (yra tam tikros tautos narys), kuriame veikia ir daugiau tokių pat suverenių asmenų. Be to, žmogaus galimybės nėra neribotos, o jo egzistencija – pažeidžiama. Siekiant išsaugoti asmenų lygiateisiškumą bei, M. Römerio žodžiais tariant, kiekybinės žmonių daugybės, t.y. tautos tęstinumą, kurį lemia jos narių egzistencijos (gyvybiškai svarbių poreikių) užtikrinimas, reikalingas bendras kompromisas. Šiam kompromisui būdingas istoriškumas: reprezentuodama tęstinę tautą gyvoji žmonių karta yra saistoma ne tik gyvųjų narių interesų, bet ir ankstesnių kartų patirties bei atsakomybės už būsimas kartas[233]. Minėtas kompromisas kaip visos tautos valia yra įtvirtinamas pagrindiniame šalies įstatyme – Konstitucijoje. Todėl galima teigti, kad žmogus turi tiek suverenių galių, kiek jų suteikia Konstitucija, t.y. žmogaus veiklos apimtis nustato ir riboja pagrindinis šalies įstatymas. Kita vertus, Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės išreiškia solidarų kiekvieno tautos nario egzistencinių poreikių pripažinimą. Tautos suverenumas taip pat reiškia jos galią nuspręsti, kaip turėtų būti formuojami ir paskirstomi bendri ištekliai, padėsiantys atskiriems jos nariams siekti savų tikslų, o tautai – išlikti. Valstybės valdžia (demokratiškai išrinkti tautos atstovai), remdamasi Konstitucija, formuoja tautos narių teises užtikrinantį mechanizmą.

Kalbant apie šiuolaikinę socialinę teisinę valstybę vargu, ar galima eliminuoti iš jos sąvokos istorinę dimensiją. Kiekviena valstybė ne tik siekia užtikrinti gyvybinių poreikių tenkinimą, bet kartu sprendžia ir istorinės būties bei kartų solidarumo klausimus. Tokiu atveju suverenumo samprata lieka nepakitusi. Laisvoji rinka nereiškia, kad jos dalyviai yra tinkami suverenios galios reiškėjai. Priešingai, lais-

[231] Arlauskas, S. Tautos suverenitetas ir vientisos valdžios sistema parlamentinėje demokratijoje. *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 6.

[232] *Ibid.*, p. 8.

[233] Kritikuodamas J. J. Rousseau, E. Burke‘as pabrėžia: „Visuomenė iš tikrųjų yra sutartis <...> tai tampa ne tik gyvųjų bendryste, bet ir gyvųjų, mirusiųjų ir dar negimusiųjų“. Filosofo įsitikinimu, „Žmonės, kurie niekados neprisimena savo protėvių, nesusimąstys ir apie savo palikuonis“. Burke, E. *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*. Vilnius: Žara, 2009, p.39.

vos rinkos dalyvių teises ir numato, ir riboja tikrasis suverenas – istorinė žmonių bendrija, t.y. tauta. Todėl galima teigti, kad būtent tauta, priimdama Konstituciją, nustato ir socialinius valstybės prioritetus: remiantis žmogaus teisių primatu įpareigoja kontroliuoti laisvosios rinkos veiklą bendrai naudai bei užtikrinti istorinės tautos tęstinumą garantuojantį dabartinės visuomenės stabilumą.

2.2.2. Asmens, visuomenės ir valstybės santykio interpretacijų įtaka socioekonominių žmogaus teisių saugai

Tautos kaip suvereno koncepcija leidžia teigti, kad garantuodama žmogaus teises valstybė (jos valdžios institucijos) negali veikti vienašališkai, o jos veiklai įtaką daro jos santykis su asmeniui bei visuomene.

Analizuojant žmogaus teisių įgyvendinimo galimybes galima pastebėti, kad jos priklauso nuo asmens ryšio su valstybe pobūdžio. Antai politinių teisių įgyvendinimas yra valstybės piliečių prioritetas[234]. Tačiau ne visas pilietines (asmenines) teises galima įgyvendinti tik būnant tam tikros valstybės piliečiu. Pavyzdžiui, žmogaus teisė į gyvybę nepaisant jo pilietybės, ginama kiekvienoje civilizuotoje valstybėje[235]. To negalima pasakyti apie socioekonominių žmogaus teisių užtikrinimą. Šias teises žmogus paprastai įgyja tik konkrečioje valstybėje. Tačiau ar tik savo piliečiams valstybė turi pareigą mokėti pašalpas, saugoti nuo skurdo, sudaryti galimybes kurti darbo vietas? Kokiu pagrindu galima pripažinti valstybės priedermę rūpintis savo piliečių socioekonominių teisių apsauga?

Remiantis A. Normantu, pilietybė gali būti apibrėžiama kaip nuolatinis teisinis asmens ryšys su valstybe[236]. Anot N. Barry, „<...> loginis pilietybės pagrindas yra žmonių gebėjimas integruotis į visuomenę“[237]. S. Arlausko teigimu, žmogui „būti visuomenėje“ ir „būti politinėje bendruomenėje“ reiškia būti skirtingose socialinėse situacijose[238]. Jei visuomenė yra sudaryta iš lygiateisių asmenų ir yra grindžiama jų tarpusavio sąveika, tai politinę bendruomenę kaip visumą atstovauja valstybė, kuri, anot S. Arlausko, „<...> gerbdama kiekvieno visuomenės nario gerovės siekį ir jo

---

[234] Tačiau yra ir išimčių. Pavyzdžiui, tiek aktyvioji, tiek pasyvioji rinkimų į savivaldybių tarybas teisė priklauso ne tik Lietuvos Respublikos piliečiams, bet ir nuolatiniams administracinio vieneto gyventojams, o į Europos parlamentą – ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių, Europos Sąjungos narių, piliečiams. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 53-996. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos parlamentą įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5192.

[235] Antai *Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą* pasirašiusios šalys įsipareigojo “<…> gerbti ir visiems esantiems jos teritorijoje bei priklausantiems jos jurisdikcijai asmenims užtikrinti teises, pripažįstamas šiame Pakte, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai arba kiti įsitikinimai, tautinė ar socialinė kilmė, turtinė padėtis, gimimas ar koks nors kitas požymis” (2 str. 1 d.). Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288.

[236] Birmontienė, T. *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 367.

[237] Barry, N, *supra* note 78, p. 75.

[238] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 332.

„teisėtą“ pobūdį, savo pamatinėmis vertybėmis privalo laikyti *teisę,* arba, kitaip tariant, „teisingą“ teisėtų lūkesčių įgyvendinimą“[239]. Savo ruožtu iš asmenų reikalaujama ne tik sąmoningo paklusnumo valstybės valdžios direktyvoms, bet ir pilietiškumo dorybės[240]. Šių samprotavimų pagrindu S. Arlauskas išskiria du valstybės bei asmens santykio modelius. Vienu atveju, kai asmuo identifikuoja save kaip visuomenės narį, valstybė tėra konvencinis visuomenės narių darinys, priklausantis nuo jų valios ir skirtas jų poreikių tenkinimui. Tokios patarnaujančios (instrumentinės) valstybės santykis su individais paremtas jų teisių preferencija[241]. Tai paaiškina, kodėl valstybė privalo užtikrinti galimybes rinkos dalyviams laisvai veikti. Šiuo atveju valstybė yra asmeninių preferencijų tenkinimo priemonė, o asmens santykis su valstybe palaikomas tol, kol tai naudinga jo tikslams pasiekti. Remiantis vokiečių kilmės anglų sociologu ir filosofu R. Dahrenhofu, tokį asmens ir valstybės santykį tiksliau būtų įvardinti remiantis ne pilietybės, o narystės sąvoka, kuri atskleidžia pastaruoju metu ypač ryškų „<...> migranto, ieškančio geresnių sąlygų, ir pabėgėlio, bėgančio nuo netikusių sąlygų <...>,“[242] vaidmenį. Taigi narystė gali būti suprantama kaip istorine dimensija ar tradicijomis neribojamas dalyvavimas tam tikroje visuomenėje ar visuomenės grupėje. Šis asmens ir valstybės santykio modelis yra aktualus globalizacijos veikiamame („migruojančiame“) pasaulyje.

Antrasis asmens ir valstybės santykio modelis paremtas abipusiu asmens ir valstybės įsipareigojimu, pasireiškiančiu aktyviu laisvų piliečių dalyvavimu sprendžiant valstybinius (bendrus) klausimus bei pilietinių pareigų vykdymu. Ch. Tayloro teigimu, šis modelis reikalauja holistinio mąstymo, kuris pagrįstas *mes – tapatybe*, o ne *aš – tapatybe*[243]. Šiuo atveju pakinta asmens ir valstybės santykio kokybė: pilietybė reiškia ne tik galimybę įgyvendinti savo teises, bet ir įsipareigojimą tiek pačiai valstybei, tiek bendrapiliečiams. Anot V. Strauso, „Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė reiškia laikyti kitą asmenį to paties <...> kolektyvo nariu ir jį gerbti“[244]. Taigi šis asmens ir valstybės santykio modelis pabrėžia asmens įsipareigojimą ne tik valstybei, bet ir savo bendrapiliečiams bei atsakomybę už pilietinės bendruomenės gerovę.

Šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje aptinkami abu valstybės ir piliečio santykio modeliai. Instrumentinis modelis labiau akcentuoja individo teises, todėl atspindi laisvosios rinkos santykius, grindžiamus savanaudiškais asmenų motyvais. Remiantis antruoju asmens ir valstybės santykio modeliu, teisės yra kildinamos ne iš asmenų tarpusavio sutarties, o iš įsipareigojimo tam tikrai valstybei ir istorinei tradicijai. Šia prasme pareiga tampa ne dalinė (konkrečiam asmeniui ar asmenų kolektyvui), o universali (visiems bendrapiliečiams ir valstybei apskritai). Abu šie modeliai yra derinami. Pilietis vykdo pareigas valstybei kaip politinei bendruomenei, tačiau tuo pat metu, jam nėra (neturi būti) draudžiama siekti asmeninės

[239] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 333.
[240] *Ibid.*, p. 332.
[241] *Ibid.*, p. 316–320.
[242] Dahrendorfas, R. *Modernus socialinis konfliktas*. Vilnius, 1996, p. 62.
[243] Taylor, Ch. Susipynę tikslai: liberalų – komunitarų ginčas. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 537
[244] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 185.

naudos ir laisvai sudaryti sutartis (pavyzdžiui, darbo sutartis), kurios būtų įsipareigojimų atskiriems asmenims pagrindas. Dėl šios priežasties ne visos asmens socioekonominės teisės privalo būti kildinamos tik iš pilietybės statuso. Atsižvelgiant į tai, kad valstybės vaidmuo įgyvendinant šias teises yra dvejopas, galima teigti, kad negatyvus socioekonominių teisių garantavimas, toks kaip netrukdymas asmeniui pačiam pasirinkti darbą, susiderėti dėl atlyginimo etc., neturėtų priklausyti nuo asmens ir valstybės santykio pobūdžio. Kartu, veikdamas sutarties pagrindu ir realizuodamas teisę į darbą, asmuo moka valstybinio socialinio draudimo įmokas, taip prisidėdamas prie kitų asmenų gerovės užtikrinimo ir įgydamas teisėtą lūkestį į socialines valstybinio socialinio draudimo išmokas atsitikus draudiminiam įvykiui. Taigi pilietybės neturėjimas taip pat neturėtų būti kliūtis vykdyti tam tikras pareigas ir įgyti teisę į socialinio draudimo išmokas.

Tačiau asmenys ne visada yra pajėgūs savarankiškai vykdyti pareigas ir jomis garantuoti savo teises. Atsižvelgiant į tai, kad valstybė nėra visiškai autonomiškas savo piliečių gerovės šaltinis, aktyvi (pozityvi) socialinės teisinės valstybės pagalba pirmiausiai turi būti orientuota į poreikius tų asmenų, kurie ją kuria ne tik prisidėdami savo indėliais, bet ir demonstruodami pilietinę iniciatyvą, atlikdami tas pareigas, kurios galbūt neužtikrina jų asmeninės gerovės, tačiau yra naudingos valstybei ar bendrapiliečiams. Net jei žmogus nėra pajėgus šių pareigų atlikti (pavyzdžiui, yra nuo gimimo neįgalus), valstybė, suteikdama jam pilietybę, įsipareigoja garantuoti jam tokias pačias teises (ir egzistencines sąlygas) kaip ir kitiems piliečiams. Pagalba tokiam asmeniui yra bendra valstybės ir jos piliečių pareiga, o pilietybė yra šios pareigos atsiradimo pagrindas. Todėl manytina, kad, pavyzdžiui, šalpos išmoka turėtų būti skiriama iš valstybės ar savivaldybės biudžeto tik jei asmuo yra valstybės pilietis. Išimtys galimos tik tuomet, jei pilietinės bendruomenės nariai demokratiniais būdais išreiškia savo sutikimą dalį savo sukauptų išteklių tam tikrais atvejais skirti ne bendrapiliečiams[245].

Skiriant kelias žmogaus identifikavimosi formas: buvimą visuomenėje ir atsakomybę tik už savo interesus bei buvimą valstybėje kaip politinėje bendruomenėje, o tuo pačiu atsakomybę už visus bendrapiliečius, svarbu išsiaiškinti, kokio lygio valstybės ir visuomenės santykis būdingas šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei.

Visuomenė yra neatsiejamas valstybės atributas. Vokiečių sociologo N. Luhmanno žodžiais tariant, „valstybė be visuomenės yra niekas“[246]. Visų pirma, nėra valstybės, kurioje nebūtų gyventojų. Antra, būtent visuomenės nariai vienokiu ar kitokiu būdu formuoja pamatinę socialinę struktūrą įskaitant ir valstybės valdžios institucijas, kurios turi tiesioginę įtaką valstybės funkcionavimui priimdamos reikšmingus sprendimus ir juos įgyvendindamos. Trečia, valstybės valdomi ištek-

[245] *Europos socialinės chartijos* 12 str. 4 p. priede nurodoma, kad „<...> dėl išmokų, kurios mokamos nepriklausomai nuo jokių draudimo įmokų, Šalis gali reikalauti, kad iki tokių išmokų gavimo kitos Šalies piliečiai jos teritorijoje gyventų nustatytą laiką“. O štai *Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą* pasirašiusios šalys įsipareigojo “<…> užtikrinti, kad šiame Pakte išdėstytos teisės bus įgyvendinamos be jokio diskriminavimo dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitų įsitikinimų, tautybės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar dėl kokio nors kito požymio” (2 str. 2 d.).

[246] Luhmann, N. *Political Theory in the Welfare State*. New York: de Gruyter, 1990, p. 30.

liai, be kurių ji negalėtų funkcionuoti, yra ne kas kita kaip visuomenės narių sukurtos gėrybės, kurių dalį už tam tikras paslaugas visuomenės nariai perduoda valstybei. Kaip pastebi prancūzų ekonomistas, politikas ir publicistas F. Bastiatas, valstybė negali duoti visuomenei daugiau nei ji iš jos paima, todėl visa, ko žmonės tikisi iš valstybės, „<...> jie tikisi iš savęs ir savo pačių pastangų“[247]. Taigi akivaizdu, kad valstybė ir visuomenė yra susijusios.

Politinėje filosofijoje galima skirti dvi klasikines visuomenės ir valstybės santykio interpretacijas. Pirmoji grindžiama J. J. Rousseau ir I. Kanto filosofinėmis doktrinomis, kuriose valstybė yra traktuojama kaip visuomenės narių sutarties pagrindu sudaryta ir juos „nešališkai“ aptarnaujanti institucija: „<...> valstybės galva privalo ne siekti tautą <...> padaryti laimingą, o tik rūpintis, kad ji egzistuotų kaip bendruomenė“[248]. Tuo tarpu valstybės piliečiai, pasak I. Kanto, „<...> turi teisinę laisvę, kuri reiškia laisvę neklausyti kitų įstatymų kaip tik tų, dėl kurių jie pareiškė savo sutikimą“[249]. Kadangi pagrindinė liberalią tradiciją grindžiančios visuomenės sutarties teorijos savybė yra „<...> teisių pirmenybė net jei paneigiamas panašus priklausymo ar pareigos principo statusas <...>“[250], akivaizdu, kad esminė sutarties pagrindu sukurtos valstybės paskirtis ir imperatyvinė galia susijusi būtent su visuomenės narių teisių apsauga.

Priešingai nei J. J. Rousseau ir kiti klasikinio liberalizmo mąstytojai, G. W. F. Hegelis valstybę apibrėžia kaip nuo atskirų visuomenės narių interesų nepriklausomą objektyvią dvasią, kuri yra ne susitarimo dalykas, o neišvengiamybė, ne patarnaujanti institucija, o savaiminė vertybė. Filosofo teigimu, valstybė yra ypatingas subjektas, žmogaus valios ir proto išraiška, iškylanti virš visuomenės ir kiekvieno jos nario. Kitaip tariant, valstybė – tai metasubjektas, ji „<...> betarpiškai egzistuoja *papročiuose*, o įtarpintai – atskiro žmogaus *savimonėje*, jo žinojime ir veikloje; dėl atskiro žmogaus požiūrio į valstybę kaip savo esmę, tikslą ir savo veiklos produktą, ji taip pat yra *substanciali* šios savimonės *laisvė*“[251]. Anot G. W. F. Hegelio, „<...> pačiam individui būdingas objektyvumas, tiesa ir dorovė tiek, kiek jis yra valstybės narys“[252]. Todėl priklausyti tam tikrai valstybei yra svarbiausia žmogaus pareiga.

Šios klasikinių valstybės ir visuomenės santykio interpretacijos išliko aktualios iki šių dienų. Šiuolaikinės valstybės teorijų kryptys – liberalios demokratijos, komunitarinė ir kitos teorijos atkartoja šiuos du valstybės modelius. Antai P. Dunleavy ir B. O‘Leary įvairių valstybės teorijų (pliuralizmo, naujosios dešinės, elito teorijos, marksizmo ir neopliuralizmo) ištakas įžvelgia minėtose klasikinėse valstybės ir visuomenės santykio sampratose ir, remdamiesi jomis, išskiria *beveidės* ir *globėjiškos* valstybės modelius.

---

[247] Bastiat, F. *Ekonominiai ir politiniai esė*. Kaunas: Lietuvos verslininkų sąjunga, 1992, p. 86.

[248] Kantas, I., *supra* note 207, p. 90.

[249] Leonas, P. *Raštai*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 323.

[250] Elshtain, J. B. The Communitarian Individual. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 103

[251] Hegelis, G.W.F. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000, p. 364.

[252] *Ibid.*, p. 365.

„*Beveidės valstybės modeliuose* pabrėžiama, kad valstybė tėra pasyvus mechanizmas, kontroliuojamas jėgų, veikiančių už formalios politikos srities ribų, ir kad reali valdžia galiausiai priklauso tam tikroms pilietinės visuomenės grupėms“[253]. Iš šio *beveidės* valstybės apibūdinimo matyti, kad šis modelis yra artimas patarnaujančios (instrumentinės) valstybės modeliui, kurio ištakos aptinkamos J. J. Rousseau ir I. Kanto teorijose. Kaip teigia S. Arlauskas, valstybė, kaip „socialinis partneris“, šiame modelyje tiesiog reaguoja ir tenkina atskirų piliečių ir socialinių grupių „užsakymus“[254]. Tokioje pasyvioje valstybės funkcijoje galima įžvelgti socialinės diferenciacijos, diskriminacijos, nepajėgiant vienodai patenkinti visų socialinių grupių interesų, kad ir kokie skirtingi jie bebūtų, pavojus. Kitaip tariant, toks valstybės modelis gali paskatinti skirtingų socialinių grupių konfrontacijas visuomenės viduje, oligarchinio valdymo apraiškas, kurios gali padaryti daug žalos ir pačiai demokratinei valstybei ją susilpnindamos, sumenkindamos jos pajėgumą atlikti savo funkcijas. Tačiau šis modelis turi ir pozityviąją pusę: pagarbą kiekvieno visuomenės nario teisėms, kuri reikalauja pamatine vertybe laikyti teisę arba, kitaip tariant, „teisingą“ teisėtų lūkesčių įgyvendinimą“[255]. Vadinasi, svarbiausia *beveidės* arba patarnaujančios (instrumentinės) valstybės funkcija yra teisės viešpatavimo užtikrinimas. Be to, kadangi valstybė suvokiama kaip teisėtų lūkesčių išsipildymo garantas, visuomenės nariui yra paranku tapatintis su tam tikra valstybe, t.y. tapti tos valstybės piliečiu. Anot S. Arlausko, visų visuomenės subjektų „<...> „kolektyvinė politinė valia“, jų konsensualus valstybės kaip būtinos institucijos, turinčios patarnaujančią (instrumentinę) paskirtį, akceptavimas, gali būti traktuojamas kaip jų „politinio bendruomeniškumo“ išraiška“[256].

P. Dunleavy ir B. O‘Leary išskiriamas *globėjiškos* valstybės vaizdinys artimesnis G. W. F. Hegelio valstybės kaip savaiminės vertybės sampratai. Anot autorių, globėjiška valstybė yra „<...> traktuojama kaip autonominė institucinė galia, pajėgianti suderinti ją veikiančias socialines jėgas taip, kad jų konfigūracija atitiktų socialinį interesą (kaip jį įsivaizduoja valstybės personalas) arba kad susiklostytų tokia politinė konfigūracija, kuri būtų palanki ilgalaikei socialinei pažangai“[257]. Šis valstybės modelis skiriasi nuo pirmojo dviem esminiais aspektais. Visų pirma, suvokimu, kad valstybė yra autonominė institucinė galia, o tai reiškia, kad valstybę reprezentuojantys valdantieji turi teisę vienašališkai nuspręsti, kaip turėtų būti valdoma, kad būtų pasiektas socialinės pažangos tikslas. Antra, *globėjiškos* valstybės paskirtis – patenkinti ne atskirų socialinių grupių interesus, o tarnauti bendrai gerovei ir tuo tikslu ginti visų pirma pažeidžiamiausius visuomenės sluoksnius ar atskirus asmenis. Ši silpniausiųjų interesų gynyba suponuoja išlyginamąją valstybės funkciją.

Tačiau analizuojamos *globėjiškos* valstybės ir socialinės teisinės valstybės tapatinti nereikėtų. Nors formalus šių valstybės modelių tikslas yra panašus, bet jo

---

[253] Dunleavy, P.; O‘Leary, B. *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 377.

[254] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 326.

[255] *Ibid.*, p. 333.

[256] *Ibid.*, p. 329.

[257] Dunleavy, P.; O‘Leary, B., *op. cit.*, p. 379.

pasiekimo priemonės gali skirtis. Visų pirma, kaip jau buvo minėta, socialinei teisinei valstybei būdinga demokratinė santvarka. *Globėjiška* valstybė savo tikslų gali siekti ir be demokratiškai išrinkto valdančiojo visuomenės sluoksnio. Iš to išplaukia antras skirtumas: socialinė teisinė valstybė savo tikslų gali siekti ne bet kokiais būdais, o tik tais, kurie nepažeistų teisės viešpatavimo principo, t.y. valstybės išlyginamoji funkcija turi būti atlikta nepažeidžiant įstatyme įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių. Ši funkcija turi būti vykdoma remiantis teisingumo principu, kadangi jos pagrindas yra iš visuomenės narių surinktų bendrų išteklių perskirstymas. Toks perskirstymas grindžiamas visuomenės interesu, kuris, anot M. Walzerio, turėtų būti suprantamas ne kaip konkrečių interesų suma, o kaip kolektyvinė vertybė. Filosofas neatmeta liberalios tradicijos postuluojamos visuomeninės sutarties teorijos, tačiau ją interpretuoja savaip: ši sutartis „<...> yra susitarimas perskirstyti narių išteklius vadovaujantis bendra jų poreikių samprata. <...> Sutartis yra moralinis ryšys. Ji sieja stiprų ir silpną, laimingą ir nelaimingą, turtingą ir vargšą ir šitaip sukuria sąjungą, nustelbiančią visus interesų skirtumus <...>“[258] Kaip pastebi S. Arlauskas, M. Walzerio teorijoje „<...> valstybė, išreiškianti moralinę bendruomenės narių jungtį, iškyla kaip visavalstybinis etosas, kaip suvereni norminė jėga“[259]. Šia prasme komunitarinė valstybės ir visuomenės santykio interpretacija yra artima hėgeliškajam šio valstybės ir visuomenės santykio modeliui.

Apibendrinus šiuos klasikine filosofine tradicija grindžiamus valstybės ir visuomenės santykio modelius galima teigti, kad valstybė yra tik iš dalies savarankiškas, nuo visuomenės nepriklausomas ar ją globojantis darinys. Viena vertus, visuomenė yra valstybės dvasinės galios ir materialinių išteklių šaltinis. Kita vertus, ne visas problemas visuomenės nariai gali išspręsti savarankiškai. Todėl visuomenei reikalinga valstybė kaip jos narius organizuojanti ir bendrų tikslų link nukreipianti jėga. Iš to seka, kad kiekvienas visuomenės narys yra ne tik valstybinės veiklos objektas, bet ir tokios veiklos dalyvis, prisidedantis prie bendro gerovės kūrimo. Todėl šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei nėra būdingi kraštutinumai: visiškas valstybės „neutralitetas“ ar, priešingai, dominuojanti galia. Galima teigti, kad šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės misija – ne tik patarnauti užtikrinant teisės viršenybę, bet ir, remiantis teise, imtis aktyvių veiksmų, užtikrinančių ilgalaikę socialinę pažangą: solidarizuoti visuomenę, organizuoti jos narių talkinimą vieni kitiems.

Asmens, visuomenės ir valstybės santykio analizė atskleidžia, kad socioekonominių žmogaus teisių garantavimas priklauso ne tik nuo valstybės, bet ir nuo visuomenės bei asmens iniciatyvos. Todėl galime kalbėti ne tik apie pozityvius, bet ir apie negatyvius socioekonominių žmogaus teisių apsaugos aspektus. Žmogaus teisių tyrinėtojo R. Buitenwego teigimu, „<...> socioekonominės teisės garantuoja tam tikras socioekonomines laisves. Šios laisvės reikalauja, kad žmonėms nebūtų trukdoma turėti ir naudotis pragyvenimo priemonėmis. Turtingas ir galingas netu-

[258] Walzer, M. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell, 1983, p. 82–83.

[259] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 327.

rėtų atimti iš silpnesnio maisto, namų, sveikatos priežiūros <...>“[260]. Taigi manytina, kad valstybė turėtų leisti asmeniui savarankiškai pasirūpinti savo gerovė. Kita vertus, pasyvi valstybės pozicija taip pat gali būti suvokiama kaip „neteisingumo aktas“[261], todėl ja apsiriboti negalima.

Politikos ir tarptautinių santykių etikos tyrinėtojas H. Shue teigia, kad socioekonominių teisių įgyvendinimas susijęs su dviem skirtingais veiksmų tipais: paramos suteikimu tiems, kurie negali užsitikrinti sau pragyvenimo, ir netrukdymu pasirūpinti savimi tiems, kurie tai gali padaryti[262]. Mokslininkas šias teises susieja su trejopomis pareigomis: 1. Pareiga *vengti* skurdo: pareiga nepašalinti vienintelių asmens pragyvenimo priemonių; 2. Pareiga *saugoti* nuo skurdo: a) vykdant pirmąją pareigą ir b) kuriant institucijas, kurios neskatintų pažeisti pirmosios pareigos; 3. Pareiga *padėti* gyvenantiems skurde, t.y. tiems, kurie: a) yra kažkieno globotiniai; b) yra socialinių nesėkmių, vykdant anksčiau minėtas pareigas aukos ir c) yra gamtos stichijų aukos[263]. Šių pareigų vykdymas gali būti paremtas tiek individualia teise, tiek naryste tam tikroje visuomenėje ar pilietybe. Jas privalo vykdyti ne tik atskiri individai, bet ir visuomenė[264] bei valstybė (asocijuota pilietinė bendruomenė), kurdama už jų vykdymą atsakingas institucijas ir formuodama tam tikrą socialinę politiką.

2.2.3. Šiuolaikinės visuomenės stabilumo veiksniai ir valstybės socialinė politika

Kiekvienas visuomenės narys pasižymi tam tikromis savybėmis ir atlieka tam tikras funkcijas. Anot amerikiečių sociologo T. Parsonso, tam tikros asmens savybės lemia jo statusą socialinėje sistemoje, o tam tikra veikla – vaidmenį. Konkretaus individo statusas ir atliekamas vaidmuo apibrėžia jo vietą visuomenėje. Tokį diferencijuotą individų išsidėstymą socialinėje sistemoje sociologas vadina socialine stratifikacija[265].

Atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas socialinės stratifikacijos subjektas turi tik jam būdingą visuomeninį vaidmenį arba, kaip teigia S. Arlauskas, „<...> tik jam būdingas visuomeniškai institucionalizuotas teises ir pareigas <...>“[266], minėtas savybes turinčio individo atžvilgiu likusi visuomenės dalis puoselėja tam tikrus su jo veikla susijusius lūkesčius. Kita vertus, kiekvienas visuomenės narys kaip tam tikro visuomeninio statuso turėtojas ir vaidmens atlikėjas turi tam tikrą valdžią kitų

[260] Buitenweg, R. Individual Freedom and ESOCUL Rigths. *Neo-Liberal Globalism and Social Sustainable Globalisation*. Brill. Leiden. Boston, 2006, p. 91.

[261] *Ibid.*, p. 92.

[262] Shue H. Basic Rights. *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1997, p. 343.

[263] *Ibid*., p. 347–351.

[264] *Ibid*., p. 352.

[265] Parsons, T. *O strukture socialnogo dejstvija* [The Structure of Social Action]. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2002, p. 354.

[266] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 220.

asmenų atžvilgiu. Anot T. Parsonso, valdžia yra „vienas iš galios aspektų[267] socialinės sąveikos[268] sistemoje; tai institucionalizuota galia, įgyvendinama kitų atžvilgiu“[269]. Taigi kiekvienas socialinės stratifikacijos sistemoje savo vaidmenį atliekantis individas gali tiesiogiai veikti kitus šios sistemos narius, o tuo pačiu ir pačią sistemą apskritai bei keisti savo padėtį šioje sistemoje. Taigi socialinė stratifikacija gali būti suprantama ir kaip individų, užimančių aukštesnę ar žemesnę padėtį, tarpusavio rangavimo priemonė[270]. Reali socialinės stratifikacijos išraiška – asocijuota bendruomenė (visuomenė), kurioje individams atsiveria galimybės realizuoti savo tikslus bei tenkinti poreikius, kitaip tariant, kurti savo gerovę. Šios galimybės atsiveria tik tuomet, kai tenkindamas savo interesus ir siekdamas įgyti tam tikras teises asmuo deramai atlieka savo socialinį vaidmenį ir veikia pagal kitų visuomenės narių teisėtus lūkesčius. Žinant, kad visuomenės nariai yra saistomi jų vaidmenų ir lūkesčių, galime kalbėti apie tam tikrą visuomeninę organizaciją, kurią J. Rawlsas vadina pamatine struktūra.

Anot J. Rawlso, kiekvienas visuomenės narys veikia tam tikrame socialiniame – ekonominiame visuomenės kontekste, kurią sudaro „<...> pagrindinės socialinės institucijos – konstitucija, ekonominis režimas, teisinė tvarka bei jos apibrėžiamas nuosavybės pobūdis ir t.t., ir tai, kaip šios institucijos buriamos į sistemą“[271]. Kitaip tariant, visuomenės nariai veikia ne vakuume, o pasiremdami tam tikru teisinių normų pagrindu sukurtu tai visuomenei būdingu socialiniu – ekonominiu tinklu, kuris daro poveikį kiekvieno visuomenės nario veiklai. J. Rawlso teigimu, ši pamatinė struktūra „<...> sukuria rėmus autonominei bendradarbiavimo schemai visiems esminiams žmogiškojo gyvenimo tikslams, kuriems tarnauja įvairios visuomenėje veikiančios asociacijos bei grupės“[272]. Todėl galima teigti, kad socialinės institucijos kaip viešoji visuomeninio gyvenimo sritis lemia asmens privačios autonomijos realizavimo galimybes.

Kokiais pamatiniais principais turėtų vadovautis šios institucijos, kad būtų pasiektas socialinei teisinei valstybei keliamas tikslas – užtikrinti žmogaus teises kaip orios žmogaus egzistencijos sąlygas? Kaip galima būtų garantuoti asmens autonomiją? Anot J. Rawlso, „<...> gerai tvarkomos visuomenės piliečiai savo viešajame gyvenime yra visiškai autonomiški“[273]. J. Rawlso teorijos kontekste gerai tvarkoma visuomenė yra tokia visuomenė, kurios pamatinė struktūra grindžiama teisingumo kaip nešališkumo principu. Teisingumas kaip nešališkumas garantuoja viešąją asmens autonomiją, realizuojamą „<...> viešajame gyvenime įtvirtinant politinius teisingumo principus ir naudojantis ginamomis pamatinėmis teisėmis bei laisvėmis;

---

[267] Galią (*power*) T. Parsonsas apibrėžia kaip realią galimybę įgyvendinti savo interesus: siekti savo tikslų, užkirsti kelią nepageidaujamam įsikišimui, siekti pagarbos, kontroliuoti objektus, kuriuos ji gali valdyti. Parsons, T., *supra* note 256, p. 570.

[268] Socialinė sąveika T. Parsonso teorijos kontekste turi būti suprantama kaip nuolatinis poveikis vienas kitam remiantis „poelgiais“ ir „sankcijomis“. Plačiau žr. *Ibid.*, p. 572.

[269] *Ibid.*, p. 572.

[270] *Ibid.*, p. 354.

[271] Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 320–321.

[272] *Ibid*.

[273] *Ibid.*, p. 123.

ji taip pat realizuojama dalyvaujant visuomenės viešuosiuose reikaluose ir prisidedant prie jos kolektyvinės savivaldos“[274].

Taigi asmenį galime laikyti visiškai autonomišku tada, kai jis gali savarankiškai priimti sprendimus, veikti siekdamas savo tikslų ir daryti įtaką pamatinės struktūros konstravimui dalyvaudamas kolektyvių sprendimų priėmimo procese. T. Parsonso terminais kalbant, žmogaus autonomija gali būti pasiekta tuomet, kai jis turi galimybę teisėtai demonstruoti savo galią ir valdžią, kuri būtų suderinama su kito asmens galimybėmis. Šios galimybės užtikrinamos, jei asmenys sutaria, jog pamatinė visuomenės struktūra bus paremta teisingumo kaip nešališkumo principu. Anot J. Rawlso, „<...> kolektyvinis teisingumo palaikymas yra išimtinė žmogiškojo klestėjimo forma. Esant šioms palankioms sąlygoms, žmonės geriausiai išreiškia savo prigimtį ir pasiekia patį tobuliausią reguliavimą, kokį tik galima pasiekti palaikant šiuos viešuosius mechanizmus. Tuo pat metu teisingi institutai sudaro sąlygas atsirasti įvairioms asociacijoms, kuriose individai realizuoja savo konkretesnius tikslus. Tokiu būdu vieša teisingumo realizacija pati yra vertybė bendruomenei“[275].

Ką reiškia teisinga pamatinė visuomenės struktūra? Kokia stratifikacijos sistema yra būdinga teisingai visuomenei? Teisingumo kaip nešališkumo principas visų pirma reikalauja, kad socialinės institucijos sudarytų visiems asmenims lygias galimybes veikti siekiant savo bei kolektyvinių tikslų (užtikrintų viešąją asmens autonomiją), kad asmenys nebūtų diskriminuojami, kad galėtų įgyvendinti savo teisėtus asmeninius tikslus (būtų užtikrinama privati autonomija). Kitaip tariant, asmenys turi turėti galimybę įgyti tokį statusą, kuris atitiktų jų atliekamą vaidmenį, motyvaciją bei gebėjimus. Kaip buvo minėta, asmens statusas socialinėje struktūroje lemia jo turimą galią, o ši apibrėžia jo vietą socialinės stratifikacijos sistemoje. Pavyzdžiui, asmuo įkūręs įmonę sukuria naujas darbo vietas, kurias gali užimti kiti visuomenės nariai, moka mokesčius, kurie naudojami visuomenės ir jos narių reikmėms. Jei šis verslininko veiksmas (įmonės įsteigimas ir veikla) atitinka visuomenės narių teisėtus lūkesčius, galima teigti, kad teisinga, jog jo galia, kaip ji suprantama T. Parsonso teorijoje, yra didesnė, o vieta socialinės stratifikacijos sistemoje yra aukštesnė nei, tarkime, samdomo nekvalifikuoto darbuotojo. Tą patį galima pasakyti ir apie asmenį, kuris, yra įgaliotas tautos priimti įstatymus arba atstovauti jai santykiuose su užsienio šalimis. Kita vertus, teisingai tvarkomoje valstybėje dauguma visuomenės narių užims daugiau ar mažiau vienodą (vidurinę) padėtį socialinės stratifikacijos sistemoje.

Jau Aristotelis yra pastebėjęs, kad „<...> geriausia santvarka yra ta, kuri laikosi vidurio. Ji vienintelė nepatiria sukrėtimų, nes ten, kur vidurinysis sluoksnis yra gausus, rečiau kyla nesantaika ir prieštaravimai“[276]. Šiuolaikinėje sociologijoje ir ekonomikos teorijoje vidurinysis socialinės stratifikacijos sluoksnis dažniausiai yra siejamas su ekonomine būkle, materialiu pragyvenimo lygiu. Kaip teigia ekonomistė O. G. Rakauskienė, viduriniojo sluoksnio dydis priklauso nuo visuomenėje pasirinktų kriterijų griežtumo. Paprastai sociologai, apibrėždami vidurinįjį sluoks-

[274] Rawls, J. *supra* note 271, p. 123–124.

[275] Rawls, J. *Teorija spravedlivosti* [Rawls, J. A Theory of Justice]. Novosibirsk: Izdatelstvo Novosibirskogo universiteta, 1995, p. 459.

[276] Aristotelis, *supra* note 30, p. 199.

nį, taiko šiuos kriterijus: a) vadovaujančios pareigos; b) išsimokslinimo lygis ne mažesnis nei aukštesnysis vidurinis; c) autonomija darbe, būtina savo darbo organizavimui ir atlikimo savarankiškumui; d) pajamos, viršijančios vidutines[277].

Tačiau vidurinysis sluoksnis taip pat tiesiogiai susijęs su stabilia politine ir teisine visuomenės santvarka. R. Grigo teigimu, „<...> nuo viduriniosios klasės įsitvirtinimo, jos sklaidos visuomenėje priklauso ne tik ekonominio gyvenimo gyvybingumas, bet ir valstybinės politinis stabilumas. <...> Nuo šios klasės padėties ir jos gausos didele dalimi priklauso tautos tęstinumas, nacionalinis patriotizmas, socialinis visuomenės integralumas. Skurdžiai ar skurdokai gyvenantys žmonės negali būti nei patikimais savo šalies patriotais, nei kultūros (integruojančios visuomenę) „vartotojais“, nei aktyvesniais ekonominio gyvenimo subjektais“[278]. Todėl stabilaus viduriniojo sluoksnio suformavimas yra šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės siekinys.

Kaip nustatyti, kokią padėtį visuomenės socialinės stratifikacijos sistemoje užima vidurinysis sluoksnis? O. G. Rakauskienės teigimu, socialinė visuomenės struktūra gali turėti geometrinę išraišką: išsivysčiusių šalių visuomenės struktūra „<...> primena ovalą, kuriame didelė centrinė dalis ir santykinai neaukšti poliai – viršutinė ir žemutinė klasės; silpnai išsivysčiusiose šalyse – tai trikampis su įlenktomis kraštinėmis, turintis platų pagrindą; totalitarinėse valstybėse – supliuškusi piramidė su plačiu pagrindu – darbuotojų skaičiumi ir beveik nepastebima – politinių veikėju skaičiumi – viršūne“[279].

Šie samprotavimai apie modernios visuomenės organizacinę struktūrą leidžia nubrėžti tam tikras šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės funkcionavimo gaires. Visų pirma, tiek harmoningam visuomenės narių sambūviui, tiek stabiliam valstybės kaip tam tikros institucionalizuotos visuomeninės sistemos veikimui svarbu, kad kiekvienas visuomenės narys būtų pajėgus vykdyti savo funkcijas, t.y. užsiimti tam tikra veikla ir įgyti tam tikrą statusą bei galią, kurie garantuotų tam tikrą padėtį socialinės stratifikacijos sistemoje. Todėl valstybės kaip visuomenės narių interesų reiškėjos ir pamatinę visuomenės struktūrą sudarančių institucijų kūrėjos funkcija – teisingumo principu grindžiamos viešosios autonomijos užtikrinimas, kuris garantuotų privačią kiekvieno visuomenės nario autonomiją. Remiantis J. Rawlsu galime teigti, kad socialinės teisinės valstybės piliečiai turi būti „<...> racionaliai autonomiški dviem požiūriais: išlikdami politinio teisingumo rėmuose jie yra laisvi vadovautis savo gėrio sampratomis, ir yra motyvuoti siekti savo aukštesniojo lygmens interesų, susijusių su jų moralinėmis galiomis“[280].

Antra, socialinės stratifikacijos dalių (visuomenės narių) integralumą, o tuo pačiu ir visos visuomenės stabilumą lemia teisinga pamatinė struktūra. Teisingumas kaip nešališkumas šiuo atveju draudžia nepagrįstą diskriminaciją ir užtikrina panašią visuomenės narių padėtį socialinės stratifikacijos sistemoje arba, kitaip tariant, lemia gausaus viduriniojo sluoksnio susiformavimą. Savo ruožtu stiprus (gy-

[277] Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006, p. 563–564.

[278] *Ibid.*, p. 558.

[279] *Ibid.*, p. 559.

[280] Rawls, J., *supra* note 271, p. 121.

venantis kokybišką gyvenimą) vidurinysis sluoksnis gali būti traktuojama kaip visapusiškai stabilios šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės garantas. Todėl socialinės teisinės valstybės užduotis konstruojant pamatinę visuomenės struktūrą (pavyzdžiui, steigiant teisės aktus leidžiančias ir vykdančias institucijas) nustatyti tokį visuomenės išteklių surinkimo ir paskirstymo visuomenės nariams būdą, kuris būtų orientuotas į viduriniojo sluoksnio apimties ir jo narių gyvenimo kokybės palaikymą.

Ir trečia, pagrindinis socialinės teisinės valstybės tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui užtikrinti orią savo egzistenciją, t.y. garantuoti asmens gebėjimą tinkamai vykdyti savo pareigas ir įgyvendinti savo teises, tokiu būdu pateisinti kitų visuomenės narių lūkesčius, o jei to padaryti dėl objektyvių priežasčių nėra įmanoma, užtikrinti pagalbos neišgalinčiam asmeniui teikimą. Visuomenės struktūros analizė leidžia teigti, kad papildoma pagalba asmeniui gali būti teikiama atsižvelgiant į jo padėtį stratifikacinėje struktūroje. Kitaip tariant, pagalbos dydis turėtų būti atvirkščiai proporcingas visuomenės nario padėties socialinės stratifikacijos sistemoje lygiui.

Taigi moderni visuomenė gali būti darni, jei: 1) didesnę jos dalį sudaro vidurinysis sluoksnis; 2) jos pamatinė struktūra yra teisinga (garantuoja viešą autonomiją – galimybę užimti tokia socialinę padėtį, kuri atitiktų motyvaciją, gebėjimus ir atliekamą vaidmenį); 3) užtikrina privačią autonomiją – galimybę įgyvendinti savo asmeninius tikslus.

Valstybės aktyvumo laipsnis palaikant stabilią visuomeninę santvarką yra susijęs su politinės sistemos pobūdžiu bei tikslais, kurie lemia ir tam tikros valstybės teisinės sistemos specifiką[281]. Savo ruožtu politinė sistema ir jos tikslai priklauso nuo politinės ideologijos.

Remiantis amerikiečių politologu ir sociologu R. A. Nisbet, pagrindinėmis politinėmis ideologijomis, vyravusiomis pastaruosius du šimtmečius, galime vadinti konservatizmą, liberalizmą bei socializmą.

R. A. Nisbet teigimu, XIX a. prad. Anglijoje susiformavęs konservatizmas yra reakcija į XVIII a. pab. demokratinę bei pramoninę revoliucijas[282], kurios sustiprino individualizmo poziciją. Konservatizmo šalininkų (E. Burke‘o, L. Bonaldo, A. Tocqueville‘io ir kitų) įsitikinimu, Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu buvo kovojama ne dėl laisvės, o dėl absoliučios valdžios. „Prancūzijos revoliucija, Burke‘o manymu, nuo pat pradžių svarbiausiomis vertybėmis padarė lygybę ir tautą – potencialias tironijos priemones – ir kartu skatino piliečių laisvės socialinių ir moralinių sąlygų eroziją“[283]. Konservatorių teigimu, lygybė nėra suderinama su laisve, kuriai yra „<...> gyvybiškai būtina socialinė diferenciacija, hierarchija ir veikiau funkcinis, o ne mechaninis konsensusas“[284]. Tuometiniai konservatoriai gynė feodalizmą ir kitas istoriškai susiklosčiusias struktūras – patriarchalinę šeimą, vietines

[281] Lenkų ekonomistas L. Balcerowiczius teigia, kad „<...> teisinė sistema susikuria politinės sistemos funkcionavimo pagrindu“. Balcerowicz, L. *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*. Vilnius: Algarvė, 1998, p. 13.

[282] Nisbet, R. A. *Konservatizmas*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1993, p. 78.

[283] *Ibid.*, p. 59.

[284] *Ibid.*, p. 63.

bendruomenes, bažnyčią, gildijas ir regionus[285], kurie, jų manymu, tapo Prancūzijos revoliucijos aukomis. Konservatoriai „<...> teikė pirmenybę visuomenei ir jos tradicinėms institucijoms, o ne individui, šitaip pagrįsdami savo puolimą prieš Švietimo prigimtinės teisės, prigimtinio įstatymo ir savarankiško proto idėjas“[286].

Socialinės saugos srityje konservatorių nuostatas atspindėjo aukščiau aptartas *Vargšų įstatymas (Poor Law)*. Remdamiesi romėnų ir Viduramžių tradicija laikyti nuosavybę žmogaus kūno tąsa, konservatoriai prioritetą teikė teisei į nuosavybę, o ne teisei į gyvybę. E. Burke‘o teigimu, ar asmuo neturi pakankamai pragyvenimo lėšų, ar gresia visuotinis badas, „<...> toje srityje valdininkui nėra ką veikti – jo kišimasis pažeidžia nuosavybės teisę, kurią saugoti yra jo priedermė“[287]. Konservatoriai nebuvo abejingi vargšų padėčiai, tačiau manė, kad šios padėties gerinimas – ne valstybės, o šeimos, bažnyčios, bendruomenės reikalas: „Labdara ir savitarpio pagalba turi kilti ne iš valstybės teikiamos išmaldos, o iš nuosavybe pagrįsto žmonių bendravimo“[288].

Nors, kaip teigia R. A. Nisbet, „XIX a. konservatorių tekstuose buvo gausu kapitalizmo ir apskritai naujos ekonominės tvarkos kritikos“[289], tačiau jų postuluojama *laissez-faire* ideologija šiuo požiūriu vienija juos ir radikaliosios liberalizmo krypties – libertarizmo – atstovus. Konservatorių idėjos turėjo reikšmės ir kitų ideologijų – liberalizmo ir socializmo – nuostatoms: liberalistinio pliuralizmo iškilimui bei socialistų suinteresuotumui gildijomis, sindikatais bei kooperatyvais[290].

Liberalizmo ideologija kildinama iš Naujųjų laikų (XVII a.) individualistinės pasaulėžiūros, kuri atsispindi H. Hobbeso, B. Spinozos, J. Locke‘o ir kitų to meto mąstytojų darbuose[291]. Ekonominę liberalizmo teoriją išplėtojo škotų ekonomistas A. Smithas. Anot A. Vaišvilos, liberalizmas atėjo į „<...> Europos kultūrą kaip ryžtingas individo antifeodalinis, antitotalitarinis, antimonarchistinis maištas prieš luominiu, politinius, bažnytinius, pasaulėžiūrinius, etninius ir kitokius iš šalies jam uždedamus suvaržymus“[292]. G. H. Sabine ir T. L. Thorson teigimu, žodis liberalizmas yra vartojamas dviem prasmėmis: siauresne prasme – „<...> apibūdinti politines pažiūras, kurios yra tarp konservatizmo ir socializmo <...>,“ ir platesne prasme – „<...> kaip to, kas populiariai vadinama „demokratija“, ekvivalentas priešinant jį komunizmui ir fašizmui“[293].

Liberalizmo pamatas yra laisvės, lygybės ir valstybės valdžios apribojimo idėjos, atveriančios galimybes žmogaus kūrybai ir lygiaverčiams mainams. Tačiau, kaip pastebi A. Vaišvila, „<...> norint savarankiškai kurti, pirma reikia turėti, kuo kurti“[294]. Vadinasi, laivei realizuoti neužtenka vien tik individo gebėjimo, reikalingas tam tikras kapitalas – ekonominės ir techninės priemonės. Taigi klasikinio libe-

[285] Nisbet, R. A., *supra* note 282, p. 10.
[286] Nisbet, R., A., *supra* note 199, p. 41.
[287] Nisbet, R., *op. cit.*, p. 71–72.
[288] *Ibid.,* p. 76.
[289] *Ibid.*, p. 78.
[290] *Ibid.*, p. 79.
[291] Gray, J. *Liberalizmas*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1992, p. 18-25.
[292] Vaišvila, A. *Socialliberalizmas.* Vilnius, 1999, p. 10.
[293] Sabine, G.H.; Thorson, T.L., *supra* note 103, p. 731-732.
[294] Vaišvila, A., *op. cit.*, p. 13.

ralizmo postuluota lygi visų piliečių laisvė, siejama su turimu kapitalu, susiaurinama iki ekonominės laisvės sampratos. Radikaliojo liberalizmo (libertarizmo) atstovas austrų ekonomistas ir filosofas L. E. Misesas ekonominę laisvę apibūdina kaip žmogaus laisvę nuo gamtinių sąlygų, kuri reiškia, kad individas turi galimybę pasirinkti integracijos į visuomenę būdą, karjerą ir „<...> yra laisvas daryti tai, ką jis nori“[295]. Individo laisvės prielaida – laisvoji rinka, kurioje jis, sąveikaudamas su kitais individais, keičiasi produktais ir paslaugomis, reikalingais kiekvieno iš jų poreikius patenkinti. Ekonomisto teigimu, „Laisvė visuomenėje reiškia tai, kad žmogus priklauso nuo kitų žmonių tiek pat, kiek kiti priklauso nuo jo“[296]. Tačiau tokia teorinė idėja gali būti realizuota tik idealioje visuomenėje, kurią sudarytų savo fiziniais ir protiniais gebėjimais lygūs darbingo amžiaus individai. Tokiais nesantys atsiduria ne tik pačios rinkos, bet ir visos visuomenės užribyje. Kita vertus, tų asmenų, kurių dalyvavimo laisvosios rinkos santykiuose pagrindas yra jų darbo jėga, laisvė taip pat yra sąlyginė, kadangi jie yra priklausomi nuo ekonomiškai galingesnių diktuojamų sąlygų. Ši laisvės ir kapitalo sąjunga, laisvos rinkos primatas, suvereno galių suteikimas ne valstybei, bet žmonėms, tiksliau tariant, pirkėjams[297], o valstybės galių susiaurinimas iki *naktinio sargo* funkcijų, lėmė ryškią visuomenės diferenciaciją į turtinguosius (turinčius gamybos išteklius) ir skurdžius bei paskatino naujos ideologijos – socializmo (bei radikaliosios jo formos – komunizmo), kurio skiriamasis bruožas – visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė[298], susiformavimą.

Komunizmo idėjos elementų aptinkama jau Antikos filosofo Platono aprašytoje idealioje valstybėje (apie 390 m. pr. Kr), taip pat ankstyvosios krikščionybės laikotarpio raštuose bei utopiniuose T. More‘o, T. Campanellos ir kitų XVIII–XIX a. mąstytojų projektuose. Komunizmo idėją paversti moksline siekė K. Marxas ir F. Engelsas. Jų komunistinės visuomenės vizija išdėstyta *Komunistų partijos manifeste* (1848), *Gotos programos kritikoje* (1875) ir kitur, taip pat jų sekėjų V. Lenino, L. Trockio, N. Bucharino ir kitų kūriniuose[299]. Pagrindinis komunizmo tikslas – revoliucijos būdu pakeisti visuomeninę santvarką taip, kad joje nebūtų privačios nuosavybės ir materialinio suinteresuotumo, darbo pasiskirstymo ir socialinės nelygybės.

Vienas iš aktyviausių šių utopinių idėjų kritikų austrų kilmės anglų filosofas K. R. Popperis įžvelgė bendrą Platono ir K. Marxo idėjų bruožą – „bekompromisį radikalizmą“, kuris pasižymi siekiu manipuliuoti visuomene kaip visuma: „Ir Platonas, ir Marxas svajoja apie apokaliptinę revoliuciją, kuri turėtų radikaliai pertvarkyti visą socialinį pasaulį. <...> šis kraštutinis radikalizmas <...> susijęs su estetizmu, t.y. su troškimu sukurti tokį pasaulį, kuris yra ne tik šiek tiek geresnis ar pro-

[295] Mises, L. E. *Ekonominė politika: mintys šiandienai ir rytdienai*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p.42.

[296] *Ibid*., p. 44.

[297] *Ibid.*, p. 45.

[298] Balcerowicz, L., *supra* note 281, p. 31.

[299] Antikomunistinis kongresas ir tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“ 2000. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. X tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 449.

tingesnis už mūsiškį, bet ir kuriame nėra jokios bjaurasties <...>“[300]. Bandymas modeliuoti visuomenę kaip meno kūrinį visada reikalauja paaukoti atskirų visuomenės sluoksnių ar narių laisvę ir skatina totalitarizmo įsigalėjimą.

Nors libertarizmo ir socializmo (taip pat ir komunizmo) ideologijas įprasta laikyti visiškai priešingomis, tačiau jos turi ir bendrų bruožų. Pirmasis iš jų – totalitarinis abiejų ideologijų pobūdis, antrasis – valstybės funkcijų apribojimas, o radikaliais atvejais – ir visiškas jų atsisakymas. Kitaip tariant, abi šios radikalios formos nesuderinamos su demokratine valstybės santvarka ir teisinės (o tuo pačiu ir socialinės teisinės) valstybės idėja.

Kaip teigia M. N. Rothbardas, L. Misesas sugebėjo parodyti, kad „<...> valstybinė intervencija, trikdydama ir iškreipdama rinką, būdama kontraproduktyvi ir kumuliacinė, neišvengiamai nuveda į socializmą, jeigu ji nėra ryžtingai nutraukiama“[301]. Tačiau, kaip pastebi A. Vaišvila, Rusijos bolševikai kovą su carizmu taip pat pradėjo nuo liberalizacijos, reikalaudami „<...> žodžio, spaudos, susirinkimų, eitynių laisvės, <...> suteikti kūrybos (gamybos) priemones tiems, kurie tiesiogiai kuria vertes. Ir tai neabejotinai buvo pažangu, demokratiška. Bet, liberalizacijai atlikus savo destabilizuojančią misiją, į politinę areną nebūtinai turi iš karto ateiti pažangios idėjos (bolševizmas to pavyzdys)“[302]. Ar laisvė taps teisinės demokratijos prielaida priklauso nuo to, kaip ja bus naudojamasi. Libertarizmo atveju – būtinas laisvės ir kapitalo ryšys, o socializmo atveju – didelis politinių autoritetų noras radikaliai keisti visuomenę, kelia grėsmę visų visuomenės narių lygiateisiškumui ir juo grindžiamai demokratinei santvarkai.

Kaip minėta, libertarizmą ir socializmą taip pat sieja siekis apriboti valstybės funkcijas ar net iš viso jų atsisakyti. Libertarų požiūris į valstybės funkcijas plačiau pristatomas 3.3.1 skyriuje, o štai K. R. Popperis pastebi, kad „<...> niekinamas Marxo požiūris į politinę valdžią reiškia ne tik tai, kad jis dėjo per mažai pastangų plėtoti teorijai, kaip svarbiausiomis galimomis priemonėmis pagerinti ekonomiškai silpnų visuomenės narių ekonominę padėtį, bet ir tai, kad jis nepaisė didžiausio galimo pavojaus žmogaus laisvei. Jo naivus įsitikinimas, jog beklasėje visuomenėje valstybinė valdžia praras funkcijas ir „nunyks“, labai aiškiai rodo, kad jis niekada nesuvokė laisvės paradokso ir nesuprato, kokią galią ir funkciją gali ir turi atlikti valstybė, gindama laisvę ir žmogiškumą“ [303]. K. R. Popperio manymu, ši K. Marxo pozicija atskleidžia individualistinius jo įsitikinimus ir priartina jį prie liberalų.

Pats K. R. Popperis oponuoja tiek libertarų, tiek Markso pozicijai teigdamas, kad „<...> turi būti atsisakyta nesikišimo, nevaržomos ekonominės sistemos principo. Jei norime apsaugoti laisvę, turime reikalauti, kad nevaržomos ekonominės laisvės politika būtų pakeista planuojamu ekonominiu valstybės įsikišimu“[304]. Taigi politinė valdžia ne tik gali, bet ir privalo kontroliuoti ekonomiką, tačiau ši kontrolė turi būti paremta demokratine procedūra ir teisiniais principais: „<...> Kai remda-

[300] Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, p. 1998. p. 170.
[301] Rothbardas, M. N. L. Misesas (1881-1973). Mises, L. E., *supra* note 295, p. 13.
[302] Vaišvila, A., *supra* note 292, p. 17.
[303] Popper, K. R. *Rinktinė*. Vilnius: Pradai, 2001, p. 437.
[304] *Ibid.*, p. 435.

miesi įstatymu sugebėsime garantuoti pragyvenimą kiekvienam norinčiam dirbti individui <...>, tada piliečių apsauga nuo ekonominės baimės ir ekonominio šantažo bus visiškai užtikrinta“[305]. Iš esmės šioms K. R. Popperio idėjoms pritarė ir „nuosaikieji“ liberalai (kai kur vadinami socialliberalais).

Klasikinės liberalizmo minties korekcija prasidėjo jau XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais ir gali būti siejama su G. W. F. Hegelio filosofinių idėjomis grindžiamo anglų idealizmo judėjimu ir jo nariu filosofu T. H. Greenu. Filosofo manymu, “Valstybę reikia panaudoti visais atvejais, kai galima įrodyti, kad bendroji gerovė padidinama nesukuriant didesnių blogybių negu tos, kurias ji pašalina”[306]. Kaip pastebi G. H. Sabine ir T. L. Thorson, nuo J. S. Millio laikų “<...> nė vienas reikšmingas liberalus mąstytojas, išskyrus H. Spencerį, negynė teorijos, kuri būtų bent kiek artima *laissez faire*”[307]. Priešingai, buvo manoma, kad valstybė gali padėti užtikrinti pamatines žmogaus teises, suderinti skirtingus gyventojų interesus ir jų gerovės siekius, t.y. garantuoti socialinį kompromisą. Anot G. H. Sabine ir T. L. Thorson, „Liberalizmas remiasi prielaida, kad valdymą protingiau padaryti nuolatinio tarimosi, svarstymo ir derėjimosi reikalu nuoširdžiai pripažįstant, jog valstybė turi pasitenkinti ribotais tikslais ir naudotis ribotomis priemonėmis“[308] [309].

Socialliberalizmo idėja tapo ypač reikšminga po Antrojo pasaulinio karo ir daugiau ar mažiau atsispindi daugelio šiuolaikinių liberalių mąstytojų, tokių kaip J. Rawlsas, R. Rorty‘s, R. Dworkinas, A. Senas ir kitų veikaluose, kurie plačiau analizuojami kituose darbo skyriuose.

Priklausomai nuo valstybės intervencijos į laisvosios rinkos santykius bei pastangų prisiimti atsakomybę už kiekvieno gyventojo gerovę apimties ir pobūdžio išskiriami tam tikri valstybės socialinės politikos modeliai:

1. *Liberalus – marginalinis* modelis (būdingas JAV, Japonijai, Didžiajai Britanijai, Airijai) pirmenybę teikia laisvajai rinkai kaip gėrybių skirstymo priemonei. Valstybės parama minimali, teikiama tik senyviems asmenims, fiziškai ir psichiškai pažeistiems asmenims – „užsitarnavusiems vargšams“. Parama priklauso nuo asmens gaunamų pajamų ir turimo turto.

2. *Korporatyvinis* arba *pramonės pasiekimų* modelis, kuris gali būti skirstomas taip:

2.1. *Korporatyvinis – klientelistinis* modelis (būdingas Graikijai, Italijai, kitoms Pietų Europos valstybėms) pasižymi maža valstybės intervencijos į darbo rinką arba pajamų perskirstymą apimtimi. Vaikų priežiūros bei paramos pagyvenusiems asmenims teikimą užtikrina gausios šeimos, o rinkos jėgų veikimą riboja religinis ir bendruomeninis lojalumas.

2.2. *Konservatyvus – korporatyvinis* modelis (būdingas Vokietijai, Prancūzijai, Belgijai, kitoms Vidurio Europos šalims) riboja rinkos jėgų veikimą atsižvelgiant į

[305] Popper, K. R., *supra* note 303, p. 436.
[306] Sabine, G.H.; Thorson, T.L., *supra* note 103, p. 726–727.
[307] *Ibid.*, p. 733.
[308] *Ibid.*, p. 742.
[309] Analogiškai mąsto ir A. Vaišvila, įžvelgiantis galimą liberalizmo ir socializmo sintezę socialliberalizmo ideologijoje, kuri ekonominę laisvę keičia socialiniu kompromisu pagrįsta teisine (santykine) laisve. Plačiau žr. Vaišvila, A., *supra* note 292, p. 18.

dirbančiųjų ir piliečių teises. Pirmenybė teikiama socialinio draudimo plėtrai, užtikrinančiai įmokas mokėjusių visuomenės narių saugumo tinklą ir nereikalaujančiai didelio pajamų perskirstymo. Šis modelis taip pat siekia išsaugoti tradicinę šeimą: socialinės paslaugos teikiamos tik tuomet, kai šeima jau nepajėgia susitvarkyti su iškilusiomis gerovės problemomis[310].

3. *Institucinis – perskirstomasis* (*socialdemokratinis*) modelis (būdingas Skandinavijos šalims) remiasi socialinės pilietybės teise, kuri reiškia, kad „<...> valstybė kiekvienam šalies piliečiui garantuoja minimalų pragyvenimo lygį, nepriklausomai nuo jo dalyvavimo darbo rinkoje. Šiame modelyje vyrauja padidintas valstybės vaidmuo, padidintas rinkos reguliavimas, didesnės socialinės išmokos“[311].

Skirtingose teorijose galima aptikti ir kitokių socialinės politikos modelių variacijų. Štai N. Barry išskiria du gerovės valstybės tipus: likutinį (*residual*) ir institucinį (*institutional*). Likutinės valstybės gerovės veiklos principai iš esmės atitinka aukščiau apibūdintą liberalų – marginalinį modelį, o institucinis tipas – konservatyvų ir socialdemokratinį modelius. N. Barry teigimu, kaip ir likutinio tipo, institucinėje gerovės valstybėje egzistuoja tam tikra perskirstymo forma, tačiau čia perskirstymas yra platesnės apimties ir apima ne tik perskirstymą iš pasiturinčiųjų skurstantiems, bet ir, pavyzdžiui, iš sveikųjų – sergantiems, iš dirbančiųjų – laikinai nedirbantiems, ir iš jaunų – pagyvenusio amžiaus žmonėms etc. Manoma, kad kuo daugiau žmonių dalyvauja perskirstant išteklius, tuo mažiau reikšmingas paramos reikalingumo testas (*means-testing*), kuris, kaip teigiama, žemina asmens orumą[312]. Kitaip tariant, institucinį socialinės politikos modelį taikanti valstybė išvengia socialinės rizikos grupėje esančių asmenų stigmatizavimo, įtraukdama juos tam tikru laiku į perskirstomų išteklių kūrimą ir tuo pačiu leisdama suvokti, kad reikalui esant gaunamos išmokos ar paslaugos nereiškia jų menkavertiškumo, bet yra atpildas už pagalbą remiant kitus visuomenės narius. Todėl galima teigti, kad orios žmogaus egzistencijos užtikrinimas yra ne tik galutinis tikslas, bet ir kriterijus, kurį turi atitikti valstybės taikomos socialinės politikos priemonės.

Kokia politinė ideologija ir socialinės politikos modelis yra būdingi šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei? 2.1.3 skyriuje minėtos socialinės teisinės valstybės

---

[310] Pirmasis valstybinio socialinio draudimo, kuriuo paremtas šis modelis, aktas buvo paskelbtas 1881 m. lapkričio 17 d. konservatoriaus O. von. Bismarcko. Todėl, kaip pastebi R. A. Nisbet, nors O. von. Bismarckas „<...> dažnai skelbiamas „šiuolaikinės gerovės valstybės tėvu“, bet jo <...> veikloje sunku tam rasti patvirtinimų. Bedarbystės ir medicininio draudimo įstatymus jis paruošė tik tam, kad sutramdytų ir susilpnintų kenksminguosius Bebelio vadovaujamus socialistus, ir tai jam pavyko“. (Nisbet, R. A., *supra* note, 282, p. 74). Iš tiesų galima teigti, kad šis modelis iš dalies atspindi tokias konservatorių vertybes, kaip kartų solidarumas valstybinio socialinio draudimo atveju, šeimos, bendruomenės svarba teikiant socialinę paramą etc.

[311] Guogis, A. Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė”* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004. [žiūrėta 2010-07-18], <http://www.lsds.lt/documents/A.Guogis-Geroves%20valstybe_red.doc>. Guogis, A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 15-21. Bernotas D.; Guogis A. *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, p. 84-85, 156-157.

[312] Barry, N., *supra* note 78, p. 126.

pokyčių prielaidos ir jų lemiamos išlaidų socialinei apsaugai[313] apimties mažėjimo[314], didesnės erdvės asmenų savarankiškumui suteikimo[315], politinių jėgų persiskirstymo[316] pripažintose gerovės valstybėse ir panašios tendencijos, leidžia manyti, kad valstybės vykdoma socialinė politika liberalėja, o socialinės funkcijos siaurėja. Atsižvelgiant į tai, kad, kaip minėta, šiuolaikinės visuomenės stabilumo pamatas yra vidurinysis visuomenės sluoksnis, šiuolaikinės teisinės valstybės funkcionavimas grindžiamas žmogaus teisių primatu, o pati valstybė yra būtinas ir svarbus šių teisių garantas, galima teigti, kad jai būdinga nuosaikiojo liberalizmo ideologija ir ją atitinkantys liberalus ir korporatyvinis socialinės politikos modeliai, sudarantys tinkamas sąlygas užtikrinti asmens gerovę nepažeidžiant jo autonomijos, nemenkinant iniciatyvos ir kūrybiškumo.

Nors šiuolaikinių demokratinių Vakarų valstybių vykdoma socialinė politika liberalėja, siaurėja jų funkcijos socialinės saugos srityje, poreikis užtikrinti tiek socioekonomines, tiek ir kitas žmogaus teises išlieka. Todėl kyla klausimas, kaip šiuolaikinėmis sąlygomis išsaugoti pamatines socialinės teisinės valstybės vertybes, garantuoti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą bei visuomenės narių konstruktyvų bendradarbiavimą siekiant individualių ir kolektyvinių tikslų patenkinimo.

---

[313] Remiantis EUROSTAT duomenimis, 2005 m. 27 Europos Sąjungos šalys socialinei apsaugai skyrė 27,12 proc. BVP, o 2008 m. – 26,35 proc. Taip pat mažėjo ir pripažintų gerovės valstybių socialinei apsaugai skiriamos lėšos: Vokietijoje nuo 30,08 proc. (2002 m.) iki 27,75 proc. (2008 m.), Švedijoje nuo 32,21 proc.(2003 m.) iki 29,35 proc. (2008 m.), Norvegijoje nuo 27,2 proc. (2003 m.) iki 22,43 proc. (2008 m.) ir kt.. Tai rodo nors ir nežymų, bet socioekonominių žmogaus teisių apsaugai galinčiu tapti itin reikšmingu valstybės perskirstymo apimčių mažėjimą. Plačiau žr. *Total expenditure on social protection.* [interaktyvus]. European Comission: Eurostat, 2010. [žiūrėta 2010-12-30]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1>.

[314] *Keičiama paramos politika Danijoje. Virš socialinių išmokų rojumi laikytos šalies - krizės debesys*. [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2010. [žiūrėta 2010-08-18]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-08-18-virs-socialiniu-ismoku-rojumi-laikytos-salies-krizes-debesys/49092/comments>.

[315] Pavyzdžiui, remdamasi užsienio šalių patirtimi, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija sudarė sąlygas ir aktyviai skatino gyventojus savarankiškai pasirūpinti būsima pensija ir sudarė galimybes valstybinio socialinio draudimo įmokų dalį pervesti į privačius pensijų kaupimo fondus. [Plačiau žr. *Naujoji pensijų kaupimo sistema*. [interaktyvus]. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003. [žiūrėta: 2006-01-09]. <http://www.pensijusistema.lt/>.Taip pat numatytos tam tikros mokestinės lengvatos gyvybės draudimu besidraudžiantiems, pensijas kaupiantiems asmenims ir pan. Žr. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73-3085.

[316] Pavyzdžiui, dešiniųjų pergalė 2010 m. Švedijos Parlamento rinkimuose. Plačiau žr. *Švedijos premjeras skelbia centro dešiniųjų pergalę parlamento rinkimuose* [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2010. [žiūrėta 2010-09-20]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-09-20-svedijos-premjeras-skelbia-centro-desiniuju-pergale-parlamento-rinkimuose/50470>.

3. SUBSIDIARUMAS, SOLIDARUMAS IR SOCIALINIS TEISINGUMAS KAIP ŠIUOLAIKINĖS SOCIALINĖS TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPAI

Aptarus šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės integravimosi pagrindą – žmogaus teisių primatą, pagrindines valstybės funkcionavimo gaires, kyla poreikis nustatyti, kokiais veiklos principais valstybė turėtų vadovautis. Suprantama, šie principai privalo būti tokie, kad suderintų ir užtikrintų žmogaus autonomiją ir visų jo teisių saugą.

Kaip buvo minėta pirmoje darbo dalyje, žmogaus teisės yra susijusios su jo fiziniu ir moraliniu integralumu. Žmogus yra pajėgus priimti sprendimus, veikti autonomiškai, t.y. vykdyti sau ir visuomenei naudingas pareigas ir prisiimti atsakomybę bei susitarti dėl pamatinių savo teisių su kitais visuomenės nariais. Protingas, tam tikroje visuomenėje egzistuojančiomis socialinėmis normomis grindžiamas žmogaus elgesys yra naudingas visai visuomenei, todėl ji turėtų būti suinteresuota tiek moralinio, tiek fizinio žmogaus integralumo apsauga. Šie siekiai gali būti realizuojami remiantis subsidiarumo principu, kurio šaltiniu laikytina asmens laisvė ir valios autonomija, atsakomybė už save bei savo veiksmus.

Kantiškoji žmogaus savaiminio vertingumo koncepcija bei leviniškoji *aš* ir *kitas* santykio asimetrija atskleidžia, kad pirminis santykis su kitu žmogumi grindžiamas artimo meilės ir atjautos silpnesniajam dorybe. Ši *aš* ir *kitas* santykio asimetrija nurodo solidarumo principo visuomeniniams santykiams svarbą. Subsidiarumo ir solidarumo principai glaudžiai susiję per žmogaus kaip tikslo koncepciją ta prasme, kad abu šie principai orientuoja į pagalbą asmeniui. Tuo tarpu kiek ir kaip turi būti teikiama pagalba, kad būtų užtikrinamas kiekvieno iš visuomenės narių orumas, lygiavertiškumas, visuomeninių santykių stabilumas, nurodo teisingumo principai, dėl kurių remdamiesi demokratinėmis procedūromis susitaria patys visuomenės nariai.

Šiame skyriuje plačiau analizuojamas subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo principų turinys, reikšmė ir įtaka tolimesniam šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės bei jos teisinės sistemos funkcionavimui.

3.1. Subsidiarumo principas kaip asmens ir valstybės autonomijos teisinės apsaugos instrumentas

Subsidiarumo sąvoka kildinama iš lotynų kalbos žodžio *subsidium* arba *subsidiaries*, kuris iš pradžių reiškė *kareivių atsarginį rezervą*. Vėliau šis žodis įgavo platesnę, *paramos* arba *pagalbos* reikšmę, o ilgainiui buvo pradėtas vartoti kaip autonomijos principas socialinėje organizacijoje[317]. Tačiau šis terminas taip pat gali

[317] Bóka, É. (2005). *The Idea of Subsidiarity in the European Federalist Thought (A historical survey)*. [interaktyvus] Budapest, 2005 [žiūrėta 2009-02-26] <www.ivan-herman.net/Eva/Past/Szubszidiaritaswpaper.pdf>

būti siejamas su lotynišku žodžiu *substitutus*, kuris reiškia *pastatymą kieno nors vietoje*, *pakaitalą*.[318]

Šiuo metu subsidiarumas yra vienas iš svarbiausių galios ir kompetencijų paskirstymo principų ne tik tarp valstybių, bet ir tarp valstybinių bei vietos institucijų. Tarptautinių žodžių žodyne subsidiarumas vadinamas sprendimų priėmimo principu, nurodančiu, kad „sprendimai turi būti priimami tuo lygmeniu, kuriame jie yra veiksmingiausi“[319]. Tai suponuoja hierarchinę visuomenės struktūrą ir decentralizaciją, t.y. dalies centrinės institucijos funkcijų ir tuo pačiu atsakomybės perdavimą smulkesniems visuomenės dariniams. Manoma, kad žemesnio lygmens institucijos (šeima, bendruomenė, vietos savivaldos institucijos etc.) gali racionaliau ir efektyviau išspręsti žmogaus problemas, kurias valstybei ar kitai didelės apimties organizacijai išspręsti dėl didelio biurokratinio aparato, informacijos stokos ar kitų priežasčių būtų sudėtinga ar net apskirtai neįmanoma[320]. Šia prasme galima teigti, kad „<...> didelė organizacija ir valstybė yra *pakeičiama* mažesne“[321]. Žinoma, didelės organizacijos, pavyzdžiui, valstybė, turi ne tik sudaryti sąlygas mažesnėms organizacijoms perimti tam tikras funkcijas, bet ir teikti visokeriopą *paramą*, kuri leistų tinkamai jas atlikti. Ir atvirkščiai, mažesnės organizacijos turi remti didesnės apimties organizacijų, kurioms jos priklauso tikslus, teikti reikalingą informaciją etc. Todėl neretai išskiriamos dvi subsidiarumo prasmės. Negatyvia prasme subsidiarumas reikalauja, kad „<...> valstybė susilaikytų nuo veiksmų, kurie iš esmės susiaurintų egzistencinę mažesnių esminių visuomenės ląstelių erdvę“, jų iniciatyvą, laisvę ir atsakomybę[322]. Pozityvia prasme subsidiarumas gali būti suvokiamas kaip ekonominė, socialinė, teisinė *parama* mažesniems socialiniams vienetams.

Užuominos apie subsidiarumo principą aptinkamos jau Aristotelio darbuose. *Politikoje* filosofas rašo: „Pirmiausiai neišvengiamai susijungia į porą tie, kurie vienas be kito negali egzistuoti, – moteriškasis ir vyriškasis pradai giminei pratęsti <...>, kad išgyventų“[323]. Taigi asmuo kaip smulkiausia visuomenės ląstelė nėra pakankamas sau pačiam, todėl kuriama šeima, namų ūkis – pirmoji bendrija, skirta kasdieniams asmens poreikiams tenkinti. „Pirmoji jau ne kasdieniams poreikiams tenkinti iš kelių ūkių susidariusi bendrija yra kaimas <...>. Iš kelių kaimų suside-

---

[318] Maldonado, C. E. Human Rights, Solidarity and Subsidiarity: Essay toward Social Ontology. *Cultral Heritage and Contemporary Change* [interaktyvus]. Latin America, Volume V [žiūrėta 2008-04-15]. <http://216.25.45.103/book/Series05/V-5/contents.htm>.

[319] *Tarptautinių žodžių žodynas*, *supra* note 25, p. 710.

[320] Amerikiečių filosofas, ekonomikos politikos tyrinėtojas F. Fukuyama taip pat akcentuoja lokalų sėkmingų sprendimų priėmimo pobūdį: “<...> didžiulei informacijos, naudojamos ekonomikoje, apimčiai būdingas lokalumas, ji siejama su specifinėmis sąlygomis, kurios paprastai žinomos tik vietiniams atstovams. <...> tai paaiškina socialistinio centralizuoto planavimo <...> neveiksmingumą: nei vienas planuotojas negali įsisavinti ir apibendrinti visą lokalinį žinojimą“. Fukuyama, F. *Silnoe gosudarstvo. Upravlenie i mirovoj porjadok v XXI veke*. [State-Building: Governance and World Order in the 21st Century]. Moskva: Khranitel, 2006, p. 120.

[321] Maldonado, C. E., *op. cit*.

[322] *Compendium of the Social Doctrine of the Church*. [interaktyvus]. Libreria Editrice Vaticana, 2004 [žiūrėta: 2009-03-25]. <http://www.vatican.va/roman_curia-/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_en.html#PRESENTATION>.

[323] Aristotelis, *supra* note 30, p. 64.

danti baigtinė bendrija yra valstybė, jau pasiekusi <...> visiško sau pakankamumo lygį, <...> gyvuojanti gero gyvenimo labui“[324]. Aristotelio nurodomas asmens poreikiais pagrįstas visuomenės struktūrizavimasis yra svarbi subsidiarumo principo atsiradimo ir taikymo prielaida. Tačiau konkretus turinys ir ypatinga reikšmė reguliuojant tam tikrų visuomenės sluoksnių santykius subsidiarumo principui buvo suteikta XVIII a. susiformavusios katalikiškosios socialinės filosofijos kontekste. Priešingai nei Aristotelio filosofijoje, kurioje akcentuojamas žmogaus nepakankamumas ir pabrėžiamas valstybės vaidmuo, katalikiškoje tradicijoje remiamasi žmogaus kaip Dievo kūrinio orumo idėja. Ši idėja betarpiškai susijusi su žmogaus laisve, lygybe, gebėjimu prisiimti atsakomybę už save ir kitą asmenį[325]. Katalikiškoje doktrinoje taip pat pabrėžiamas santykis su kitu asmeniu bei visuomenės vaidmuo užtikrinant geresnę gyvenimo kokybę[326].

Pirmą kartą subsidiarumo sąvoką paminėjo Mainzo vyskupas W. E. von Ketteleris XIX a. viduryje, tačiau išsami principo formuluotė pasirodė tik popiežiaus Pijaus XI enciklikoje *Quadragesimo anno* (1931 m.): „<...> kaip nevalia iš atskirų žmonių atimti ir tai pavesti visuomenei, ką atskiri žmonės gali savo iniciatyva bei savo pastangomis padaryti, taip lygiai neteisinga visa tai, ką mažesnės draugijos pačios pajėgia atlikti, pavesti didesnėms bei aukštesnėms draugijoms; tai reikštų daryti nuostolius ir griauti socialinę tvarką. Bet kuri intervencija socialinėje srityje iš savo prigimties privalo ne naikinti ar pasisavinti, bet teikti pagalbą“[327]. Šioje enciklikoje suformuluotas subsidiarumo principas vėlesniuose popiežių dokumentuose buvo aiškinamas bei interpretuojamas, siejant jį su įvairiomis aktualiomis temomis.

Remiantis subsidiarumo apibrėžimu atrodytų, jog šis principas įtvirtina individualizmą, kuris siejamas su laisve daryti tai, kas norima, ir palieka mažai erdvės viešosios valdžios intervencijai. Iš dalies ši įžvalga yra teisinga, kadangi, kaip pastebi D. Fouarge, *Quadragesimo Anno*, buvo priimta „žmogaus ir šeimos kulto eroje“, kuomet valstybė dar nebuvo įpareigota teikti pagalbą konkretiems asmenims ar šeimoms, tačiau turėjo remti rinką bei visuomeninį sektorių[328]. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad pagal katalikišką tradiciją visuomenė suvokiama kaip organinė sistema, socialinių ir ekonominių santykių tinklas, o ne kaip atskirų individų suma.

Vienos iš XX a. katalikiškosios filosofijos srovių, kurioje taip pat galime aptikti subsidiarumo principo pagrindimą, – personalizmo – pagrindinis teiginys skelbia, kad „<...> egzistuoja laisvos ir kūrybingos asmenybės“[329]. Personalizmas suvokiamas kaip individualizmo opozicija, atsiskleidžianti analizuojant dvejopą žmogaus kaip individo ir kaip asmenybės sampratą. Prancūzų personalisto E. Mou-

[324] Aristotelis, *supra* note 30, p. 65–66.

[325] Bieliauskaitė, J. Subsidiarumo principas ir jo taikymo aspektai įgyvendinant teisę į socialinę apsaugą Lietuvoje. *Įžvalgos*. 2009, 1(2): 44.

[326] *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, *supra* note 322.

[327] *Quadragesimo Anno. Encyclical on Reconstruction of the Social Order His Holiness Pope Pius XI May 15, 1931.* [interaktyvus]. New Advent, 2007 [žiūrėta 2009-03-25]. <http://www.newadvent.org/library/docs_pi11qa.htm>.

[328] Fouarge, D. *Poverty and Subsidiarity in Europe: Minimum Protection from an Economic Perspective*. Northampton: Edward Elgar, 2004, p. 20.

[329] Munjė, E. *Personalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 33.

nier‘o manymu, jei žmogų kaip individą galime laikyti abstrakcija, žmogumi be ryšių, be natūralios aplinkos, tai „<...> asmenybė egzistuoja tik kitų atžvilgiu, ji pažįsta save tik per kitus“[330].

Anot amerikiečių sociologo Ph. Selznicko, socialinė teorija asmens sampratą visų pirma sieja su jo tarpasmeniniais ryšiais ir atsakomybe. Jis pastebi, kad lotynų ir graikų sąvokos (*persona* ir *prosōpon*) reiškia klasikinėje dramoje naudotas kaukes, sudariusias aktoriaus vaizduojamo charakterio dalį: „Ši asmens ir kaukės identifikacija turi etinę prasmę stoikų tradicijoje. Moralių asmenų pareiga yra „gerai atlikti“ vaidmenis, kuriems jie yra skirti <...>“[331]. Taigi vaidmenys yra sudedamoji asmenybės identiškumo dalis, o „patenkinti lūkesčius, kuriuos sukelia gautas identiškumas, reiškia būti socialiai atsakingam. Buvimas asmeniu suponuoja tam tikrą vietą moralinėje santvarkoje“[332]. Ši išvada yra tinkama ne tik moralinei, bet ir apskritai socialinei situacijai, kuomet asmuo įgyja su savo statusu susijusias teises ir prisiima pareigas konkrečioje visuomenėje, su kurios nariais jis yra betarpiškai susijęs ir atsakingas už jų lūkesčių pateisinimą.

Dėl minėtų priežasčių subsidiarumo principas negali būti iš esmės realizuotas individualistinėje, tik laisvąja rinka grindžiamoje visuomenėje, kurioje vyrauja radikalios liberalios idėjos bei ekonomine nauda pagrįsti individų santykiai. Siekiant patenkinti žmonių lūkesčius ir poreikius svarbu ne tik postuluoti individo autonomiją, galimybę kurti pridėtinę vertę ir taip pasirūpinti savimi pačiu, bet ir pabrėžti asmens atsakomybę ne tik už savo, bet ir už artimo žmogaus gerovę, už aplinką, kurioje gyvena ir save realizuoja[333].

Katalikiškoji tradicija taip pat akcentuoja šeimos vaidmenį taikant subsidiarumo principą. Būtent šeimoje susiformuoja pirminiai socialiniai įgūdžiai ir individas tampa visuomenės nariu, t.y. socializuojasi. P. L. Bergeris ir T. Luckmannas išskiria du socializacijos etapus: pirminę socializaciją, kuri siejama su vaikystės šeima ir per kurią individas tampa visuomenės nariu, bei antrinę socializaciją, kuri yra tolimesnis procesas, padedantis jau socializuotam individui įsitraukti į naujas objektyvaus visuomenės pasaulio sritis[334]. Pirminė socializacija yra laikoma svarbiausia socializacijos pakopa ir pamatine antrinės socializacijos struktūra. Jos metu susikuria pirmasis individo pasaulis, kurio tvirtumą lemia vaiko ryšio su pačiais pirmaisiais jam reikšmingais asmenimis (tėvais, seneliais, kitais jam artimais žmonėmis) neišvengiamumas. Kadangi vaikas neturi galimybės rinktis reikšmingų asmenų, jis automatiškai emociškai tapatinasi su jais, perimdamas jų vaidmenis, požiūrius ir paversdamas juos savais, suvokdamas konkrečią šių asmenų tikrovę tarsi neišvengiamą. Taigi galima teigti, jog būtent nuo šeimos priklauso, kaip toliau vyks fizinis, emocinis ir socialinis žmogaus vystymasis visą jo gyvenimą. Dėl šios priežasties šeima yra svarbus visuomenės institutas, formuojantis asmens savaran-

[330] Munjė, E., *supra* note 329, p. 83.

[331] Selznick, Ph. Personhood and Moral Obligation. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 123.

[332] *Ibid.*, 124.

[333] Bieliauskaitė, J., *supra* note 325, p. 45.

[334] Berger, P.L.; Luckmann, T. *Socialinės tikrovės konstravimas.* Vilnius: Pradai, 1999, p. 165.

kiškumą, atsakomybę, požiūrį į save ir kitus ir tuo pačiu lemiantis subsidiarumo principo taikymo būtinybę ir galimybes[335]. 2004 m. Vatikane pristatytame *Bažnyčios socialinio mokymo kompendiume* teigiama, kad remiantis subsidiarumo principu, „<...> viešosios valdžios institucijos negali atimti iš šeimos užduočių, kurias ji pati, arba pasitelkdama kitas šeimas į pagalbą, gali puikiai įvykdyti; iš kitos pusės, tos pačios institucijos yra įpareigotos paremti šeimą, kad užtikrintų pagalbą, kurios jai reikia tam, kad ji galėtų vykdyti savo įsipareigojimus“[336]. Taigi viešosios valdžios institucijos turi įsikišti tik tuomet, kai pats asmuo ar jo šeima nebegali patenkinti esminių savo poreikių. Tačiau šiuo atveju pagrindinis tikslas – ne atsakomybės perėmimas ir visiškas poreikių patenkinimas, o parama, kuri leistų asmeniui ar šeimai toliau veikti savarankiškai.

Apibendrinant galima teigti, kad katalikiškoji subsidiarumo samprata glaudžiai susijusi su asmens kaip visuomenės ištakų ir tikslo idėja. Niekas negali menkinti asmens iniciatyvos, atsakomybės ir perimti iš jo tai, ką jis pats gali ir privalo atlikti. Taip pat svarbu, jog žemesnio lygio socialiniai vienetai, tokie kaip šeima, bendruomenė, turėtų galimybes ir priemonės realizuoti tai, ką jie sugeba atlikti patys, o aukštesnieji, pavyzdžiui, valstybė, privalo „<...> gerbti hierarchinę įvairių socialinių asociacijų tvarką ir *padėti* žemesniems vienetams, kad jie geriau galėtų atlikti tai, ką patys sugeba“[337].

Jei iki XX a. vidurio subsidiarumo sąvoka buvo menkai žinoma ir praktiškai įgyvendinama tik katalikų bažnyčios ribose, tai po Antrojo pasaulinio karo, įsitikinus, kad valstybė nėra pajėgi išspręsti visas problemas ir patenkinti savo piliečių poreikius, subsidiarumas peržengė šias ribas ir XX a. pabaigoje tapo vienu iš pagrindinių Europos Sąjungos (toliau – ES) principų, pagal kurį atskiriamos valstybių narių ir ES atsakomybės sritys. Tačiau čia, kitaip nei katalikiškoje tradicijoje, akcentuojama ne asmens savarankiškumas ir atsakomybė, o ekonominis efektyvumas, kuris leidžia pasiekti vieną iš svarbiausių ES įkūrimo tikslų – ekonomikos plėtrą.

Subsidiarumo principo apibrėžimas, ES pirmą kartą pateiktas 1992 m. *Mastrichto sutartyje*, menkai pakito iki šių dienų. Šiuo metu galiojančios *Lisabonos sutarties,* iš dalies pakeitusios *Europos Sąjungos sutartį* ir *Europos Bendrijos steigimo sutartį* (toliau – *Lisabonos sutartis*) 3b str. 3 d. nurodoma, kad „Pagal subsidiarumo principą tose srityse, kurios nepriklauso Sąjungos išimtinei kompetencijai, ji ima veikti tik tada ir tik tokiu mastu, kai valstybės narės numatomo veiksmo tikslų negali deramai pasiekti centriniu, regioniniu ir vietiniu lygiu, o Sąjungos lygiu dėl numatomo veiksmo masto arba poveikio juos pasiekti būtų geriau“[338]. Konkretūs įpareigojimai ES institucijoms bei valstybėms narėms nustatyti 1993 m. *Tarpinstituciniame susitarime dėl subsidiarumo principo*, 1997 m. Europos Bendrijos steigimo sutarties *Protokole dėl subsidiarumo ir proporcingumo principų taikymo,* kuris yra sudėtinė *Lisabonos sutarties* dalis, bei kituose dokumentuose.

---

[335] Bieliauskaitė, J., *supra* note 325, p. 45.

[336] *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, *supra* note 322.

[337] Šiaudvytienė, E. *Europos Sąjungos subsidiarumo principo paradoksai (I)* [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2009 [žiūrėta 2009-01-28]. <http://www.bernardinai.lt-/index.php?url=articles%2F90644>.

[338] Lisabonos sutartis. [2007] OL C306/1.

Manoma, kad subsidiarumo principo įgyvendinimas padės pasiekti tokius uždavinius kaip ES teisėkūros proceso tobulinimas, leidžiamų teisės aktų skaičiaus mažinimas, jų kokybės gerinimas bei sąlygų visuomenei su jais susipažinti sudarymas[339]. Nepaisant to, ES kontekste formuluojamą subsidiarumo sąvoką dėl jos abstraktumo kritikuoja tiek ES integracijos priešininkai, tiek šalininkai. Kadangi pasigendama tikslumo nurodant, kokios sritys priklauso išimtinei ES kompetencijai,[340] atsiveria nevienareikšmio šio principo interpretavimo galimybės. Todėl ES kontekste subsidiarumo principas gali būti interpretuojamas ne tik kaip instrumentas, saugantis ES valstybes nares nuo per didelio ES viršvalstybinių galių plėtimosi, bet ir kaip instrumentas, leidžiantis su mažiausiomis sąnaudomis pasiekti maksimalų integracijos lygį ir sustiprinti savo galias[341].

Tačiau ne mažiau kritiškai subsidiarumo principą vertina ir Europos integracijos šalininkai. Teigiama, kad šis principas yra daugiau retorinė, o ne reali priemonė, sprendžianti ES ir valstybių narių kompetencijų pasidalijimo klausimus. L. Dromantienės teigimu, „<...> subsidiarumo principo įtvirtinimas Mastrichto sutartyje tik patvirtino valstybių narių nenorą plėtoti visapusišką socialinę politiką bendrijos lygiu, kuri, jų manymu, susidurtų su nacionaliniais interesais“[342]. Manoma, kad subsidiarumo principo formalumas ir konkrečių tikslų bei direktyvų stoka lemia Europos socialinės politikos fragmentiškumą.

Subsidiarumo principu paremtas ES socialinės politikos įgyvendinimas iš esmės yra priskiriamas valstybių narių kompetencijai. ES lygiu ši politika yra koordinuojama taikant socialinį atviro koordinavimo metodą (AKM), derinamą su *Lisabonos strategija*[343], kurioje išskiriamos dvi prioritetinės sritys: ekonomikos augimas ir užimtumo skatinimas. Šiuo pagrindu kiekviena ES valstybė narė turi parengti nacionalines reformų programas, kuriose atsispindėtų konkrečios priemonės, užtikrinančios ekonomikos augimą ir darbo vietų kūrimą.

---

[339] Subsidiarity and Proportionality - Report 2007. [2008] COM586.

[340] *Lisabonos sutarties* 3b str. 1d. teigiama, kad „Sąjungos kompetencijos ribų nustatymas grindžiamas suteikimo principu“, kuris reiškia, kad kompetenciją ES priskiria valstybės narės pasirašydamos sutartis. Lisabonos sutartis. [2007] OL C306/1.

[341] Bieliauskaitė, J., *supra* note 325, p. 46.

[342] Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008, p. 42.

[343] Šis metodas grindžiamas savanorišku valstybių narių įsipareigojimu koordinuoti savo politiką, veikti dėl bendros gerovės ir apima keturis etapus: 1) ES Taryboje valstybės narės nustato ES politikos gaires, tikslus bei laikotarpius, per kuriuos jie turėtų būti pasiekti; 2) atsižvelgiant į skirtingus valstybių narių poreikius nustatomi atitinkami kiekybiniai ir kokybiniai rodikliai, kurie padėtų palyginti valstybių patirtį; 3) ES lygmeniu nustatytos gairės transformuojamos į nacionalinę ir regioninę politiką. Valstybės narės pačios pasirenka jų įgyvendinimo būdus ir priemones rengdamos savo Nacionalinius veiksmų planus; 4) periodiškai kontroliuojama, vertinama ir tikrinama; vyksta abipusis mokymosi procesas, dalijimasis geriausia patirtimi. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions [interaktyvus]. Brussels: Council of the European Union, 2000 [žiūrėta: 2009-04-01]. <http://www.europarl.europa.eu-/summits/lis1_en.htm>. Nacionalinis AKM elementas socialinės apsaugos ir socialinės aprėpties srityje yra *Nacionalinis pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos ir socialinės aprėpties strategijas* (NP-SASAS). Žr. Koncepcijos, strategijos. [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. <http://www.socmin.lt/index.php?-16034006>.

Analizuojant šį ir kitus ES dokumentus galima pastebėti, jog prioritetinės ES socialinės politikos sritys yra susijusios su bendrosios ES rinkos veikimu. Kadangi, kaip buvo minėta, subsidiarumo principo ištakos ir tikslas yra asmuo, atkreiptinas dėmesys, kad kiekvienas asmuo suinteresuotas savo poreikių tenkinimu. Tai neabejotinai priklauso ir nuo ekonominių procesų. Kita vertus, ekonominiai procesai yra neatsiejami nuo asmenų dalyvavimo darbo rinkoje. Neatsitiktinai ypač daug dėmesio ES lygmeniu skiriama užimtumui, t.y. teisės į darbą realizavimui ir įvairiems jos aspektams: darbo saugos reikalavimams, socialinėms darbuotojų imigrantų teisėms, lyčių lygiateisiškumui ir pan. Čia galima įžvelgti ES ir katalikiškojo subsidiarumo principo sampratų sąlyčio taškų, kadangi užimtumas kaip vienas iš veiksmingiausių kovos su skurdu būdų yra tiesiogiai siejamas su asmens pasirinkimu ir atsakomybe[344], o tai susiję ne tik su moraline asmens pozicija, bet ir su socialine bei materialine jo padėtimi. Todėl valstybės narės raginamos aktyviai formuoti užimtumo politiką, skatinti darbo vietų kūrimą, jų išsaugojimą etc.[345]

Tiek ekonomika, tiek užimtumas ir socialinė apsauga yra susiję ir gali būti įvardijamos kaip prioritetinės ES politikos sritys. Šiuo atveju atsiskleidžia tiek pozityvi, tiek negatyvi subsidiarumo prasmės. Negatyvia prasme „Kiekvienas žmogus privalo turėti galimybę savo laisvai pasirinktu darbu užsidirbti pragyvenimą“[346]. Pozityvia prasme valstybė turi skatinti asmenų užimtumą ir teikti paramą socialinės rizikos atvejais, kad asmuo ilgainiui galėtų vėl integruotis į darbo rinką arba, netekęs darbingumo, sulaukęs pensinio amžiaus ar esant kitoms objektyvioms priežastims, būtų aprūpintas pragyvenimui reikalingais ištekliais.

Nors perskirstomosios socialinės apsaugos funkcijos realizavimas remiantis subsidiarumo principu paliekamas kiekvienos valstybės narės atsakomybei, o ES atlieka daugiau „rėmėjos“ funkciją[347], galima pastebėti, jog ES yra vis labiau suinteresuota aukštu valstybių socialinės apsaugos lygiu, kadangi jis garantuoja socialinę sanglaudą, sudaro vystymuisi ir darbui palankią aplinką, o tai savo ruožtu lemia efektyvų žmogaus teisių užtikrinimą.

Jau minėta, kad subsidiarumas pozityviąja prasme reiškia tokią paramą asmeniui, kuri leistų jam būti savarankišku, išsaugoti savo fizinį ir moralinį integralumą. Tačiau lieka neaišku, kokio pobūdžio ir kokios apimties ši parama turėtų būti. Neatsitiktinai ES dokumentuose kartu su subsidiarumo principu minimas kitas – proporcingumo principas. Ką reiškia proporcingumas, kuo jis svarbus subsidiarumo principo taikymui ir žmogaus teisių įgyvendinimui?

---

[344] Bieliauskaitė, J., *supra* note 325, p. 47.

[345] Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions §29 [interaktyvus]. Brussels: Council of the European Union, 2000 [žiūrėta: 2009-04-01]. <http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm>.

[346] Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704.

[347] Vykdydama savo įsipareigojimus Lietuva naudojasi parama iš Europos socialinio fondo, Europos globalizacijos fondo, Europos regioninės plėtros bei Sanglaudos fondų. Mažesnės programos, skirtos konkrečioms politikos sritims, nuo 2007 m. sujungtos į ES užimtumo ir socialinio solidarumo programa – PROGRESS, vykdomą kartu su ESF nuo 2007 iki 2013 metų.

Žodis *proporcija* yra kilęs iš lotyniško *prōportio*, kuris reiškia santykį, santykiavimą[348]. Lietuvių kalboje šis žodis turi keletą reikšmių: visų pirma, dviejų santykių lygybę, o, antra, darną, tam tikrą dalių tarpusavio santykį. Atitinkamai proporcingumas apibrėžiamas kaip „<...> dviejų dydžių sąryšis: vieno dydžio reikšmei keletą kartų padidėjus, kito dydžio reikšmė keletą kartų padidėja (tiesioginis proporcingumas) arba sumažėja (atvirkščiasis proporcingumas)“[349]. Internetiniame žodyne pateikiama daugiau proporcingumo (angl. *proportion*) reikšmių: „1) dalis, suvokiama santykyje su visuma; 2) ryšys tarp daiktų ar jų dalių atsižvelgiant į santykinį dydį, kiekybę ar laipsnį (pavyzdžiui, tinkama aliejaus ir acto proporcija padažui); 3) toks santykis tarp dydžių, kad jei keičiasi vienas, keičiasi ir kitas, priklausomas nuo pirmojo; 4) priimtinas ir harmoningas visumos dalių santykis, balansas ar simetrija; 5) dimensija, dydis; 6) lygybė tarp dviejų normų“[350].

Apibendrinant galima teigti, kad proporcingumo principas išreiškia tam tikrą santykį tarp dviejų ar daugiau elementų. Šis santykis gali būti arba lygus (šiuo atveju proporcingumą galima sieti su simetrija, balansu), arba toks, kuris nebūtinai išreiškia lygybę (pavyzdžiui, proporcija gali būti išlaikoma jungiant vieną elementą su dviem kitais ar pan.). Šiuo atveju proporcingumas gali būti stabilus (pavyzdžiui, siekiant tam tikro rezultato, elementus visada reikia jungti vienodu santykiu) arba b) kintantis (pavyzdžiui, didėjant vieno elemento reikšmei santykyje, tai kito reikšmė mažėja ir atvirkščiai).

Žodis proporcingas neretai vartojamas kaip sinonimas žodžiams simetriškas, subalansuotas, harmoningas, adekvatus – „tolygus, tapatus, visiškai atitinkantis, neperdėtas“[351]. Proporciją lengviausia išreikšti matematiškai, pavyzdžiui, 1:1, 1:2, tačiau tesės moksle tokia proporcingumo išraiška nėra įprasta. Tokiu atveju proporcingumo suvokimas dažniausiai priklauso nuo kiekvieno asmens ar asmenų kolektyvo (pavyzdžiui, įstatymų leidėjo, teisėjo ar teisėjų kolegijos) konsensuso.

Kaip proporcingumo principas realizuojamas teisiniuose santykiuose? Proporcingumo principas minimas ne viename ES teisės akte, tačiau bene daugiausiai dėmesio jam skiriama *Protokole dėl subsidiarumo ir proporcingumo principo taikymo*. Protokolo 5 str. teigiama: „<...> įstatymo galią turinčių aktų projektuose atsižvelgiama į būtinybę padalyti finansinę arba administracinę naštą, tenkančią Sąjungai, nacionalinėms vyriausybėms, regionų valdžios arba vietos savivaldos institucijoms, ūkio subjektams ir piliečiams, minimalią ir proporcingą tikslui, kurį reikia pasiekti“[352]. Proporcingumo principas taip pat dažnai minimas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. Čia analogiškai akcentuojama, kad remdamasi šiuo principu kiekviena valstybės taikoma poveikio priemonė negali būti per daug griežta ir varžyti teisės subjektų labiau negu reikia teisėtiems interesams pasi-

[348] Kuzavinis, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 701.

[349] *Tarptautinių žodžių žodynas*, *supra* note 25, p. 607.

[350] Proportion. *The Free Dictionary*. [interaktyvus]. Farlex, Inc., 2010 [žiūrėta 2010-04-07], <http://www.thefreedictionary.com/proportion>.

[351] *Tarptautinių žodžių žodynas*, *op. cit.*, p. 14.

[352] Lisabonos sutartis. [2007] OL C306/1.

ekti[353]. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad proporcingumo principas yra vienas iš teisinės valstybės principo elementų, kuris reiškia, kad „<...> įstatyme numatytos priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus, kad šios priemonės turi būti būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir kad šios priemonės neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti“[354].

Nors nei minėti pavyzdžiai, nei kiti tarptautiniai ar nacionaliniai teisės aktai konkretaus principo apibrėžimo nepateikia, juose įvardijami tam tikri kriterijai, leidžiantys įvertinti tam tikros priemonės proporcingumą. Šie kriterijai yra: a) *tinkamumas*: priemonė gali padėti pasiekti tikslą; b) *būtinumas*: pasirinkta priemonė yra reikalinga konkrečioms aplinkybėms ir jai nėra alternatyvos; c) *adekvatumas* (proporcingumas *stricto sensu*): pasirinkta priemonė išlaiko pusiausvyrą tarp varžomos teisės ir siekiamų tikslų, t.y. nauda, gaunama taikant priemonę yra didesnė už šios priemonės sąnaudas, įskaitant ir priemonės taikymo nulemtus praradimus[355].

Kaip įvertinti valstybės taikomų socialinės politikos priemonių proporcingumą? Remiantis pateiktais kriterijais galima teigti, kas valstybės ar kitų organizacijų bei asmenų pagalbos neišgalinčiam savimi pasirūpinti asmeniui ar asmenų grupei intervencijos proporcingumas pirmiausiai gali būti nustatomas atsižvelgiat į tikslų pasiekimą. Tačiau pagalbą teikiančių ir pagalbą gaunančių asmenų tikslai gali būti skirtingi. Subsidiarumo principo analizė atskleidžia, kad pagalbos teikimas turi būti nukreiptas ne į konkretaus asmens tikslų realizavimą, o į tokią būtiną pagalbą, kuri būtų pakankama suteikti ar atkurti asmens gebėjimą savarankiškai siekti savų tikslų: vykdyti pareigas, įgyti teises ir prisiimti atsakomybę. Remiantis Y. A. Takahashi, galima teigti, kad proporcingumo principas nurodo, kaip turėtų būti ribojamos valstybinės valdžios institucijų galios kištis į žmogaus naudojimąsi teisėmis ir „<...> todėl turėtų būti vertintinas kaip asmeninės autonomijos apsaugos priemonė“[356].

Teikiant pagalbą taip pat svarbu nustatyti, kam ji turi būti teikiama: ar konkrečiam asmeniui, ar, pavyzdžiui, jo šeimos nariams, kurie galėtų juo pasirūpinti geriau (visapusiškiau), nei tai galėtų padaryti valdžios institucijos. Taigi konkrečių priemonių proporcingumas gali būti vertinamas tik tada, kai yra tinkamai nustatomi intervencijos tikslai ir jos lygmenys. Valstybės socialinės politikos kontekste šios priemonės gali būti susijusios ne tik su parama, bet ir su jos ribojimu (pavyzdžiui, socialinių išmokų mažinimu). Abiem atvejais priemonių proporcingumui įvertinti

---

[353] Pavyzdžiui, *Immobiliare Saffi.v. Italy* [GC], no. 22774/93, ECHR 1999-V.

[354] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 23 straipsnio 2 dalies (2002 m. balandžio 23 d., 2007 m. birželio 7 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 23-666.

[355] Nishihara, H. Constitutional Meaning of the Proportionality Principle in the Face of “Surveillance State”. *VIIth Word Congress of the International Asoociation of Constitutional Law.* [interaktyvus] Athens, 2007 [žiūrėta 2010-05-06]. <http://www.enelsyn.gr/papers/w15-/Paper%20by%20Prof%20Hiroshi%20Nishihara.pdf>

[356] Arai – Takahashi, Y. The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of th ECHR. Antwerpen: Intersentia, 2001, p. 2.

neužtenka tik minėtų kriterijų, tačiau taip pat turi būti atsižvelgta į teisingumo principus ir juos konkretinančių teisingo paskirstymo kriterijų (lygybė, poreikis, indėlis, nuopelnas etc.) sistemą[357]. Kaip teigia Aristotelis, „<...> tai, kas teisinga, yra proporcinga. <...> Neteisinga bus tai, kas pažeidžia proporciją, nes tai, kas proporcinga, yra vidurys, o tai, kas teisinga, – proporcinga“[358].

Katalikiškoji ir ES subsidiarumo principo sampratų analizė atskleidžia, kad subsidiarumo principo įgyvendinimas grindžiamas bendrais hierarchinės visuomenės tikslais bei pirmenybės žemesniam socialiniam vienetui teikimu. Tačiau, jei katalikiškoje filosofijoje subsidiarumo principui suteikiamas moralinis turinys, pabrėžiamas asmens kaip metafizinio subsidiarumo pagrindo vaidmuo, akcentuojama asmens ir šeimos atsakomybė, tai ES kontekste keliami kito lygmens bei turinio prioritetai – bendros rinkos plėtra ir efektyvumas bei kompetencijų tarp ES, valstybių narių ir jų institucijų paskirstymas. Šiuolaikinėje visuomenėje šie subsidiarumo principo aspektai papildo vienas kitą. Katalikiškoji koncepcija atkreipia dėmesį į pagrindinį subsidiarumo principo taikymo lygmenį: asmenį, jo teises, pareigas, atsakomybę. Ši koncepcija, akcentuodama asmens kaip Dievo kūrinio orumą, suponuoja kitų asmenų, o tuo pačiu ir valstybės pareigą šį orumą išsaugoti imantis atitinkamų priemonių. Kas, kada ir kokios apimties pagalbą privalo suteikti, nurodo nacionaliniai bei tarptautiniai, o tuo pačiu ir ES dokumentai, kuriuose įtvirtinama subsidiarumo principo įgyvendinimo procedūra. Šiuo atveju galima skirti du subsidiarumo principo įgyvendinimo lygmenis: nacionalinį, kuriame žemiausias socialinis vienetas yra asmuo, ir ES lygmenį, kuriame tokiu vienetu tampa valstybė.

Siekiamų tikslų ir priemonių pusiausvyra vertinama remiantis proporcingumo principu. Socialinės teisinės valstybės kontekste šiuo principu grindžiamos priemonės turi būti orientuotos į tą patį tikslą – žmogaus fizinį ir moralinį integralumą. Proporcingumo principas taip pat padeda suderinti konkuruojančius interesus, kartu su subsidiarumo principu riboja valstybės ir kitų institucijų, organizacijų bei asmenų intervencijos galimybes (ir šia prasme saugo asmens bei valstybės autonomiją) bei leidžia įvertinti išteklių paskirstymo teisingumą.

Intervencija į asmens privačią sritį (parama) reikalauja, ne tik asmens pritarimo šiai intervencijai, bet ir konsensinio kolektyvo sprendimo dėl jos atlikimo pobūdžio bei apimties. Šis sprendimas dėl pagalbos asmeniui teikimo išreiškia kolektyvo solidarumą.

3.2. Solidarumo principo vaidmuo šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje

Plėtojantis globalizacijai keičiasi socialinių ryšių tarp tautų pobūdis, ryškėja tarptautinių organizacijų, tokių kaip ES, vaidmuo. Kartu kinta nacionalinės valstybės vaidmuo. Neabejotinai tai turi įtakos kitam svarbiam procesui – piliečių lojalumo savo valstybei ir tai visuomenei, kurioje jie susiformavo kaip asmenybės, sil-

[357] Plačiau žr. 3.3 darbo skyriuje.
[358] Aristotelis, *supra* note 59, p. 150.

pnėjimui. Šie procesai nėra netikėti. Jie plėtojosi laipsniškai jau nuo Antrojo pasaulinio karo, kai „Vakarų pasaulio visuomenės gyveno vis labiau besiplečiančios laisvės sąlygomis, kuriose susiformavo ne tik tolerancinis mąstymas, bet ir hedonistinis gyvenimo būdas, absoliutinantis asmens teises ir ignoruojantis pareigas“[359]. Z. Baumanas teigia, kad šiuolaikinei visuomenei trūkta „<...> šeimos narių bendrų gėrybių ir paslaugų, kaimyniškos pagalbos, draugų bendradarbiavimo“[360]. Kitaip tariant, šiuolaikinei visuomenei trūksta tų motyvų ir veiksmų, kurie palaiko žmogiškuosius ryšius ir skatina ilgalaikius įsipareigojimus, t. y. trūksta solidarumo, apimančio „<...> kitų žmonių vargų ir išgyvenimų pripažinimą, kaip savo atsakomybę, ir palengvinimą bei sunkumų pašalinimą, kaip sau keliamą užduotį“[361]. Sociologo manymu, šiuolaikinių individų „<...> socialumo įgūdžių nykimą skatina ir spartina dominuojanti vartotojiško gyvenimo būdo įkvėpta tendencija laikyti kitus žmones vartojimo objektais“ arba, geriausiu atveju, „solidarios vartojimo veiklos draugijos nariais“ [362], kurių buvimas ir aktyvus dalyvavimas gali padidinti vartojimo malonumus[363].

Šiuolaikinė liberali visuomenė pripažįsta tokius savo tikslus, kuriuos sau kelia kiekvienas asociacijos narys. Tačiau tai nereiškia, kad asociacijos nariui svarbus tik vartojimas. Kaip jau buvo minėta, liberalios bendruomenės nariui svarbi ir istorinė perspektyva. Šiuo atžvilgiu galima kalbėti ir apie kitus solidarumo tikslus[364].

Analizuojant solidarumo vaidmenį šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje svarbu ne tik apibrėžti solidarumo sampratą, bet ir įvertinti, koks solidarumo tipas vyrauja ar turėtų vyrauti šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje, kokį solidarumo tipą skatina valstybės teisėkūra.

---

[359] Šlapkauskas, V. Socialinės tvarkos raidos globalizacijos sąlygomis problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62): 6.

[360] Bauman, Z. *Likvidi meilė. Apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 135.

[361] Douzinas, C., *supra* note 55, p.354.

[362] Bauman, Z., *op. cit.*, p. 136.

[363] Ši tendencija pastebima ir Lietuvoje. 2005 m. Vilniaus universiteto Sociologijos katedros atliktas Lietuvos mokinių istorinės sąmonės tyrimas atskleidė, kad mūsų šalies jaunimas, skirtingai nei Europos šalių bendraamžiai, labiau vertina turtą ir pinigus: atsižvelgiant į šį kriterijų, užimama antroji vieta Europoje. O vertinant solidarumo su vargšais svarbą, Lietuvos mokiniai atsiduria Europos sąrašo gale. Šiuo požiūriu Lietuvos mokinių vertybių kaita neatitinka bendrojo Europos šalių vertinimo, kur socialinis solidarumas žymiai svarbesnis. Lietuvos mokiniai tapo didesniais individualistais. [interaktyvus]. Vilnius: UAB „Balsas.lt“, 2005. [žiūrėta 2005-12-29]. <http://www.balsas.lt/naujiena/268652/lietuvos-mokiniai-tapo-didesniais-individualistais>.

[364] Atkreiptinas dėmesys, kad solidarumas ne tik išreiškia moralinę asmens poziciją, bet ir yra reikšmingas žmogaus teisių apsaugos principas. Neatsitiktinai *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos* IV antraštinė dalis, kurioje išvardintos pagrindinės socioekonominės teisės, vadinasi *Solidarumas*. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [2007] OL C303/1.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat ne kartą yra konstatavęs, kad socialinės apsaugos priemonės yra pagrįstos visuomenės solidarumo idėja. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 23-546 ir kiti nutarimai.

Solidarumo termino kilmė yra siejama su lotynų kalbos žodžiu *solidare* – sutvirtinti, suderinti dalis taip, kad jos suformuotų stiprią visumą[365]. Jis apibūdinamas kaip bendramintiškumas, vieningumas, interesų bendrumas, bendra atsakomybė, tarpusavio parama,[366] brolybė. Taigi solidarumas – nevienareikšmė, sunkiai pamatuojama sąvoka, žyminti socialinį reiškinį, kurį „<...> iš esmės įmanoma ištirti tik remiantis socialiniais padariniais“[367]. Todėl sociologų darbuose dažniau vartojamas ne pats solidarumo apibrėžimas, o įvairios viena kitą papildančios jo tipizacijos, analizuojami solidarumo formavimosi motyvai.

Prancūzų klasikinės sociologijos mokyklos pradininkas E. Durkheimas, remdamasis darbo pasidalijimo visuomenėje analize, skyrė *mechaninį* ir *organinį* solidarumą. Atsižvelgdamas į tai, kad solidarumas nėra matematiškai tiksliai fiksuojamas reiškinys, solidarumo lygmenį sociologas nagrinėja tirdamas teisę kaip visuomenės kūrybos produktą ir regimą solidarumo simbolį.

Primityviose bendruomenėse, apimančiose tokius segmentus kaip šeima, giminė, tam tikra teritorija, žmogaus elgesys yra reguliuojamas bendromis normomis, jausmais ir vertybėmis, formuojančiomis *kolektyvinę sąmonę*. Šiose bendruomenėse vyrauja menkas darbo pasidalijimas, didelė religijos įtaka, moralės kodų konkretumas ir specifiškumas. E. Durkheimo teigimu, tokiai bendruomenei būdingas *mechaninis solidarumas*, kurio pažeidimas prilyginamas nusikaltimui[368]. Todėl šis solidarumo tipas siejamas su represine (baudžiamąja) teise – griežtų baudžiamųjų sankcijų taikymu. Pagrindinė šių sankcijų paskirtis – ne tik užtikrinti atpildą nusikaltusiam asmeniui, bet ir apsaugoti kolektyvinę visuomenės sąmonę nuo pažeidimų.

Moderniose, darbo pasidalijimu pagrįstose bendruomenėse, E. Durkheimo teigimu, vyrauja *individų skirtumu* paremtas *organinis solidarumas*. Sociologijos klasiko nuomone, visuomenės funkcijų diferenciacijos laipsnis ir socialinio ryšio intensyvumas yra tiesiogiai susiję: kuo labiau veikla specializuojama, tuo stipresnis yra solidarumu paremtas ryšys. Priešingai nei primityvioje visuomenėje, kurioje individo identitetas yra grupinio identiteto dalis, o visas gyvenimo sritis reguliuoja kolektyvinė sąmonė, moderniojoje visuomenėje vyrauja įvairovė, didėja žmonių pakantumas vienas kitam, visuomenė nustoja kištis į šeimos vidaus reikalus, atsiranda palankios sąlygos stiprėti demokratijai. Visuomenėse, kuriose įsivyrauja organinis solidarumas, dominuoja restitucinės teisės tipas. Jo tikslas – ne bausti, o atkurti pažeistą tvarką arba individų savitarpio kooperaciją[369].

E. Durkheimo apibūdintas teisės ir solidarumo ryšys leidžia teigti, kad šiuolaikinėje visuomenėje gali būti abu solidarumo tipai. Sociologo nuomone, „<...> nustatę, kokią teisinio aparato dalį sudaro baudžiamoji teisė, mes tuo pačiu galime pamatuoti atitinkamą (mechaninio – J.B. past.) solidarumo reikšmę“[370]. Tuo tarpu

[365] Kuzavinis, K., *supra* note 348, p. 800.

[366] *Tarptautinių žodžių žodynas*, *supra* note 25, p. 691.

[367] Durkheim, E. *O razdelenii obshhestvenogo truda. Metod sociologii.* [The Division of Labour in Society. Rules of Sociological Method]. Moskva: Nauka, 1991, p. 68.

[368] *Ibid*., p. 71.

[369] *Ibid*., p. 109.

[370] *Ibid*., p. 108.

organinis solidarumas išreiškiamas civilinėje ir komercinėje, procesinėje, administracinėje ir konstitucinėje teisėje, kurioms būdingas restitucinis sankcijų pobūdis[371].

Pagrindinis šiuolaikinių sociologų tikslas – išsiaiškinti, kokie yra solidarumo motyvai. Vieni jų analizuodami solidarumo motyvus pabrėžia instrumentalizmą ir utilitarizmą, kiti – vertybes ir socialiniais jausmais grindžiamus įsipareigojimus.

Viena žinomiausių solidarumo teorijų, paremta racionalaus pasirinkimo kriterijumi, priklauso amerikiečių sociologui M. Hechteriui. Jo teigimu, pagrindinis individų tikslas – asmeninės naudos siekimas. Svarbus veiksnys, paaiškinantis asmens ryšio su grupe apimtį, – jo priklausomybė nuo grupės siekiant patenkinti savo poreikius. Kuo didesnė narių priklausomybė, tuo stipresni grupės ryšiai ir įsipareigojimai jai. Tačiau, kaip pastebi M. Hechteris, solidariam elgesiui užtikrinti nepakanka vien tik stiprių grupės narių ryšių. „Grupė privalo turėti galimybę efektyviai bausti ar apdovanoti savo narius priklausomai nuo jų įnašo į grupę“. Čia svarbus tampa „reguliacinis institucijų vaidmuo“[372].

Olandų sociologo A. de Swaano teigimu, dėl skurdo, ligų, išsilavinimo stokos ar kitų socialinių veiksnių nepatenkinti vienų individų poreikiai sukelia grėsmę tiems, kurie nuo šių nesėkmių kenčia mažiau. Pavyzdžiui, „<...> skurdas kelia grėsmę viešajai tvarkai, epidemijos – sveikų individų gyvenimui, žemas išsilavinimo lygis sukelia socialinės atskirties riziką, o tuo pačiu ir socialinį nestabilumą“[373]. Todėl racionalus piliečių egoistiškumas skatina solidarizuotis, prisidėti finansiškai ir organizuoti kolektyvines gerovės paslaugas.

Minėtos teorijos išreiškia liberalios individualistinės visuomenės narių solidarumą, kai vyraujant rinkos ekonomikai svarbiausia tampa bendradarbiauti siekiant patenkinti asmeninius poreikius. Kitaip tariant, solidarumas čia suvokiamas kaip asmens egoistinių tikslų tenkinimo būdas. Šiuo atveju pagrindinis valstybės vaidmuo – padedant institucijoms reguliuoti ir kontroliuoti individų elgesį, atsižvelgiant į jų pačių sukurtas bendradarbiavimo taisykles. Tokį solidarumą pagrįstai galima vadinti institucionalizuotu rinkos solidarumu[374].

Kito požiūrio šalininkai solidarumą tapatina ne su racionaliu išskaičiavimu, bet su žmonių bendrumo jausmu, bendruomenės, kurioje asmuo gyvena, puoselėjamomis vertybėmis. Manoma, kad „<...> žmonės jaučiasi įsipareigoję vieni kitiems, kadangi patiria abipusę trauką <...>“, nori „<...> identifikuotis su kitais ir veikti lojaliai jų atžvilgiu <...>“[375].

Amerikiečių sociologo L. Mayhewo teigimu, solidarus elgesys atsiranda tam tikrose institucijose, kurias jis vadina *solidarumo sistema*. Tokios institucijos pavyzdys yra šeima, kuri nustato ir modeliuoja patrauklumo, antipatijos, lojalumo ir identiškumo visuomenėje šablonus. Žinoma, solidarumas tuo neapsiriboja: žmonės taip pat jaučiasi solidarūs su įvairiomis bendruomenėmis, etninėmis, darbo, religinėmis grupėmis, tautomis etc. L. Mayhewas skiria keturias solidarumo formas.

---

[371] Durkheim, E., *supra* note 367, p. 70.

[372] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 113–114.

[373] *Ibid*., p. 115.

[374] Bieliauskaitė, J. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1): 83.

[375] Komter, A. E., *op. cit.*, p. 115.

Pirmoji yra *trauka* (*attraction*), kaip pirminis emocinis žmonių ryšys. Antroji solidarumo forma yra *lojalumas (loyalty)*, kuomet grupės narys ne tik priklauso kuriai nors grupei, bet ir rūpinasi jos vieningumu, tikslais. Kitos solidarumo formos yra pagrįstos ne tiesioginiu emociniu ryšiu su konkrečiais kitais žmonėmis, bet bendruoju priklausymo grupei jausmu arba *identifikacija (identification)*. Pavyzdžiui, „<...> asmuo gali identifikuoti save su homoseksualais, juodaodžiais, aukštąjį išsilavinimą turinčiais asmenimis kaip grupe“[376]. Ketvirta solidarumo forma – *asociacija (association)* – „<...> peržengia nustatytas grupės tapatumų ir skirtumų ribas“[377]. A. E. Komter pastebi, kad paskutiniosios dvi solidarumo formos atitinka E. Durkheimo organinį solidarumą, tuo tarpu pirmąsias dvi, išreiškiančias tiesioginę individų trauką, – galima sieti su mechaninio solidarumo tipu.

Amerikiečių sociologas A. Etzioni remdamasis komunitarine tradicija teigia, kad žmonės turi identiškumo bei moralinių vertybių pojūtį ir jaučiasi įsipareigoję bendruomenei. Daugumai žmonių įtakos turi emociniai ir norminiai motyvai, todėl jų pasirinkimai yra visiškai neracionalūs arba ribotai racionalūs. Kitaip tariant, žmonės „<...> ne tik siekia savo malonumo ar naudos, bet taip pat veikia remdamiesi internalizuotomis vertybėmis ir bendromis normomis“[378].

Šios solidarumo teorijos pabrėžia asmens priklausymą konkrečiai individų grupei. Šiuo atveju galima kalbėti apie etninį, kultūrinį, kartų solidarumą arba – *mes* solidarumą, kuris ne anonimiškai vienija bet kurį bet kurios visuomenės narį, tačiau egzistuoja konkrečiose, savo tradicijas ir specifiką turinčiose bendruomenėse. R. Rorty teigimu, „<...> mūsų solidarumo jausmas yra stipresnis, kuomet tie, su kuriais solidarumas yra išreiškimas yra suvokiamai kaip „vienas iš mūsų“, kur „mūsų“ reiškia kažką mažesnio ir lokalesnio nei žmonių rasė“[379].

Kaip minėtos solidarumo formos veikia šiuolaikinę socialinę teisinę valstybę? Remiantis šiame ir 2.2.2 skyriuje pateiktais samprotavimais, galima išskirti du asmens tapatumo aspektus, kurie turi įtakos tam tikroje valstybėje gyvenančių asmenų solidarumui. Viena vertus, asmuo gali priskirti save tam tikrai valstybei, kadangi tikisi, jog ji padės jam užtikrinti jo interesus, t.y. atsižvelgs į privačią asmens autonomiją. Tokios valstybės – *instrumento* gyventojų solidarumas gali būti paremtas tiesiog jų savanaudiškų tikslų veikiamu lojalumu (instrumentinis solidarumas). Kita vertus, asmenys „<...> gali sutapatinti save su *valstybe*, kaip tam tikra istorinės kultūrinės bendruomenės istorinės raiškos forma – „*tikslu*“ <...>. Tokiu atveju individai savo tapatumą <...> aptinka vykdydami priedermes valstybei bei kultūrinei bendruomenei“[380] ir naudodamiesi savo viešąja autonomija[381]. Abu šie asmens

[376] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 115.

[377] *Ibid*.

[378] *Ibid*, p. 116.

[379] Rorty, R. *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p.191.

[380] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 215–216.

[381] Remiantis Ch. Tayloru, šie asmens tapatumo tipai atitinkamai gali būti vadinami *aš-tapatybe* ir *mes-tapatybe*. Anot filosofo, tapatinimasis su kitais konkrečioje bendruomenėje yra patriotizmo pagrindas. „Aš nesu pasirengęs ginti tiesiog kiekvieno žmogaus laisvę, bet jaučiu solidarumo su savo tėvynainiais ryšį mūsų bendruomenėje, ryšį, kuris yra bendra visų mūsų orumo išraiška“. Taylor, Ch., *supra* note 243, p. 532, 537.

identifikavimosi tipai yra suderinami asocijuotoje bendruomenėje. Remiantis L. Mayhewu bei S. Arlausku, asocijuota bendruomene galime vadinti tokią vidinės valstybinės integracijos formą, kuri „ <...> numato žmogaus dorybes gyventi autonomiškai ir nepriklausomai nuo kitų bendruomenės narių, žinoma, toleruojant kitų tokią pačią teisę į individualią ir moralinę autonomiją“[382]. Šiuo atveju gyventi asocijuotoje bendruomenėje reiškia, kad asmuo yra laisvas savarankiškai ar kartu su kitais asmenimis spręsti ir kurti savo gerovę, tačiau privalo atsižvelgti į kitus bendruomenės narius: gerbti jų teises, priimtus sprendimus, reikalui esant teikti pagalbą. Nekonfliktiška ir kitų asmenų lūkesčius atitinkanti asocijuotos bendruomenės narių sąveika yra solidari.

Kaip buvo minėta, šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei keliamas tikslas – žmogaus teisių ir laisvių apsauga – yra susijęs su tautos tęstinumo išsaugojimu bei pagalba užtikrinant tęstinės tautos reprezentanto – gyvosios kartos gerovę. Vadinasi, į ilgalaikę socialinę valstybės pažangą orientuotas solidarumas turi būti grindžiamas ne tik asmeniniais tikslais, bet ir visai tautai bendrais siekiais bei vertybėmis. Neatsitiktinai daugelis Vakarų socialinių teisinių valstybių gerovės programų yra paremtos netiesiogine socialine kartų – *makrosocialine* – sutartimi. Šios sutarties esmė – vidinių ir išorinių išteklių (visų pirma skirtų socialiniam aprūpinimui ir sveikatos priežiūrai) paskirstymas tarp kartų, apmokestinant bei taikant kitas socialinės politikos priemones.

Kaip svarbų *makrosocialinės sutarties* aspektą galima būtų įvardinti pilietinį solidarumą. Kaip buvo minėta, pilietiškumas apibūdina asmens, kuris yra suinteresuotas visos visuomenės gėriu, elgesį, išreiškia abipusės priklausomybės suvokimu pagrįstą asmens norą plėtoti bendruomeniškumą. Todėl „<...> pagarba ir rūpestis bendrapiliečiais yra svarbus šios (pilietiškumo – J.B. past.) koncepcijos elementas“[383]. Taip suprantamas pilietiškumo terminas yra glaudžiai susietas su solidarumu. Todėl galima teigti, kad pilietinė visuomenė, kiekvienas jos narys yra solidariai atsakingas už socialinės teisinės valstybės kūrimą.

Taigi *makrosocialinė sutartis* – tai hipotetinis (istorinės) bendruomenės susitarimas dėl socialinių tikslų ir jų įtvirtinimas tam tikruose teisės aktuose (visų pirma Konstitucijoje). Šios sutarties šaltinis – žmogaus pažeidžiamumas, kuris suponuoja skirtingą asmenų veiksnumą ir gebėjimą pasirūpinti savimi.

Solidarumas gali būti tiesiogiai siejamas su socialinių santykių artimumo laipsniu. Anot D. Fourage, „<...> kuo artimesni socialiniai ryšiai, tuo didesnis solidarumo laipsnis. Ir atvirkščiai: kuo labiau yra nutolę santykiai, tuo mažesnis solidarumo laipsnis. Todėl galima teigti, kad labiausiai solidarūs yra tie asmenys, kurių ryšiai artimiausi. Įprasta, jog tai yra šeimos nariai“[384]. Todėl panaši, tačiau neformali – *mikrosocialinė* – sutartis egzistuoja ir šeimoje. Ši sutartis skatina tėvus investuoti dalį savo išteklių į vaikų auginimą tikintis, jog šie senatvėje pasirūpins jais[385]. Ši sutartis yra ne tik paremta šeimoje susiklosčiusiomis tradicijomis bei ver-

[382] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 216.
[383] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 185.
[384] Fouarge, D., *supra* note 328, p. 20–21.
[385] Komter, A. E., *op. cit*., p. 145–146.

tybėmis, bet gali būti įtvirtinama ir teisiniuose dokumentuose[386]. *Mikrosocialinės* kartų *sutarties* kontekste taip pat galima būtų išskirti solidarumą kaip brolystę, kuri sieja tos pačios šeimos brolius ir seseris, artimus draugus ir pan.

Instrumentinis rinkos solidarumas taip pat remiasi sutartimis. Tam tikra prasme šios sutartys taip pat gali būti vadinamos *mikrosocialinėmis sutartimis*, tačiau jos išreiškia ne kartų, o laisvosios rinkos dalyvių solidarumą. Priešingai nei *makrosocialinės sutarties*, visų rūšių *mikrosocialinių sutarčių* šaltiniu galime laikyti žmogaus stiprumą, t.y. jo gebėjimą pasirūpinti savimi ir savo artimaisiais.

Makrosocialinė ir *mikrosocialinė* kartų *sutartys* yra susijusios keliais būdais. Kaip pastebi S. Galinowska, vienas iš socialinės teisinės valstybės politikos tikslų – skatinti įveikti socialinius sunkumus šeimoje[387]. Valstybė skatina šeimas rūpintis ne tik senyvais, bet ir kitais šeimos nariais: vaikais, neįgaliaisiais, tam tikromis sąlygomis skirdama išmokas, organizuodama paslaugų teikimą. Tačiau tai neturėtų žeminti žmogaus orumo ir padaryti jį visiškai priklausomu nuo šeimos narių. Todėl, pavyzdžiui, *Berlyno regioninėje strategijoje*[388], be kita ko, pabrėžiama būtinybė skatinti vyresnio amžiaus žmonių dalyvavimą visuomenės gyvenime, užtikrinti galimybes jiems gyventi nepriklausomai etc.

Tačiau, kaip pastebi A. E. Komter, kartų solidarumo kontekste, *makrosocialinės* ir *mikrosocialinės* dimensijų sąveika vyksta ir kita kryptimi, t. y. mikrosocialinė sutartis gali turėti įtakos *makrosocialinei sutarčiai*. Pavyzdžiui, pastebima, kad tėvų ir jų suaugusių vaikų ryšio prigimtis ir kokybė gali turėti įtakos vaikų norui rūpintis savo tėvais ir taip prisidėti prie formalaus aprūpinimo sferos išplėtimo ir finansavimo. Naudojimąsi viešosiomis gėrybėmis taip pat lemia tiek finansiniai šeimos narių ištekliai, tiek informuotumas apie formalias galimybes pasinaudoti būtina priežiūra ir parama[389].

Koks yra kartų solidarumą ir rinkos solidarumą išreiškiančių sutarčių santykis? Tiek *makrosocialinėje*, tiek *mikrosocialinėje sutartyse* išreiškiamas kartų solidarumas gali būti siejamas su istorine dimensija. *Mikrosocialinės sutarties* atveju būti istorijoje reiškia rūpintis savo šeimos nariais: tėvais, seneliais ir vaikais. *Makrosocialinės sutarties* atveju solidarumas peržengia ne tik šeimos, bet ir apskritai gyvosios kartos ribas. Jis yra paremtas ankstesnių kartų vertybinėmis nuostatomis bei materialiniais indėliais ir yra orientuotas ne tik į gyvosios kartos gerovę, bet ir į jos tęstinumą, t.y. būsimas kartas. Istorinė dimensija būdinga ir pilietiniam solidarumui, tačiau čia išreiškiamas susirūpinimas ne tik skirtingų kartų, bet ir tos pačios kartos asmenimis kaip bendrapiliečiais. Tuo tarpu instrumentinis rinkos solidarumas iš esmės pasireiškia vienoje kartoje: asmuo solidarizuojasi su kitais asmenimis

[386] Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. 6 d. numato tėvų teisę ir pareigą „auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyt“, o to paties straipsnio 7 d. vaikai įpareigojami „gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą“.

[387] Golinowska, S. Pomoc społeczna w koncepcjach współeznego państwa opiekuńciego. *Polityka społeczna*, 1998, 7: 2–5.

[388] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 14 d. nutarimas Nr. 737 „Dėl nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004. Nr. 95-3501.

[389] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 163.

tam, kad pirmiausiai būtų įgyvendinti jo paties, o ne kitų asmenų poreikiai ir tol, kol tai yra naudinga. Tai suponuoja instrumentinio rinkos solidarumo trumpalaikiškumą. Atrodytų, jog solidarumas kaip brolybė yra panašus į rinkos solidarumą, nes dažniausiai pasireiškia tarp tos pačios kartos asmenų, tačiau, skirtingai nei rinkos solidarumas, solidarumas kaip brolybė yra grindžiamas ne tik asmenine nauda, bet ir šeimos tradicijomis ir vertybėmis, ar, Aristotelio žodžiais tariant, draugystės dorybe[390].

Makrosocialinės ir *mikrosocialinės sutarčių* kontekste teisės kaip visuomenės narius integruojančio mechanizmo poveikis individų solidarumo mastui gali būti dvejopas. Viena vertus, teisės aktuose gali būti sankcionuotos solidarumo principu pagrįstos teisės ir įpareigojimai. Kita vertus, įstatymų leidėjas gali skatinti asmenų solidarumą sąmoningai nesikišdamas į tam tikras socialines sritis ir taip paskatindamas visuomenės narius solidarizuotis, kad būtų patenkinti jų poreikiai. Tai dar kartą patvirtina mintį, kad socialine teisine valstybe neturėtų būti vadinamas tik tas darinys, kuris galutinai patenkina piliečių ekonominius poreikius[391]. Vienas iš svarbiausių socialinės valstybės uždavinių turėtų būti toks piliečių santykių teisinis reguliavimas, kuris skatintų juos savanoriškai solidarizuotis ir padėti vieni kitiems įgyvendinti savo tikslus. Šiuo atveju verta prisiminti ir instrumentinį rinkos solidarumą. Asmens gebėjimas solidarizuotis, veikti rinkoje ir tuo būdu patenkinti savo poreikius bei aprūpinti šeimą, skatina *mikrosocialne sutartimi* paremto šeimos solidarumo augimą ir gali padaryti pozityvią įtaką *makrosocialine sutartimi* besiremiančiam kartų solidarumui. Antai asmuo dalyvaudamas darbo rinkos santykiuose ne tik turi galimybę užsidirbti pats ir prisidėti prie savo šeimos materialinės gerovės, bet ir skiria dalį uždarbio (mokesčių pavidalu) kitų asmenų (pensininkų, neįgaliųjų etc.) poreikių tenkinimui tokiu būdu solidarizuodamasis su jais. Šia prasme galima teigti, kad instrumentinis rinkos solidarumas suteikia materialinį pagrindą kartų solidarumui.

Taigi socialinė teisinė valstybė nėra vienintelis aktyvus veiksnys, turintis įtakos visuomenės narių solidarumui ir jį formuojantis. Susiklostę visuomenės narių santykiai, tarp jų užsimezgęs solidarumo ryšys taip pat gali turėti įtakos tolesnei socialinės teisinės valstybės raidai, jos gebėjimui pasiekti visuomenės narių jai keliamus tikslus.

Solidarumo kaip socialinio reiškinio dinamika bei įtaka *makrosocialinių* ir *mikrosocialinių sutarčių* sąveikai pasireiškia ne tik esamuoju momentu, bet glaudžiai siejasi ir su kitomis laiko dimensijomis, t. y. praeitimi ir ateitimi. C. E. Maldonado teigimu, tikrasis solidarumas turi būti suprantamas kaip bendroji pastanga užtikrinti ateitį: ne tik geresnes gyvenimo sąlygas ir garantijas, bet ir paties gyvenimo evoliuciją[392]. Atsižvelgiant į solidarumo jausmo istoriškumą bei dinamiškumą būtina išnagrinėti šiandienines solidarumo kaitos ir jos galimo poveikio tolesnei socialinės teisinės valstybės raidai tendencijas.

[390] Aristotelis, *supra* note 59, p. 210.
[391] Bieliauskaitė, J., *supra* note 374, p. 88.
[392] Maldonado, C. E., *supra* note 318.

XIX a. prasidėjęs aktyvus individualizacijos procesas, E. Durkheimo nuomone, suteikė solidarumui daugiau abstraktumo. „Modernėjant visuomenei žmonės įsitraukia į vis daugiau ir įvairesnių socialinių grupių. Tai padidina individualias galimybes pasirinkti, susilpnina <...> šeimos, kaimynystės, bažnyčios ryšius ir anksčiau egzistavusius solidarumo modelius“[393]. Z. Baumanas individualizaciją sieja su pilietiškumo korozija ir visuomenės dezintegracija. Modernūs individai skeptiškai žvelgia į *bendrojo gėrio*, *geros visuomenės* sąvokas, jie vis labiau egoistiškėja, ciniškėja ir tampa abejingi ilgalaikiams gyvenimo projektams, netiki kolektyvinio arba solidaraus veiksmo efektyvumu[394]. Z. Baumanui antrina ir Ch. Tayloras, teigiantis, kad „<...> visuomenę sudarantys individai turi savo gyvenimo sampratomis grindžiamus gyvenimo planus, bet čia nėra bendros gėrio sampratos, kurią palaikytų pati visuomenė“[395]. Kitaip tariant, visuomenė, besikoncentruodama į atskirus savo narių tikslus, praranda solidarumo pagrindą – bendrą tikslą, orientuotą ne į atskiro asmens, o į visos visuomenės gerovę, kuri savo ruožtu galėtų būti atskirų jos narių gerovės pamatu.

Antrasis veiksnys, turintis įtakos solidarumo transformacijai, – identiškumo, preferencijų, įsitikinimų ir įsipareigojimų diversifikacija (įvairėjimas). Manoma, kad ankstesnis žmogaus identiškumas bei stabilumas nyksta, kad jo kilmė bei visuomenės narius siejančios tradicijos tampa vis mažiau aktualios. Tai taip pat lemia visuomenės integraciją užtikrinančių dorybių, visų pirma patriotizmo, nykimą. Realiuose visuomenės santykiuose ši tendencija pastebima analizuojant migracijos apimtį ir priežastis, stebint kylančias demografijos problemas.

A. E. Komter nuomone, dėl įvairių moderniosiose Vakarų visuomenėse vykstančių socialinių, kultūrinių ir materialinių procesų, šiuolaikiniai individai nuolat patiria nesaugumo jausmą. Jį skatina besiplečianti migracijos apimtis. Z. Baumano manymu, svetingumas atvykėliams yra pirminė solidarumo forma. Tačiau moderniosiose Vakarų gerovės valstybėse svetingumo sąvokos originali prasmė pasikeitė. Svetingumas atvykėliams, kažkada visame pasaulyje buvęs moralinė pareiga ir kasdienė praktika, prarado savo pirminę solidarumo išraiškos prasmę[396]. Vakarų valstybių piliečiai yra sunerimę dėl pabėgėlių ir imigrantų, kuriems Vakarų gerovės valstybės reikalingos tik pastogei ir sočiam gyvenimui užtikrinti, antplūdžio[397]. Šiuo aspektu Lietuvoje vyrauja priešingos tendencijos: iš Lietuvos emigruoja dau-

[393] Durkheim, E., *supra* note 367, p. 170.

[394] Bauman, Z. *Individualizirovannoe obshhestvo*. [The Individualized Society]. Moskva: Lotos, 2002, p. 91.

[395] Taylor, Ch., *supra* note 243, p. 539.

[396] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 170.

[397] 2006 m. liepos 17 d. *The Brussels Journal* buvo publikuotas straipsnis, kurio autorius remiasi apžvalgininko M. Johnsono pastebėjimu, kad praeityje leidimas apsigyventi Amerikoje buvo laikomas labai reta ir dosnia dovana. Šiuo metu leidimas apsigyventi JAV arba bet kurioje kitoje Vakarų demokratinėje valstybėje “<...> daugelio suprantamas kaip kažkas tarp pilietinės teisės ir teisės į pašalpą. Atrodo, daugelis iš tikrųjų įsitikinę, kad šeimininkų populiacija turėtų būti dėkinga jiems už atvykimą. Todėl daugelis imigrantų atvyksta kaip kolonistai, norintys tiktai susikurti kiek turtingesnę savo tėvynės versiją”. Fjordman. Stupidity Without Borders – The Aliance of Utopias [interaktyvus]. *The Brussels Journal,* 2006-07-17 [žiūrėta 2007-12-03]. < http://www.brusselsjournal.com/node/1195>.

giau, nei imigruoja į Lietuvą[398]. Tai kelia grėsmę ne tik emigravusių asmenų identiškumui bet ir pilietiniam solidarumui: dėl vienokių ar kitokių priežasčių negalint patenkinti savo ekonominių, socialinių ar kultūrinių poreikių[399], įsipareigojimas bendrapiliečiams, kartų solidarumas tampa antraeilės svarbos. Šiuo atveju žmogaus teisių įgyvendinimą užtikrinanti socialinė teisinė valstybė gali būti laikoma reikšmingu kartų solidarumo garantu.

Solidarumo pokyčius lemia ir globalizacijos procesas – politinių, ekonominių, technologinių, socialinių ir kultūrinių sienų išplėtimas, skatinantis organizacijų bei žmonių tarpusavio sąveiką, sukuriančią naujas galimybes ir solidarumo poreikį[400]. Tačiau šis procesas ne tik atveria naujas (dažniausiai virtualias) erdves žmonių komunikacijai, o tuo pačiu ir solidarumui, bet ir paskatina naujas nelygybės, išnaudojimo formas. Globalizacijai būdingą mobilumą Z. Baumanas sieja su pareigos prisidėti prie kasdienio gyvenimo ir išsaugoti bendruomenę vengimu. Sociologo teigimu, tarptautinės korporacijos sutinka mokėti vietos mokesčius joms reikalingiems keliams tiesti ar nuotekų įrenginiams remontuoti, tačiau jos „<...> nematančios reikalo mokėti už vietinių bedarbių, neįgaliųjų ar kitų žmogiškųjų išteklių išlaikymą, nes nesijaučia nė kiek atsakingos už jų likimą ar dėl to įsipareigojusios“[401]. Paprastai tokių korporacijų darbuotojai yra samdomi vietiniai gyventojai, kuriems svarbi pareiga šeimai, būstas ir kurie prireikus negali lengvai persikelti į kitą vietą. Tuo tarpu korporacijai „<...> paklausos lankstumas reiškia laisvę vykti ten, kur želia žalesnės ganyklos, ir palikti vietiniams rinkti šiukšles bei atliekas, išmėtytas apie buvusią stovyklą; o svarbiausia, jis reiškia laisvę ignoruoti visus motyvus, išskyrus „turinčius ekonominę reikšmę.“[402] Taigi, Z. Baumano nuomone, viena svarbiausių pasekmių, kurią sukelia naujoji globalinė judėjimo laisvė, yra ta, kad „<...> darosi vis sunkiau, o gal jau apskritai neįmanoma socialines problemas paversti efektyviais veiksmais“[403] [404].

---

[398] Statistikos departamento vertinimais, 2008 m. iš Lietuvos į užsienį nuolat gyventi išvyko 23,7 tūkst. gyventojų, tai 2,8 tūkst. mažiau negu 2007 m., o imigravo – 9,3 tūkst. žmonių, tai 0,7 tūkst. daugiau negu 2007 m. Didžiąją dalį migrantų sudarė Lietuvos Respublikos piliečiai (2008 m. – 79 procentus emigrantų ir 68 procentus imigrantų). Ambrozaitienė D. *Tarptautinė migracija*. [interaktyvus]. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2009-06-19 [žiūrėta 2009-08-12]. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=6719>.

[399] *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. [interaktyvus]. Pilietinės visuomenės institutas, 2006 [žiūrėta 2007-12-15]. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74&id=42>.

[400] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 170–71.

[401] Bauman, Z. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa, 2002, p. 17.

[402] *Ibid*., p. 158.

[403] *Ibid*., p.107–108.

[404] Šiuo atveju svarbi ne tik kapitalo, bet ir asmenų judėjimo laisvė. Ekonomistas R. Rowthornas kritiškai žiūri į tvirtinimą, kad „be imigracijos nebus ekonominio augimo”. R. Rowthorno nuomone, nėra akivaizdžių įrodymų, kad „<...> didelio masto imigracija atneša didelę ekonominę naudą populiacijai kaip visumai. Priešingai, visi tyrinėjimai nurodo, kad gaunama nauda artima nuliui arba patiriami nuostoliai“, nes nekvalifikuoti migrantai su savo šeimomis dažnai mokesčių mokėtojams tampa našta. „Imigracija negali išspręsti nei pensijų krizės, nei senstančios populiacijos problemos. Daugių daugiausia ji gali užvilkinti atpildo dienos atėjimą, kadangi patys imigrantai sensta ir jiems taip pat reikia pensijų”. Fjordman. Stupidity Without Borders – The Aliance of Utopias [interaktyvus]. *The Brussels Journal,* 2006-07-17 [žiūrėta 2007-12-03]. < http://www.brusselsjournal.com/node/1195>.

Vis dėlto, A. E. Komter manymu, esminis pokytis, palyginti su E. Durkheimo laikų solidarumu, yra organizuoto, formalaus gerovės valstybės solidarumo atsiradimas. Kaip buvo minėta, iki XIX a. ligos, nedarbo ar skurdo atvejais piliečiai turėjo tenkintis labdara ir kitomis abipusės pagalbos bei paramos formomis, o XIX a. pab. – XX a. daugelyje Vakarų valstybių pradėjo veikti gerai organizuotas socialinio aprūpinimo tinklas tiems, kurie negali savimi pasirūpinti. Tai silpnina visų pirma neformalų (šeimos) solidarumą[405], stiprina asmenų individualizmą bei slopina asmenų savarankiškumą. Kitaip tariant, kuo daugiau valstybė rūpinasi savo piliečiais, tuo mažiau piliečiai linkę rūpintis vieni kitais ir patys savimi. Vadinasi, globėjiška valstybės politika taip pat gali turėti neigiamos įtakos visuomenės narių solidarumui.

Jei pati valstybė įsipareigoja patenkinti visuomenės narių poreikius neskatindama jų bendrai veiklai, solidarumo pagrindas daugiau nėra, E. Durkheimo žodžiais tariant, organiškas, bet darosi nepriklausomas, grindžiamas ne abipusiu norų ir poreikių pripažinimu, o savanoriškumu. A. E. Komter nuomone, vykstančius pokyčius galima būtų apibūdinti kaip transformaciją nuo *organinio* prie *segmentinio* solidarumo – „<...> atskirų autonominių dalių, besisiejančių su kitomis dalimis ne būtinumo ir tarpusavio priklausomybės, bet savanoriškumo pagrindu“[406]. Toks individų savanoriškumas gali būti grindžiamas tiek altruizmu, tiek ir savanaudiškumu.

Taigi galima teigti, kad socialinėje teisinėje valstybėje, priklausomai nuo minėtų veiksnių (individualizacijos, diversifikacijos, globalizacijos, segmentacijos) intensyvumo bei pasirinkto teisinio reguliavimo mechanizmo, dinamiškai sąveikauja tiek socialinis (kartų) solidarumas, tiek liberalusis instrumentinis (rinkos) solidarumas. Vis dėlto pastaruoju metu aktyviai veikiant minėtiems veiksniams, pastebimas tiek makrosocialinio, tiek mikrosocialinio lygmens kartų solidarumo ribų siaurėjimas. Nors formaliai juo yra grindžiamos daugelio pasaulio valstybių socialinės apsaugos sistemos, tačiau tokio solidarumo palaikymas tik valstybinėmis priemo-

[405] Oksfordo universiteto (Didžioji Britanija) ekspertai, atlikę Danijos visuomenės tyrimą padarė išvadą, kad „<...> garbingo amžiaus danai yra ne tokie solidarūs su kitais šeimos nariais, nei tos pačios kartos žmonės, gyvenantys kitose šalyse“. Mokslininkų atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad per pastaruosius du dešimtmečius danų senelių vaidmuo šeimoje pastebimai pakito: jie nebeskiria laiko vaikaičių priežiūrai, vis rečiau remia su finansiniais sunkumais susiduriančias vaikų šeimas. Tokiu būdu menksta atsakomybės už šeimą pajauta. Bendrumas šiuolaikinėje danų šeimoje „<...> vis labiau suvokiamas kaip bendrų simbolių turėjimas, tai yra, buvimas šeimoje yra svarbus tada, kai prisieina švęsti šeimos šventes, tuo tarpu visais likusiais atvejais šeima, įsipareigojimas jai yra nustumiama į tolesnius planus. Toks požiūris yra būdingas ne tik jauniesiems, bet ir seniesiems Danijos visuomenės nariams,“ – sako Kopenhagoje dirbanti sociologė E. Steensig. Danijos Socialinių tyrimų instituto vyresniosios darbuotojos M. H. Ottosen nuomone, didžiausią įtaką senosios danų kartos gyvenimo būdui ir jų atsakomybės už šeimos narius jausmui daro bendras šios visuomenės gyvenimo lygis: ten, „<...> kur valstybė turi mažiau įsipareigojimų rūpintis žmonių gerove, kiekvienas šeimos narys prisiima didesnę atsakomybę už šią gerovę. Tuo tarpu Danijos visuomenė yra daug ryškiau paženklinta individualizmo, kuris yra tiesiogiai susijęs su mūsų visuomenėje sukurtu gerovės lygiu. Šia mūsų gerove pasirūpina valstybė, o ne artimi šeimos nariai, tad visi šioje šalyje jaučiasi nepriklausomi nuo šeimos“. Daugiau gerovės – mažiau solidarumo? [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2008 [žiūrėta 2008-07-29]. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F82757>.

[406] Komter, A. E., *supra* note 183, p. 209–212.

nėmis jau savaime rodo jo instrumentiškumą. Ši tendencija yra itin pavojinga pačios socialinės teisinės valstybės egzistavimui, nes, kaip jau buvo minėta, kartų solidarumas yra svarbus socialinės teisinės valstybės stabilumo ir efektyvaus funkcionavimo garantas, padedantis įveikti socialinę įtampą, kurią gali sukelti tokios valstybės intervencija į tam tikras gyvenimo sritis[407].

Šios tendencijos ne tik įspėja apie solidarumo krizę, bet ir nurodo galimas šiuolaikinės socialinės teisinęs valstybės funkcionavimo gaires: kolektyvinių tikslų kėlimą ir bendruomeniškumo puoselėjimą, galimybių savarankiškai asmens veiklai suteikimą etc. Tačiau ką daryti, kad visuomenės solidarumo siekis nesumenkintų asmeninių preferencijų realizavimo galimybių, o pastarosios neužgožtų kolektyvinių tikslų? Manytina, jog, siekiant suderinti šiuos skirtingus tikslus, būtina derinti solidarumo ir teisingumo principus. Tikėtina, kad žmogus, kuris mano, jog su juo elgiamasi teisingai, t.y. visuomenėje įsigalėję teisingumo standartai atitinka jo moralines preferencijas ir išreiškia jo autonominę būtį, bus lojalus visuomenei, kurioje jam gera gyventi bei nepuoselės priešiškų jausmų tiems visuomenės nariams, kurie su juo elgiasi teisingai.

3.3. Socialinio teisingumo principų sistema ir jos įtaka socioekonominių žmogaus teisių saugai

Subsidiarumo ir solidarumo principų funkcijų šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje aptarimas atskleidžia socialinio teisingumo principo apibūdinimo būtinybę. Subsidiarumo principas formuluoja bendro pobūdžio reikalavimą plėsti asmens autonomijos ribas tol, kol asmuo realiai ir potencialiai yra pajėgus atsakyti už savo likimą. Tuo tarpu solidarumo principas nustato priešingos krypties bendro pobūdžio reikalavimus – formuoti kuo stipresnius visuomenės narių ryšius ir jų kolektyvinę atsakomybę. Koks galėtų būti šių priešingų krypčių santykis? Kur ta riba, kai asmuo pagrįstai gali reikalauti ar įgyja pareigą atsakyti ne tik už save, bet ir už artimą ar visą bendruomenę?

Nors teisingumo samprata buvo gvildenama jau Antikos laikais, tačiau dėl jos turinio ginčijamasi iki šiol. Nesiginčijama tik dėl vieno dalyko: pripažįstama, kad teisingumas nėra tuščia sąvoka ir teisėje vienaip ar kitaip būtina į teisingumo reikalavimus atsižvelgti. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad teisingumas yra viena svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų[408].

---

[407] Bieliauskaitė, J., *supra* note 374, p. 91.

[408] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 "Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo ap-

Atsakymo į klausimą, kas yra teisingumas, paieška ir siekis atrasti standartus, kuriais remiantis galima būtų vertinti tam tikrų visuomenės reiškinių teisingumo lygį, paskatino ne tik įvairių teisingumo teorijų, bet ir tam tikrų teisingumo sampratų bei sąlyginių rūšių atsiradimą. Viena iš jų – socialinis arba paskirstomasis teisingumas. Jo pagrindinis tikslas – atsakyti į klausimą, kaip paskirstyti ribotas gėrybes tam tikros visuomenės nariams, kad paskirstymas būtų laikomas teisingu?[409]

Atsakymas į šį klausimą yra sudėtingas ir reikalauja gilesnės analizės visų pirma dėl to, kad teisingumas neretai siejamas ne su objektyviais, konkrečiai pamatuojamais ir išreikštais dalykais, o su subjektyviais jausmais, nuomonėmis. Antai, kaip pastebi R. Plantas, „Teisingumas reiškia ne tik tai, kaip atsitinka tam tikri dalykai, bet kaip mes į juos *reaguojame*“[410]. Kitaip tariant, teisingumo klausimas visų pirma susijęs su moralės sritimi ir todėl sudėtinga aptikti tam tikrus objektyvius požymius, kurie leistų būti visiškai tikriems teisingumo buvimu visais gyvenimo atvejais. Antra, pažinti, kas yra teisinga neretai taip pat trukdo visuomenės raidos ir atskirų jos narių veiklos spontaniškumas, „<...> neprognozuojamos gamtinės ir socialinės aplinkybės“[411]. Trečia, teisingo paskirstymo problematiškumą suponuoja tam tikros skirstomų objektų (gėrybių) savybės: jų trūkumas, nedalumas, vienarūšiškumas etc.[412] Nepaisant šių sunkumų, socialinio teisingumo identifikavimas yra svarbus, kadangi šios rūšies teisingumo principai nurodo, kokias padėtis galime užimti socialinės stratifikacijos sistemoje, o tuo pačiu, kokį socialinės teisinės valstybės modelį galime sukurti (palaikyti).

Nors socialinio teisingumo principai tiesiogiai nenurodo asmens ir visuomenės gerovės, tačiau teisingas gėrybių paskirstymas, kurį vykdo valstybė gali padėti ją užtikrinti. Socialiniu lygmeniu teisingumas „<...> yra išreiškiamas bei įgyvendinamas vadovaujantis įstatymu“[413]. Aukščiausias šalies įstatymas – Konstitucija, taigi visų pirma joje turėtų būti įtvirtinami teisingumo principai. Perfrazuojant J. Rawlsą galima teigti, kad kuo labiau Konstitucija nukrypsta nuo teisingumo, tuo mažiau teisingumo yra pačioje visuomenėje[414], tuo menkesnis visuomenės narių solidarumas, tuo didesnis atsakomybės už save ir savo artimuosius vengimas.

---

mokėjimo tvarkos”, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 “Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo”, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 “Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 “Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo” dalinio pakeitimo” atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276 ir kiti nutarimai.

[409] Bieliauskaitė, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 120.

[410] Plant, R. Needs, Agency and Rights. *Law, Rights and the Welfare State*. London: Croom Helm, 1986. In Barry, N., *supra* note 78, p. 83.

[411] Arlauskas, S., *supra* note 7*,* p. 316

[412] Elster, J. *Local Justice. How Institutions Allocate Scarce Goods and Necessary Burdens*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p.21-23.

[413] Baublys, L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 24.

[414] Rawls, J., *supra* note 271, p. 432.

Anot S. Arlausko, „<...> teisingumas visuomenėje būna toks, kokį žmonės susikuria, ir jo būna tiek, kiek patys visuomenės nariai savo santykius vieni su kitais „drausmingai“ grindžia tam tikrame etape sutartomis teisingumo normomis bei proporcijomis“[415]. Šie samprotavimai leidžia teigti, kad teisingumo samprata yra dinamiška, ji priklauso ne tik nuo laikotarpio, bet ir nuo tam tikros visuomenės istorinės patirties, kultūrinių tradicijų. Todėl į klausimą, dėl kokių socialinio teisingumo principų galėtų susitarti šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės gyventojai, bus ieškoma atsakymo remiantis pagrindinėmis šiuolaikinėmis Vakarų politinės filosofijos teorijomis.

3.3.1. Socialinio teisingumo kontūrai liberalizmo filosofijoje

Praėjusio šimtmečio antroje pusėje, pasirodžius J. Rawlso veikalui *Teisingumo teorija* (*A Theory of Justice*), daugelis pasaulyje žymių politinės filosofijos ir teisės filosofijos žinovų įsijungė į teorines teisingumo principų paieškas. Šioje polemikoje išryškėjo įvairios galimos teisingumo principų pagrindimo metodologinės pozicijos. Viena jų santykinai gali būti pavadinta „radikaliuoju“ liberalizmu arba kitaip dar vadinamu „libertarizmu“[416].

Amerikiečių filosofas J. Hospersas libertarizmu vadina politinės filosofijos doktriną, kuri teigia, kad „<...> niekas nėra kito gyvenimo valdovas ir todėl kiekvienas žmogus turi teisę veikti savo paties pasirinkimu, jei taip veikdamas jis nepažeidžia tokios pat kitų žmonių laisvės“[417]. Ne mažiau nei teisė į laisvę, libertarams yra svarbi ir teisė į nuosavybę, kadangi, anot J. Hosperso, „<...> atimti iš jūsų nuosavybę reiškia atimti iš jūsų gyvenimo priemones“[418], o tuo pačiu, pažeisti ir visas kitas žmogui, jo egzistencijai svarbias teises. Todėl teisė į nuosavybę yra libertarų filosofinės minties ašis, o socialinio gyvenimo reiškiniai bei institutai vertinami pagal tai, kiek jie padeda ar trukdo šią teisę įgyvendinti.

Libertarizmo atstovas R. Nozickas yra įsitikinęs, kad laisvoje visuomenėje didžioji dalis visuomeninių išteklių yra teisėtai (pagrįstai) ir teisingai paskirstomi remiantis individualiais mainais. Kitaip tariant, visuomenės institucinė struktūra yra teisingai organizuota, jei ji garantuoja visuomenės narių laisvų interakcijų galimybę. R. Nozickas kritikuoja struktūrinių socialinio (paskirstomojo) teisingumo principų šalininkus (tokius kaip J. Rawlsas), kurie daugiausiai dėmesio skiria kriterijams, nustatantiems, kas ką nepriklausomai nuo savo darbo rezultatų turi iš visuomenės gauti ir ignoruoja davimo problemą, t. y. tai, kad visuomenės narys visų pirma privalo pats aktyviai veikti, sukurti produktą rinkoje vykstantiems mainams. Filosofo teigimu, „Struktūriniai paskirstomojo teisingumo principai implikuoja asmens veiklos ir jos rezultatų nusavinimą“[419], o tuo pačiu pažeidžia duodančio

[415] Arlauskas S., *supra* note 7, p. 316.
[416] Bieliauskaitė, J., *supra* note 409, p. 121.
[417] Hospers, J. Kas yra libertarizmas? *Laisvoji rinka: skaitiniai.* Kaunas: Lietuvos verslininkų sąga, 1992, p. 104.
[418] *Ibid*., p. 105.
[419] Nozick, R. *Anarchija, valstybė, utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 186.

žmogaus teises. Todėl valstybės vykdomą pajamų ir turto perskirstymą R. Nozickas vadina amoraliu. Pasak jo, „Nėra jokio *centrinio* paskirstymo, nėra jokio asmens ar asmenų grupės, turinčios teisę kontroliuoti visus išteklius ir spręsti, kaip jie turi būti padalyti. Tai, ką kiekvienas asmuo gauna, jis gauna iš kitų mainais už ką nors arba kaip dovaną“.[420] Taigi mąstytojas kvestionuoja ne tik valstybės kaip vieno iš socialinio teisingumo subjektų reikalingumą, bet ir paties socialinio teisingumo, kuris garantuotų teisingą paskirstymą, prasmę. Kita vertus, R. Nozickas sutinka, kad saugumo sumetimais piliečiams yra racionalu jungtis į tam tikrą valstybinį darinį, kuris būtų neutralus ir nešališkas savo piliečių atžvilgiu. Filosofas pripažįsta minimalių galių valstybės kaip dominuojančios gynybinės agentūros arba kaip *naktinio sargo* reikalingumą. Pagrindinė tokios valstybės funkcija – „<...> visų piliečių apsauga nuo prievartos, plėšikavimo, apgaulės, kontraktų netesėjimo ir pan.“[421]. R. Nozickas plėtoja lokiškąja tradicija paremtą proprietarinę teisingo paskirstymo teoriją, kurios pagrindinė idėja yra ta, kad „Asmuo teisėtai valdo nuosavybę, jeigu ją įgijo pagal teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo principus arba pagal neteisingumo (kaip jį apibrėžia du pirmieji principai) atitaisymo principą“[422]. Taigi ši teorija apima tris procesinius teisingumo principus: teisingą pirminį įgijimą, teisingą perdavimą ir neteisingumo ištaisymą. Kitaip tariant, teisinga galima laikyti tą situaciją, kuomet asmuo laisvai disponuoja teisingai įgyta nuosavybe, kuri prieš jo valią gali būti nusavinta tik tada, kai to reikia pažeistam teisingumui atkurti[423].

R. Noziko poziciją socialinio teisingumo atžvilgiu palaiko ir F. A. Hayekas. Filosofo teigimu, paskirstomojo teisingumo taisyklės pažeidžia individų lygybę ir suponuoja jų hierarchiją tuo pačiu išplėsdamos viešosios teisės reguliuojamą sritį bei centralizuotos valstybės galias. Centralizuotos valstybės vykdomą prievartinį gėrybių paskirstymo būdą filosofas vadina amoraliu ir mano, kad šia prasme socialinis teisingumas gali būti totalitarinių režimų priedanga. Pasak F. A. Hayeko, pagrindinė valdžios funkcija, turėtų būti būtinų teisinių rėmų spontaninei raidai suteikimas, nes „<...> už gėrybes, kuriomis visi naudojamės <...> esame skolingi ne kieno nors norui mums jas teikti, o tam faktui, jog visuomenės nariai, paisydami savo naudos, paprastai laikosi tam tikrų taisyklių, tarp jų ir taisyklės, kad niekas negali prievartauti kitų, siekdamas užsitikrinti (ar tretiems asmenims užtikrinti) tam tikras pajamas“[424]. Siekdamas apibrėžti bendras taisykles, galiojančias spontaninei tvarkai, kuri būdinga didžiajai visuomenei, F. A. Hayekas naudoja *katalaksijos* terminą. Šis terminas žymi specifinę rinkai būdingą tvarkos rūšį, kuria remiantis visuomenės nariai tampa anoniminiais pagalbininkais tenkinant vienas kito poreikius. Pasak filosofo, „Būtent todėl, kad katalaksijoje žmonės, siekdami savo pačių tikslų – nesvarbu, egoistinių ar altruistinių – pasitarnauja daugelio kitų, dažniausiai jiems nežinomų, žmonių tikslams, visuminė jos tvarka yra nepalyginamai pranašesnė už bet kurią tikslingos organizacijos tvarką: atskiri Didžiosios visuomenės

[420] Nozick, R., *supra* note 419, p. 163.
[421] *Ibid*., p. 41.
[422] *Ibid*., p. 167.
[423] Bieliauskaitė, J., *supra* note 409, p. 122.
[424] Hayek, F. A., *supra* note 171, p. 150.

nariai turi naudos vienas iš kito pastangų ne tik nepaisant jų tikslų skirtingumo, bet dažnai būtent dėl jo“[425].

J. R. Danley libertarų poziciją perskirstymo ir valstybės kaip naktinio sargo atžvilgiu vadina paradoksaliu. Nors libertarai mano, kad prievarta perskirstyti turtą ar nuosavybę yra amoralu, tačiau tuo pat metu pripažįsta, kad minimalios perskirstymo priemonės yra būtinos net ir valstybės kaip *naktinio sargo* funkcijoms atlikti. Kitaip tariant, net ir minimali valstybė yra paskirstomoji, tiek, kiek ji bendrų mokesčių dėka teikia gynybos paslaugas savo teritorijoje gyvenantiems asmenims[426].

Tuo tarpu S. Arlauskas pastebi, jog nepaisant to, kad libertarai neigia socialinio teisingumo kaip principo priimtinumą visuomenės išteklių paskirstymui, vis dėlto jie patys siūlo ne ką kitą, o teisingos visuomenės išteklių paskirstymo modelį, kurį sąlyginai galima būtų pavadinti “libertariniu socialiniu teisingumu“. Profesorius pateikia tokią galimą šio principo formuluotę: „*Socialinė ir ekonominė nelygybė yra priimtina, jeigu ji <...> sudaro prielaidas kiekvienam, turinčiam gebėjimų profesionaliai veikti, gyventi iš teisėtų darbo rezultatų, įvertintų rinkos sąlygomis*“[427].

Kiek šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės požiūriu yra pagrįstos libertarų pretenzijos siūlyti savąją socialinio teisingumo sampratą? Šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje preziumuojant žmogaus autonomijos ir žmogaus teisių primatą, socialinis teisingumas visų pirma reiškia tokį teisingumą, kokį rinkos santykiuose susikuria pats autonomiškas subjektas. Ši į aktyvią asmens veiklą orientuota teisingumo principo formuluotė atitinka subsidiarumo principu grindžiamą visuomenės santykių modelį ir yra paremta instrumentiniu rinkos solidarumu. Kitaip tariant, libertarizmo idėjų kontekste suformuluotas socialinio teisingumo principas suponuoja asmens primato prieš valstybę idėją. Ji reiškia, kad asmuo yra laisvas pasirinkti veiklą (kurti verslą, dirbti samdomą darbą etc.) ir taip pasirūpinti savo ir savo šeimos gerove, o pagrindinė valstybės funkcija – teisinėmis priemonėmis saugoti šią asmens veiklos laisvę (drausti prievartinį darbą, diskriminaciją, nesąžiningą konkurenciją etc.). Esant šioms sąlygoms, laisvosios rinkos santykiuose dalyvaujantys asmenys veikia solidariai: kooperuojasi, keičiasi savo darbo produktais bei paslaugomis sudarydami sutartis. Šių sutarčių pagrindu įgytos gėrybės gali būti vadinamos teisėtais darbo rezultatais, kurie suteikia galimybę asmeniui realizuoti savo gerovės sampratą.

Tačiau libertarinis teisingumo principas nenurodo, kaip elgtis tokiose situacijose, kai dėl tam tikrų priežasčių (amžiaus, ligos, nepaklausios profesijos etc.) asmuo negali dalyvauti laisvosios rinkos santykiuose, taigi ir pasirūpinti savimi bei savo šeima. Remiantis subsidiarumo principu, tokiais atvejais asmeniui reikalinga parama, kurią priklausomai nuo jos pobūdžio ir siekiamų tikslų teikia kiti asmenys, jų grupės ar valstybės institucijos. Ši parama nėra grindžiama išimtinai savanaudiškais motyvais ir remiasi kartų solidarumu. Kokiais teisingumo principais gali būti grindžiama tokia parama?

---

[425] Hayek, F. A., *supra* note 171, p. 177.

[426] Danley, J.R. Robert Nozick and the Libertarian Paradox. *Mind, New Series*. 1979, 88(351): 419-423.

[427] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 248.

„Nuosaikiojo“ liberalizmo atstovas J. Rawlsas, oponuodamas libertarizmo šalininkams teigia, kad „<...> negalėjimas pasinaudoti savo teisėmis ir galimybėmis dėl skurdumo ar nemokšiškumo, o taip pat bendro priemonių trūkumo neretai apriboja pačią laisvę“[428]. Savo veikaluose *Teisingumo teorija* ir *Politinis liberalizmas* J. Rawlsas mėgina išsiaiškinti, kokiomis protingomis teisingumo koncepcijomis galėtų vadovautis demokratinis režimas. Filosofo įsitikinimu, „Kiekvieno gerovė priklauso nuo bendradarbiavimo sistemos <...> to galima tikėtis tik tuo atveju, jeigu žmonėms pasiūlomos priimtinos bendradarbiavimo sąlygos“[429]. Šios sąlygos turi atitikti abipusiškumo kriterijų, t.y. „Siūlydami sąžiningas bendradarbiavimo sąlygas turime pagrįstai manyti, jog piliečiai, kuriems tas siūlymas teikiamas, gali pagrįstai jas priimti. Ir jie turi jas priimti būdami laisvi ir lygūs, o ne pavergti, manipuliuojami ar slegiami pažemintos savo politinės ar socialinės padėties“[430]. J. Baranovos teigimu, J. Rawlsui buvo labai svarbi I. Kanto mintis, kad „<...> žmonės gali racionaliai pasirinkti savo moralinius principus ir tokiu būdu valdyti savo elgesį etinėje bendruomenėje. Kanto idėja, kad asmuo autonomiškai veikia tada, kai jis kaip laisva ir kitiems lygi racionali būtybė adekvačiai pasirenka savo veiksmo principus, yra Rawlso teisingumo sampratos esmė“[431].

Savo teisingumo teoriją J. Rawlsas grindžia hipotetine situacija – pirmine pozicija. Esminis jos komponentas – *nežinojimo uždanga*, atribojanti susitarimo dalyvius nuo jų asmeninių siekių bei tikslų, atsitiktinių prigimtinių aplinkybių, ekonominės, socialinės visuomenės situacijos etc., ir tokiu būdu garantuojanti jų nešališkumą. Anot J. Kis, asmenys, esantys po nežinojimo uždanga nėra tikri, ar uždangai nukritus jie priklausys sėkmingųjų, ar nevykėlių grupei. Todėl renkantis socialinės kooperacijos principus jų „<...> protas liepia griebtis tokios rinkimosi strategijos, kuria Rawlsas vadina maksiminu (maximin). Maksiminas pataria, kad susidūrę su dviem skirtingomis aplinkybėmis, atsižvelgtume į jų abiejų blogiausią baigtį ir rinktumės tą galimybę, kurios blogiausia baigtis yra mažiausiai bloga“[432]. Šios J. Rawlso konstruojamos idealios (grynosios) socialinės situacijos momentai gali būti aptinkami ir kasdienėje praktikoje, kuomet asmenys nežino, kas jų laukia ateityje (pavyzdžiui, ar pasirinkta profesija bus paklausi darbo rinkoje, ar neužklups netikėta liga, ar turto nesunaikins stichinė nelaimė etc.). Apdairus žmogus tokiu atveju įvertina galimą pavojų ir apsidraudžia, kad apsisaugotų nuo ligos, bedarbystės, gaisrų etc.

Pirminėje pozicijoje šalys yra lygios, t.y. turi tas pačias procedūrines teises. Taip pat preziumuojama, kad susitarimo dalyviai yra racionalūs ir disponuoja moralinėmis galiomis, o jų „<...> visuomenė linkusi į teisingumą ir visa, kas iš jo seka“[433]. Kitaip tariant, tam, kad J. Rawlso teorinė konstrukcija galiotų, būtina, kad visuomenės nariai turėtų teisingumo dorybę.

---

[428] Rawls, J.*, supra* note 275*,* p. 184.
[429] *Ibid*., p. 28.
[430] Rawls, J., *supra* note 271, p. 37.
[431] Baranova, J., *supra* note 74, p. 283.
[432] Kis, J. Įvadas. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 22.
[433] Rawls, J.*, supra* note 275, p. 127–128.

Šių sąlygų išpildymas, J. Rawlso manymu, leidžia padaryti išvadą, kad pirminėje pozicijoje racionalūs asmenys pasirinks du pakankamai skirtingus principus: pirmasis reikalauja, kad kiekvienas asmuo turėtų „*vienodą teisę į pakankamą lygių pamatinių teisių ir laisvių schemą, kuri yra suderinama su tokia pačia schema visiems; šioje schemoje lygioms politinėms laisvėms, ir tik šioms laisvėms, garantuojama jų lygi (fair) vertė*“. Antrasis principas nurodo, kad „*socialinė ir ekonominė nelygybė turi tenkinti dvi sąlygas: pirma, ji turi būti siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems sąžiningos galimybių lygybės sąlygomis; antra, ji turi būti naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams*“[434]. Anot J. Rawlso, šie principai įkūnija teisingumą kaip nešališkumą[435] ir turi būti taikomi reguliuojant pamatinę visuomenės struktūrą sudarančių socialinių institutų, tokių kaip Konstitucija ir kiti pagrindiniai ekonominiai bei socialiniai mechanizmai (laisvos rinkos, privačios gamybos priemonių nuosavybės, šeimos etc.), kūrimą bei veiklą. Kitaip tariant, šie principai yra taikomi ne konkrečioms transakcijoms ar paskirstymo aktams, o institucinei visuomenės struktūrai, viešajai teisės sistemai ir įstatymams. J. Rawlsas įsitikinęs, jog jei socialiniai institutai atitinka šiuos principus, „Žmonės dalyvaujantys šiuose institutuose gali sakyti vienas kitam, kad jie bendradarbiauja esant sąlygoms, dėl kurių jie susitartų būdami laisvomis ir lygiomis asmenybėmis, kurių tarpusavio santykiai remiasi nešališkumu“[436]. Taikydamas šiuos principus prie realių gyvenimo sąlygų J. Rawlsas nurodo, kad pirmasis principas yra pirminis konstitucinio susirinkimo standartas, o antrasis (dar vadinamas *skirtumo* arba *diferenciacijos principu*) – taikomas įstatymų leidybos stadijoje ir atspindi vieną iš svarbiausių politinio ir socialinio teisingumo uždavinių – sudaryti sąlygas paskirstyti gėrybes taip, kad esantys blogiausioje padėtyje galėtų realizuoti pirmąjį teisingumo principą, t.y. jie galėtų pasinaudoti „<...> tomis laisvėmis, kurios vienodai teikiamos visiems“[437], taigi būti pilnaverčiais visuomenės nariais. Principai išvardinti leksikografiškai, o tai reiškia, kad „<...> vienam principui turint pirmenybę prieš kitą, šis neturi pradėti galioti, kol nebus visiškai realizuotas pirmasis principas“[438]. J. Rawlso teigimu, šie principai gali būti siejami su laisvės, lygybės ir brolybės idėjomis: „Laisvė atitinka pirmąjį principą, lygybė – lygybės pirmajame principe idėja kartu su sąžiningų galimybių idėja, o brolybė – skirtumo principą“[439]. Šie J. Rawlso suformuluoti teisingumo principai yra suderinami su subsidiarumo ir solidarumo santykio logika. Kiekvienas asmuo yra laisvas imtis tam tikrų veiksmų tam, kad galėtų įgyti teises į tam tikras gėrybes. Šios galimybės yra vienodos (lygios) visiems asmenims. Jei asmuo atsiduria nepalankiausioje situaci-

[434] Rawls, J., *supra* note 271, p. 61–62.

[435] *Fairness* (angl.) – teisingumas, nešališkumas, dorumas, sąžiningumas. Tokia lietuviškų atitikmenų įvairovė lemia skirtingus J. Rawlso termino *justice as fairness* vertimus. Antai A. Degutis vartoja teisingumo kaip sąžiningumo, o V. Radžvilas, S. Arlauskas ir kiti – teisingumo kaip nešališkumo terminą. Kita vertus, termino reikšmė išlieka ta pati, todėl šiame darbe bus vartojama teisingumo kaip nešališkumo terminas, kadangi jis, mūsų manymu, geriau išreiškia J. Rawlso pirminės pozicijos tikslus, ir tik cituojant A. Degučio vertimą – teisingumo kaip sąžiningumo terminas.

[436] Rawls, J.*, supra* note 275, p. 27.

[437] Rawls, J., *supra* note 271, p. 341–342.

[438] Kis, J., *supra* note 432, p. 24–25.

[439] Rawls, J.*, supra* note 275, p. 101.

joje, jam reikalinga parama, kuri teikiama remiantis kartų solidarumo principu. Neatsitiktinai J. Rawlsas teigia, kad paskutiniojo – skirtumo – principo pavyzdį visų pirma galime aptikti šeimoje, kurioje „<...> atmetamas bendros naudos maksimizacijos principas <...>“ [440]. Analogiškai šis principas gali veikti ir pilietinėje visuomenėje. Kaip teigia filosofas B. Barry, „<...> visuomenė, kurioje yra paplitęs pilietinis solidarumas, bus artimesnė nešališkumo aplinkybėms nei visuomenė, kurioje daugumai žmonių nerūpi kitų likimai“[441].

J. Rawlso teoriją kritikuoja tiek libertarai, tiek jo pozicijos šalininkai. R. Dworkino teigimu, skirtumo principas nėra ir negali būti teisingas egalitarinis principas dėl kelių priežasčių. Visų pirma, jis taikomas neatsižvelgiant į individualų pasirinkimą ir elgesį. Pavyzdžiui, bedarbio pašalpas gali gauti ir tie, kurie ieško, bet neranda darbo, ir tie, kurie patys nusprendė nedirbti. Antra, visuomenėje yra ne viena, o kelios įvairios nepalankiausią padėtį užimančių asmenų grupės, todėl sudėtinga vykdyti aiškią išmokų politiką. Trečia, skirtumo principas taikomas tik nepalankiausioje padėtyje atsidūrusių žmonių atžvilgiu. Tačiau yra tokių asmenų, kurie šiai grupei nepriklauso, bet „<...> privalo sunkiai kovoti, kad užsitikrintų padorų gyvenimą sau ir savo šeimoms“.[442] R. Dworkinas nepaneigia skirtumo principo reikalingumo, bet pabrėžia trūkumą tokio kriterijaus, kuris leistų tiksliai nustatyti, kokiems asmenims šis principas turėtų būti taikomas. R. Dworkinas taip pat daug kur sutinka su J. Rawlso iškeltomis idėjomis. Pavyzdžiui, kad teisingoje visuomenėje galimybę įgyti išteklių turi lemti ne įgimtos galimybės ar socialiniai atsitiktinumai, o atsakingas individų sprendimas, „<...> kaip gyventi, kai žinoma, kiek kitiems žmonėms kainuoja jų pasirinkimai ir kokią dalį visų išteklių jie gali sąžiningai panaudoti“[443].

Siekdamas aiškiau pademonstruoti savo siūlomo paskirstymo modelio esmę, R. Dworkinas konstruoja hipotetinę situaciją – aukcioną, kuriame ištekliai yra paskirstomi remiantis lygybės kriterijumi bei pavydo testu (*envy test*). Filosofo įsitikinimu, sudužus laivui, negyvenamoje saloje atsidūrę asmenys nutartų, jog joje esantys ištekliai tarp jų turėtų būti padalinti po lygiai, taip, kad baigus dalybas nė vienas asmuo nenorėtų kito asmens išteklių paketo labiau nei savo. Hipotetinio aukciono metu kiekvienas asmuo gali įsigyti reikalingą pirkinį už tam tikrą iš anksto sutartos vertės moliuskų kriauklelių skaičių, kurių vienodą kiekį aukciono dalyviai gavo dar prieš prasidedant aukcionui. Aukciono vedėjas siūlo kainą už kiekvieną prekę tol, kol randama tokia kainų struktūra, kuri leidžia viską išparduoti. Tokiu būdu ne tik apsirūpinama reikalingais ištekliais, bet ir išlaikomas pavydo testas: niekas neturėtų pavydėti kitam asmeniui jo pirkinių, kadangi pats galėjo juos nusipirkti už savo kriaukleles vietoj savo pirkinio[444]. R. Dworkinas įsitikinęs, jog ši hipotetinė situacija gali būti įgyvendinta realioje visuomenėje. Šiuo atveju aukcio-

[440] Rawls, J.*, supra* note 275, p. 110.

[441] Barry, B. *Teisingumo teorijos: socialinio teisingumo traktatas*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 357.

[442] Dworkin, R. What is Equality? Part 2:Equality of Resources. *Philosophy and Public Affairs*. 1981, 10(4): 239–345.

[443] *Ibid*.

[444] *Ibid*., p. 286–287.

no vedėjo vaidmenį vaidina valstybė, kuri skirsto išteklius remdamasi įvairiomis draudimo sistemomis, nepažeisdama konstitucinių asmens teisių ir autonomijos, palikdama savo piliečiams kuo daugiau galimybių gyventi pagal savo pasirinkimus, o kainas prekėms ir paslaugoms nustato laisva rinka[445].

Analizuojant, ką R. Dworkino daromos išvados, išplaukiančios iš šio hipotetinio aukciono, reikštų realioje visuomenėje, galima pastebėti, kad nepalankiausioje padėtyje gali atsidurti ir pensininkas (pavyzdžiui, kylant infliacijai), ir samdomas darbuotojas (pavyzdžiui, darbdaviui siekiant pelno), ir verslininkas (pavyzdžiui, susidurdamas su stipresniu konkurentu). Visais šiais atvejais turi galioti draudimo sistemos, apie kurias kalba R. Dworkinas[446]. Kaip žinome, realioje socialinėje politikoje valstybės ieško būdų, kaip iš bendrų išteklių paremti ir pensininkus, ir samdomus darbuotojus, ir verslininkus. Kita vertus, atskiras visuomenės narys, pavyzdžiui, verslininkas neturi pagrindo protestuoti, jei jam nėra skiriama bedarbio pašalpa, arba samdomas darbuotojas negali protestuoti, kad jis gauna tik su darbdaviu sutartą atlyginimą. Toks hipotetinio aukciono sukurtas paskirstymas gali būti vadinamas egalitarinio teisingumo standartu, kadangi jis suponuoja *pirminės lygybės situacijoje (situacijoje kai visuomenė skirsto bendrus išteklius) visuomenės narių teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jų motyvuotą ir pagrįstą savarankiško gyvenimo būdo pasirinkimą*[447]. Šiuo atveju motyvuotas gyvenimo būdo pasirinkimas gali ne tik suponuoti asmens teisę į tam tikrą išteklių dalį, bet ir šios teisės praradimą. Anot J. Elsterio, „Šiuolaikinė socialinės gerovės struktūra yra politinės demokratijos dalis, be kita ko, pagrįsta viešumo sąlyga. Suteikti piliečiui teisę į tam tikrą gerovę, todėl, kad jis neatsako už savo prioritetus, yra netinkama“[448]. Todėl, remiantis R. Dworkino formuluojamu principu, galima tarti, kad tie, kurie gali, bet nenori dirbti, neturėtų gauti paramos, taip pat neturėtų būti papildomai remiami tie, kurie gali, bet nenori taupyti, etc.

Atskleisdamas sąvokos „nepalankiausioji padėtis“ turinio sąlyginumą, R. Dworkinas iš esmės papildo J. Rawlso teisingumo teoriją. Tačiau tai nereiškia, kad J. Rawlso suformuluoti teisingumo principai tuo yra paneigiami. Manytina, kad iš R. Dworkino teorijos išplaukiantis teisingo išteklių paskirstymo principas galėtų būti pateikiamas kaip J. Rawlso suformuluotų principų papildymas.

Tiek J. Rawlsas ir R. Dworkinas, tiek R. Nozickas ir F. A. Hayekas atstovauja liberaliajai tradicijai, kuri į pirmą vietą iškelia individualias žmonių teises ir pripažįsta rinkos poveikį teisingam paskirstymui. Liberalioje visuomenėje gyvenantys asmenys suvokiami kaip autonomiškos būtybės, turinčios vienodą teisę į adekvačią lygių pamatinių teisių ir laisvių schemą, kuri ne tik leidžia susikurti bei įgyvendinti savo tinkamo gyvenimo sampratą, bet ir nubrėžia atsakomybės už savo veiksmus ribas. Todėl liberalioje visuomenėje teisingumas visų pirma yra tuomet, kai kiekvienas asmuo turi lygias teises ir galimybes veikti savo paties pasirinkimu ir įgyti

[445] Dworkin, R. *supra* note 442, p. 286–287.
[446] *Ibid*., p. 292–304.
[447] Bieliauskaitė, J., *supra* note 409, p. 127.
[448] Elster, J., *supra* note 412, p.239.

tokią gerovę, kokią garantuoja rinka. Ši teisingumo principo formuluotė visų pirma išreiškia libertarų idėjas apie rinkos teisingumą[449].

Tačiau, priešingai nei libertarai, liberalai (J. Rawlsas ir R. Dworkinas) mano, kad rinka nėra pakankama priemonė teisingai žmonių interakcijai užtikrinti. Tokios nuomonės taip pat laikosi S. Arlauskas. Jis J. Rawlso ir libertarų formuluojamus principus jungia į vieną socialinio teisingumo principų sistemą[450]. Iš tiesų, atsižvelgiant į tai, kad nereguliuojama rinka sukuria labai dideles socialines disproporcijas, gimdo aštrius socialinius konfliktus, neišvengiamai būtina libertarų teisingumo principą papildyti liberalų formuluojamais teisingumo principais. Kalbant apie „nuosaikiojo“ liberalizmo (J. Rawlsas, R. Dworkinas ir kiti) formuluojamus socialinio (paskirstomojo) teisingumo principus, neabejotinai į pirmą vietą iškyla J. Rawlso išskirti teisingumo principai, nurodantys, kad *socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti: 1) siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems nešališkos galimybių lygybės sąlygomis; 2) naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams*. Remiantis R. Dworkino teorija galime teigti, kad socialinio teisingumo principų sistemoje egzistuoja ir toks principas: *pirminės lygybės situacijoje (situacijoje kai visuomenė skirsto bendrus išteklius) visuomenės narys turi teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jų motyvuotą ir pagrįstą savarankiško gyvenimo būdo pasirinkimą.* Manytina, kad R. Dworkino svarstymai apie išteklių paskirstymo lygybės užtikrinimo mechanizmus realioje visuomenėje turėtų įsiterpti tarp pirmojo ir antrojo J. Rawlso formuluojamų teisingumo principų reikalavimų, kadangi tam, kad galėtume įvardinti, nepalankiausioje padėtyje esančius asmenis, pirmiausiai turime atsižvelgti į jų gyvenimo būdo pasirinkimą. Pavyzdžiui, jei žmogus nedirba ne dėl to, kad neranda darbo, o dėl to, kad nenori dirbti (pasirenka nedirbti), vargu ar galima jį laikyti nepalankiausioje padėtyje esančiu asmeniu. Tuo tarpu, jei gabus mokinys nestoja į aukštąją mokyklą ne dėl to, kad nenori, o dėl to, kad neturi pakankamai lėšų pragyvenimui, jam turi būti sudaryta galimybė pretenduoti į valstybės paramą.

Kalbant apie teisingumo principus, kylančius iš „nuosaikiojo“ liberalizmo atstovų (J. Rawlso ir R. Dworkino) pozicijų, gali kilti abejonių, ar tai nėra spekuliatyvinio visuomenės narių socialinių padėčių sureguliavimo standartai. Iš tiesų, pavyzdžiui, J. Rawlsas, nors ir kalba apie socialinio teisingumo principų aprobavimą visuomenės susitarimu, bet sutarčiai įgyvendinti siūlo pasitelkti spekuliatyvią nematomą *nežinojimo uždangą*. Panašiai ir R. Dworkinas pasitelkia hipotetinio aukciono vaizdinį. Tuo tarpu atrodytų, kad R. Nozickas ir F. A. Hayekas remiasi aiškia ir racionalia empirine prielaida – rinkos santykiais. Tačiau jie, kaip jau buvo minėta, taip pat vaizduoja pernelyg supaprastintus visuomeninius santykius.

Socialinio teisingumo principai, išplaukiantys tiek iš libertarinių, tiek iš nuosaikiojo liberalizmo pozicijų, iš tiesų yra spekuliatyvūs ta prasme, kad tai – protingumo reikalavimai, kuriuos žmonės pripažįsta, kai tik identifikuoja savo egzistavimą specifinėje socialinėje situacijoje. Kitaip tariant, tiek rinkos dalyvių, tiek darbdavio ir samdinio, tiek pensininko ir valstybės santykis yra specifinės situaci-

[449] Bieliauskaitė, J., *supra* note 409, p. 127.
[450] Arlauskas, S., *supra* note 7, p. 245.

jos, kuriose dominuoja saviti protingumo (socialinio teisingumo) standartai. Taigi galima būtų teigti, kad J. Rawlso, R. Dworkino, R. Nozicko ir F. A. Hayeko samprotavimai ir išvados yra specifinių socialinių situacijų vertinimas teisingumo požiūriu. Vadinasi, visi šie principai ne tik gali, bet ir privalo būti sujungti į vieningą schemą, kurios kontūrus determinuoja šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės prioritetai.

3.3.2. Komunitarizmo filosofijos įtaka socialinio teisingumo principų sistemai

Jau buvo minėta, kad žmogus iš prigimties yra sociali būtybė, vadinasi, kolektyvinis buvimas yra neišvengiamas. Kaip šis buvimas gali paveikti socialinio teisingumo sampratą šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje? Tam, kad būtų galima atsakyti į šį klausimą ir apibrėžti teisingus asmens ir visuomenės sambūvio standartus, darbe bus remiamasi komunitarizmo filosofinėmis įžvalgomis.

Skirtingai nei liberalai, postuluojantys individo bei jo teisių primatą, komunitarai atsižvelgia į socialinį ir kultūrinį asmens pradą, akcentuoja bendruomenės įpročių bei vertybių žmogaus socializacijos procese svarbą, todėl ir teisingumas, anot jų, turi būti suprantamas per bendruomeniškumo prizmę.

Komunitarai nepritaria liberalų įsitikinimui, kad „<...> moralinį egzistuojančių socialinių struktūrų ir kultūrinių praktikų tinkamumą galima patikrinti remiantis visuotiniais teisingumo ir teisių standartais“[451]. Jei liberalai linkę ieškoti universalaus (globalaus) teisingumo (ar tai būtų J. Rawlso teisingumo principai, ar R. Nozicko proprietarinė teorija, ar F. A. Hayeko katalaksija), tai komunitarai kalba apie lokalinį teisingumą, neatsiejamą nuo konkrečios kultūros, bendruomenės puoselėjamų tradicijų ir moralinės sistemos. Taigi skirtingos bendruomenės gali turėti skirtingą teisingumo standartą.

Nors liberalai savo teorijas taip pat grindžia tam tikra bendruomenės samprata, tačiau ji gerokai skiriasi nuo komunitarinio bendruomenės suvokimo. Antai M. Sandelas išskiria tris požiūrius į bendruomenę: *instrumentinį* (*instrumental*), *sentimentalųjį* (*sentimental*) ir *esminį* (*constitutive*). Pirmuosius du požiūrius jis aptinka J. Rawlso teorijoje.

Instrumentiškai suvokiamos bendruomenės nariai socialinę santvarką suvokia kaip būtiną prievolę, jiems taip pat būdingas instrumentinis solidarumas: jie kooperuojasi tik tam, kad galėtų įgyvendinti asmeninius tikslus. Kita vertus, J. Rawlsas pastebi, kad bendruomenės narių interesai dažnai vienas kitą papildo ar iš dalies sutampa. Bet to, veikiami jausmų ir sentimentų asmenys geba atsižvelgti į kitų gerovės siekį ir pasiaukoti kitų tikslams. Iš čia kyla sentimentalusis požiūris į bendruomenę, kurios dalyviai turi tam tikrus bendrus tikslus ir kooperaciją suvokia kaip savaime gerą. Tačiau, kaip pastebi M. Sandelas, J. Rawlso teorijoje ši savybė nėra svarbi pamatinei visuomenės struktūrai būdingam teisingumui ir nei vienas iš

[451] Kis, J., *supra* note 432, p. 45.

šių požiūrių nesukuria tvirtos bendruomenės teorijos, kuri padėtų J. Rawlsui pagrįsti skirtumo principe glūdinčią bendrų gėrybių sąvoką[452].

Anot Ch. Tayloro, priklausomybė tam tikrai istorinei bendruomenei suteikia „<...> moralinės orientacijos aplinkoje gaires. Be tokios orientacijos individas nesuvoktų savo tapatybės, o tai reiškia, kad beprasmiška būtų kalbėti ir apie individo teisių gynimą“[453]. Todėl galima teigti, kad priklausyti bendruomenei reiškia suvokti savo identiškumą, save kaip konkrečios bendruomenės dalį. Šiuo atveju bendruomenė reiškia ne tik tai, ką jos nariai „<...> *turi* kaip bendrapiliečiai, bet tai, kuo jie *yra*, ne santykį, kurį jie pasirenka (kaip savanoriškoje asociacijoje), bet priskyrimą, kurį jie atranda, ne savo identiškumo požymį (*attribute*), o esminę jo dalį (*constituent*).“[454] Tokį požiūrį į bendruomenę, kuomet asmuo save suvokia ne kaip atskirą individą, o kaip šeimos, giminės, miesto, tam tikros tautos narį, susietą su kitais jos nariais ne tik polinkiu į geranoriškumą ar komunitarinių vertybių puoselėjimu, o bendru diskursu, bendrais veiksmais bei suvokimu, kuris leidžia redukuoti bendruomenės narių anonimiškumą, M. Sandelas vadina esminiu (*constitutive*). Kadangi bendruomenė sąlygoja asmens identiškumą, asmuo, būdamas bendruomenės nariu, rūpinasi ne tik savo, bet ir visos bendruomenės bei jos narių egzistencija, nes nuo pastarosios priklauso jo paties ir jo artimųjų gerovė.

M. Walzerio teigimu, „Priklausyti bendruomenei yra svarbu todėl, kad tai, ką politinės bendruomenės nariai gauna vieni iš kitų, jie negauna iš nieko kito, arba negauna iš nieko kito tiek pat. Ir pirmasis dalykas, kurį jie gauna, yra bendruomenės laiduojamas saugumas ir gerovė“[455]. Todėl kiekviena politinė bendruomenė iš principo yra *gerovės valstybė*. Paskirstomasis teisingumas bendruomenėje yra nevienareikšmis, besiremiantis ne tik poreikių, bet ir priklausymo tam tikrai bendruomenei pripažinimu: „Gėrybėmis turi būti aprūpinami jų reikalingi nariai todėl, kad jiems reikia jų, bet jos taip pat turi būti teikiamos taip, kad palaikytų narystę“[456].

Priešingai nei J. Rawlsas, M. Walzeris abejoja, ar gali būti vieninga teisingo paskirstymo formuluotė „<...> konkrečių kultūrų, konkuruojančių gėrio sampratų, ribotų išteklių, neapibrėžtų ir brangių poreikių pasaulyje.“[457] Todėl jis teisingumą lokalizuoja ne tik konkrečioje bendruomenėje, bet ir teigia, jog teisingumo principo samprata priklauso nuo sferos, kurioje jis yra taikomas. Anot filosofo, „Teisingumas yra žmogaus kūrinys ir labai abejotina, ar jis galėjo būti sukurtas tik vienu būdu“[458]. M. Walzeris taip pat įsitikinęs, kad nėra ir „<...> niekada nebuvo universalaus mainų tarpininko“[459]. Kitaip tariant, klaidinga būtų teigti, jog paskirstomasis teisingumas yra tik laisvos rinkos ar tik valstybės prioritetas, kadangi nei rinka, nei valstybė negali aprėpti paskirstymo įvairovės. Taigi filosofas daro išvadą, kad tei-

[452] Sandel , M., *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 149, 178.
[453] Taylor, Ch., *supra* note 243, p. 20.
[454] Sandel , M., *op. cit*., p. 150.
[455] Walzer M., *supra* note 258*,* p. 64.
[456] *Ibid.,* p. 78.
[457] *Ibid*., p. 79.
[458] *Ibid.,* p. 5.
[459] *Ibid.,* p. 4.

singumo principai patys yra pliuralistiniai savo forma, o „Skirtingos socialinės gėrybės turi būti skirstomos dėl skirtingų priežasčių remiantis skirtingomis procedūromis ir skirtingų tarpininkų; <...> visi šie skirtumai kyla iš skirtingų pačių socialinių gėrybių sampratų – neišvengiamo istorinio ir kultūrinio partikuliarizmo padarinio“.[460] Todėl nėra nei bendros paskirstymo schemos, nei vienintelio kriterijaus, kuriuo remiantis skirstymą galima būtų įvardinti kaip teisingą. Priklausomai nuo skirtingos socialinės reikšmės ir situacijos, įvairios gėrybės skirstomos remiantis skirtingais kriterijais. Pavyzdžiui, bausmės ir apdovanojimai – pagal nuopelnus, aukštasis išsilavinimas – pagal gebėjimus, darbo vietos – pagal darbdavio poreikius, turtas – pagal gebėjimus ir sėkmę rinkoje, pilietybė – pagal bendruomenės poreikius ir tradicijas etc. Taigi M. Walzeris prieina išvadą, kad vienovės ieškojimas reiškia klaidingą paskirstomojo teisingumo supratimą[461] ir pats pasisako už teisingumo sampratų pliuralizmą, kurį suponuoja visuomenės daugiasluoksniškumas.

Jei, kaip teigia komunitarai, teisingumas yra tiesiogiai susijęs su konkrečia visuomene (istorine politine bendruomene), jos tradicijomis bei vertybėmis, ar galima teigti, kad ir socioekonominės žmogaus teisės yra aktualios tiek, kiek jas pripažįsta konkreti visuomenė? Ankstesniuose darbo skyriuose pateiki samprotavimai atskleidė, kad socialinės žmogaus teisės yra reikšmingos orios žmogaus egzistencijos užtikrinimui. Ši išvada yra grindžiama ne konkrečios visuomenės, bet specifinės žmogaus kaip biologinės ir kaip socialinės būtybės analize. Tačiau šių teisių įgyvendinimas priklauso ir nuo savarankiškos asmens iniciatyvos, ir nuo valstybės sudaromų sąlygų šiai iniciatyvai pasireikšti. Vadinasi, visuomenės patirtis ir poreikiai gali turėti įtakos socioekonominių teisių *įgyvendinimo būdams* bei prioritetinėms sritims (sferoms). Remiantis šiais ir ankstesniuose skyriuose pateiktais samprotavimais galima suformuluoti tokį komunitarinį socialinio teisingumo principą: *skirstant visuomenės išteklius gali būti keičiama visuomenės narių socialinė padėtis taip, kaip to reikalauja demokratiniais ir teisėtais būdais priimti kolektyviniai sprendimai atsižvelgiant į visuomenėje iškilusius poreikius.*

M. Walzerio pozicija dėl teisingumo pliuralizmo patvirtina aukščiau aptartą tezę, kad yra tiek teorinis, tiek ir praktinis pagrindas kalbėti ne apie vieną socialinio teisingumo standartą, bet teisingumo principų sistemą. Kiekvienas atskirai paimtas principas gali būti taikomas universaliu būdu tik tam tikroje socialinio gyvenimo sferoje (pavyzdžiui, libertarų teisingumo standartas – tik verslo santykiuose). Kas kita, jei kalbama apie visą socialinio teisingumo principų sistemą. Šiuos principus sistematizuojant neišvengiamai iškyla jų hierarchinio pavaldumo klausimas. Libertarų ir liberalų formuluojamų teisingumo principų santykis jau aptartas, tačiau lieka neaišku, kokia yra komunitarinio principo vieta socialinio teisingumo principų sistemoje.

Buvo minėta, kad M. Walzeris teisingumą lokalizuoja ne tik konkrečioje bendruomenėje, bet ir teigia, jog teisingumo principo samprata priklauso nuo sferos, kurioje jis yra taikomas. Ši filosofo įžvalga nepaneigia žmogaus autonomijos ir

[460] Walzer M., *supra* note 258, p. 6.
[461] *Ibid.,* p. 4.

teisių primato idėjos, priešingai, galima teigti, kad komunitarinis socialinio teisingumo principas gali būti taikomas priklausomai nuo socialinių santykių sferos ir joje kylančių poreikių, t.y. kaip tam tikra išimtis iš bendros asmens autonomija bei asmenų lygiavertiškumu grindžiamos pozicijos.

Atsižvelgiant į subsidiarumo ir solidarumo principų schemą bei į kiekvieno aptarto teisingumo principo vaidmenį šiuolaikinės liberaliosios visuomenės institucijų reguliavimui, visus išvardytus principus leksikografiškai galėtume surikiuoti taip:

A. Kiekvienam asmeniui turi būti suteikta vienoda pamatinių teisių bei laisvių schema, kuri derėtų su kitų asmenų teisėmis bei laisvėmis ir kurioje lygioms politinėms laisvėms būtų garantuojama jų lygi vertė.

B. Socialinė ir ekonominė nelygybė priimtina, jei:

B.1. Ji sudaro prielaidas kiekvienam, turinčiam gebėjimų profesionaliai veikti, gyventi iš teisėtų darbo rezultatų, įvertintų rinkos sąlygomis.

B.2. Padėtys ir pareigybės nešališkos galimybių lygybės sąlygomis yra prieinamos visiems.

B.3. Pirminės lygybės situacijoje (situacijoje, kai visuomenė skirsto bendrus išteklius) visuomenės narys turi teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jo motyvuotą ir pagrįstą savarankiško gyvenimo būdo pasirinkimą.

B.4. Ji yra naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams.

C. Skirstant visuomenės išteklius gali būti keičiama visuomenės narių socialinė padėtis taip, kaip to reikalauja demokratiniais ir teisėtais būdais priimti kolektyviniai sprendimai, atsižvelgiant į visuomenėje iškilusius poreikius.

Kaip jau buvo minėta, leksikografinis socialinio teisingumo principų išdėstymas reikalauja, kad tam tikras principas būtų taikomas tik tuomet, kai prieš jį esantis principas yra pritaikytas visa apimtimi ir tolimesnis jo taikymas yra nepakankamas ar netinkamas socialiniam teisingumui realizuoti.

3.3.3. Visuomenės išteklių teisingo paskirstymo kriterijai

Aukščiau esančiame skyriuje išvardinti principai sudaro socialinio teisingumo principų sistemos pamatą bei nustato tam tikras padėtis, kurias asmuo gali užimti. Tačiau lieka neaišku, kuo remiantis asmuo gali pasinaudoti tam tikru principu.

Manytina, jog šių principų turinys gali būti atskleistas remiantis tam tikrais kriterijais[462], kurie parodytų, kiek visuomenės išteklių teisėtai priklauso ar gali priklausyti tam tikram visuomenės nariui. Tiek liberalų išskiriami teisingumo principai, tiek ir komunitarų postuluojamas skirtingų bendruomenių tradicijomis paremtas teisingumo pliuralizmas implikuoja paskirstymo kriterijų įvairovę. Atskirai pabrėžtina kriterijų ir teisingumo principų skirtis. Antai kitos teorijos atlyginimą pagal nuopelną ar poreikį taip pat laiko teisingumo principu. Tai yra klaidinga. Teisingumo principai, kaip buvo atskleista, nėra susitarimo dalykai. Įvairiose sociali-

[462] Kriterijus (gr. *kritērion*) gali būti apibūdinamas kaip vertinimo pagrindas, matas, saikas. *Tarptautinių žodžių žodynas*, *supra* note 25, p. 412.

nėse situacijose jie ne išrandami, o atrandami ir normatyviai nustato padėties socialinės stratifikacijos sistemoje užėmimo sąlygas. Tuo tarpu kriterijai yra konkretaus skirstymo dalykas. Jie gali būti įtvirtinti teisės aktuose ar dėl jų diskutuojama gėrybių skirstymo metu.

Šiame skyriuje plačiau aptariami pagrindiniai kriterijai – lygybė, poreikis, nuopelnas, – kuriais vadovaujasi tiek liberalizmo, tiek komunitarizmo mąstytojai ir kuriais remiantis gali būti sukonkretinama socialinio teisingumo principų sistema, analizuojama, kokais teisingo paskirstymo kriterijais grindžiami tam tikrų socialinių organizacijų narių tarpusavio ryšiai.

Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis socialinės teisinės valstybės įstatymas – Konstitucija yra konvencinio pobūdžio dokumentas, išreiškiantis tautos valią ir įtvirtinantis vienodas (lygias) pagrindines žmogaus teises, galima teigti, kad teisėtumas ir teisingumas negali prasilenkti. Tačiau, kaip buvo minėta, socialinio teisingumo principų sistema pateisina tam tikrą socialinę ir ekonominę nelygybę. Todėl kyla klausimas, ar taip suprantamas teisingumas atitinka teisę. O gal ištekliai, reikalingi lygioms teisėms įgyvendinti, taip pat turi būti skirstomi po lygiai?

Lygaus paskirstymo problemos plačiai analizuojamas liberalų, o ypač egalitarų darbuose. Šio kriterijaus apibrėžtis sukelia nemažai klausimų bei problemų. Pagrindinis iš jų – daugelio autorių darbuose keliamas ir plačiai analizuojamas klausimas: „Kieno lygybė?“

F. A. Hayeko teigimu, vienintelė galima žmonių lygybė paskirstymo atveju yra jų *lygybė prieš įstatymus*. Tuo tarpu socialinio teisingumo supratimas, mąstytojo teigimu, reikalauja ne tik to, kad valdžia laikytųsi tam tikro bendro principo vykdydama užduotis, būtinas „<...> teisėtumui ir tvarkai palaikyti bei kai kuriems kolektyviniams poreikiams, kurių rinka netenkina, patenkinti <...>“[463], bet ir aktyvių valdžios veiksmų nustatant asmenų veiklos galimybes ir garantuojant jų lygybę. Filosofo teigimu, „Norėdama garantuoti tą pačią materialiąją padėtį žmonėms, kurie smarkiai skiriasi savo energingumu, sumanumu, įgūdžiais, žiniomis bei atkaklumu, taip pat savo fizine bei socialine aplinka, valdžia turėtų juos traktuoti labai nelygiai ir mėginti kompensuoti tuos jų trūkumus ar negalias, kurių ji negali tiesiogiai pakeisti“[464]. O tai, pasak F. A. Hayeko, prieštarauja laisvos visuomenės esmei. Todėl, išanalizavęs galimus valstybės veiksmus tam tikrai piliečių lygybei garantuoti, jis atmeta tiek materialią, tiek galimybių arba starto sąlygų lygybę kaip suteikiančias teisę valstybei disponuoti nepagrįstai didele, teoretiko žodžiais tariant, totalitarine, valdžia.

Iš vienos pusės, sunku nepritarti F. A. Hayeko nuomonei. Subjektų lygiateisiškumo principas neabejotinai yra vienas iš svarbiausių teisės principų. Tačiau lygybė prieš įstatymą nereiškia, kad įstatymų leidėjas negali numatyti palankesnių sąlygų tiems asmenims, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių nėra pajėgūs pasirūpinti savimi. Su tuo sutinka ir pats F. A. Hayekas teigdamas, jog valstybė gali garantuoti individui apsaugą nuo skurdo ir šis jos žingsnis būtų naudingas visai visuomenei. Anot filosofo, „<...> tokių vienodų minimalių pajamų parūpinimas, veikiant

[463] Hayek, F. A., *supra* note 171, p. 134.
[464] *Ibid*., p. 134.

už rinkos ribų, visiems, dėl kokių nors priežasčių nepajėgiantiems joje užsidirbti pragyvenimui, nebūtinai reiškia laisvės ribojimą ar konfliktą su teisės viršenybe. Mums rūpimos problemos iškyla tik tada, kai atlygis už paslaugas būna nustatomas valdžios, o beasmeniai rinkos mechanizmai, orientuojantys individualių pastangų kryptį, suspenduojami“ [465]. Tačiau akivaizdu, kad spontaniška laisvoji rinka, kurią gina F.A. Hayekas, negali, o ir nekelia sau tokių tikslų apsaugoti individus nuo skurdo ir garantuoti jiems bent minimalias pajamas. Šie tikslai pasiekiami tik tarpininkaujant valstybei.

J. Rawlsas, atsakydamas į klausimą „Kieno lygybė?“ teigia, kad skirstymas yra teisingas tuomet, kai asmenims yra suteikiamos *lygios galimybės* pasinaudoti visuomenės turimais ištekliais ir jų dėka pasiekti skirtingų savo tikslų. Todėl jo pirmasis teisingumo principas (A principas socialinio teisingumo principų sistemoje), reikalaujantis, kad kiekvienas asmuo, kaip laisvas ir lygus su kiekvienu kitu asmeniu, turėtų „<...> vienodą teisę į pakankamą lygių pamatinių teisių ir laisvių schemą, kuri yra suderinama su tokia pačia schema visiems <...>[466]“ gali būti tiesiogiai siejamas su F. A. Hayeko pripažįstama asmenų lygybės prieš įstatymą idėja ir formaliu teisiniu teisingumu.

Tačiau nors teoriniame kontekste šį J. Rawlso formuluojamą teisingumo principą galima vadinti absoliučiu, siekiant jį realizuoti ir garantuoti socialinį teisingumą, nuo jo, filosofo manymu, galima, o kartais net ir būtina nukrypti, kadangi ne visada žmonėms pavyksta vienodai pasinaudoti suteiktomis galimybėmis: „Atsidūrę žemiau tam tikros materialinės ir socialinės gerovės, taip pat išsilavinimo ribos, žmonės paprasčiausiai negali dalyvauti visuomenės gyvenime kaip piliečiai, juo labiau kaip lygūs piliečiai“.[467] Todėl J. Rawlsas toliau formuluoja antrąjį (skirtumo) principą, kuris leistų mažiau pasiturintiems asmenims įgyti teisę į būtiną socialinę paramą ir tapti lygiaverčiais valstybės piliečiais. Šia prasme galima teigti, kad skirtumo principas yra ne tik pirmojo principo išimtis, bet ir būtina jo sąlyga, nes formalus teisių įtvirtinimas dar nereiškia realaus jų garantavimo. Kitaip tariant, valstybė privalo organizuoti pagalbą neišgalintiems asmenims tomis galimybėmis pasinaudoti ir turi teisę nukrypti nuo lygybės principo taip, kad susiklosčiusi organizacinė bei ekonominė nelygybė gerintų kiekvieno, ypač blogiausioje padėtyje esančio, situaciją, bet tuo pačiu būtų suderinama su laisvių ir galimybių lygybe[468].

R. Dworkino teigimu, lygybė yra politinis idealas, apimantis du aspektus. Visų pirma, valdžia turėtų traktuoti visus jos atsakomybės sričiai priklausančius asmenis kaip lygius, t.y. kaip turinčius teisę į jos vienodą rūpestį ir pagarbą. Antra, skirstydama išteklius ar suteikdama tam tikras galimybes valdžia šiuos asmenis turi traktuoti vienodai[469]. Pirmenybę filosofas skiria pirmajam principui, kuris iš esmės atitinka jau minėtą lygybės prieš įstatymą principą, kadangi „<...> žmonių kaip lygių traktavimas reikalauja, kad kiekvienam būtų suteikta laisvė projektams <...>“[470].

[465] Hayek, F. A., *supra* note 171, p. 140–141.
[466] Rawls, J., *supra* note 271, p. 61–62.
[467] *Ibid*., p. 199.
[468] *Ibid*., p. 303.
[469] Dworkin, R. *Principo reikalas.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 269.
[470] *Ibid.*, p. 291.

Kitaip tariant, valstybė turi suteikti kiekvienam asmeniui vienodas teises ir galimybes užsiimti tam tikra veikla ir savimi pasirūpinti. Taigi, kaip pastebi J. Kis, R. Dworkinas, kaip ir kiti liberalai, remiasi Švietimo idėja, kad teisinga visuomenė visus savo narius traktuoja kaip lygius, t. y. kaip vienodai autonomiškas būtybes[471]. Tačiau, kaip ir J. Rawlsas, R. Dworkinas pažymi, jog valstybė, reikalui esant turėtų imtis aktyvių veiksmų, siekdama užtikrinti vienodą asmenų traktavimą. Antai „Jeigu ekonominė politinė strategija numato nedarbo augimą, ji privalo numatyti ir dosnų valstybės aprūpinimą, užtikrinantį perkvalifikavimą ar viešuosius darbus. Skurdžiai gyvenančių žmonių vaikų išsilavinimo galimybės neturi būti ribotesnės, taip pat kitais atžvilgiais jie neturėtų būti užsklęsti visuomenės dugno padėtyje“[472] [473]. Kaip buvo minėta, R. Dworkinas pritaria J. Rawlso nuomonei, kad teisingoje visuomenėje galimybę įgyti išteklių turi lemti ne natūralūs šansai ar socialiniai atsitiktinumai, o tai, už ką individai yra atsakingi.

Akcentuodamas asmens atsakomybę, R. Dworkinas kritiškai vertina tokį gerovės skirstymo būdą, kuris nepriklausomai nuo asmens pasirinkimų, veiksmų yra orientuotas į lygius rezultatus. Į rezultatų lygybę orientuota valstybė nepaisant asmens pastangų ar, priešingai, jo abejingumo, privalėtų garantuoti vienodą visų gerovės lygį. Iš tiesų toks valstybės požiūris būtų kritikuotinas, nes ne tik stiprintų paternalistinį gerovės valstybės vaidmenį, pažeistų teisinės lygybės bei subsidiarumo principus, bet ir slopintų asmenų aktyvumą, kūrybiškumą, sąmoningumą, nuvertintų asmens nuopelnų kriterijų. Taigi šiame kontekste galima sutikti su T. H. Marshallo išsakyta idėja, kad socialinė nelygybė tam tikrais atvejais yra būtina ir teisinga, kadangi ji skatina pastangas[474]. Iš tiesų klaidinga būtų manyti, kad visiems, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus, priklauso vienoda pensija, nepriklausomai nuo asmens pastangų aktyviai dalyvauti darbinėje veikloje, mokestinių prievolių vykdymo etc.

Todėl pats R. Dworkinas postuluoja *išteklių lygybę*, kuri „<...> įgyvendinama tik tada, kai įvairių žmonių valdomi ištekliai yra lygūs pagal jų teikiamų galimybių vertę, t. y. pagal vertę, kurią jie turėtų ir kitų žmonių rankose“[475]. Iš šios formuluotės atrodytų, kad R. Dworkinas, priešingai nei J. Rawlsas, skiria daug dėmesio materialiai lygybei pradinėje pozicijoje. Tačiau filosofo tikslas yra kiek kitoks. Išteklių lygybė šiuo atveju nereiškia, tarkime, tik vienodos išteklių piniginės išraiškos, bet yra siejama su jų teikiama verte, kurią nustato pats asmuo, atsižvelgdamas į savo gyvenimo siekius, ir kurią koreguoja rinkos vertė. Kitaip tariant, išteklių lygybė yra paremta galimybių verte, t.y. jų poveikiu realizuojant savo pasirinktą gy-

[471] Kis, J., *supra* note 432, p. 35.

[472] Dworkin, R., *supra* note 469, p. 298–299.

[473] Analizuojamos J. Rawlso ir R. Dworkino idėjos atsispindi bei yra interpretuojamos ir kitų autorių darbuose. Antai N. Barras ir R. W. Harbisonas gėrybių perskirstymą iš pasiturinčių skurstantiems vadina vertikaliu teisingumu, o vienodą elgesį su visais žmonėmis – horizontalaus teisingumo tikslu. Barr N.; Harbison, R. W., *supra* note 182, p. 31.

[474] Marshall, T. H., *supra* note 117*,* p. 301.

[475] Dworkin, R. Laisvė, lygybė, bendruomenė. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 310–311

venimo būdą[476]. Taigi galimybės taip pat gali būti suvokiamos kaip viena iš išteklių rūšių. R. Dworkino teigimu, „<...> išteklių lygybės, jeigu ji yra praktinė, atveju, kur kas geriau suteikti galimybių, ypač darbo vietų, negu duoti lėšų. Kai skiriamos darbo vietos <...>, būna didesnės garantijos, kad žmonės turės tik tiek pajamų, kiek jų pasirengę užsidirbti“[477]. Tokiu būdu, asmuo jau nuo ankstyvos jaunystės yra skatinamas rinktis savo gyvenimo kelią, nes išteklių lygybė nereiškia vienodų pareigų užėmimą ar vienodų darbo funkcijų atlikimą. Ji taip pat nereiškia, kad asmuo iš karto dirbs ten, kur labiausiai norėtų. Tačiau valstybė turi suteikti vienodas galimybes užimti darbo vietas (žr. teisingumo principas B.2) atsižvelgiant į asmens pajėgumą vykdyti tam tikras darbo funkcijas ir šių funkcijų naudingumą visuomenei, kitaip tariant, paklausumą rinkoje.

R. Dworkino teigimu, ištekliai gali būti asmeniniai ir neasmeniniai: „Asmeniniai ištekliai yra sielos ir kūno savybės, nuo kurių priklauso žmonių sėkmė, kai jie įgyvendina savo planus ir projektus <...>. Neasmeniniai ištekliai yra aplinkos elementai, kuriuos galima paversti savo nuosavybe ir perduoti kitiems: tai žemė, žaliavos, namai, televizoriai, kompiuteriai, taip pat įvairios juridinės teisės ir interesai, susiję su šiais ištekliais“[478]. Neasmeninių išteklių paskirstymas visada priklauso nuo asmeninių išteklių, kurie nėra skirstomi. Būtent pastarieji ir nulemia neasmeninių išteklių skirstymo nelygybę. Todėl, kaip ir J. Rawlsas, R. Dworkinas sutinka, kad reikalingos tam tikros „kompensavimo strategijos“, kurios leistų ištaisyti „asmeninių išteklių ir žiauraus likimo nelygybę“[479]. Kitaip tariant, turėtų būti kompensuojami ekonominiai ir socialiniai trūkumai, kurie nepriklauso nuo asmens pasirinkimo.

Kaip tokios strategijos teorinį modelį filosofas pateikia hipotetinės draudimo rinkos, kuri, jo manymu, nors ir nepašalintų išteklių nelygybės, bet ją sumažintų, pavyzdį. R. Dworkino postuluojamos išteklių lygybės tikslas – pasiekti, kad „<...> žmonių neasmeninius išteklius ir galimybes, leidžiančius jiems realizuoti, esant teisingai starto padėčiai, savo planus, projektus ar gyvenimo būdą lemtų ekonominė rinka, o ne kolektyviniai sprendimai, kiek pripažintini konkretūs tų žmonių polinkiai arba vertinimai, su kuriais jie ateina į tą rinką“[480]. Taigi pagrindinė valstybės užduotis šiame kontekste – ne piniginės paramos skyrimas, o sklandžiai veikiančio kompensavimo mechanizmo sukūrimas, kuris leistų asmeniui įsitraukti į rinkos santykius ir toliau savarankiškai joje dalyvauti siekiant savo tikslų.

Nors R. Dworkinas neužsimena apie realų kompensacinio mechanizmo poveikį ir jo trukmę, manytina, kad jis taip pat turėtų priklausyti nuo asmens motyvacijos ir pasirinkimo (žr. teisingumo principą B.3). Viena vertus, reikėtų skirti asmeniui lėšų proporcingai tiek, kiek jis yra skyręs įmokų, kurios palaiko šį mechanizmą (t.y. pagal indėlį). Kita vertus, asmens poreikių tenkinimą reikia susieti su jo paties gyvenimo būdo pasirinkimu išteklių lygybės sąlygomis. Manytina, kad paramos

[476] Tuo tarpu J. Rawlsas savo nuožiūra nustato konkrečiais pirmines gėrybes neanalizuodamas jų vertės jomis besinaudojantiems asmenims.

[477] Dworkin, R., *supra* note 475, p. 313.

[478] *Ibid*., p. 311–312.

[479] *Ibid*., p. 312.

[480] *Ibid*., p. 316.

skyrimas atsižvelgiant į asmens pasirinkimą leistų sušvelninti veltėdžių problemą. Pavyzdžiui, remiantis šiuo kriterijumi, manytina, jog yra teisinga toliau nemokėti bedarbio pašalpos asmeniui, kuris atsisako dirbti jam siūlomą darbą, per tam tikrą laiką nesusiranda kito darbo ar nepersikvalifikuoja ir tokiu būdu išreiškia savo pasirinkimą nedirbti.

Skiriant paramą taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip pastebi ekonomistas J. Le Grandas, nors „<...> viešosios paslaugos yra vienodai prieinamos visiems, nereiškia, jog bus vienodai ir vartojamos“[481]. Vadinasi, valstybės pagalba turėtų būti skiriama taip pat atsižvelgiant į asmens apsisprendimą pasinaudoti tam tikromis gėrybėmis (ištekliais) ar paslaugomis.

Teisinės ir socialinės bei ekonominės lygybės santykio problemų sprendimas apibendrinamas britų politinės teorijos tyrinėtojo D. Millerio idėjomis. D. Milleris išskiria du lygybės tipus: *distribucinę lygybę* ir *statuso* (*socialinę*) *lygybę*. Pirmojo tipo lygybė yra susijusi su teisingumu ir pabrėžia, kad „<...> tam tikro tipo nauda – pavyzdžiui, teisės – turi būti paskirstoma vienodai, todėl, kad to reikalauja teisingumas“. Antrasis lygybės tipas nurodo į idealią visuomenę, kurioje „<...> žmonės vienas kitą traktuoja kaip lygų sau <...>“. Lygindamas šiuos du lygybės tipus D. Milleris pastebi, kad „<...> pirmojo tipo lygybė yra individualistinė, tuo tarpu antrojo tipo lygybė yra holistinė. Pirmuoju atveju galima paaiškinti nelygybės reiškinį, nurodant tam tikrus asmenis, kurie gali pagrįstai reikalauti daugiau nei jie gauna, tuo tarpu antruoju atveju nelygybės blogumas slypi visos visuomenės charakteryje“[482]. Anot D. Millerio, socialinė lygybė nereikalauja, kad žmonės būtų lygūs pagal savo jėgą, prestižą ar turtą. Veikiau ji išreiškia, kaip žmonės elgiasi vienas su kitu ir kaip jie valdo socialinius santykius. Neatsitiktinai lygybė kaip pamatinis skirstymo kriterijus yra taikoma pilietinėje asociacijoje: „Piliečio statusas yra lygus; kiekvienas asmuo mėgaujasi tomis pačiomis laisvėmis ir teisėmis, teisėmis į asmens neliečiamumą, politinį dalyvavimą, ir įvairias paslaugas, kuriomis politinė bendruomenė aprūpina savo narius“[483].

Šiuolaikinėje liberalios demokratijos tradicijomis besiremiančioje valstybėje visi piliečiai turi lygias teises. Tačiau tuo pat metu įvairiose gyvenimo srityse (švietimo įstaigose, darbovietėse ir pan.) egzistuoja socialinė nelygybė. Ar socialinė hierarchija nėra kliuvinys egalitarinės visuomenės kūrimui? Atsakant į šį klausimą būtina paminėti kelis aspektus. Pirmiausia, remiantis 2.2.3 skyriuje išdėstytais samprotavimais, vidurinįjį visuomenės sluoksnį galima laikyti universaliu skirstymo pagal poreikį ir nuopelnus siekiniu. Ir antra, socialinė nelygybė nebūtinai reiškia teisinę nelygybę. Antai D. Milleris pritardamas M. Walzeriui teigia, kad socialinės nelygybės problemas padeda spręsti kompleksinės lygybės idėja, kuri reiškia, jog „<...> jeigu mes galime išlaikyti daug skirstomųjų sferų ir, jeigu didžiąja dalimi skirtingiems žmonėms gerai sekasi skirtingose sferose, tuomet mes galime pasiekti socialinę lygybę, netaikydami vientisos (nekompleksinės) distribucinės lygybės, kuri, kaip žinia, yra neteisinga ir neįgyvendinama. Svarbu yra tai, kad žmogus, ne-

[481] Baryy, N., *supra* note 78, p. 87.

[482] Miller, D., *Principles of Social Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1999, p. 231–232.

[483] Miller, D., *supra* note 482, p. 30.

priklausomai nuo jo statuso, galėtų pasinaudoti tomis savo teisėmis, kurias realiai pajėgus įgyti bei turi tam motyvaciją“ [484]. Kitaip tariant, socialinė lygybė gali būti pasiekiama tik per diferenciaciją, t.y. ne tik derinant skirtingas lygybės rūšis, bet ir skirtingus skirstymo kriterijus. Antai, jei piliečiai stokoja išteklių, kurie jiems suteikia galimybę tapti visaverčiais bendruomenės nariais, jie gali teisingai reikalauti, kad šie ištekliai jiems būtų suteikti, kadangi, anot D. Millerio, jei nereaguojama į piliečių poreikius, rizikuojama jų lygiu statusu. Šie samprotavimai pagrindžia bandymą išskirti tiek įvairias skirstomosios lygybės rūšis, tiek ir skirtingus paskirstymo kriterijus.

Taigi, analizuojant lygaus paskirstymo problemas, galima kalbėti apie kompleksinę lygybę ir dvi jos formas – formalią teisinę lygybę ir materialią socialinę lygybę. Formali teisinė lygybė visų pirma yra siejama su asmens lygybe prieš įstatymą ir lygiateisiškumu. Tai – svarbus socialinės teisinės valstybės principas ir pirminis principas socialinio teisingumo principų sistemoje (atitinka principą A). Tačiau šalia formalios teisinės lygybės egzistuoja ir materialūs socialiniai bei ekonominiai santykiai, kurie lemia asmens statuso nelygybę. Kaip matyti iš pateiktų samprotavimų, socialinė nelygybė gali būti pateisinama. Tačiau yra tam tikros šios nelygybės pateisinimo ribos, kurias nubrėžia kiti socialinio teisingumo principai (B ir C). Šie principai ne tik nepažeidžia formalaus teisinės lygybės reikalavimo, bet ir yra būtina sąlyga asmenų lygiateisiškumui garantuoti.

Dar vienas reikšmingas teisingo paskirstymo kriterijus yra *poreikis*, kadangi esminių poreikių patenkinimas gali būti gyvybiškai svarbus. Poreikis taip pat neretai siejamas su dalyvavimo socialiniame gyvenime galimybėmis: nepatenkinus esminių savo poreikių, žmogui tampa sunku ar net neįmanoma atlikti pareigas socialinei grupei, kuriai jis priklauso, o tuo pačiu įgyti tam tikras teises kaip tos grupės nariui[485]. Todėl neatsitiktinai teigiama, kad poreikiai išreiškia teisėtus asmens reikalavimus ir yra jo teisių šaltinis. „Teisės kyla iš vienareikšmės žmogaus poreikio koncepcijos,“ – tvirtina socialinės politikos tyrinėtojas I. Goughas ir prieina prie išvados, kad visi žmonės turi tvirtą teisę į poreikių patenkinimą[486]. Tačiau, kaip pastebi A. Little‘as, poreikis tampa teise tik tuomet, kai yra suformuluojamas kaip reikalavimas. Priešingai nei dinamiški ir diferencijuoti poreikiai, teisės yra universalios ir abstrakčios. Todėl analizuodamas gerovės valstybę A. Little‘as pabrėžia, kad gerovės supratimas yra „<...> platesnis nei gerovės valstybės veiksmų ribos, kadangi teisės apriboja poreikius“[487].

Kas yra poreikis? Kaip galima būtų jį apibrėžti? M. Walzeris mano, kad poreikių apibrėžti neįmanoma: „Žmonės neturi tiesiog poreikių, jie turi savo poreikių idėjas. Jie turi poreikių prioritetus, be to, poreikiai yra nevienodo stiprumo“. Kaip ir kiti komunitarai, M. Walzeris teigia, kad asmens „<...> prioritetai ir poreikių

[484] Miller, D., *supra* note 482, p. 242–243.

[485] Žr. Gough, I. What are Human needs? *Social policy and social justice: the IPPR reader*. Cambridge: Polity Press, 1998, p. 52; Rawls, J. *supra* note 271, p. 219; Arlauskas, S. *supra* note 7, p. 222, etc.

[486] Gough, I., *op. cit*., p. 52.

[487] Little, A., *supra* note 177, p. 103.

stiprumas susiję ne tik su žmonių prigimtimi bet ir su jų istorija bei kultūra“[488]. Veikiant tam tikriems socialiniams, ekonominiams, technologiniams ir kitiems veiksniams, žmogaus poreikiai keičiasi, todėl neįmanoma iš anksto apibrėžti, kokie poreikiai privalo būti pripažinti. Tačiau, nors ir būdami neapibrėžti, poreikiai, anot M. Walzerio, gali būti skirstymo kriterijus: „<...> niekada nėra buvę politinės bendruomenės, kuri netenkindavo arba nemėgindavo tenkinti, arba nesiskelbdavo tenkinanti savo narių poreikių“[489]. Bendruomenė, pasiryžusi aprūpinti savo narius tam tikromis gėrybėmis, anot M. Walzerio, turi tai daryti proporcingai, pagal savo narių poreikius. Paskelbus vieną ar kitą gėrybę poreikiu yra sustabdomi arba suvaržomi jos laisvi mainai. Anot filosofo, „<...> negalima reikalingas gėrybes palikti kokių nors stiprių savininkų arba specialistų grupių užgaidoms tenkinti arba skirstyti jas pagal jų interesus“[490]. M. Walzeris performuluoja K. Marxo maksimą ir teigia, kad iš kiekvieno turi būti paimta pagal jo sugebėjimus (išteklius), kiekvienam turi būti duota pagal jo socialiai pripažįstamus poreikius[491].

I. Goughas išskiria tris įprastinius daiktavardžio *poreikis* ir veiksmažodžio *reikėti* (angl. *need*) vartojimo būdus. Pirmiausiai poreikis gali reikšti „varomąja“ ar motyvacinę jėgą, pavyzdžiui, poreikis miegoti ar valgyti. Būtent šia prasme poreikį interpretuoja A. Maslow[492]. Ji siejama su biologiniais žmogaus elgesio aspektais, kurių atžvilgiu jis neturi pasirinkimo. Antra, *poreikio* sąvoka dažnai naudojama nurodant tam tikras būtinas priemones tikslui pasiekti. „Pavyzdžiui, pasakymas „Man reikia naujos stereo aparatūros“ reiškia, kad mano tikslas yra geresnė atkuriamos muzikos kokybė“[493]. Galima teigti, kad toks poreikis yra santykinis, nes „A reikia X, tam kad būtų Y“. Trečia, I. Goughas teigia, kad yra tam tikri universalūs poreikiai, kurie būdingi kiekvienam asmeniui ir kuriuos jis sieja su išankstinėmis dalyvavimo socialiniame gyvenime sąlygomis. Šiuos poreikius būtina atskirti nuo norų. Pavyzdžiui, diabetikas gali norėti cukraus, tačiau jam reikia insulino „<...> net ir tuomet, kai jis nežino apie jo egzistavimą. Jam reikia jo pagaliau todėl, kad be insulino jo socialinis aktyvumas taps vis mažesnis“[494].

Taigi būtų klaidinga teigti, kad poreikio apibrėžimas yra neįmanomas. Tiksliau būtų manyti, kad jis nevienareikšmis ir priklauso ne tik nuo asmens, bet ir nuo kultūrinės, ekonominės, politinės terpės, kurioje jis gyvena. Šia prasme galima teigti, kad poreikis – tai politinio susitarimo dalykas. Analogiškai mąsto ir N. Barry, teigiantis, kad „Poreikiai gali būti reliatyvūs, pavyzdžiui, tai, kas Vakaruose dabar yra laikoma reikalingu daiktu gerovei sukurti, skurstančiose šalyse į tai būtų žiūrima, kaip į prabangos prekę“[495]. Tačiau nepaisant šio reliatyvumo aspekto, kuris būdingas poreikio apibrėžimui, akivaizdu, kad poreikis yra vienas iš svarbiausių teisingo išteklių paskirstymo kriterijų. Atsižvelgiant į minėtą aplinkybę ir tai, kad asmens

[488] Walzer, M. *supra* note 258, p. 66.
[489] *Ibid.,* p. 68.
[490] *Ibid.,* p. 89.
[491] *Ibid.,* p. 91.
[492] Maslou, A. *supra* note 181, p. 343.
[493] Gough, I., *supra* note 485, p. 52.
[494] *Ibid.*, p. 52.
[495] Barry, N., *supra* note 78, p. 124.

poreikiams patenkinti naudojami ištekliai yra riboti, svarbu objektyviai įvertinti, kokius poreikius būtina tenkinti ir kas privalo tai daryti. Taip pat svarbu nustatyti, kokie poreikiai turi būti tenkinami pirmiausiai.

Sprendžiant šias problemas visų pirma reikėtų atskirti asmens poreikį nuo jo subjektyvaus pageidavimo (noro). Šiuo atveju įvairūs autoriai siūlo skritingus šios problemos sprendimo būdus. Antai N. Barry siūlo skiriant poreikį nuo noro atsižvelgti į galutinį tikslą: „Poreikiai yra susiję su paties moralinio gyvenimo siekimu, kai tuo tarpu noras yra tapatinamas su daugmaž skubių ir laikinų troškimų patenkinimu“[496]. J. Rawlsas pastebi, kad „piliečių poreikiai, kitaip nei jų norai, yra objektyvūs: jie išreiškia asmenų <...> teisėtus reikalavimus“[497]. Tačiau, kadangi objektyvus poreikis ne visuomet sutampa su subjektyviu noru, kyla klausimas, kaip gali būti nustatomi objektyvūs poreikiai. Filosofo teigimu, piliečių poreikius nusako pirminių gėrybių koncepcija. *Teisingumo teorijoje* jis išskiria socialiai pirmines gėrybes, tokias kaip teisės, laisvės, palankios galimybės, pajamos ir turtas, bei prigimtines pirmines gėrybes, tokias kaip sveikata, energija, intelektas ir vaizduotė, kurių pamatinė struktūra tiesiogiai nekontroliuoja[498]. Pirminės gėrybės, o tuo pačiu ir asmens poreikiai, gali būti konkretizuojami leidžiant ir taikant įstatymus. Todėl J. Rawlsas poreikių apibrėžimą kildina iš politinės koncepcijos ir teigia, kad „Šis konstruktas protingo pliuralizmo sąlygomis teikia geriausią įmanomą konkuruojančių reikalavimų pagrindimo standartą, kurį visi piliečiai gali priimti tarpusavio sutarimu“[499]. Manytina, kad komunitarai šią idėją papildytų teiginiu, jog konkretus gėrybės turinys bei su ja susijusio poreikio buvimas ar nebuvimas taip pat priklauso nuo konkrečios bendruomenės, kurioje gyvena asmuo.

Analizuodamas objektyvių asmens poreikių identifikavimo ir jų atskyrimo nuo subjektyvių norų problemą, I. Goughas siūlo pasikliauti profesionalų bei ekspertų žiniomis: „Pavyzdžiui, gydytojas turi specialių žinių, kurios leidžia jam <...> spręsti apie žmogaus sveikatos būklę kompetentingiau, nei pats žmogus“[500]. Teoretikas taip pat mano, jog poreikiams apibrėžti ir įgyvendinti gali būti panaudota bendruomenių ir kitų socialinių grupių patirtis.

Apibendrinant galima teigti, kad poreikis, skirtingai nei noras, yra: a) nuolatinio pobūdžio, orientuotas į esminius (gyvybiškai svarbius) asmens tikslus; b) sąlyginai objektyvus (jis gali nepriklausyti nuo subjektyvių asmens pageidavimų, tačiau gali priklausyti ir neretai priklauso nuo bendruomenės, kurioje asmuo gyvena); c) atpažįstamas analizuojant ne subjektyvias moralines preferencijas, o konkrečių socialinių grupių patirtį ir remiantis ekspertų (pavyzdžiui, medikų) žiniomis.

Jei nepastovių, subjektyvių asmens norų patenkinimu rūpinasi rinka, tai aiškinantis, kas yra atsakingas už asmens poreikių patenkinimą, vertėtų prisiminti subsidiarumo principą ir hierarchiškai išskirti kelis asmens poreikius tenkinančius subjektus: a) pats asmuo (kaip laisvos rinkos, valstybės draudimo sistemos etc. dalyvis); b) šeima, bendruomenė, įvairios savanoriškos organizacijos; c) valstybė.

[496] Barry, N., *supra* note 78, p. 69.
[497] Rawls, J., *supra* note 271, p. 219.
[498] Rawls, J., *supra* note 275, p. 68.
[499] Rawls, J., *op. cit.*, p. 218–219.
[500] Gough, I., *supra* note 485, p. 55.

Kaip konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Lietuvos valstybė yra „<...> konstituciškai įpareigota asmeniui, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas), užtikrinti atitinkamos socialinės paramos teikimą“[501]. Tokios konstitucinės nuostatos, kurios akivaizdžiai remiasi poreikių kriterijumi, ne tik suderinamos su liberalizmo principais, bet ir iš jų išplaukia. Darbas sveikatai kenksmingomis sąlygomis, traumos darbe apsunkina asmens poreikio turėti sveiką kūną patenkinimą. Tokius asmenis, remiantis J. Rawlso teorija, galima priskirti nepalankiausioje padėtyje esančių asmenų kategorijai ir pritaikyti įvairias kompensacines ar gydymo priemones[502].

Kita vertus, valstybės teikiamos paslaugos negali būti beribės. Pirmiausia pats žmogus privalo pasirūpinti savo sveikata. Taip pat jam privalo pagelbėti darbdavys (visuomenė), sudarydamas tinkamas darbo sąlygas, bei, jei to padaryti nepavyksta dėl specifinių darbo funkcijų ar kitų objektyvių priežasčių, valstybė per sveikatos priežiūros institucijų paslaugas, pinigines išmokas etc. Kitaip tariant, teisingas paskirstymas remiantis poreikiais turi būti susietas su subsidiarumo ir solidarumo principų reikalavimais bei asmens gebėjimu pačiam (kaip laisvos rinkos dalyviui) tenkinti savo poreikius. Neretai prie asmens poreikių patenkinimo efektyviai prisideda šeima, bendruomenė, įvairios savanoriškos organizacijos, kurios rūpestį nepasiturinčiais, ligotais asmenimis suvokia kaip moralinę pareigą. Todėl, kaip teigia N. Barry, „<...> net jeigu poreikiai būtų objektyvūs, logiškai tai dar nereiškia, kad valstybė privalo juos patenkinti“ [503]. Valstybė šiuo atveju turi įsikišti, jei prieš tai minėti subjektai negeba patenkinti esminių žmogaus poreikių, arba jei šių poreikių patenkinimo efektyvumas akivaizdžiai priklauso nuo valstybės veiksmų.

Anot D. Millerio, poreikiu, kaip esminiu skirstymo kriterijumi, remiasi solidarios bendruomenės, kuriose „<...> iš kiekvieno nario tikimasi įnašo į kitų asmenų poreikių patenkinimą proporcingai gebėjimui, prievolės apimtis priklauso nuo to, kokie yra stiprūs bendruomenės ryšiai kiekvienu atveju (todėl galima reikalauti

[501] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 2 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) nuostatos ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimu Nr. 309 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų 13 punkto (2004 m. kovo 22 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 51-1904.

[502] Šiuo tikslu yra priimta nemažai teisės aktų, reglamentuojančių nepalankioje padėtyje atsidūrusių asmenų padėties pagerinimo sąlygas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas (*Valstybės žinios*, 1997, Nr. 67-1656), kuris nurodo žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga tvarką, dydį bei asmenis, turinčius teisę į šį atlyginimą, Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (*Valstybės žinios*, 1999, Nr.110-3207), kuris reglamentuoja nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo bei profesinių ligų socialinio draudimo santykius, asmenų, kurie draudžiami šios rūšies socialiniu draudimu, kategorijas bei šių asmenų teises į šio draudimo išmokas, išmokų skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas, apibrėžia draudiminius bei nedraudiminius įvykius.

[503] Barry, N., *supra* note 78, p. 124.

daugiau paramos iš savo brolio, nei iš bendradarbio)“[504]. Solidarumas šiuo atveju pasireškia tuo, kad pagalbą neišgalinčiam savimi pasirūpinti asmeniui tiesiogiai (materialinę ar nematerialinę paramą) ar netiesiogiai (mokėdami mokesčius, iš kurių surinktos lėšos yra skirstomos neišgalinčiųjų poreikiams tenkinti) pagal išgales teikia tai daryti pajėgūs tam tikros socialinės organizacijos (šeimos, bendruomenės) nariai ar tiesiog bendrapiliečiai, nesitikėdami analogiškos paramos sau iš konkretaus asmens. Taip pat solidarumas reiškia ir tai, kad kiekvienas bendruomenės narys prisideda prie kitų narių poreikių tenkinimo pagal savo išgales, t.y. geresnėje padėtyje esantys (pavyzdžiui, daugiau uždirbantys) asmenys gali skirti proporcingai daugiau lėšų nepalankesnėje padėtyje esančių bendruomenės narių poreikiams tenkinti. Valstybės mastu šį jos piliečių solidarumą išreiškia proporciniai mokesčiai.

Kadangi ištekliai, kuriais disponuoja valstybė, nėra beribiai, svarbu nustatyti, kurie asmens poreikiai turi būti pirmiausiai tenkintini, o kurių tenkinimas efektyviausias tik patenkinus pirmuosius. Šią problemą iš dalies galima spręsti remiantis A. Maslow pateikta poreikių piramide. Remdamasis šia piramide A. Pumputis skirsto žmogaus poreikius į pirmojo lygio pagrindinius poreikius, tokius kaip saugumo, gerovės poreikiai, kurie yra susiję su individo egzistencijos išsaugojimu. Šių poreikių pagrindu formuojasi antrojo, trečiojo, ketvirtojo ir kiti lygio pagrindiniai poreikiai (laisvės, lygybės, minties, sąžinės, religijos etc.)[505]. Tai nėra vienintelis klasifikacijos pavyzdys. Antai kairiesiems libertarams atstovaujantis politinės teorijos tyrinėtojas A. Little vienu iš esminių įvardija žmogaus autonomijos poreikį. Šiuo atveju valstybės tikslas – teikiant tam tikras paslaugas puoselėti individų autonomiškumą. Anot teoretiko, „<...> gerovės valstybė turėtų padidinti asmens autonomiją tuo pat metu suvaržydama ją socialinio teisingumo principu“ [506].

Kaip buvo minėta, asmens autonomija yra susijusi su jo gebėjimu veikti (atlikti tam tikras funkcijas) ir užimti tam tikrą padėtį socialinėse stratifikacijos sistemoje. Asmens gebėjimai, kaip juos apibrėžia A. Senas, ir poreikiai yra susiję. Pavyzdžiui, žmogaus poreikio judėti tenkinamas priklauso nuo jo turimų gebėjimų valdyti kojas, matyti kelią, laikyti pusiausvyrą etc. Todėl galima pritarti A. Seno idėjai ir poreikio kriterijų papildyti gebėjimų kriterijumi. Taigi prieš teikiant paramą, skirtą tam tikram poreikiui patenkinti, reikia įsitikinti, ar žmogus turi atitinkamus gebėjimus, kurie leistų jam ta parama pasinaudoti (pavyzdžiui, steigiant dienos centrus neįgaliesiems reikėtų išsiaiškinti, ar visi neįgalieji gali juos pasiekti). Ir atvirkščiai, užtikrinant asmens gebėjimus, būtina atsižvelgti į jo objektyvius poreikius. Pavyzdžiui, jei asmuo negali judėti, parama jam turi būti teikiama atsižvelgiant į jo poreikius: galbūt jam reikia tam tikrų sveikatinimo paslaugų, kurios leistų atkurti judėjimo funkciją, ar tam tikros technikos, kuri kompensuotų judėjimo negalę, etc. Minėtame pavyzdyje judėjimas gali būti suprantamas ir kaip poreikis, ir kaip gebėjimas, leidžiantis įgyvendinti kitus tikslus. Tačiau akivaizdu, kad asmens gebėjimas funkcionuoti gali būti vienas iš objektyvių poreikio indikatorių.

---

[504] Miller, D., *supra* note 482, p. 27.

[505] Pumputis, A. *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*. Vilnius: Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 2000, p. 13.

[506] Little, A., *supra* note 177, p. 103.

Pateikti samprotavimai apie poreikių kriterijaus vaidmenį skirstant socialinius išteklius leidžia daryti išvadą, kad teisingoje visuomenės organizacijoje šis kriterijus yra būtinas. Kalbant apie poreikio kriterijaus reikšmę taikant socialinio teisingumo principus galima pastebėti, kad netiesiogiai (kaip paskata asmens ar visuomenės iniciatyvai) poreikis gali būti siejamas su visais šios sistemos principais. Tačiau kalbant apie pozityvią valstybės paramą galima teigti, kad šis kriterijus negali būti laikomas svarbiausiu, leksikografiškai aukščiausiu socialinio teisingumo principų sistemoje. Manytina, kad poreikio kriterijus gali būti naudojamas taikant J. Rawlso teorijos pagrindu suformuluotą B.4 teisingumo principą, nurodantį, kad socialinė ir ekonominė nelygybė gali būti priimtina, jei ji naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams. Šiuo atveju poreikio kriterijus nustato tokį principo taikymo būdą: *gerinant blogiausioje padėtyje esančių asmenų padėtį, atsižvelgiant į tai, kiek tokia padėtis yra nulemta objektyvių priežasčių, turi būti bent minimaliai tenkinami šių asmenų gyvybiniai (objektyvūs) poreikiai*[507].

Skirstymas vien tik pagal poreikius atitiktų socialistinio ar net komunistinio teisingumo standartą ir prieštarautų liberalizmo esmei. Todėl šis kriterijus neturėtų būti laikomas vieninteliu ir pakankamu teisingo paskirstymo kriterijumi visose visuomeninio gyvenimo sferose. Negalima nesutikti su M. Walzeriu, kuris teigia, kad „<...> esant didelei gėrybių, kylančių iš bendro gyvenimo, įvairovei, net jei jis (gyvenimas – J. B. past.) yra labai žemo materialinio lygio, kitas paskirstymo kriterijus visada funkcionuos šalia poreikio, ir visada bus būtina nerimauti dėl ribų, kurios skiria vieną nuo kito“[508].

Kiekvienas žmogus yra atsakingas už savo veiksmus, kurie gali būti įvertinti visuomenės naudos požiūriu. Pavyzdžiui, jei asmuo pasirenka atlikti ir atlieka visuomenei vertingus darbus, jis nusipelno pagyrimo ir (arba) apdovanojimo. Ir priešingai, jei asmuo pasirenka ar ketina atlikti visuomenei žalingą veiksmą, jis nusipelno pasmerkimo, naudos, gautos atlikus šį veiksmą, nusavinimo ar bausmės. Taigi, kaip pastebi T. Campbellas, *nuopelnai* gali būti tiek teigiami, tiek neigiami, o teisingi veiksmai yra tie, kuriais siekiama patvirtinti, pasiekti ar atkurti gėrybių ir naštos paskirstymo proporcingumą per tam tikrų apdovanojimų, bausmių ir kompensacijų administravimą. Kitaip tariant, „<...> teisingumas siekia, kad žmonės gautų tai, ko jie nusipelno“[509].

Nuopelną kaip teisingo paskirstymo kriterijų įvardija komunitarai, tuo tarpu liberalai jo atžvilgiu yra abejingi ar net kritiški. Štai F. A. Hayekas, sutapatindamas nuopelną su teisėtais lūkesčiais, teigia, kad atlyginimo skyrimas asmeniui remiantis jo nuopelnais, „<...> suponuoja valdžią, kuri ne tik dalija atlygį, bet ir skiria individams užduotis, už kurių vykdymą jie tą atlygį gauna“[510]. Taigi, teoretiko įsitikinimu, nuopelno kriterijus yra netinkamas laisvąja rinka bei spontanine tvarka paremtai visuomenei, kadangi neparodo asmenų vieni kitiems teikiamų paslaugų vertės, o orientuojasi į valdžios apibrėžtus įpareigojimus.

[507] Bieliauskaitė, J., *supra* note 409, p. 129.
[508] Walzer, M., *supra* note 258, p. 26.
[509] Campbell, T. *Justice*. Houndmills a.o.: Macmillan, 1994, p. 152.
[510] Hayek, F. A., *supra* note 171, p. 138.

Dar viena ydinga nuopelno sampratos pusė, kurią įvardija ne tik F. A. Hayekas, bet ir kiti liberalizmo atstovai, jo neapibrėžtumas. Pavyzdžiui, neaišku, ką galime vadinti labiau nusipelniusiu: teisėją, kuris nešališkai vykdo teisingumą, ar mediką, kuris išgelbėjo žmogaus gyvybę, verslininką, kuris sukūrė darbo vietas, ar darbuotoją, kuris sąžiningai atlieka jam paskirtas funkcijas ir prisideda prie įmonės pelno augimo? Be to, kaip pastebi D. Hume, žmonės neretai yra linkę save pervertinti[511], o negavę, jų įsitikinimu, dorai įgytų pajamų, patiria skriaudos pojūtį. Tačiau, F. A. Hayeko teigimu, „Idėja, esą, turime moralinę teisę į tai, ką sąžiningai pelnėme praeityje, tėra iliuzija. Teisingumas būtų pažeistas tik tuo atveju, jeigu kas nors iš mūsų atimtų pajamas, kurias įsigijome laikydamiesi žaidimo taisyklių“[512]. F. A. Hayekas daro išvadą, kad „<...> nėra jokių praktiškai įgyvendinamų asmens nuopelnais arba poreikiais grindžiamų standartų, kuriais rinkos sąlygomis galėtų būti vykdomas materialinių gėrybių skirstymas“[513], ir siūlo paskirstymą laisvoje visuomenėje organizuoti atsižvelgiant į asmens veiksmų ir paslaugų vertingumą kitiems. Filosofo teigimu, „<...> tie, kurie savo bendrapiliečiams sugeba pasiūlyti tik nedaug vertingų paslaugų, gali būti priversti patirti daugiau vargo ir padėti daugiau pastangų <...>, – tai yra būtinas padarinys kiekvienos sistemos, kur atlygis priklauso nuo paslaugų vertės vartotojui, o ne nuo kokių nors jų tiekėjo nuopelnų“[514].

Tačiau būti vertingu kitiems, reiškia tam tikra prasme prisidėti prie kito asmens gerovės kūrimo arba, kitais žodžiais tariant, įnešti tam tikrą indėlį į kito gerovę. Tarkim, asmuo kepa duoną ir ją parduoda. Tokiu būdu jis prisideda prie asmenų, perkančių jo duoną gerovės (sotumo jausmo etc.). Taigi galime teigti, kad kepėjas nusipelno atlyginimo už produktą, kuris ir yra vertintinas kaip indėlis į kitų asmenų gerovę. Kita vertus, laisvoji rinka, kaip jau buvo minėta, atsižvelgia į asmens kuriamą vertę, o ne į jo poreikį. Šiuo atveju duona perkama todėl, kad ji yra reikalinga kitų asmenų mitybos poreikiams tenkinti, bet ne todėl, kad, tarkime, duonos kepėjas turi išlaikyti savo gausią šeimą (patenkinti savo ir savo šeimos narių poreikius). Taigi F. A. Hayekas negali visiškai ignoruoti nuopelno kriterijaus. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju nuopelnas yra siejamas ne su indėliu į, tarkime, duonos kepimo procesą (intelektualinės, fizinės, materialinės ir kitos sąnaudos), bet su realiu indėliu į tai, kas kitam asmeniui ar visai visuomenei yra vertinga. Kitaip tariant, asmens patirtos išlaidos nebūtinai jam garantuos ekvivalentines pajamas. Atlyginimas už indėlį bus tuo didesnis, kuo didesnis šio produkto poreikis rinkoje, geresnė kokybė, etc. Šie samprotavimai leidžia teigti, kad laisvoje rinkoje išteklių paskirstymą lemia specifinė nuopelno forma, kurią galima pavadinti materialiniu indėliu į tam tikrų gėrybių gamybą. Šią materialinę nuopelno formą reikėtų skirti nuo institucinio ir moralinio nuopelno, kuomet asmens indėlį vertina ne rinka, o valstybė (jos institucijos). Būtent apie tokios nuopelno formos ydingumą ir kalba F. A. Hayekas.

[511] Hayek, F. A., *supra* note 171, p. 109.
[512] *Ibid*., p. 149.
[513] *Ibid.*, p. 146.
[514] *Ibid.*, p. 147.

A. MacIntyre‘as bei kiti autoriai kalba apie išplėstą nuopelno koncepciją, jungiančią kelias prasmes – materialinę ir moralinę. Antai lenkų filosofas W. Sadurskis teigia, kad nuopelnas yra “orientuotas į asmenį“, kadangi jis visuomet priskiriamas asmeniui dėl elgesio, „pripildytas vertybėmis“, kadangi jis apima elgesio įvertinimą kaip gero ar blogo ir „orientuotas į praeitį“, kadangi „<...> kalbėdami apie nuopelną mes vertiname tam tikrus veiksmus, kurie jau yra įvykę“[515]. A. MacIntyre‘as savotiškai apibendrina šią mintį teigdamas, kad būti teisingam reiškia duoti kiekvienam asmeniui tai, ko jis nusipelnė. Asmens elgesys gali būti įvertintas tik remiantis konkrečiai istorinei bendruomenei būdinga gėrio samprata. Anot A. MacIntyre‘o, „Socialinė teisingumo dorybės klestėjimo bendruomenėje prielaida yra dviguba: pirma, yra racionalūs nuopelno kriterijai ir antra, yra viešai susitarta dėl to, kokie tie kriterijai yra“[516]. Šie kriterijai paprastai apibrėžiami remiantis konkrečioje bendruomenėje nuo seno gyvuojančiomis vertybėmis ir gali būti įtvirtinti įstatyme.

Jei nuopelnai yra apibrėžiami konkrečiais požymiais ir įtvirtinami teisės aktuose, jie suponuoja teisėtus lūkesčius. Kaip pastebi A. MacIntyre‘as, nors J. Rawlsas pripažįsta, kad dažniausiai pasitaikantys požiūriai į teisingumą sieja jį su nuopelnu, tačiau jis neanalizuoja nuopelno kaip galimo teisingo paskirstymo kriterijaus dėl kelių priežasčių. Pirmiausiai, kol nėra suformuluotos teisingumo taisyklės, neaišku, ko kiekvienas nusipelnė. Antra, kuomet suformuluojamos teisingumo taisyklės, paaiškėja, kad skirstymo problema yra ne nuopelnas, o tik teisėti lūkesčiai[517]. J. Rawlso nuomone, teisingas skirstymas turi būti grindžiamas teisėtais lūkesčiais: „Teisinga schema atitinka tai, į ką žmonės turi teisę; ji tenkina jų teisėtus lūkesčius, pagrįstus socialiniais institutais. Bet tai, į ką jie turi teisę, nėra proporcinga jų tikrajai vertei ir nuo jos nepriklauso. Teisingumo principai, kurie reguliuoja pamatinę struktūrą ir nustato individų pareigas bei įsipareigojimus, neprimena moralinių nuopelnų <...>“[518]. Taigi teisėti lūkesčiai, išreiškiantys asmens teisę į tam tikrą gėrybių dalį, yra vienas iš liberalų ir komunitarų sąlyčio taškų. Teisėti lūkesčiai neturi būti suteikiami nepagrįstai, o priklausomai nuo kiekvieno asmens atliktų darbų, įnešto indėlio į visuomenės gerovę. Anot J. Rawlso, visuomenės nariams siekiant bendrų tikslų, kuriamas socialinis gėris, kuris „<...> realizuojamas jungtinėmis piliečių pastangomis jiems tarpusavyje kliaujantis, kad kiekvienas įneš savo indėlį“[519]. Visuomenės narių indėlių pagrindu suformuotos bendros gėrybės ir yra paskirstymo, o tuo pačiu socialinio teisingumo objektas. A. MacIntyre‘as nepriešterauja šiai J. Rawlso įžvalgai ir siūlo nuopelnų sąvoką susieti su indėlio į bendrus tikslus sąvoka ir abi jas laikyti teisingo paskirstymo kriterijais[520].

Nuopelnų ir teisėtų lūkesčių atribojimo temą išsamiai analizuoja M. Sandelas. Anot jo, asmuo pretenduoja į visuomenės teikiamų gėrybių dalį tik tuo atveju, jei

[515] Campbell, T., *supra* note 509, p. 153–154.

[516] MacIntyre, A. *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984, p. 152.

[517] *Ibid.*, p. 249–250.

[518] Rawls, J., *supra* note 275, p. 274.

[519] Rawls, J., *supra* note 271, p. 231.

[520] MacIntyre, A., *op. cit.*, p. 251.

jis atitinka jos reikalaujamą kvalifikaciją. Šie reikalavimai suponuoja teisėtus lūkesčius ir paskatina asmenį atlikti tam tikrus veiksmus. Ir nors galima teigti, kad asmuo *turi teisę* gauti pašalpą, atitinkančią jo teisėtus lūkesčius, negalima sakyti, kad jis jos *nusipelno*[521]. Kita vertus, nuopelnais laikytinos tos juridiniuose dokumentuose ar žodiniuose susitarimuose numatytos veikos, kurios suponuoja teisėtus lūkesčius, todėl negalima teigti, kad nuopelno ir teisėto lūkesčio sąvokos nėra susijusios. Siekiant akcentuoti šį ryšį tiksliau būtų pasiremti T. Campbellu, kuris teisėtus lūkesčius, kylančius patenkinus teisiškai nustatytus reikalavimus, vadina *konvenciniais* arba *instituciniais* nuopelnais. Šią nuopelnų formą mąstytojas atskiria nuo moralinių nuopelnų, kurie nėra susiję su iš anksto egzistuojančiomis socialinėmis normomis[522]. Priešinga nei kitos nuopelno formos, moraliniai nuopelnai gali būti suprantami tik konkrečios bendruomenės kontekste, kai atsilyginama ne pagal iš anksto nustatytas taisykles, bet *post factum*, kai valstybė vertina (gerbia) asmens praeityje įvykdytą veiklą.

Remiantis D. Milleriu galima teigti, kad materialinis ir institucinis nuopelno aspektas akcentuojamas instrumentinėje asociacijoje, kurioje į pirmą vietą iškeliami ekonominiai santykiai, grindžiami utilitaristiniais motyvais: „Kiekvienas turi tikslus ir siekius, kurie geriausiai gali būti realizuojami bendradarbiaujant su kitais“[523]. Kadangi kiekvienas asmuo ateina į asociaciją ir prisideda prie jos tikslų realizacijos kaip laisvas, turintis tam tikrų gabumų ir talentų veikėjas, teisingumas yra įgyvendinamas tuomet, kai jis atgauna tokį atlygį, kuris yra ekvivalentas jo įneštam indėliui. Kitaip tariant, „Asmens nuopelnai yra nustatomi asociacijos, kuriai jis priklauso tikslais ir siekiais; tai suteikia matmenį, kuriuo remiantis įnašai gali būti vertinami“[524].

Manytina, kad tiek F.A. Hayeko, tiek J. Rawlso, tiek ir A. MacIntyre‘o ir kitų autorių svarstymai apie indėlį, teisėtus lūkesčius ir moralinius nuopelnus kaip paskirstymo kriterijus yra suderinami. Kiekvienas žmogus kaip kooperacijos narys atlikęs tam tikrą funkciją turi teisėtą lūkestį, kad jam bus atlyginta pagal indėlį (atsižvelgiant į jo vertę visuomenei ar atskiriems jos nariams), jei ši galimybė yra numatyta tam tikruose teisės aktuose ar susitarimuose. Jei atlyginimas už konkretų poelgį nėra numatytas juridiniuose dokumentuose, tačiau jis yra vertingas visai visuomenei ar atskiriems jos nariams, tokį indėlį galima vadinti moraliniu nuopelnu.

Kitas klausimas, ar faktiniuose socialiniuose santykiuose tai yra įgyvendinama. Pavyzdžiui, darbdavio ir samdomo darbuotojo santykis įforminamas darbo sutartimi, kurioje numatomas atlygis darbuotojui. Paprastai darbuotojas galvoja, kad šis atlygis turi būti nustatytas pagal jo indėlį (materialinį nuopelną) ir institucinius nuopelnus. Darbdavys, suprasdamas darbuotojo indėlio bei institucinių nuopelnų svarbą, dar turi galvoti ir apie kaštus bei pelną, todėl tiek institucinių nuopelnų, tiek indėlio kriterijus ne visada gali būti išpildytas. Tačiau tai nereiškia, kad juo neturi būti vadovaujamasi. Pavyzdžiui, darbo santykiuose atlyginimą samdomam darbuotojui pagal jo pelnytą indėlį siekia apsaugoti valstybė nustatydama minimalų darbo

[521] Sandel, M., *supra* note 452, p. 72.
[522] Campbell, T., *supra* note 509, p. 153.
[523] Miller, D., *supra* note 482, p. 27.
[524] *Ibid.*, p. 28.

užmokesčio dydį.. O štai rinkos santykiuose valstybės institucijos ekonominėmis priemonėmis (mokesčiais, subsidijomis etc.) siekia padaryti taip, kad materialinių gėrybių gamintojai gautų tokį pelną, kuris atitiktų jų indėlį bei visuomenės lūkesčius. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į išskirtinę valstybės galimybę taikant prievartos priemones nusavinti tai, kas buvo įgyta nepelnytai, ar įpareigoti kitais būdais kompensuoti visuomenės ar jos narių patirtą žalą, kurią padarė nepelnytos naudos gavimas.

Atskirai reikėtų nagrinėti ir moralinių nuopelnų kriterijaus galimo panaudojimo sferą. Remiantis D. Milleriu, galima teigti, kad moraliniu nuopelnu kaip tam tikrų gėrybių skyrimo kriterijumi pilietinėje visuomenėje vadovaujamasi tuomet, kai asmuo, remdamas bendruomenės tikslus atlieka jam neįprastas pareigas[525], pavyzdžiui, nesitikėdamas konkretaus atlygio rizikuoja savo gyvybe gindamas valstybę ir (ar) žmogų, etc. Kiek ir kaip visuomenė galėtų tokiems savo nariams atlyginti, priklauso nuo konkrečios socialinės ir politinės situacijos, bei nuo moralinio nuopelno turinio etc.

Apibendrinant išdėstytas filosofines teorijas ir jų pagrindines idėjas galima būtų išskirti tris nuopelno kriterijaus aspektus:

a) *Materialinis nuopelnas* (indėlis į kito asmens ar apskritai bendro gėrio kūrimą). Liberalioje, laisvosios rinkos santykiais grindžiamoje visuomenėje, šis indėlis vertinamas pagal jo reikalingumą ir teikiamą naudą. Asmuo, prisidėjęs (įnešęs indėlį) prie kito asmens gerovės, gali pagrįstai tikėtis gauti tam tikrą atlyginimą, o prisidėjęs prie bendro gėrybių kūrimo gali pagrįstai tikėtis gauti atitinkamą (proporcingą) šių gėrybių dalį. Šis jo lūkestis gali būti laikomas teisėtu, jei ši galimybė yra sankcionuota visuomenės konsensusu ar numatyta šalies įstatymuose. Šiuo atveju nuopelnas yra pozityvus, t.y. tam tikrų aktyvių veiksmų atlikimas.

b) Teisėtus lūkesčius suponuojantis *konvencinis* arba *institucinis nuopelnas* – asmuo atlieka tas visuomenei ar konkretiems asmenims vertingas pareigas, kurios įtvirtintos juridiniuose dokumentuose ar sulygtos susitarimuose, ir atlikęs šias pareigas įgyja teisėtą lūkestį (nusipelno) į tam tikrą įvertinimą. Tokie nuopelnai gali būti tiek pozityvūs, tiek negatyvūs, t.y. teisėtus lūkesčius galima įgyti ir elgiantis pasyviai.

c) *Moralinis nuopelnas* – vertingas darbas visuomenei atliekamas ne todėl, kad tikimasi už tai atlyginimo, o dėl to, kad laikoma tai moraliai teisingais veiksmais. Tam tikros bendruomenės kontekste už juos gali būti atlyginta, bet, skirtingai nei teisėtų lūkesčių atveju, nėra suteikiamas pagrindas to iš anksto tikėtis. Ar moralinis nuopelnas yra pozityvus, ar negatyvus, priklauso nuo visuomenės konteksto, tačiau jis visada susijęs su moralinių pareigų vykdymu. Moralinis nuopelnas yra labiau susijęs ne su paskirstymu, o su apdovanojimu.

Šis skirstymas yra sąlyginis, kadangi nuopelno kaip indėlio reikalavimas gali būti, o neretai ir būna, įtvirtintas teisės aktuose ar asmenų susitarimuose, kurie susitariančioms šalims turi įstatymo galią. Vadinasi, atlikęs tam tikrus materialines gerybės kuriančius veiksmus asmuo gali įgyti teisėtą lūkestį į tam tikrą atlyginimą. Analogiškai bendros moralinio nuopelno sąlygos gali būti įtvirtintos teisės aktuose

[525] Miller, D., *supra* note 482, p. 32.

ir atlikus tam tikrą veiksmą apdovanojimas už jį tam tikra prasme gali būti laikomas teisėto lūkesčio realizavimu[526].

Šie svarstymai leidžia pateikti tokią nuopelnų kaip teisingo paskirstymo kriterijaus formuluotę: *visuomenės nariui turi būti siekiama*[527] *skirti tą kooperacijos keliu sukurtų išteklių dalį, kuri atitinka jo materialinius ir (ar) institucinius nuopelnus*[528]. Remiantis aukščiau pateiktais samprotavimais, galima teigti, kad nuopelno kriterijus naudotinas teisiškai reguliuojant laisvosios rinkos santykius ir taikant jais grindžiamą teisingumo principą B.1, kuomet teisėti darbo rezultatai gali būti apibrėžiami kaip atlyginimas už tam tikrą indėlį į visuomenei vertingų gėrybių gamybą. Taip pat nuopelnų kriterijus yra tinkamas B.2. principo turiniui atskleisti, kadangi šis kriterijus paaiškina, jog nešališkos galimybių lygybės sąlygomis padėtys ir pareigybės asmeniui yra prieinamos, jei jis (jo gebėjimai, savybės, patirtis etc.) atitinka teisės aktų ar privačių susitarimų keliamus reikalavimus. Skirstant visuomenės išteklius B.3 principe minimas motyvuotas ir pagrįstas savarankiško gyvenimo būdo pasirinkimas taip pat gali būti papildomas nuopelno kriterijumi ir vertinamas pagal tai, kiek vienas ar kitas asmens pasirinkimas susijęs su visuomenei vertingais veiksmais.

Įvairių autorių darbuose galima išskirti ir *kitų kriterijų*, kurie gali būti siejami su teisingu paskirstymu. Antai J. Elsteris teigia, kad paskirstymas gali būti siejamas su *stovėjimu eilėje*, kadangi tai neretai vertinama kaip tam tikras nuopelnas bei indikatorius, nurodantis prekės poreikio laipsnį. Tas pats autorius pastebi, kad vienas svarbiausių kriterijų, kuris ypač aktualus darbo santykiuose yra *stažas*. Jis gali būti svarbus sprendžiant pareigų paaukštinimo, atleidimo iš darbo ir kitus klausimus[529]. Tačiau šis kriterijus taip pat gali būti siejamas tiek su nuopelno kaip indėlio kriterijumi (kadangi stažas reiškia, kad asmuo tam tikrą laiką atliko tam tikras darbines, mokestines ir kitas pareigas), tiek su institucinio nuopelno ir moralinio nuopelno kriterijumi, kadangi darbuotojai jaučiasi verti atlygio už savo darbingų metų praleidimą organizacijoje ir lojalumą jai. Todėl, anot J. Elsterio, „<...> darbo stažas gali būti laikomas pagalbine priemone, ginančia vyresnio amžiaus ir labiau pažei-

[526] Antai Lietuvos Respublikos valstybės apdovanojimų įstatymo (*Valstybės žinios.* 2002, Nr. 68-2762) 38 str. 1 d. nurodo, kad „Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi apdovanojami asmenys, kurie, nepaisydami gresiančio pavojaus savo gyvybei, gelbėjo žūvančius žmones“. Vadinasi, asmuo, išgelbėjęs žūvantį žmogų gali pagristai tikėtis būti apdovanotas šiuo kryžiumi. Vis dėlto galima teigti, kad ši nuostata išreiškia moralinio nuopelno kriterijų, kadangi gelbėdamas žūvantį asmuo veikai vadovaudamasis savo moralinėmis nuostatomis, o ne planingai, iš anksto tikėdamasis gauti apdovanojimą ar kitą įvertinimą.

[527] Deja, ne visus lūkesčius, kuriuos galima pripažinti teisėtais visada įmanoma patenkinti. Antai analizuojant asmens, mokančio sveikatos draudimo įmokas ar atitinkančio kitus įstatyme numatytus kriterijus, teisę į sveikatos apsaugą galima pastebėti, kad sudaryti galimybę kiekvienam piliečiui, kuris nori užsiregistruoti vizitui pas gydytoją nėra taip sudėtinga, kaip užtikrinti, kad jo negalavimai bus tinkamai ištirti. Tam reikalingi nemenki ištekliai, skirti tiek kokybiškam gydytojų paruošimui, jų kvalifikacijai tobulinti, tiek naujausios medicininės technikos įsigijimui ir pan. Tai apsunkina valstybės įsipareigojimų visuomenei vykdymą (o tu pačiu ir teisėtų lūkesčių įgyvendinimą) ir dalis žmonių gali teigti, kad, nors ir įsipareigojusi, valstybė negarantuoja jų konstitucinių teisių.

[528] Bieliauskaitė, J., *supra* note 409, p. 132.

[529] Elster, J., *supra* note 412, p. 75.

džiamus darbuotojus“ [530]. Tyrėjas taip pat išskiria įvairius su asmens statusu susijusius kriterijus, tokius kaip *amžius, lytis, seksualinė orientacija, etninis statusas, kitos fizinės ir psichinės savybės, šeimos statusas, raštingumas* etc. Antai amžius kaip kriterijus gali daryti tiek pozityvų, tiek negatyvų poveikį paskirstymui: iš vienos pusės, manoma, kad pagyvenusio amžiaus žmonės yra nusipelnę pirmumo skirstant gyvybiškai svarbius medicinos išteklius, dėl indėlių, kuriuos jie įnešė į visuomenę per visą savo gyvenimą. Iš kitos pusės, ne visada norima, tarkime, pagyvenusių žmonių sveikatos apsaugai teikti pirmenybę, kadangi dėl abejotinų pagyvenusių žmonių gydymo rezultatų manoma, jog su tais pačiais ištekliais būtų galima išsaugoti daugiau darbingo amžiaus žmonių. Tačiau tokie ekonomiškumo (utilitaristiniai) sumetimai pažeidžia R. Dworkino formuluojamą išteklių lygybės principą, pagal kurį išteklių lygybė iš esmės siejama su jų verte, o ne su išteklių kiekiu. Šiuo atveju vertę parodo žmogaus sveikata, kuri yra vienodai svarbi visiems žmonėms nepriklausomai nuo jų amžiaus. Neatsitiktinai Jungtinėse Valstijose numatyta, jog „<...> naudojimasis amžiumi, kaip skirstymo kriterijumi, gali pažeisti federalines civilines teises“[531].

Gėrybes taip pat gali būti skirstomos *pagal individualų gerovės lygį*, t.y. ne tiems, kurie jų turi mažiausiai, o tiems, kurie, gavę šias gėrybes, galėtų sukurti savo (ir kitų) gerovės augimą (arba sukeltų mažiausius gerovės nuostolius)[532]. Pavyzdžiui, geriau paremti pinigais tą daugiavaikę motiną, kuri gali pasirūpinti savo vaikais pati. Tačiau tam tikrais atvejais geriau tas lėšas skirti vaikų teises ginančioms institucijoms, kad jos lėšas paskirstytų teikdamos paslaugas asocialioms daugiavaikėms šeimoms. Taigi šis kriterijus yra susijęs su skirstymo efektyvumu bei gali būti taikomas įgyvendinant ne tik socialinio teisingumo, bet ir subsidiarumo principą.

J. Elsteris taip pat pastebi, jog paskirstymui įtakos gali turėti ir asmens c*harakteris*: „Negalima žmonių laikyti atsakingais už tingumą, negalėjimą atidėti atsiskaitymo, už polinkio rizikuoti neturėjimą arba turėjimą, ar už įvairių kitų charakterio bruožų, kurie neleidžia pakilti į aukštesnį gerovės lygmenį, turėjimą“[533]. Remiantis J. Rawlso, R. Dworkino ir kitų autorių mintimis, šio reliatyvaus kriterijaus taikymas apsunkintų racionalų diskursą ir sudarytų prielaidas piktnaudžiauti ta padėtimi, kurią lemia neigiamos charakterio savybės[534].

Visuomenės išteklių teisingo paskirstymo analizė leidžia teigti, kad šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės siekinys – demokratinėmis priemonėmis, nepažeidžiant formalaus teisinio teisingumo (lygiateisiškumo) principo, švelninti socialinę nelygybę. Šiuo atveju formali socialinio teisingumo realizavimo šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje sąlyga yra žmogaus teisių konceptas, o materiali – vi-

[530] Elster, J., *supra* note 412, p. 75.
[531] *Ibid.*, p. 77.
[532] *Ibid.*, p. 84.
[533] *Ibid.*, p. 99.
[534] Išskiriama ir daugiau paskirstymo kriterijų, tačiau kadangi, kaip matome, jie negali būti taikomi kaip vieninteliai kriterijai, o taip pat daugelis jų yra susiję su jau aptartais poreikio, nuopelno ir lygybės kriterijais, tolimesnė teisingo paskirstymo atvejų analizė apsiribos pastaraisiais kriterijais. Kiti kriterijai bus analizuojami tik tiek, kiek jie yra susiję su pirmaisiais.

durinysis visuomenės sluoksnis, išreiškiantis egalitarinės visuomenės idealą, kurio siekti padeda įvairių teisingo paskirstymo kriterijų skirtingose socialinėse situacijose taikymas.

3.4. Subsidiarumo, solidarumo, socialinio teisingumo principų sistema ir jos taikymo Lietuvoje galimybės

Išanalizuoti subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo principai yra susiję ir taikytini leidžiant socialines žmogaus teises įtvirtinančius, jų įgyvendinimą ir apsaugą nustatančius teisės aktus. Toliau bus aptariama, kaip šie principai gali būti derinami.

Tiek minėtas katalikų socialinis mokymas, tiek ES steigiamieji dokumentai akcentuoja ne tik subsidiarumo, bet ir solidarumo principo svarbą. Abu šie principai yra aptinkami jau minėtoje enciklikoje *Quadragesimo Anno,* kituose popiežių dokumentuose bei *Vatikano kompendiume,* kuriame aptariamas visas katalikų socialinės doktrinos principų komplektas: asmens orumas, bendras gėris, subsidiarumas ir solidarumas[535]. ES dokumentuose taip pat pabrėžiama valstybių narių solidarumo svarba bei siekis skatinti kartų solidarumą. Antai *Lisabonos sutartyje* teigiama, kad ES „<...> kovoja su socialine atskirtimi ir diskriminacija bei skatina socialinį teisingumą <...>, kartų solidarumą, <...> ekonominę, socialinę ir teritorinę sanglaudą bei valstybių narių solidarumą“ [536].

Šie principai įtvirtinti tuose pačiuose dokumentuose neatsitiktinai. Ir nors *Lisabonos sutartyje* nėra akcentuojama šių principų derinimo būtinybė, akivaizdu, kad jie papildo vienas kitą ir turi būti derinami įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse. Antai *Vatikano kompendiumo* 351 paragrafe teigiama, kad ekonominėje srityje valstybės ir viešosios valdžios veiksmai turi būti paremti ne tik subsidiarumo, bet ir solidarumo principais, kadangi „<...> solidarumas be subsidiarumo gali lengvai išsigimti į „gerovės valstybę“, tuo tarpu subsidiarumas be solidarumo rizikuoja paskatinti į save susikoncentravusius lokalinius darinius“[537]. To paties dokumento 449 paragrafe akcentuojama šių principų koreliacija kovoje su skurdu: “Solidarumo principas net kovoje prieš skurdą visada turi būti tinkamai derinamas su subsidiarumo principu, kurio dėka galima skatinti iniciatyvą kaip vargingų šalių socialinio ir ekonominio vystymosi pagrindą. Vargšas turi būti suvokiamas ne kaip problema, bet kaip žmogus, galintis tapti svarbiausiu naujos ir modernios žmonijos ateities kūrėju”[538]. Taigi subsidiarumas nurodo solidariai teikiamos pagalbos tikslą – sąlygų asmeniui padėti sau pačiam sudarymą. Kaip teigia ekonomistas D. Fourage, „Solidarumas byloja, kad žmonės gali pasikliauti tarpusavio pagalba bei tam tikrų aukštesnės kategorijos institucijų ir organizacijų parama, kai ji yra reikalinga. O subsidiarumo principas mums nurodo, kaip šios struktūros lygmenyse turėtų pa-

[535] *Compendium of the Social Doctrine of the Church, supra* note 322.
[536] Lisabonos sutartis. [2007] OL C306/1.
[537] *Compendium of the Social Doctrine of the Church, op. cit.*.
[538] *Ibid.*

siskirstyti atsakomybė“[539]. Būtiną solidarumo ir subsidiarumo ryšį ne kartą netiesiogiai konstatavo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodydamas, kad „pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą“[540]. Vadinasi, asmuo pirmiausiai yra pats atsakingas už orios savo egzistencijos užsitikrinimą, tačiau, jei jam to nepavyksta padaryti, jis gali tikėtis solidarios grupės, kuriai jis priklauso narių (bendrapiliečių, valstybinio socialinio draudimo įmokų mokėtojų etc.) pagalbos.

Kaip siejasi teisingumo ir minėtieji subsidiarumo bei solidarumo principai? Pats teisingumo principų sistemos išdėstymas atitinka subsidiarumo principo esmę, t.y. kiekvienas asmuo pirmiausiai turi turėti lygias teises, kurios suteikia jam lygias galimybes veikti: vykdyti pareigas ir tuo pagrindu įgyti subjektines teises. Tuo tarpu kiti principai orientuoti į tuos atvejus, kai asmeniui reikalinga parama. Ši parama turi būti teikiama remiantis solidarumo principu, nepažeidžiant kitų visuomenės narių teisių ir teisėtų interesų.

Subsidiarumo ir solidarumo principų įgyvendinimui taip pat aktualūs teisingo paskirstymo kriterijai. Už visuomenei ar atskiriems jos nariams vertingus veiksmus (materialinį nuopelną) asmeniui turi būti atlyginama proporcingai jo įneštam indėliui. Tuo pačiu asmuo įgyja teisėtą lūkestį, kad atlikti veiksmai jam suteiks tam tikrą naudą ir galimybę užtikrinti savo gerovę. Kita vertus, asmeniui gali būti teikiama didesnė parama, nei jo įneštas indėlis, arba asmuo dėl objektyvių priežasčių iš viso nėra pajėgus prisidėti prie bendrų išteklių formavimo. Šiuo atveju aktualus tampa solidarumo principas ir poreikio kriterijus: visuomenė solidariai remia tą, kurio indėlis yra lygus, mažesnis arba jo iš viso nėra, tačiau objektyvūs (gyvybiškai svarbūs) poreikiai yra didesni[541]. Taigi visuomenės narių indėliai ne tik suponuoja jų teisėtą lūkestį gauti tam tikrą atlygį, bet ir yra asmenų, esančių nepalankioje situacijoje, paramos priemones. Tačiau nors, remiantis tuo, kas išdėstyta, yra teisinga daugiau turintį asmenį įpareigoti įnešti didesnį indėlį siekiant patenkinti neišgalinčiųjų poreikius, tačiau iš suformuluotų principų taip pat išplaukia, kad, iškilus būtinybei, tokiam asmeniui turi būti nustatyta ir skirta tokia išteklių dalis, kuri atitiktų jo įneštą indėlį. Kitaip tariant, turtingesnė visuomenės dalis solidariai gali mokėti didesnius mokesčius, kurie būtų skirti socialinės rizikos grupėje esančių asmenų poreikiams patenkinti, tačiau reikalui esant jiems turi būti suteikta teisė į tokią išteklių dalį, kuri atitinka (yra proporcinga) jų įneštą indėlį ir yra pakankama jų pačių objektyviems poreikiams tenkinti. Šiuo atveju galima konstatuoti abipusę solidarumo ir teisingumo principų koreliaciją: be teisingumo solidarumo reikalavimas virstų prievarta, o tam, kad visuomenėje įsivyrautų socialinis teisingumas, būtina, kad jos nariai veiktų solidariai.

Minėti principai gali būti taikomi kaip metodologiniai instrumentai, leidžiantys įvertinti valstybės teisinį reguliavimą šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės po-

[539] Fouarge, D., *supra* note 328, p. 21.

[540] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, *supra* note 162.

[541] Kaip buvo minėta 3.3.3 darbo skyriuje, skirstymas pagal poreikį yra būdingas būtent solidariai bendruomenei.

žiūriu. Toliau šių principų sistemos taikymo galimybės trumpai iliustruojamos Lietuvos pavyzdžiu.

Socioekonominių žmogaus teisių įtvirtinimo 1992 m. *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje* (toliau – *Konstitucija*) faktas atskleidžia socialinę valstybės orientaciją ir atitinka J. Rawlso teisingumo teorijos pagrindu suformuluotą socialinio teisingumo principą A. Tai reiškia, kad kiekvienam gyventojui suteikiamos vienodos teisės, kuriomis jis turi potencialią galimybę pasinaudoti. Ar realiai pavyks tai padaryti, priklausys nuo paties asmens gebėjimų, poreikių etc. bei nuo valstybės pastangų užtikrinti šių teisių įgyvendinimą.

Socioekonominių žmogaus teisių įgyvendinimui skirtų priemonių visuma vadinama socialinės saugos sistema[542]. Ji gali būti struktūrizuojama pagal socialinius pavojus[543]. Antai remiantis 1952 m. birželio 28 d. TDO konferencijoje priimta konvencija Nr. 102 *Socialinė apsauga (minimalūs standartai*)[544], socialinės saugos sistema gali būti suskirstyta į tokias problemines sritis: sveikatos priežiūra, liga, nedarbas, senatvė, sužalojimai darbe, šeimos gerovė, motinystės, netektas darbingumas, maitintojo netekimas[545].

Atsižvelgiant į subsidiarumo principo reikalavimus, socialinio teisingumo principų išdėstymą bei TDO konvencijoje minimas problemines sritis, galima išskirti šias struktūrines socialinės saugos sistemos dalis ir su jomis susijusias teises:

(1) *Užimtumas* – teisė į darbą ir su ja susijusios teisės: teisė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, teisė turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisę į teisingą apmokėjimą už darbą, teisė į socialinę apsaugą nedarbo atveju, teisė į poilsį, laisvalaikį, atostogas, profesinių sąjungų veiklos laisvė ir lygiateisiškumas, darbuotojų teisė streikuoti (48 str. 1-3 d., 49 str., 39 str. 2 d., 50 str., 51 str.[546]). Šių teisių įgyvendinimo galimybės yra tiesiogiai susijusios su ekonominėmis teisėmis: teise į ūkinės veiklos laisvę ir teisę į nuosavybės neliečiamybę (23 str. 1 d., 46 str.) bei

---

[542] Šiuo atveju konkuruoja du terminai: *socialinė sauga* ir *socialinė apsauga*. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* nurodomos šios termino *sauga* reikšmės – „jutimasis saugiam, saugumas; saugojimasis, atsargumas; apsauga, saugojimas; kokia apsisaugojimo priemonė“. Tuo tarpu žodis *apsauga* apibūdinamas kaip „apsarga, saugojimas, gynimas; saugojimo priemonės“. TDO siūlo tokį socialinės apsaugos apibrėžimą: “<...> tai apsauga, kurią visuomenė, naudodama įvairias priemones, teikia savo nariams, nuo ekonominių ir socialinių nelaimių, kurias gali sukelti žymus uždarbio sumažėjimas ar jo mokėjimo nutraukimas dėl ligos, motinystės atostogų, suluošinimo darbe, nedarbo, negalės, senatvės ar mirties. Ji apima taip pat medicininę priežiūrą ir paramą šeimoms su vaikais”. Kaip pastebi R. Lazutka, šiuo atveju socialinę apsaugą galima suprasti kaip visapusišką žmogaus apsaugą nuo pajamų praradimo (Lazutka, R., Socialinė apsauga. *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 2001, p. 134.).

Konstruojant sistemą, kuri visokeriopai užtikrintų socioekonomines žmogaus teises, mūsų manymu, yra tinkamesnis *socialinės saugos* terminas, nes jis yra platesnis, t.y. apima ne tik valstybės ar visuomenės, bet ir paties asmens veiksmus (saugojimasis). Socialinės saugos terminą taip pat vartoja ir J. Tartilas. (Tartilas, J. *Socialinės saugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 7).

[543] Lazutka, R. *op. cit*., p.135.

[544] Anglų kalbos žodis „security“ paprastai verčiamas kaip „apsauga“.

[545] International Labour Organization Convention concerning Minimum Standards of Social Security (adopted 28 June 1952, entered into force 27 April 1955). ILOLEX C102.

[546] Čia ir toliau pateikiami 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniai. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

kultūrinės teisės į mokslą bei profesinį orientavimą (41 str.) įgyvendinimo sąlygomis.

(2) *Socialinė apsauga* – teisė gauti senatvės, netekto darbingumo pensijas, teisė į socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais, teisė į socialinį aprūpinimą kariams ir kitiems piliečiams, kurie eidami karo tarnybą ar gindami valstybę nustojo sveikatos, žuvo ar mirė, taip pat jų šeimoms (52 str., 146 str.), taip pat šeimos teisė į apsaugą (38 str. 2 d., 39 str.).

(3) *Sveikatos apsauga* – teisė į sveikatos priežiūrą ir su ja susijusios teisės, pavyzdžiui, teisė į sveiką aplinką (53 str., 54 str.).

Pagrindines priemones, leidžiančias realizuoti savo gero gyvenimo sampratą, žmogus susikuria aktyvia savo veikla – darbu. Dirbantis žmogus ne tik užsidirba lėšų pragyventi, bet ir, mokėdamas mokesčius, netiesiogiai remia kitus asmenis bei įgyja teisėtą lūkestį gauti socialinio draudimo išmokas ateityje. Todėl galima teigti, kad teisė į darbą suponuoja aktyvią asmens veiklą, savarankiškumą ir daugiau ar mažiau lygiavertį santykį su kitais rinkos dalyviais.

Tačiau sistemiškai analizuojant šios teisės įgyvendinimo problemas, svarbu pastebėti, jog jos yra tiesiogiai susijusios su kitų žmogaus teisių bei laisvių (asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos kuriant darbo vietas, teisės į mokslą) įgyvendinimo galimybėmis.

Socialinio teisingumo principas B.1 reikalauja, jog kiekvienas profesionaliai gebantis veikti asmuo turėtų galimybių realizuoti šiuos savo gebėjimus bei gyventi iš teisėtų darbo rezultatų. Valstybės pripažįstama *asmens ūkinės veiklos laisvė* kaip tik ir sudaro sąlygas asmeniui įgyvendinti savo siekinius. *Konstitucijos* 46 str. 1–3 d. teigiama: „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva[547]. Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei“[548].

Analizuodamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinio Teismo) nutarimus, E. Kūris pastebi, kad „<...> asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva – tai teisinių galimybių visuma, sudaranti prielaidas asmeniui savarankiškai priimti ūkinei veiklai reikalingus sprendimus <...>“[549] Kita vertus, kaip pastebi mokslininkas, „Konstitucijos 46 straipsnio 2 dalies nuostata <...> suponuoja ne tik valstybės teisę <...>, bet ir priedermę, atsižvelgiant į valstybės galimybes, kitus veiksnius, pozityviais sprendimais ir veiksmais remti privačia nuosavybe pa-

[547] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas šią nuostatą 2008 m. kovo 5 d. nutarime pažymi, kad „<...> asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva suponuoja teisę laisvai pasirinkti verslą, teisę laisvai sudaryti sutartis, sąžiningos konkurencijos laisvę, ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumą ir kt. <...> “ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kelių transporto kodekso 18 straipsnio 4 dalies (2005 m. gruodžio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 28-1018.

[548] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

[549] Kūris, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*. 2005, 64(56): 59.

grįstas visuomenei naudingas ūkines veiklas ir iniciatyvą“[550]. Kitaip tariant, valstybės įtaka laisvosios rinkos santykiams (naudojimuisi ūkinės veiklos laisve) gali būti tiek pozityvi, tiek negatyvi. Pirmuoju atveju valstybė gali skirti įvairaus pobūdžio paramą verslui[551], reguliuoti ūkinę veiklą nustatydama jos sąlygas, procedūras, organizuodama ūkinės veiklos kontrolę, drausdama gamybos ar rinkos monopolizavimą, prižiūrėdama, kad būtų užtikrinta sąžininga konkurencija, etc. Tačiau valstybė taip pat privalo palikti pakankamą erdvę asmens iniciatyvai bei saviraiškai ir „<...> negali neribotai kištis į asmens ūkinę veiklą”[552].

Aiškindamas tautos gerovės sąvoką Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 6 d. nutarime pažymėjo, kad „Tautos gerovę paprastai atspindi materialinių gėrybių vartojimas“, tačiau ši sąvoka “<...> neturėtų būti aiškinama atsižvelgiant tik į individo materialinių poreikių tenkinimą. Apie bendrą tautos gerovę galima spręsti pagal tautos socialinę raidą, žmogaus saviraiškos galimybes. Sąvokos “bendra tautos gerovė” turinys kiekvienu konkrečiu atveju atskleidžiamas atsižvelgiant į ekonominius, socialinius bei kitus svarbius veiksnius“[553]. Toks tautos gerovės apibrėžimas suponuoja mintį, kad socialinio teisingumo principas B.1 iškilus tam tikriems visuomenės poreikiams gali būti derinamas kartu su principu C, nurodančiu, kad skirstant visuomenės išteklius gali būti keičiama visuomenės narių socialinė padėtis taip, kaip to reikalauja demokratiniais ir teisėtais būdais priimti kolektyviniai sprendimai, atsižvelgiant į visuomenėje iškilusius poreikius. Šis teisingumo principas turi būti taikomas kartu su proporcingumo principu, kadangi, kaip teigia E. Kūris, „<...> ūkinės veiklos tarnavimu tautos gerovei negalima grįsti ar pateisinti tokio jos reguliavimo, kuriuo supriešinami asmens ir valstybė interesai, atitinkamo ūkio subjekto teisės ir teisėti interesai yra ignoruojami ar apskritai paneigiami <...>, kai tam tikra ūkinė veikla yra pernelyg ribojama arba draudžiama dėl to, kad įstatymų leidėjo požiūriu ji esą nėra naudinga visuomenei, nors ir nėra jai žalinga“[554].

Remiantis Europos socialinių teisių komiteto išaiškinimu asmens *teisė į mokslą* gali būti laikoma viena iš svarbiausių „<...> naudojimosi kitomis teisėmis, ypač teise į darbą“ [555] sąlygų. Vadinasi, asmens teisės į mokslą įgyvendinimas yra ne savitikslis dalykas, o orientuotas į tolimesnę perspektyvą, t.y. asmens veiklą, kuri padėtų jam įgyti priemonių pragyventi (užsiimti verslu, dirbti samdomą darbą etc.). *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo* (toliau – *Švietimo įstatymas*) 25 str. 3 d. nurodoma, kad „Kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui, užsieniečiui, turinčiam teisę nuolat gyventi ar laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje, valstybė

[550] Kūris, E., *supra* note 549, p. 60.

[551] Smulkiojo ir vidutinio verslo subjektams taikomas valstybės paramos formas numato Lietuvos Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymas (*Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-2993), kiti teisės aktai. Remiantis jais, gali būti suteikiamos mokestinės paskolos (Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas 88 str. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 63-2243), specialios verslo finansavimo sąlygos etc. Parama verslui gali būti skiriama ir iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų.

[552] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 5 d. Nutarimas, *supra* note 547.

[553] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*.1999, Nr. 85-2548.

[554] Kūris, E., *op. cit.*, p. 62.

[555] *Europos socialinė chartija: vadovas*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2002, p. 142.

garantuoja: 1) pradinį, pagrindinį ir vidurinį ugdymą; 2) specialiojo ugdymo, aukštesniųjų, aukštojo mokslo studijų arba profesinio mokymo, suteikiančio pirmąją kvalifikaciją, programų prieinamumą“[556]. Ši nuostata iš esmės atitinka teisingumo principą B.2., reikalaujantį, kad padėtys ir pareigybės nešališkos galimybių lygybės sąlygomis būtų prieinamos visiems.

Konstitucijos 41 str. 2 d. teigiama, kad „Mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas“, tuo tarpu remiantis to paties *Konstitucijos* straipsnio 3 d., „Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas“[557]. Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarime konstatuota: „Konstitucinės nuostatos, kad aukštasis mokslas yra prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus, negalima interpretuoti kaip nustatančios valstybės pareigą valstybės lėšomis užtikrinti bet kurio gebančio siekti aukštojo išsilavinimo žmogaus bet kokio aukštojo mokslo siekimą neatsižvelgiant į visuomenės ir valstybės poreikius bei galimybes“[558]. Vadinasi, asmens gebėjimai ir studijų rezultatai[559] vertintini kaip institucinių nuopelnų kriterijai, leidžiantys nustatyti, kuriems asmenims priklauso tam tikros padėtys – valstybės gyventojų solidariai mokamų mokesčių pagrindu finansuojamos studijos aukštojoje mokykloje. Konstitucinio Teismo išaiškinimas atskleidžia ir tai, kad taikant teisingumo principą B.2. taip pat turi būti remiamasi teisingumo principu C ir atsižvelgiama į visuomenės bei valstybės poreikius.

Čia galima kelti klausimą: ar tokios valstybės garantijos sudaro sąlygas asmeniui įgyti būtinų įgūdžių savarankiškai dalyvauti darbo rinkoje? *Švietimo įstatymo* 11–13 str. analizė leidžia teigti, kad jau vidurinis išsilavinimas suteikia profesinės kompetencijos pradmenis, o profesinis mokymas ir aukštesniosios studijos padeda asmeniui pasirengti dalyvauti darbo rinkoje[560]. Įgijus nepaklausią specialybę valstybė taip pat laiduoja nemokamą tęstinį profesinį mokymą ar profesinį orientavimą[561]. Taigi atsižvelgiant į tai, kad studijos aukštojoje mokykloje nėra vienintelė galimybė įgyti savarankiškai veiklai reikalingų gebėjimų, aukštojo mokslo siekiančių asmenų diferencijavimas remiantis tam tikrais kriterijais nesudaro kliūčių pasiekti subsidiarumo principo reikalavimą – sąlygų asmens savarankiškumui (jo atkūrimui) sudarymą.

---

[556] Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 23-593.

[557] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

[558] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos savivaldybių biudžetų pajamų dydį ir išlyginimą lemiančių rodiklių tvirtinimo 2001, 2002 ir 2003 metams įstatymo ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 16 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 5-186.

[559] Gerai besimokančio asmens apibrėžimas pateikiamas Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo 94 str. 5 d. (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 54-2140)

[560] Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 23-593.

[561] Užmokestis už profesinį mokymą mokamas Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymo (*Valstybės žinios.* 1997, Nr. 98-2478) 33 str. numatytais atvejais ir sąlygomis.

Konstitucijos 48 str. 1 d. nurodoma, kad „Kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju“[562]. Galimybės asmeniui laisvai pasirinkti darbą bei verslą sudarymas atitinka teisingumo principą B.2, kuris reikalauja, kad nešališkos galimybių lygybės sąlygomis pareigybės jam turi būti prieinamos. Kadangi pareigybių skaičius yra ribotas, tos pačios pareigybės gali siekti keli asmenys, iškyla būtinybė susitarti dėl tam tikrų kriterijų, kurie leistų nustatyti, kuris konkretus asmuo turėtų užimti tam tikrą pareigybę. T.y. asmuo priimamas į darbą arba gali užsiimti verslu tik tuomet, kai atitinka teisės aktų ar darbdavio keliamus reikalavimus. Šie reikalavimai tuo pačiu nubrėžia ir asmens laisvės įsidarbinti ribas. Konstitucinis Teismas 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarime konstatavo: „Darbo santykių šalys yra darbuotojas ir darbdavys. Tai skirtingi pagal teises ir pareigas subjektai. Valstybės pareiga – užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu ir saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose ekonominiu bei socialiniu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises“[563]. Ši pareiga vykdoma proporcingai kontroliuojant ne tik jau egzistuojančius darbuotojo ir darbdavio santykius, bet ir įsidarbinimo procesą (pavyzdžiui, kad darbdavių keliami reikalavimai būtų pagrįsti darbo funkcijai atlikti reikalingais asmens gebėjimais, nebūtų diskriminacinio pobūdžio etc.).

Darbingam, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių darbo rinkoje negebančiam dalyvauti asmeniui tampa aktuali valstybės parama. Ar valstybės įsikišimas remiant tam tikrus asmenis nepažeidžia nešališkos galimybių lygybės ir yra suderinamas su socialinio teisingumo principais? *Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatyme* 3 str. 1 d. pabrėžiama, kad „Užimtumo rėmimo sistemos tikslas – siekti visiško gyventojų užimtumo, mažinti jų socialinę atskirtį ir stiprinti socialinę sanglaudą“[564]. Šis tikslas suderinamas su subsidiarumo principo reikalavimu: jei asmuo pats nesugeba ar negali veikti ir pasirūpinti savimi, jam turi būti teikiama parama, kuri orientuota į asmens savarankiškumo atkūrimą. To paties įstatymo 4 str. yra pateikiamas sąrašas asmenų, kurie, įstatymų leidėjo manymu, lyginant su kitais darbo rinkos dalyviais ir darbo ieškančiais asmenimis, yra nepalankiausioje padėtyje, todėl turi būti papildomai remiami. Manytina, kad tokia socialinė diferenciacija kaip tik gali suteikti lygias galimybes pasinaudoti *Konstitucijoje* įtvirtinta asmens teise į darbą. Tokios paramos teikimas taip pat atitinka socialinio teisingumo principą C. Šiuo atveju maksimalus visuomenės narių užimtumas gali būti įvardijamas kaip visos visuomenės poreikis.

Tam tikrais atvejais, valstybė gali nustatyti papildomas teisės į darbą realizavimo garantijas bei sąlygas jau dirbantiems asmenims. Antai tautos tęstinumo išsaugojimui neabejotinai svarbūs teigiami demografiniai pokyčiai, o tuo pačiu ir užimtumas, sudarantis sąlygas kurti savo ir savo šeimos gerovę. Dėl šios priežasties galima teigti, kad yra teisinga (remiantis teisingumo principu C) skirti ypatingą

[562] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

[563] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 85-2382.

[564] Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 73-2762.

dėmesį asmenų, besilaukiančių, ar auginančių vaikus, darbo aplinkos gerinimui. Šiuo atveju teisės į darbą realizavimas reguliuojamas atsižvelgiant ir į konstitucinę valstybės pareigą saugoti ir globoti šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę[565].

Dirbantis asmuo įgyja teisėtą lūkestį *į teisingą atlygį*. Konstitucinis Teismas 1997 m. sausio 20 d. nutarime konstatavo, kad „Darbuotojo darbo užmokestis paprastai priklauso nuo darbo paklausos ir pasiūlos darbo rinkoje, darbo kiekio ir kokybės bei įmonės veiklos rezultatų“[566]. Socialinis teisingumas reikalauja, kad asmeniui būtų skirta ta kooperuojantis gauta išteklių dalis, kuri atitinka jo indėlį ir teisėtus lūkesčius. Vadinasi, asmuo atlikęs tam tikrą funkciją (t.y. materialiu indėliu prisidėjęs prie bendrovės pelno gavimo) turi teisėtą lūkestį į tokią įmonės pelno dalį, kuri atitinka jo indėlį, o tiksliau – to indėlio vertę[567].

Jei atlikto darbo vertė nėra didelė ir, skirstant tik pagal nuopelnus, gautas atlyginimas nėra pakankamas oriai dirbančio žmogaus egzistencijai užtikrinti, turi būti atsižvelgiama į subsidiarumo principo reikalavimus ir taikomi tie teisingumo principai, kurie yra orientuoti į nepalankiausioje padėtyje esančius asmenis bei remiasi poreikio kriterijumi. Toks uždarbis, kuris leidžia užtikrinti asmens ir jo išlaikomų šeimos narių minimalius socialiai priimtinus (o ne tik minimalius egzistencinius) poreikius, vadinamas minimaliu darbo užmokesčiu[568]. Konstitucinio Teismo 1998

---

[565] *Konstitucijos* 39 str. 2 d. nurodo, kad „Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas“. Dirbančių moterų ir darbuotojų auginančių vaikus garantijos detaliau reglamentuojamos *Lietuvos Respublikos darbo kodekse*. Jame ypač daug dėmesio skiriama nėščių, neseniai pagimdžiusių, krūtimi maitinančių moterų bei darbuotojų augina tam tikro amžiaus vaikus, darbo ir poilsio sąlygoms (Lietuvos Respublikos darbo kodekso 129 str. 4 d., 130 str. 1 d., 132 str., 135 str. 1 d. 2 p., 2 d., 146 str. 1 d. 3 p., 150 str. 4 d., 154 str. 4 d., 166 str. 2 d.179 str. 1 d., 180 str., 184 str. 1 d. 1 p., 2 p., 214 str., 278 str. ir kt.) Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios* 2002, Nr. 64-2569].

[566] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. sausio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. rugpjūčio 23 d. nutarimo Nr. 1004 “Dėl minimalaus darbo užmokesčio didinimo” 3.1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 499 straipsnio pirmajai daliai ir Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymo 2 straipsniui“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 7-130.

[567] Atsižvelgdamas į *Europos socialinės chartijos* reikalavimus, Europos socialinių teisių komitetas yra gana tiksliai nustatęs, kad „Darbo užmokestį galima vadinti teisingu <...>, jeigu jis nėra gerokai mažesnis už šalies vidurkį. Komiteto nustatyta riba yra 60 proc. Bet kuriuo atveju darbo užmokestis turi viršyti atitinkamos šalies skurdo ribą. <...> Komiteto skaičiavimai remiasi grynosiomis pajamomis, t.y. atėmus mokesčius ir socialinės apsaugos įmokas. <...> Grynas atlyginimas, mažesnis už nustatytą 60 proc. ribą, savaime nėra laikomas neteisingu Chartijos požiūriu. Jeigu jis yra nuo 50 iki 60 proc. dydžio, gali būti prašoma, kad valstybė parodytų, jog ji geba užtikrinti darbuotoju įtinkamą gyvenimo standartą, pavyzdžiui, pateikti detalią informaciją apie pragyvenimo minimumą. Tačiau jeigu atlyginimas mažesnis nei pusė grynojo šalies vidurkio, bus laikoma, kad jis yra neteisingas <...>“ (*Europos socialinė chartija: vadovas*, *supra* note 555, p. 112.).

[568] 1995 m. rugsėjo 26 d. Lietuvoje įsigaliojusioje TDO 1970 m. birželio 22 d. konvencijoje Nr. 131 *Dėl minimalaus darbo užmokesčio nustatymo, ypač atsižvelgiant į besivystančias šalis* teigiama, kad nustatant minimaliojo darbo užmokesčio dydį turi būti atsižvelgiama į „<.... darbuotojų ir jų šeimų poreikius, atsižvelgiant į bendrą darbo apmokėjimo lygį šalyje, pragyvenimo išlaidas, socialinės apsaugos išmokas, kitų socialinių grupių pragyvenimo lygį <...> “, taip pat į „<...> ekonominius veiksnius, įskaitant ekonominę plėtrą, darbo našumą ir ketinimus siekti bei išlaikyti aukštą užimtumo lygį“ (International Labour Organization Convention concerning Minimum Wage Fixing, with Special Reference to Developing Countries (adopted 22 June 1970, entered into force 29 April 1972). ILOLEX C131).

m. rugsėjo 24 d. nutarimo analizė leidžia teigti, kad minimalus darbo užmokestis yra viena iš priemonių, apsaugančių darbuotojo socialines reikmes ir užtikrinančių darbdavio ir darbuotojo santykių pusiausvyrą[569]. Minimalaus uždarbio mažinimas tam tikrais atvejais („<...> jei yra būtina siekiant apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes <...>“ [570]) yra galimas remiantis socialinio teisingumo principu C, tačiau, kaip konstatavo Konstitucinis Teismas 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime, jis „<...> turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą <...>“[571].

Dėl vienokių ar kitokių priežasčių nepavykus įgyvendinti teisės į darbą, tampa aktuali *teisė į paramą nedarbo atveju*. Šiuo atveju valstybė organizuoja prevencines priemones, pavyzdžiui, suteikia galimybę dirbančiam asmeniui draustis nuo pajamų praradimo nedarbo atveju, mokant tam tikro dydžio įmokas į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą. Nedarbo išmokos mokėjimo trukmę ir dydį lemia asmens nedarbo draudimo stažas ir įmokų dydis[572]. Tačiau kadangi pagrindinis valstybės pagalbos asmeniui tikslas – asmens savarankiško gebėjimo veikti atkūrimas, nedarbo draudimo išmokų mokėjimo laikotarpiu asmuo neatleidžiamas nuo pareigos ieškoti darbo, o valstybė – nuo pareigos jam pagelbėti taikant įvairias užimtumo rėmimo formas. Nedarbo draudimo išmokų mokėjimo trukmė ir dydis turi būti orientuota į šiuos tikslus ir paremta socialinio teisingumo principu B.3, teigiančiu, kad situacijoje, kai visuomenė skirsto bendrus išteklius, visuomenės narys turi teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jo motyvuotą ir pagrįstą savarankiško gyvenimo būdo pasirinkimą. Kitaip tariant, asmuo turi teisę į valstybinio socialinio draudimo sistemos dalyvių solidariai formuojamą išteklių dalį tik tuo atveju, jei jis pats siekia išvengti nedarbo, t.y. aktyviai dalyvauja užimtumo programose ar ieško darbo savarankiškai. Todėl manytina, kad *Lietuvos Respublikos nedarbo draudimo įstatymo* nuostatos (9, 11 str.), numatančios atvejus, kuomet nedarbo draudimo išmoka nemokama nepaisant asmens indėlio į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą[573], yra teisingos.

Konstitucijos 52 str. nurodoma, kad „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais“[574]. Ši konstitucinė nuostata įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas teisės į socialinę apsaugą įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones: „<...> valstybė turi kurti tokią socialinio aprūpinimo

[569] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas, *supra* note 563.

[570] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugpjūčio 27 d. nutarimo Nr. 942 „Dėl biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo apmokėjimo sąlygų dalinio pakeitimo“ 6 ir 7.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 22 straipsniui“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 107-3885.

[571] *Ibid*.

[572] Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-26.

[573] *Ibid*., 7, 8 str.

[574] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą“[575].

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva pasirinko korporatyvinį valstybės socialinės politikos modelį, grindžiamą socialinio draudimo sistema[576]. Šis modelis yra suderinamas su minėtais socialinės teisinės valstybės principais. Visų pirma subsidiarumu, kadangi sudaro galimybes žmogui pačiam draustis (mokant įmokas į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą) nuo tam tikrų jo gerovei nepalankių situacijų ir tokiu būdu pasirūpinti savo ateitimi, o ne tik pasikliauti visuomenės narių parama. Be to, valstybinio socialinio draudimo sistema yra paremta netiesiogine makrosocialine kartų sutartimi, kuria remiantis „<...> jauni ir sveiki asmenys dalį savo uždirbtų lėšų skiria tiems, kurie dėl senatvės, invalidumo ar netekę darbo negali dirbti ir užsidirbti <...>“[577]. Šis darbingų asmenų indėlis į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą nėra tik solidarumo gestas, bet ir suponuoja jų teisėtą lūkestį į valstybinio socialinio draudimo išmokas draudiminių įvykių atvejais, t.y., kai prarandamos darbo pajamos ar atsiranda papildomų išlaidų. Šiuo atveju yra svarbu, kad valstybė užtikrintų tokį valstybinio socialinio draudimo išmokų dydį, kuris atitiktų socialinio teisingumo principus, leistų įmokas mokėjusiam asmeniui ar jo šeimos nariams patenkinti egzistencinius poreikius.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo (toliau – *Valstybinio socialinio draudimo įstatymas*) 2 str. 13 d. valstybinis socialinis draudimas apibrėžiamas kaip „<...> socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams *dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos* (kursyvas – J.B.)“[578]. Laikinai ar visiškai praradę darbingumą asmenys yra laikytini esantys nepalankioje padėtyje, lyginant su darbingais ir savimi gebančiais pasirūpinti visuomenės nariais. Tačiau, būdami darbingi, šie asmenys solidariai prisidėjo prie kitų asmenų išlaikymo. Šie faktai suponuoja ypatingą valstybinio socialinio draudimo išmokų paskirstymo būdą – pagal indėlį, kurį lemia „<...>valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų dydis ir laikas, kurį šios įmokos buvo mokamos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui”[579]. *Valstybinio socialinio draudimo įstatymo* 4 str. 1 d. nurodomos šios

---

[575] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 102-4171.

[576] Plačiau apie šio modelio pritaikymo Lietuvoje ypatumus žr. Guogis, A. Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė”* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004. [žiūrėta 2010-07-18], <http://www.lsds.lt/documents/A.Guogis-Geroves%20valstybe_red.doc>.

[577] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas, *op. cit*.

[578] Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-447.

[579] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.“Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio drau-

valstybinio socialinio draudimo pensijų rūšys: senatvės, netekto darbingumo, našlių ir našlaičių pensijos[580].

Viena iš aktualiausių problemų šiuo metu – valstybinio socialinio draudimo pensijos mokėjimas asmenims, turintiems draudžiamųjų pajamų, t.y. dirbantiems pensininkams. Šiuo klausimu ne kartą yra pasisakęs Konstitucinis Teismas: "Konstitucijos 52 straipsnio nuostata, kad valstybė laiduoja teisę gauti senatvės pensiją, aiškintina atsižvelgiant į <…> konstitucinį teisinės valstybės principą, Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą žmogaus teisę laisvai pasirinkti darbą bei verslą, Konstitucijos 23 straipsnio nuostatas dėl nuosavybės neliečiamumo ir nuosavybės teisių apsaugos"[581]. Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 30 d. nutarime konstatavo, kad „Pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą konstitucinę teisę"[582], kad „<...> negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą <...>. Galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija ar jos dalis"[583].

Remiantis subsidiarumo principu, niekas negali menkinti asmens iniciatyvos, atsakomybės ir perimti iš jo tai, ką jis pats gali ir privalo atlikti. Vadinasi, tik tuomet, kai asmuo negali pasirūpinti savimi, jam privalo būti skiriama parama iš aukštesnių socialinių institucijų. Remiantis socialinio teisingumo principu B.3, pirminės lygybės situacijoje (situacijoje, kai visuomenė skirsto bendrus išteklius) visuomenės narys turi teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jo motyvuotą gyvenimo būdo pasirinkimą. Taigi atsižvelgiant į šių principų turinį bei į tai, kad valstybinio socialinio draudimo sistema yra skiriama prarastų pajamų kompensavimui, galima teigti, kad galintis dirbti asmuo, sąmoningai pasirinkęs tai daryti, neturėtų pretenduoti į

---

dimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo" nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5221.

[580] Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-447

[581] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5057.

[582] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1587.

[583] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas, *op. cit*.

valstybinio socialinio draudimo išmokas tol, kol jis už savo veiklą gauna draudžiamąsias pajamas[584].

Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime taip pat konstatavo, kad "Asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę. <...> jeigu asmeniui senatvės pensija buvo paskirta ir mokama, tai ji turi būti mokama ir toliau, t. y. negalima nutraukti jos mokėjimo arba mažinti mokamos pensijos dydžio"[585]. Šis Teismo išaiškinimas iš esmės atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, kurioje pažymima, kad teisė į socialines išmokas yra tiesiogiai susijusi su teise į nuosavybę nepaisant to, ar šios išmokos yra priklausomos nuo mokėtų įmokų, ar ne[586]. Tačiau, kaip pastebi Europos Žmogaus Teisių Teismas, šios teisės įgyvendinimui gali turėti įtakos socialinių fondų lėšų paskirstymo būdas[587].

Valstybinio socialinio draudimo sistemos dalyvių solidarumas reiškia, kad valstybinio socialinio draudimo lėšos, kurios suformuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokų pagrindu, yra ne kaupiamos kiekvieno asmens pajamų praradimui ateityje kompensuoti, o paskirstomos šiuo metu nedarbingiems asmenims. Įmokas mokantis asmuo įgyja teisę į išmoką ateityje, kurios *dydis priklausys nuo tuo metu darbingų asmenų sumokėtų valstybinio socialinio draudimo įmokų sumos*. Taigi teisė į išmoką yra tiesiogiai susijusi su teise į nuosavybę (į tam tikrą idealią jos dalį), bet ne su nuosavybės teise (konkrečia jos dalimi).

Valstybinis socialinis draudimas kaip kartų solidarumu paremta sistema turi būti atskirta nuo pensijų kaupimo sistemos, pagal kurią asmuo savo pasirinkimu valstybinio socialinio draudimo įmokos dalį kaupia tam tikroje pensijų kaupimo bendrovėje, ir, išskyrus tam tikras išimtis, sulaukęs senatvės pensijos amžiaus, įgyja teisę į išmoką iš pensijų fondų. Ši išmoka mokama iš asmeninėje pensijų sąskaitoje sukauptų lėšų *Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatyme*[588] numatytais ir asmeniui priimtinais būdais ir terminais. Tokia pensijų kaupimo sistema yra parem-

---

[584] Palyginimui būtina pastebėti, kad Europos Sąjungos Teisingumo Teismas yra konstatavęs, jog „<...> valstybės narės ir prireikus socialiniai partneriai nacionaliniu lygiu turi didelę diskreciją ne tik pasirinkti konkretų socialinės ir užimtumo politikos tikslą, bet ir nustatyti priemones, kurios būtų tinkamos jį pasiekti". O „<...> darbuotojų išleidimas į pensiją dėl to, kad sulaukė nustatyto amžiaus, yra tinkamas ir būtinas nacionalinės užimtumo politikos srityje numatytam teisėtam tikslui, kuriuo siekiama skatinti visišką užimtumą, pagerinant galimybes patekti į darbo rinką, įgyvendinti. Be to, minėta priemonė negali būti laikoma pernelyg pažeidžiančia teisėtus darbuotojų, kurie išleidžiami į pensiją, reikalavimus, nes aptariamuose nacionalinės teisės aktuose nesiremiama tik apibrėžtu amžiumi, bet taip atsižvelgiama į aplinkybę, jog suinteresuotieji asmenys, pasibaigus profesinei karjerai, kaip piniginę kompensaciją turi teisę gauti tokią senatvės pensiją, kurios dydis nelaikomas nepagrįstu" (*Werner Mangold v Rüdiger Helm.* C-144/04, 2005 m. lapkričio 22 d.; *Félix Palacios de la Villa v. Cortefiel Servicios SA*, C-411/05, 2007 m. spalio 16 d.).

[585] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas, *supra* note 581.

[586] Atkreiptinas dėmesys, kad ši Teismo pozicija buvo pirmąkart suformuluota 2006 m. byloje *Stec and Others v. the United Kingdom* (dec.) [GC], nos. 65731/01 and 65900/01, §§ 53-55, ECHR 2005- X. Iki tol buvo nurodoma, kad su teise į nuosavybę yra susijusios tik nuo mokėtų įmokų priklausančios išmokos.

[587] *Kjartan Ásmundsson v. Iceland* (Application no. 60669/00), 12 October 2004; etc.

[588] Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 75-3472.

ta rinkos solidarumu ir teisę į pensiją tiesiogiai susieja su nuosavybės (jau sukauptų lėšų) teise. Šiuo atveju valstybės užduotis – sudaryti tinkamas sąlygas steigti pensijų kaupimo fondus, organizuoti jų veiklos kontrolę etc.[589]

Paskirta ir mokama pensija suponuoja asmens teisėtą lūkestį šią išmoką gauti, kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšos priklauso nuo ekonominės situacijos, aktualus tampa pensijų mažinimo klausimas. 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad tais atvejais, kai valstybėje susidaro ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti, „<...> pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, kokiu būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t. y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija“[590]. Toks išmokų mažinimas atitinka socialinio teisingumo principą C, jei jis grindžiamas teisinėmis prielaidomis (ypatinga situacija konstatuojama kaip juridinis faktas[591], o ne ekonominė prognozė ar pan.), sprendimas priimamas laikantis visų demokratinių procedūrų, o išmokų mažinimas yra paremtas proporcingumo principu ir atitinka socialinio teisingumo reikalavimą nebloginti nepalankiausioje padėtyje esančių (mažiausiais pensijas gaunančių) asmenų padėties (teisingumo principas B.4). Europos Žmogaus Teisių Teismas yra konstatavęs, kad *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija* (toliau – *Konvencija*) nenumato konkretaus pensijos ar išmokos dydžio[592]. Šio teismo teigimu, išmokų perskaičiavimas ir iš to išplaukiantis jų sumažinimas iš esmės nepažeidžia *Konvencijos* 1 protokolo 1 straipsnio, išskyrus perskaičiavimą atgaline data, kuomet sumažinta suma lemia asmeninę ir neproporcingai didelę naštą[593]. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kad nepakankamas pensijų ar kitų socialinių išmokų dydis gali pažeisti *Konvencijos* 3 str., draudžiantį nežmonišką ir žeminantį elgesį[594].

2010 m. balandžio 20 d. sprendime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „<...> įstatymų leidėjas turi pareigą numatyti susidariusių praradimų kompensavimo asmenims, kuriems senatvės ar invalidumo pensija buvo paskirta ir mokama, mechanizmą, pagal kurį valstybė įsipareigotų tokiems asmenims, nebelikus minėtos ypatingos situacijos, per protingą laikotarpį teisingai kompensuoti jų praradi-

[589] Plačiau žr. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 123- 5511. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 75-3472. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. Valstybės žinios. 1999, Nr. 55-1765.

[590] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas, *supra* note 581.

[591] Lietuvoje šiuo metu galioja Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1295 „Dėl ekonomikos sunkmečio“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 125-5380.

[592] *Aunola v. Finland* (dec.), no. 30517/96, 15 March 2001; *Yuriy Romanov v. Russia* (Application no. 69341/01) 25 October 2005; etc.

[593] *Yuriy Romanov v. Russia* (Application no. 69341/01) 25 October 2005; *Kuznetsova v. Russia* (Application no. 67579/01), 7 June 2007; etc.

[594] *Panceko v. Latvia* (Application no. 40772/98) 28/10/1999; *Larioshina v. Russia* (Application no. 56679/00) 23/04/2002

mus, atsiradusius dėl senatvės ar invalidumo pensijos sumažinimo“[595]. Tačiau, kaip buvo minėta, valstybinio socialinio draudimo išmokų dydis priklauso nuo valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete esančių lėšų, kurios savo ruožtu priklauso nuo įmokų į šį biudžetą. Jei blogėja ekonominė situacija, mažėja atlyginimai, mažėja įmokų, o tuo pačiu ir išmokų dydis. Valstybinio socialinio draudimo sistema yra solidari. Solidarumas šiuo atveju reiškia ne tik darbingų asmenų solidarizavimąsi su nedarbingais asmenimis, bet ir nedarbingų su darbingaisiais. V. A. Vaičaičio teigimu, „Solidarumo principas glaudžiai sieja teisę į senatvės pensiją su dirbančių asmenų pareiga mokėti mokesčius, todėl įstatymų leidėjas savo diskrecijos ribose turi ir privalo derinti šiuos du interesus, nepažeisdamas nei vieno iš jų“[596]. Tuo tarpu kompensaciją įsipareigojusi mokėti valstybė turės tam gauti papildomų lėšų, vadinasi, gali tekti papildomai apmokestinti dirbančiuosius arba sumažinti atlyginimus, mokamus iš valstybės biudžeto. Taigi dirbantiesiems ne tik nebus kompensuotas dėl sudėtingos ekonominės situacijos sumažintas darbo užmokestis, bet ir gali tekti mokėti didesnes įmokas, skirtas kompensacijoms išmokėti (net jei kompensacijos mokamos ne iš valstybinio socialinio draudimo fondo, o iš valstybės biudžeto, pagrindinis jų lėšų šaltinis tas pats – dirbančių asmenų mokami mokesčiai).

Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardytos pensijos yra nustatytos *Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme*. Šio įstatymo 1 str. 1 d. nurodoma, kad „Lietuvos Respublikoje nustatomos šios valstybinės pensijos: Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos; nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos; pareigūnų ir karių valstybinės pensijos; mokslininkų valstybinės pensijos; teisėjų valstybinės pensijos”[597]. Šios pensijos gali būti mokamos kartu su valstybinio socialinio draudimo pensijomis (išskyrus našlių ir našlaičių pensijas), tačiau, skirtingai nei pastarųjų, valstybinių pensijų lėšų šaltinis yra valstybės biudžetas. Vadinasi, jų mokėjimas ir dydis nepriklauso nuo materialinio indėlio (įmokų) dydžio. Šios pensijos skiriamos ir mokamos už ypatingus nuopelnus Lietuvai (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos), už atitinkamą tarnybą (pavyzdžiui, tarnyba vidaus reikalų, prokuratūros sistemose ir kt.) arba darbą (pavyzdžiui, mokslinį darbą), dar kitos valstybinės pensijos yra „<...> kompensacinio pobūdžio ir mokamos asmenims, kurie yra pripažįstami nukentėjusiaisiais asmenimis (pavyzdžiui, asmenims, tapusiems invalidais dėl 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, pasipriešinimo 1940–1990 m. okupacijoms (rezistencijos) dalyviams ir t. t.)[598].

Kiekvieno asmens funkcijos socialinės stratifikacijos sistemoje yra daugiau ar mažiau reikšmingos. Šių funkcijų vertę įvertina patys visuomenės nariai. Teisingumo principas B.1 reikalauja, kad atlikus tam tikrą darbą, už jį būtų teisingai atly-

[595] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, *supra* note 162.

[596] Vaičaitis, V. A. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. *Justitia*, 2003, 1–2: p. 60.

[597] Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 101-2018.

[598] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas, *supra* note 579.

ginama pagal jo vertę. Šis atlyginimas turėtų būti savalaikis, nuo jo turi būti mokamos atitinkamo dydžio valstybinio socialinio draudimo įmokos, kurios leistų užsitikrinti orią senatvę ateityje. Jei asmens veikla yra neįprasta ir vertinga visai visuomenei, ji atliekama ne todėl, kad tikimasi už tai tam tikros naudos (kaip yra materialaus ir institucinio nuopelno atveju), o dėl to, kad tai laikoma moraliai teisingais veiksmais, ši veikla gali būti vertinama kaip moralinis nuopelnas. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos kaip tik ir skiriamos už tokius nuopelnus[599].

A. Guogio teigimu, šios specialios pensijos, kurias jis vadina "tarybinių laikų reliktu"[600], atspindi korporatyvinį socialinės politiko modelį iškreipiančius klientelizmo[601] santykius. Tai suponuoja idėją, kad valstybinė pensija nėra tinkamiausias būdas pagerbti visuomenei nusipelniusį asmenį. Todėl manytina, kad visuomenei naudingus veiksmus atlikę asmenys gali būti įvertinami ir kitaip: skiriami valstybės apdovanojimai[602], vienkartinės piniginės išmokos etc.

Šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje kartų solidarumas reiškia rūpestį visomis kartomis – seneliais, tėvais, vaikais. Tautos tęstinumui išsaugoti ypač aktualus rūpinimasis pastaraisiais. Neatsitiktinai rūpinimasis tėvais ir vaikais yra konstitucinė valstybės pareiga. Antai *Konstitucijos* 38 str. 2 d. teigiama: „Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę", o 39 str. 1-2 d. nurodoma, kad „Valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą", „Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas"[603]. Konstitucinius valstybės įsipareigojimus socialinio draudimo srityje konkretizuoja *Lietuvos Respublikos ligos ir motinytės socialinio draudimo įstatymas*[604], nustatantis besilaukiančių moterų ir tam tikro amžiaus vaikus auginančių tėvų dėl šios veiklos prarastų pajamų kompensavimo sąlygas bei tvarką.

Motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokos yra mokamos motinai ar tėvui tam tikrą įstatyme numatytą laiką ir kompensuoja visą arba dalį anksčiau gauto darbo užmokesčio. Jų dydis priklauso nuo įmokų dydžio ir iš dalies nuo jų mokėjimo trukmės[605]. Įstatymas taip pat numato tam tikrus apribojimus šių išmokų dydžiams ir trukmei[606]. Atsižvelgiant į ypatingą motinystės bei tėvystės reikšmę tautos tęstinumui ir jos suponuojamą konstitucinę motinystės, tėvystės bei vaikys-

---

[599] Deja, nuo 2011 m. sausio 1 d. valstybinių pensijų įstatymo 4 str. 1 p. nurodantis, kad teisę gauti Lietuvos Respublikos pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie yra „<...> ypač nusipelnę Lietuvai kurdami bei plėtodami jos valstybingumą, ūkį, kultūrą, mokslą, meną ir sportą, gindami valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką", nebegalioja.

[600] Guogis, A. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė"*, *supra* note, 311.

[601] Klientelizmas (lot. *cientela* – globa) – socialinių mainų įvairiomis paslaugomis forma biurokratinių ar politinių valdžios institucijų viduje. *Ibid.*

[602] Lietuvos Respublikos valstybės apdovanojimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 68-2762

[603] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

[604] Lietuvos Respublikos ligos ir motinytės socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 111-3574.

[605] *Ibid*., 6 str. 2 d.

[606] *Ibid*., III skirsnis.

tės apsaugą, galima teigti, kad motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės) išmokų trukmės, dydžio bei sąlygų nustatymas turi priklausyti ne tik nuo tam tikru laikotarpiu besiklostančių ekonominių ir socialinių veiksnių, bet ir nuo visos visuomenės vertybių bei tikslų. Šuo atveju turi būti pasiektas visos visuomenės kompromisas nepažeidžiant valstybinio socialinio draudimo sistemos dalyvių lygiateisiškumo, juolab, kad kiekvienas šios sistemos dalyvis įmokas motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti moka solidariai, nepaisant lyties, amžiaus ar gyvenimo planų.

Jei asmuo yra nepajėgus ar nepakankamai pajėgus dalyvauti darbo rinkoje, valstybinio socialinio draudimo sistemoje, taip pat jei jo dalyvavimas neužtikrina pakankamai pragyvenimo pajamų arba jam reikalingos specialios paslaugos, valstybė, atsižvelgdama į būtiniausius tokio žmogaus poreikius bei į svarbiausius visuomenės prioritetus, organizuoja socialinės paramos teikimą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarime Nr. 360 *Dėl socialinės paramos koncepcijos* socialine parama vadinamos „<...> socialinės, ekonominės, teisinės ir organizacinės priemonės, kuriomis siekiama sudaryti būtiniausias gyvenimo sąlygas asmenims (šeimoms), kurių darbo, socialinio draudimo ir kitokios pajamos dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra nepakankamos, kad jie (jos) galėtų pasirūpinti savimi. Socialinė parama negali užtikrinti ilgalaikio ekonominio ir socialinio saugumo, ji tik padeda žmogui išgyventi ekstremaliomis sąlygomis. Socialinė parama turi būti tokia, kad asmuo (šeima) norėtų dirbti bei taupyti“[607].

Socialinė parama finansuojama iš valstybės ir savivaldybių lėšų, kurios surenkamos iš bendrųjų mokesčių[608]. Socialinę paramą sudaro: 1) piniginė parama – t.y. socialinės išmokos, skiriamos: a) asmenims ir šeimoms, testuojant jų pajamas; b) atskiroms žmonių grupėms, kurių pajamos yra mažesnės už valstybės remiamas pajamas; 2) socialinės paslaugos – tai tokios „<...> paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime“[609]. Galima teigti, kad socialinė parama išreiškia H. Beveridge‘o požiūrį, kuris pagrindžia visų gyventojų minimalių pajamų apsaugos būtinumą[610].

Kitaip nei valstybinio socialinio draudimo atveju, kuomet išmokos apskaičiuojamos pagal konkretaus asmens mokėtas įmokas, jų mokėjimo trukmę ir mokamos konkrečiam asmeniui arba, jo mirties atveju, vaikams bei sutuoktiniui, atitinkantiems įstatymų numatytas sąlygas, socialinės paramos gavėjais gali būti tiek atskiri asmenys, tiek šeimos. Socialinės paslaugos kaip ir piniginė parama gali būti skiriamos ne tik asmenims, bet ir šeimoms, atsižvelgiant į jų objektyvius poreikius. Valstybės ir kitų institucijų pareiga – užtikrinti pagalbą, kurios reikia asmeniui ar šeimai, kad jie toliau galėtų savarankiškai vykdyti savo įsipareigojimus. Nustatant

[607] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 360 „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 36-653.

[608] Tartilas, J., *supra* note 542, p. 66.

[609] Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 17-589.

[610] Dromantienė, L., *supra* note 342, p. 21.

paramos teikimo ribas svarbu, kad „<...> asmeniui teikiama socialinė parama neturi virsti privilegija, ji neturi sudaryti prielaidų asmeniui pačiam nesiekti didesnių pajamų, savo pastangomis ieškoti galimybių užtikrinti sau ir savo šeimai žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas“[611] O štai Europos (Bendrijų) Tarybos 1992 m. birželio 24 d. rekomendacijoje 92/441/EEB *Dėl pakankamų pajamų ir socialinės paramos socialinės apsaugos sistemose bendrų kriterijų* nurodoma, kad „<...> teisė į paramą turi būti suteikta atsižvelgiant į tai, ar asmenys, kurių amžius, sveikata ir šeimos padėtis leidžia, yra pasirengę aktyviam darbui arba profesiniam mokymuisi, kad įsidarbintų, arba kai kada kitų asmenų atveju – atsižvelgiant į ekonominės ir socialinės integracijos priemones; drauge būtina stengtis vargingiausiai gyvenančius asmenis integruoti į bendrųjų teisių sistemas <...>“[612].

Įvairios socialinės paramos formos turi būti organizuojamos taip, kad būtų prieinamos tiems asmenims, kuriems jos yra reikalingos. Piniginių išmokų ar socialinių paslaugų poreikį lengviau nustatyti išanalizavus konkrečias aplinkybes, lėmusias šio poreikio atsiradimą. Centralizuotoms valdymo institucijoms tai padaryti sudėtinga, todėl socialinės paramos srityje pastebima decentralizacijos tendencija: „<...> centrinės valdžios įtakos mažinimas, savivaldos institucijų atsakomybės didinimas, bendruomenės ir individo aktyvumo skatinimas“[613]. Socialinės paramos teikimui turi reikšmę bendruomenės, seniūnaičiai, seniūnijos, savivaldybės[614] taip pat nevyriausybinės organizacijos, užpildančios „<...> valstybės socialinės apsaugos sistemos socialinio darbo spragas, paversdamos socialinę paramą konkretesne veikla, kuri adresuota konkrečiam klientui“[615].

Minėtais atvejais atsiskleidžia glaudus subsidiarumo ir solidarumo principo ryšys: bendruomenė (pilietinė visuomenė) solidarizuojasi su savo sunkiai besiverčiančiais nariais ir padeda užtikrinti esminius jų poreikius neatsižvelgdama į tai, kad šie asmenys nėra pajėgūs įnešti indėlį formuojant bendrus visuomenės išteklius. Kita vertus, organizuodama paramą asmenims ir šeimoms valstybė taip pat turi skatinti solidarumą mikrosocialiniame šeimos kontekste, o ne tenkinti atskirai

---

[611] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu nr. 441 „dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 38-1236.

[612] Europos Tarybos 1992 m. birželio 24 d. rekomendacija 92/441/EEB „Dėl pakankamų pajamų ir socialinės paramos socialinės apsaugos sistemose bendrų kriterijų“. [1992] OL, L245.

[613] Dromantienė, L., *supra* note 342, p. 96.

[614] Plačiau apie šių institucijų funkcijas teikiant socialinę paramą žr. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 55-1049.

[615] Dromantienė, L., *op. cit*., p. 102.

kiekvieno šeimos nario poreikius. Todėl, pavyzdžiui, piniginė parama ar paslaugos daugeliu atveju yra teikiamos atsižvelgiant į bendras šeimos pajamas. Rūpintis šeimos nariais yra ne tik moralinė, bet ir teisinė pareiga. Pavyzdžiui, *Konstitucijos* 38 straipsnis numato tėvų teisę ir pareigą išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, o vaikų pareigą – globoti savo tėvus senatvėje[616]. Atkreiptinas dėmesys, kad, kaip pažymima auščiau minėtame Vyriausybės nutarime, būtent šios *Konstitucijos* nuostatos yra vienas iš konstitucinių socialinės paramos teikimo pagrindų. Kita vertus, jis turi būti derinamas su asmens autonomijos reikalavimais ir nedaryti asmens besąlygiškai priklausomo nuo šeimos.

Tas faktas, kad asmenys, kurie pretenduoja į socialinę paramą, yra nepalankiausioje padėtyje, lyginant su tais, kurie gali savarankiškai užsidirbti ar turi teisę į valstybinio socialinio draudimo išmokas, reikalauja taikyti teisingumo principą B.4 bei poreikio kriterijų. Europos socialinių teisių komitetas yra išaiškinęs, kad „Poreikis yra vienintelis 13 str. 1 d. nurodytas kriterijus, todėl bet kurios ribojančios sąlygos pažeidžia Chartijos nuostatas“[617].

Tačiau minėtas teisingumo principas taip pat gali būti taikomas kartu su teisingumo principu B.3, akcentuojančiu asmens gyvenimo būdo pasirinkimą. Antai Europos socialinių teisių komitetas yra išaiškinęs, kad “Teisė į socialinę paramą turi būti išlaikyta tiek, kiek egzistuoja poreikis. Tačiau socialinės paramos apjungimas su noru ieškoti darbo arba išmokti profesijos yra suderinamas su Chartijos nuostatomis, jeigu šios sąlygos pagrįstos ir atitinka siekiamą tikslą, t.y. rasti ilgalaikį asmens problemų sprendimą“[618]. Taigi socialinė parama nėra savitikslis dalykas. Ji skirta kaip pagalbinė priemonė asmeniui, iš kurio ateityje tikimasi savarankiškos veiklos.

Teikiant socialinę paramą taip pat gali būti taikomas teisingumo principas C. *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymo* 7 str. 1 d. nurodoma, kad „Socialinis aprūpinimas ir socialinė šalpa (parama) iš valstybės lėšų taikomi, kai vykdant demografinę, gynybinę, ekologinę ir kitokią politiką būtina garantuoti arba pagerinti kai kurių gyventojų grupių aprūpinimą“[619]. Antai siekiant gerinti demografinę padėtį, valstybė gali nustatyti didesnes išmokas ar įvairesnių ir prieinamesnių socialinių paslaugų vaikams. Tokiu atveju socialinė parama gali būti naudojama kaip socialinės inžinerijos priemonė.

Konstitucijos 53 str. 1 d. įtvirtinta: „Valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Įstatymas nustato piliečiams[620] nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką“[621]. Kaip pabrėžiama *Lietuvos Respublikos Sveikatos sistemos įstatymo* (to-

[616] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992. Nr. 33-1014.

[617] *Europos socialinė chartija: vadovas*, *supra* note 555, p. 156–157.

[618] *Ibid*.

[619] Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr.32-61.

[620] Pagal *Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymą,* iš privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų apmokamos asmens sveikatos priežiūros paslaugos yra teikiamos visiems apdraustiesiems: ne tik piliečiams, bet ir nuolat ar laikinai gyvenantiems užsieniečiams etc. žr. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 55-1287.

[621] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

liau – *Sveikatos sistemos įstatymas*) preambulėje, „<...> sveikatos potencialą ir jo palaikymo sąlygas lemia ekonominės sistemos raidos stabilumas, visuomenės socialinio saugumo ir švietimo garantijos, gyventojų užimtumas ir jų pakankamos pajamos, apsirūpinimas būstu, prieinama, priimtina ir tinkama sveikatos priežiūra, kokybiška mityba, darbo, gyvenamosios ir gamtinės aplinkos kokybė, gyventojų pastangos ugdyti sveikatą“[622]. Taigi *teisės į sveikatos priežiūrą* įgyvendinimas yra susijęs ne tik su teisės į gyvybę, į sveiką aplinką, teisės turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, bet ir su kitų, pirmiausia socialinių bei ekonominių, teisių užtikrinimu[623].

Siekis apsaugoti asmens ir visuomenės sveikatą gali būti pagrindas apriboti kitas konstitucines žmogaus teises bei laisves, pavyzdžiui, teisę į būsto neliečiamumą, laisvę reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją, laisvę išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą, teisę kilnotis ir pasirinkti gyvenamą vietą, teisę rinktis į taikius susirinkimus bei teisę į nuosavybę[624]. Šios aplinkybės patvirtina, kad „<...> žmogaus ir visuomenės sveikata yra viena svarbiausių visuomenės vertybių <...>“,[625] žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas, o „<...> rūpinimasis žmonių sveikata traktuotinas kaip valstybės funkcija“[626].

Tam, kad būtų užtikrinta asmens sveikata, sveikatos priežiūros priemonės ir paslaugos turi būti prieinamos visiems (teisingumo principas B.2). Tai reiškia, kad išlaidos sveikatos priežiūrai „<...> neturi būti didelė naštai individams; sveikatos apsaugos paslaugos turi būti teikiamos nevilkinant; turi būti pakankamai sveikatos apsaugos darbuotojų ir įrangos“[627]. Kitaip tariant, valstybės rūpinimasis žmonių sveikata turi būti suprantamas kaip sveikatos priežiūros paslaugų organizavimas, rūpinimasis šių paslaugų teikimo sąlygomis, prieinamumu, kokybe etc. Tai nepanaikina kiekvieno asmens pareigos pačiam pasirūpinti savo sveikata. Žmogaus atsakomybės primatą rūpinantis savo sveikata netiesiogiai pabrėžia ir *Europos socialinė chartija*: „Kiekvienas žmogus turi teisę naudotis visomis priemonėmis, lei-

[622] Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231.

[623] *Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo* 84-85 str. konkretizuoja Lietuvos Respublikos gyventojų teisės ir pareigas sveikatinimo veikloje (*Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231). Pacientų teisės išsamiai reglamentuojamos Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2317.

[624] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 28-1003.

[625] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 39 straipsnio, Lietuvos Respublikos mokslo ir švietimo ilgalaikio finansavimo įstatymo 1, 2 ir 3 straipsnių, Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymo 18 straipsnio 2 dalies ir Lietuvos Respublikos Seimo statuto 172 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 72-3080.

[626] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos savivaldybių biudžetų pajamų dydį ir išlyginimą lemiančių rodiklių tvirtinimo 2001, 2002 ir 2003 metams įstatymo ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 16 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 5-186.

[627] *Europos socialinė chartija: vadovas*, *supra* note 555, p. 146.

džiančiomis pasiekti aukščiausią, kokį tik galima, sveikatingumo lygį“[628]. Todėl *Europos socialinę chartiją* pasirašiusios šalys įsipareigoja imtis šių priemonių:

1) asmeninės atsakomybės už savo sveikatą skatinimas per švietimo programas, visuomenės informavimo priemones etc. Europos socialinių teisių komiteto teigimu, „<...> propaguojama asmeninė atsakomybė gali tiesiogiai padėti išvengti rūkymo, alkoholio, narkotikų, skatinti sveiką mitybą, lytinį švietimą, sveiką aplinką“[629] [630];

2) paslaugų, leidžiančių išvengti tam tikrų ligų ar nelaimingų atsitikimų teikimas. Anot Komiteto, būtiniausios paslaugos yra susijusios su periodine nėščiųjų ir moksleivių konsultacija ir sveikatos tikrinimu, tačiau, pabrėžiama, kad „<...> esant galimybėms, reikia sistemingai tikrinti, ar nesergama ligomis, kurios tampa pirmalaikių mirčių priežastimi“[631] [632];

3) prevencijos priemonių, skirtų asmens ir visuomenės sveikatai palaikyti, taikymu. Prevencija gali apimti ir: a) sveikos aplinkos (tinkamų gyvenimo ir veiklos sąlygų, maisto produktų saugumo) užtikrinimą ir kontrolę; b) žalingų įpročių prevenciją (antai Komitetas tikrina, ar „<...> valstybės narės tabako ir alkoholio gamybą, platinimą, reklamą, kainą ir kt. reguliuojanti prevencijos politika yra efektyvi“); c) imunizaciją ir epidemiologinę kontrolę (skiepai, užkrečiamų ir nepagydomų ligų (tokių kaip AIDS) kontrolė, epidemijų valdymas,etc.)[633].

Valstybė taip pat organizuoja sveikatos draudimo sistemą, skatina solidarų draudimo įmokų mokėjimą, užtikrina teisingą surinktų lėšų administravimą bei paskirstymą.

---

[628] *Europos socialinė chartija: vadovas*, *supra* note 555, p. 146.

[629] *Ibid.*

[630] Antai 2005 m. lapkričio 3 d. nutarime Konstitucinis Teismas, vertindamas Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo nuostatų atitiktį Konstitucijai, pažymėjo, kad „<...> tabako vartojimas kenkia sveikatai, gali sukelti neigiamų socialinių padarinių. Dėl to tabakas ir jo gaminiai priskirtini ypatingiems produktams, kurių gamybą, apyvartą ir vartojimą valstybė, pagal Konstituciją turinti inter alia priedermę rūpintis žmonių sveikata (Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalis), gali ir turi kontroliuoti. Įstatymų leidėjas, pagal Konstituciją turintis teisę nustatyti tabako, kaip ypatingo produkto, kontrolės priemones ir tvarką, gali nustatyti specialų teisinį reguliavimą, inter alia tam tikrus draudimus, ribojimus ir kt., kurie nėra būdingi kitų produktų gamybos, apyvartos ir vartojimo santykių teisiniam reguliavimui“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 21 straipsnio 2 dalies (2000 m. kovo 16 d. redakcija), 3 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija), 4 dalies (1999 m. gegužės 11 d. redakcija), 7 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija) ir dėl šio įstatymo (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) 26 straipsnio 5, 7, 14 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 131-4743.

[631] *Europos socialinė chartija: vadovas*, *op. cit*., p. 146.

[632] Sveikatos priežiūros įstaigos privalo per nustatytą laiką tikrinti nėščiųjų, vaikų iki 16 metų, motinų, iki vaikui sukaks vieneri metai, ir kitų asmenų, kurių sąrašą nustato Sveikatos apsaugos ministerija, sveikatą. Nustatytų profesijų darbuotojai bei nustatytuose darbuose, gamybos šakose ir baruose dirbantys asmenys prieš pradėdami profesinę veiklą ir jos metu privalo pasitikrinti sveikatą. Šių profesijų, darbų, gamybos šakų ir barų sąrašą, asmenų sveikatos tikrinimo tvarką nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 18 str. 1-2 d. (*Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231).

[633] *Europos socialinė chartija: vadovas*, *op. cit*., p. 148.

Kaip konstatavo Konstitucinis Teismas, žmogaus sveikata yra viešasis interesas[634]. Sveikas žmogus gali sėkmingiau integruotis į visuomenę, tapti visaverčiu jos nariu, pasirūpinti savimi ir savo artimaisiais. Tai aktualu ne tik pačiam žmogui, bet ir valstybei bei bendrapiliečiams sprendžiant ribotų išteklių paskirstymo klausimus. Sveikam žmogui reikia mažesnės bendrų išteklių dalies, priešingai, jis pats gali aktyviai prisidėti prie išteklių formavimo. Todėl galima teigti, kad žmogaus sveikata yra tiesiogiai susijusi su visos visuomenės sveikata ir yra visuomenės poreikis (teisingumo principas C). Be to, kaip jau ne kartą buvo minėta, kiekvienas asmuo yra lygiavertis kitam asmeniui, taigi kiekvieno asmens sveikata yra tokia pat vertybė kaip ir kito asmens. Ligos ar neįgalumo atveju sergantis ar neįgalus asmuo yra blogesnėje situacijoje lyginant su sveiku asmeniu. Šie samprotavimai leidžia teigti, kad valstybės laiduojamų (nemokamų) paslaugų teikimo priemones ir jų apimtį turėtų apibrėžti ne konkreti sveikatos draudimo įmokų suma, o tie asmens poreikiai, kurie leistų jam maksimaliai pagal savo amžių ir ligos pobūdį funkcionuoti. Kad poreikis yra tinkamas kriterijus skirstant žmogaus sveikatos apsaugai skirtas lėšas, patvirtinama ir *Europos socialinės chartijos* 13 str. 1 d., kuri įpareigoja valstybes nares „<...> užtikrinti, kad kiekvienas asmuo, kuris neturi pakankamai lėšų pragyvenimui ir kuris negali gauti tokių lėšų savo pastangomis ar iš kitų šaltinių, ypač iš socialinės apsaugos sistemos, gautų reikiamą paramą, o susirgęs – priežiūrą, būtiną pagal jo sveikatos būklę“[635]. Europos socialinių teisių komitetas yra išaiškinęs, kad medicinos pagalbai šiuo atveju priskiriama „<...> nemokama ar subsidijuojama sveikatos apsauga arba išmokos, kurios leidžia žmonėms sumokėti už jiem reikalingą priežiūrą“. Ši teisė negali būti veikiama biudžeto galimybių ir „turi būti aiškiai apibrėžta įstatymo ir paremta objektyviais kriterijais. <...> Poreikis yra vienintelis 13 straipsnio 1 punkte nurodytas kriterijus“ [636].

Sveikatos pripažinimas konstitucine vertybe suponuoja pareigą suteikti būtiną medicinos pagalbą net ir įmokų nemokėjusiems asmenims[637]. Siekiant nepažeisti solidariai sveikatos draudimo įmokas mokėjusių asmenų teisių ir teisėtų lūkesčių, pagalba tokiems asmenims turi būti finansuojama iš valstybės ar savivaldybių biudžeto[638]. Tačiau, kaip pastebi L. Markauskas, „Konstitucijos 53 straipsnio nuostatų nereikėtų traktuoti kaip valstybinių gydymo įstaigų absoliučią pareigą teikti išskirtinai nemokamą ir viską apimančią medicinos pagalbą. Šio Konstitucinio straipsnio interpretavimas turėtų būti grindžiamas kompromisu tarp asmens konstitucinės teisės į nemokamą gydymą ir valstybės ekonominių sąlygų”[639]. Taigi dėl ribotų valstybės išteklių gali būti sudėtinga visiškai patenkinti objektyvius asmenų poreikius. Todėl būtina derinti subsidiarumo ir teisingumo principus skatinant asmenis ne tik

[634] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas, *supra* note 624..

[635] Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704.

[636] *Europos socialinė chartija: vadovas*, *supra* note 555, p. 156.

[637] Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 8 d. įsakymas Nr. V-208 „Dėl būtinosios medicinos pagalbos ir būtinosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915.

[638] *Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo* 48-49 str. nuostatos atitinka šiuos samprotavimus.

[639] Markauskas, L. Konstitucinė teisė į nemokamą gydymą: interpretavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 64(56): 136.

saugoti savo sveikatą, bet ir savarankiškai draustis papildomu sveikatos draudimu, kuris garantuotų visišką ar didesnės dalies sveikatos priežiūros paslaugų apmokėjimą[640].

Apžvelgtos struktūrinės socialinės saugos sistemos dalys bei joms priskiriamos žmogaus teisės atskleidžia subsidiarumo, solidarumo bei socialinio teisingumo principų derinimo pagrįstumą bei būtinumą. Savarankiška veikla (verslas ar darbas) sudaro sąlygas asmeniui užimti tam tikrą statusą ir realizuoti savo gerovės koncepciją, o dėl vienokių ar kitokių priežasčių pasišalinus iš rinkos ar atsidūrus žemiau visuomenėje susiklosčiusio minimalaus gerovės standarto ribos, valstybė organizuodama solidarią visų visuomenės narių pagalbą sudaro sąlygas pasinaudoti socialinės apsaugos (valstybinio socialinio draudimo ir (ar) socialinės paramos) ir sveikatos apsaugos priemonėmis. Valstybės funkcionavimas (negatyvus ar pozityvus rinkos reguliavimas, socialinės saugos priemonių skirstymas etc.) remiasi socialinio teisingumo principais, kurių paskirtis – visuomenės narių teisių ir teisėtų interesų derinimas. Todėl galima teigti, kad subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo principų sistema padeda išsaugoti humanišką šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinės politikos bei teisinės sistemos pobūdį.

[640] Analogiškai socialinio draudimo atvejui, sveikatos draudimo atveju Lietuvoje asmeniui yra sudaromos galimybės papildomai savanoriškai draustis sveikatos draudimu. Plačiau žr. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 55-1287.

IŠVADOS

1. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės sampratai turi įtakos žmogaus teisių doktrina, kurios esmė – užtikrinti humanišką teisinio reguliavimo pobūdį:

a) humaniškumas kaip visuomenės moralinių siekių visuma lemia valstybės socialinės politikos orientaciją keliomis kryptimis: visų pirma, pripažinti, jog žmogus kaip moraliai autonomiška būtybė, yra savarankiškas, t.y. pajėgus pasirūpinti savimi bei kitais (šiuo atveju ypač aktuali žmogaus ekonominių teisių sauga) ir, antra, pripažinti, kad žmogus kaip kūniška būtybė yra trapus, pažeidžiamas ir jo egzistencijai išsaugoti būtina išorinė pagalba (šiuo atveju tampa aktualios į pirminių egzistencinių žmogaus poreikių tenkinimą orientuotos socioekonominės teisės);

b) humaniškas teisinio reguliavimo pobūdis šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje yra grindžiamas asmens moralinio integralumo (atsakomybės už savo likimą) ir fizinio saugumo (kolektyvinės atsakomybės už žmogaus egzistenciją) vienove.

2. Gerovės kaip žmogaus teisių visumos apsaugos orientyro analizė atskleidė du gerovės ir žmogaus teisių santykio aspektus:

a) visuomeninis – materialinis aspektas: subjektinių žmogaus teisių įgyvendinimas reikalauja bent minimalaus socialinės gerovės lygio (gerovės standarto), kurį nustato kiekviena visuomenė, atsižvelgdama į specifines savo raidos aplinkybes bei savo narių gyvybiškai svarbius poreikius. Šis standartas užtikrina visuomeninių santykių reguliavimo humaniškumą: sudaro sąlygas asmeniui pasinaudoti turimais gebėjimais – vykdyti tam tikras pareigas ir jų pagrindu įgyti tam tikras subjektines teises, – o jei to padaryti neįmanoma, tikėtis, jog sulauks kooperuotos visuomenės narių (valstybės) pagalbos;

b) asmeninis – gyvenimo kokybės aspektas: gerovės (socioekonominės) teisės leidžia žmogui susikurti trokštamą gyvenimo kokybės lygį (realizuoti savo gero gyvenimo sampratą) ir yra reikšmingas žmogaus autonomijos bei orios egzistencijos garantas. Todėl šiuolaikinėje socialinėje teisinėje valstybėje subalansuotas konstitucinis socioekonominių žmogaus teisių įtvirtinimas bei jų saugos užtikrinimas yra fundamentinė politinė nuostata ir teisės principas.

3. Socialinių problemų sprendimo teisinės institucionalizacijos istorinio proceso analizė atskleidė būtinybę ne tik pripažinti socioekonominių žmogaus teisių svarbą įtvirtinant jas aukščiausios galios teisės aktuose ir steigiant šias teises padedančias užtikrinti institucijas, bet ir apibrėžti valstybės kompetencijos įgyvendinant šias teises ribas. Viena iš didžiausių XX a. politinių klaidų – asmens gerovės susiejimas su gerovės valstybe. Asmens gerovės priklausomybė išimtinai nuo valstybės slopina asmens aktyvumą ir siaurina jo autonomijos ribas, tuo sukeldama grėsmę socialiniam stabilumui ir demokratinei valstybės santvarkai.

Kitaip nei gerovės valstybės sąvoka, orientuojanti į valstybės funkcionavimo rezultatą, socialinės teisinės valstybės sąvoka išreiškia valstybės socialinius tikslus (socialinę orientaciją) ir akcentuoja, jog šių tikslų bus siekiama teisinėmis priemonėmis, atsižvelgiant į teisingumo reikalavimus. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės sampratos formavimasis sietinas su XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais

ir šio amžiaus pradžia, t. y. su tuo istoriniu periodu, kai sparčiai pradėjo formuotis globalinė rinka, kuri riboja valstybės politines ir finansines galias bei keičia socioekonominių žmogaus teisių užtikrinimo pobūdį.

4. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinės politikos bei jos teisinio reguliavimo strateginiai uždaviniai išplaukia iš žmogaus teisių primato valstybės teisinio reguliavimo sistemoje ir socialinio stabilumo siekio.

Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės teorinių pagrindų analizė atskleidžia šias valstybės funkcionavimo gaires:

a) teisingos pamatinės struktūros, kuri garantuotų viešą asmens autonomiją – galimybę užimti tokia socialinę padėtį, kuri atitiktų asmens motyvaciją, gebėjimus ir atliekamą vaidmenį, – kūrimas;

b) pamatinės visuomenės struktūros orientavimas į viduriniojo visuomenės sluoksnio apimties didinimą.

c) privačios autonomijos – galimybės asmeniui įgyvendinti savo tikslus – užtikrinimas pripažįstant ir garantuojant žmogaus teises. Užtikrindama žmogaus teisių saugą, valstybė:

- remia asmenų pastangas ir iniciatyvas prisiimti atsakomybę už savo gerovę;
- teikia būtiną paramą asmens fizinio integralumo (sveikatos) užtikrinimui;
- sudaro sąlygas valstybės ir piliečių pastangomis kurti socialinės paramos fondus;

d) visuomenės narių ir socialinių institucijų telkimas į pagalbą (solidarizavimas), jei žmogus dėl objektyvių priežasčių nėra pajėgus savarankiškai patenkinti savo interesų.

5. Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinių problemų sprendimų teisinės institucionalizacijos principų – subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo – sistemos taikymas garantuoja humanišką socialinės politikos pobūdį. Ši sistema formuojasi kaip valstybės reakcija į globalizacijos, individualizacijos ir komercializacijos suaugimą, kuris iš esmės riboja valstybės politines ir finansines galimybes užtikrinti socioekonominių žmogaus teisių įgyvendinimą. Todėl šiuolaikinei socialinei teisinei valstybei ypač svarbus subsidiarumo principas, akcentuojantis žmogaus atsakomybę už savo gerovę. Tačiau dėl žmogaus kaip biologinės būtybės pažeidžiamumo fakto, valstybė taip pat išsaugo pareigą suteikti žmogui būtiną minimalią socialinę apsaugą. Šios pareigos vykdymas grindžiamas visuomenės narių solidarumu formuojant valstybės išteklius.

5.1. Subsidiarumas paremtas asmens moralinio integralumo idėja. Šio principo įgyvendinimas reikalauja sprendimų priėmimo decentralizacijos bei kompetencijos paskirstymo tarp skirtingų socialinių vienetų, teikiant pirmenybę žemesniems socialiniams vienetams. Todėl subsidiarumo principas laikytinas šių vienetų autonomijos apsaugos garantu. Subsidiarumas parodo, kad valstybės ir kitų socialinių institucijų teisės kyla ne iš jų pačių, bet iš pilietinės visuomenės, ją sudarančių grupių ir paties žmogaus.

5.2. Solidarumas grindžiamas asmens fizinio saugumo poreikiu ir reikalauja atskirų socialinių vienetų vienovės bei kolektyvinės visuomenės (bendruomenės) atsakomybės už savo narius. Priklausomai nuo solidarizavimosi motyvų galima

išskirti instrumentinį (rinkos) ir socialinį (kartų) solidarumą. Abu šie solidarumo tipai yra suderinami asocijuotoje bendruomenėje, kurioje asmuo yra laisvas savarankiškai ar kartu su kitais asmenimis spręsti ir kurti savo gerovę, tačiau privalo atsižvelgti į kitus bendruomenės narius: gerbti jų teises, priimtus sprendimus, reikalui esant teikti pagalbą.

Šiuolaikinėje visuomenėje dominuojančios individualizacijos, diversifikacijos, globalizacijos, segmentacijos tendencijos siaurina kartų solidarumo ribas. Nors formaliai juo yra grindžiamos daugelio pasaulio valstybių socialinės apsaugos sistemos, tačiau tokio solidarumo palaikymas tik centralizuotomis priemonėmis jau savaime rodo jo instrumentiškumą. Siekiant, kad visuomenės solidarumo tikslas nesumenkintų asmeninių preferencijų realizavimo galimybių, o pastarosios neužgožtų kolektyvinių tikslų, solidarumo principą būtina derinti su subsidiarumo ir teisingumo principais. Tikėtina, kad žmogus, kuris mano, jog su juo elgiamasi teisingai, t.y. visuomenėje įsigalėję teisingumo standartai atitinka jo moralines preferencijas ir išreiškia jo autonominę būtį, bus lojalus visuomenei, kurioje jam gera gyventi bei nepuoselės priešiškų jausmų teisingai su juo besielgiantiems visuomenės nariams.

5.3. Jei subsidiarumo principas formuluoja bendro pobūdžio reikalavimą plėsti asmens autonomijos ribas tol, kol asmuo realiai ir potencialiai yra pajėgus atsakyti už savo likimą, o solidarumo principas nustato priešingos krypties bendro pobūdžio reikalavimus – formuoti kuo stipresnius visuomenės narių ryšius ir jų kolektyvinę atsakomybę, tai šių priešingų krypčių santykį subalansuoja socialinio teisingumo principas, nurodydamas sąlygas, kuriomis asmuo gali pagrįstai reikalauti ar įgyja pareigą atsakyti ne tik už save, bet ir už kitus.

Remiantis liberalizmo ir komunitarizmo filosofinėmis idėjomis formuluotina socialinio teisingumo principų sistema, kurios turinį sudaro šie principai:

A. Kiekvienam asmeniui turi būti suteikta vienoda pamatinių teisių bei laisvių schema, kuri derėtų su kitų asmenų teisėmis bei laisvėmis ir kurioje lygioms politinėms laisvėms būtų garantuojama jų lygi vertė.

B. Socialinė ir ekonominė nelygybė priimtina, jei:

B.1. Ji sudaro prielaidas kiekvienam, turinčiam gebėjimų profesionaliai veikti, gyventi iš teisėtų darbo rezultatų, įvertintų rinkos sąlygomis.

B.2. Padėtys ir pareigybės nešališkos galimybių lygybės sąlygomis yra prieinamos visiems.

B.3. Pirminės lygybės situacijoje (situacijoje, kai visuomenė skirsto bendrus išteklius) visuomenės narys turi teisę į tokią išteklių dalį, kuri atitinka jo motyvuotą ir pagrįstą savarankiško gyvenimo būdo pasirinkimą.

B.4. Ji yra naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams.

C. Skirstant visuomenės išteklius gali būti keičiama visuomenės narių socialinė padėtis taip, kaip to reikalauja demokratiniais ir teisėtais būdais priimti kolektyviniai sprendimai, atsižvelgiant į visuomenėje iškilusius poreikius.

Teisingumo principų sistemos išdėstymas atitinka subsidiarumo principo esmę, t.y. pirmieji socialinio teisingumo principai (A, B.1, B.2) reikalauja, kad kiekvienas asmuo pirmiausiai turėtų lygias galimybes veikti savarankiškai: vykdyti pa-

reigas, įgyti teises, prisiimti atsakomybę. Tuo tarpu kiti principai orientuoti į tuos atvejus, kai asmeniui reikalinga parama. Ši parama turi būti teikiama remiantis solidarumo principu:

a) suteikti asmeniui galimybę pačiam dalyvauti formuojant socialinės paramos fondus;

b) nepažeidžiant kitų visuomenės narių teisių ir teisėtų interesų teikti asmenims pagalbą iš valstybinių fondų, formuojamų pagal tikslinę paskirtį.

6. Apie Lietuvos valstybės socialinės politikos atitikimą principinius šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės pagrindus liudija: a) faktinis verslo teisinio reguliavimo pobūdis: valstybinio sektoriaus minimizavimas, tikslinės valstybinės verslo rėmimo programos etc.; b) valstybės politika sprendžiant užimtumo ir nedarbo problemas: siekiama valstybės lėšomis suteikti būtiną minimalų išsilavinimą ir profesinę kvalifikaciją, ribojamas išmokų dydis ir laikas nedarbo atveju etc.; c) socialinio ir sveikatos draudimo sistemų funkcionavimas: derinama privačių ir valstybės fondų veikla; d) socialinės paramos klausimų sprendimas: valstybė minimaliai remia socialiai remtinus asmenis.

SUMMARY

The problem of the research. "Man is only a reed, weakest in nature; but he is a thinking reed. <...> Man's greatness lies in his power of thought"[1] – claimed a French philosopher, mathematician and physicist B. Pascal. Duality of human being – ability to control natural processes thanks to his rational thinking, and at the same time being fragile, physical and a mortal creature and consequently easily vulnerable, – is relevant not only for analyzing philosophical problems of human being, but also for creating legal rules that regulate people's relationships.

How does this dual human being in the world manifest in law? Man as a conscious being is able to exist independently, and laws that guarantee his free and independent existence are very important to him. However, man's corporeality conditions his vulnerability and need for support. Therefore, in order to ensure a person's freedom and social security, it is important to establish a balanced system of human rights at the constitutional framework of the state. This is a goal not only of practical legislation, but also that of jurisprudence.

Under the influence of the Age of Enlightenment the Great French Revolution enthroned human mind and freedom and autonomy based on mind, and thus laid the foundations for legal institutionalization of philosophy of liberalism. Man in liberal tradition is strong, capable to assume responsibility and take care of himself by participating in market relations. A state that respects human rights and autonomy was begun to be called the legal state. Meanwhile, for a long time social practices related with support to maintain human life were not considered to be rights but pittance, begging for which and its receiving meant proof of person's poverty.

Revolutions, crises and wars at the end of the XIX c. – beginning of the XX c., whose results were great casualties and entire impoverished nations, made legislators to pay proper attention to the fact of individual's vulnerability and importance of socioeconomic human rights. In the context of the world wars these rights were established in the constitutions of many democratic countries, and solutions to state social problems were legally institutionalized. States that pledged to respect realization of socioeconomic rights were begun to be called social states. However, an increased activity of the state in the sphere of social policy caused other serious problems: weakening of individual's independence, initiative, responsibility for his life, decline of dialogue between people, alienation.

Globalization process that became especially active at the end of the XX c. – beginning of the XXI c. eliminates insularity of social systems, and huge expenses demanded by the protective function of the state are correcting economic potential of the state to provide its members with social protection. This, in turn, determines the change of competence of the state to solve social problems. On the other hand, even a liberalizing modern state considering vulnerability of man as a biological

[1] Pascal, B. *Mintys*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 110.

being and seeking to preserve stability of society is not able to completely turn away from the solution of social problems.

That is why there is dual research topic distinguished in the doctoral dissertation. First of all, it is pursued to answer, how the state, theoretically presuming a man's personal responsibility for his welfare, preserves its obligation to pursue certain social programmes. And secondly, it is aimed to lay out theoretical foundations and tendencies of legal regulation of social policy of the contemporary social legal state and to find out, where are the limits of competence of a liberal state that respects individual's autonomy to ensure social security of an individual.

The above-mentioned problems require to newly define the conception of the social legal state and to determine its principles of function, which would enable to set necessary legal regulation guidelines for an individual's social security.

Relevance of the research. Historical analysis of legal institutionalization of solution of social problems reveals not only the fact that the conception of the social legal state has been developing in time and is continuous, but also that functions of such a state depend on processes occurring in society and new political preferences in the making. That is what gives the conception of the social legal state a dynamic character and determines the need to revise and renew its certain aspects, to review legal means for their suitability for solution of social problems. This requires not only to analyze the changes of legal regulation themselves, but also to look deeper at their reasons that are nestled in social processes.

One of the most significant sources leading to transformation of the modern society is globalization that encourages „<...> worldwide information, cultural, financial, migratory, criminogenic flows" that a national state is unable to control on its own[2]. Globalization does not only influence appearance of new living conditions, but also determines change of values, opportunities and needs of members of society and, at the same time, the change of the role of the state realizing human rights. Therefore, without rethinking social processes further development of law as jurisprudence would become less and less reasoned.

The relevance of the research in Lithuania is conditioned not only by the above-mentioned processes, but also by a specific situation of the country in comparison with other modern democratic states. Lithuania is a comparatively young democratic state. Lithuania is also a member of the European Union and, therefore, it has to seek the same life quality standards that are assured by old European Union member states. On the other hand, the social policy of the European Union is coordinated on the basis of subsidiarity principle which commits member states to solve complex issues of social policy on their own. This means that it is necessary in Lithuania to make use of an explicit doctrine of the contemporary social legal state. It could seem that it would be just enough to choose a social security model of a country to imitate and to transfer it *mutatis mutandis* into the domain of national social security. However, it can not be done because of several reasons. First of all, dynamic development of Western countries determines that there is still no universal agreement on a typical model of the contemporary social legal state and it is

[2] Krasin, J. A. Metamorfozy demokratii v izmenjajushhemsja mire [Metamorphosis of Democracy in a Changing World]. *Polis*. 2006, 4: 127.

uncertain which country to follow. And secondly, it is pointed out that the welfare state, which reached its prosperity in the XX c., is no longer able to satisfy changing needs of the modern society today, which is influenced not only by globalization, but also by commercialization, demographic problems, etc.[3]

Thus, knowing that social development of Western countries is dynamic and also considering the fact that liberal lifestyle in Lithuania is just only developing, it is purposeful to define at the theoretical level first what the foundations of the conception of a developing contemporary social legal state are.

The subject matter – the contemporary conception of the social legal state reflecting itself through social priorities of a democratic liberal state, its function guidelines and principles, and legal means of their realization.

The aim of the research – to reveal the features of the contemporary conception of the social legal state that is emerging in the context of interaction of the welfare state and globalization and processes related to it.

The following ***objectives*** are set to reach the aim:

1. To analyze the connections of the main legal regulatory directions of state social policy with moral foundations of the doctrine of human rights following from the principle of humanism.
2. To study historical factors of legal institutionalization of solutions of social problems, their development and theoretical foundations, to distinguish priorities of the social legal state and its operation guidelines.
3. To investigate the contents and importance of principles of legal institutionalization of solutions of social problems in the contemporary social legal state – subsidiarity, solidarity and social justice – to the state social policy, to form a system of these principles and to overview possibilities of application of this system in Lithuania.

Novelty and practical significance of the research. The overview of Lithuanian and foreign scientists' researches shows that indicators of practice of protection of socioeconomic human rights and development of the social (welfare) state in areas of social policy and public administration are quite widely analyzed. However, these researches evaluate the functioning of the state considering only its practical result (most frequently economic welfare) without going deeper into legal means that ensure this result. Whereas lawyers' mission is, from a legal point of view, to go deeper into conditions of protection and realization of particular human rights, and justice and legality of administration of common public resources.

On the basis of insights of various representatives of social and humanitarian sciences the thesis presents a philosophical analysis of the status of socioeconomic human rights and reveals the features of the conception of the contemporary social legal state. The novelty of the work is conditioned by a clear formulation of the system of principles of the contemporary social legal state, which is to be used as an instrument intended to evaluate legal means that influence personal welfare and ensure his dignified existence.

[3] Pierson Ch. *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*. Cambridge: Polity Press, 2006, p. 198.

Conclusions and suggestions made in the thesis could be used both in the process of legislation and pedagogical or educational activities.

Hypothesis of the research. The essence of the contemporary social legal state – to encourage a person to take an active care of his social security and with the help of cooperative efforts of all members of society to help a person only so much as he is unable to satisfy his vital needs on his own.

***Defended propositions of the dissertation*:**

1. The content of legal regulation of social policy of the liberal state is determined by a dual human nature: his strength and vulnerability from which, accordingly, fundamental political and legal requirements arise: every person's responsibility for his life and mutual commitment of members of society to assist each other when there is necessity.
2. A state can be called a contemporary social legal state where the network of public institutions gives priority to independent personal activities and, if necessary, with the help of cooperation of members of society guarantees him such assistance that provides real possibilities to obtain (restore) at least minimal independence.
3. The functioning of the contemporary social legal state is based on the system of the principles of subsidiarity, solidarity and social justice. This system enables to evaluate the process of realization of socioeconomic human rights.

Methods of the research. A wide range of topics and their interdisciplinarity requires variety of methods applied.

The main theoretical methods applied in the work are *philosophical* and *systematic analysis* methods that help to reveal the position of socioeconomic human rights in the system of human rights. On the basis of these methods and method of *synthesis,* the idea of the contemporary social legal state and its characteristic system of principles is being formulated.

For discussion of individual aspects of justification of human rights and the contemporary social legal state, there are also used methods of *phenomenological analysis, hermeneutical* and *teleological* methods. The choice of the phenomenological analysis method for investigation of *me* and *the other* relationship was conditioned by incognizability of another person. The hermeneutical method is used to explain the meaning of philosophical and legal texts. The teleological method is applied in order to reveal the aims of the contemporary social legal state and its characteristic principles and also for the analysis of the purpose of legal acts.

Concepts are explained with the help of the *linguistic analysis* method. The method of *historic analysis* is used to characterize the development of the social legal state. *Descriptive, comparative and meta-analysis* methods are applied for analysis and description of the main contemporary theories and comparison of their essential ideas that relate to the problems of the role of the contemporary social legal state realizing human rights. The aim of meta-analysis is to summarize the conclusions and recommendations made in previous researches and reviews. Scientific literature, legal acts, court practices are studied applying a practical *document analysis* method, and they are evaluated using the method of *criticism.* The methods of *logical analysis* and *generalization* are applied for the research of sources of science and formulation of conclusions and generalizations.

In order to get correct and reliable results of the research the above-mentioned methods are applied as a complex.

The structure of the thesis. The dissertation is composed of an introduction, three parts and conclusions. At the end of the work the reference list and the list of author's academic publications on the topic of the dissertation are presented.

The structure of the work is based on the assumption that the contemporary social legal state stresses the primacy of human rights. Therefore, the first part of the thesis *Doctrine of human rights in the context of relationship between an individual and society* presents theoretical reasoning of human rights, analyses what determines the content of human rights, why and to what extent they should be secured. The analysis is based on three main ways of law reasoning applied in law philosophy: legal subjectivism (legal presumption of individual's moral autonomy) that emphasizes the powers of man's consciousness (mind), legal objectivism (presumption of actuality of law) that grounds the content of law on actual processes happening in society, and lately very widely used intersubjectivistic way of law reasoning whose origins lie in existentialism (existential phenomenology), legal hermeneutics and communicative philosophy.

Human rights express the ideal of humanism, thus the study of the content of human rights is started with the analysis of the principle of humanism. It is pointed out that humanism as the principle affirming value and dignity of an individual can be grounded on the idea of individual's physical and moral integrity. The idea is based on the dual nature of human being: man as a conscious (moral) being, and man as a physical (natural) being. On the one hand, human morality determines his self-value and enables to maintain that man as a moral being is strong, i.e. is able to take care of himself and others, make decisions and assume responsibility for them. Whereas as a physical being, man is fragile, earlier or later he needs other people's help (disease, old age, unemployment and other situations that threaten the existence of an individual). Therefore, further in the work interpersonal relationships between people (*me* and *the other* relationship) are extensively analyzed. It is stated that the initial relation with another individual is ethical, based on certain virtues (responsibility for another person, love of the close ones, friendship, fairness, etc) that can justly be considered the ethical foundation of human rights.

However, the statement that the initial *me* and *the other* relation is ethical is not suffice for the development of discourse. Therefore, further on, possibilities of jurisdication of ethical relationships is discussed. For this purpose, the analysis of linguistic processes is used. It is emphasized that language not only expresses the speaker's identity, but also, being the mediator between *me* and *the other,* makes it possible to create certain belonging, *we.* These properties of language predicate that language is a tool for creation of justice (and law at the same time).

J. Habermas's *ideal speech situation* analyzed in the work shows that people are capable to agree on what is fair and to formalize their agreement by positive legal rules. This theoretical construction first and foremost emphasizes the symmetry of its participants' relationships which is based on people's parity, freedom and equality of rights. In a real situation relations between members of society can also be presumed as symmetric: if an individual is healthy, employable, is able to

make decisions independently, perform actions (to take part in relations of free market) which would enable him to satisfy his needs, etc. However, everyone can get, and often does, into an unfavourable situation (disease, old age, unemployment, etc.) when it is difficult to manage without other people's help (doctor's services, financial support, etc.). In such a case, although the theoretical symmetry (legal equality) remains, real relationships between people become unequal (asymmetric). Whether it will be successful to reconstruct symmetric relationships, depends on the ethical position of a stronger individual in regard to a weaker one, i.e. whether he demonstrates his advantage or, on the contrary, makes necessary concessions. Thus in order to establish rules of justice, rational reasoning of participants of the discourse is not suffice – there also has to be a certain, based on virtues, attitude towards a participant of the discourse that has got into an unfavourable situation. Namely, socioeconomic human rights are related with asymmetric situations. They express the state's and other public institutions' assistance, based on solidarity of members of society, in cases of disease, unemployment, old age and similar events. This assistance is an important security of individual's physical and moral integrity, his autonomy and dignity.

A meaningful discourse about human rights is possible if it is agreed on the distinction criteria between the stronger and weaker parts of society. In other words, a discourse about rights depends on the welfare standard formed in that society. Thus two aspects of the relation between welfare and human rights are distinguished. On the one hand, realization of human rights requires at least minimal level of welfare. In this case, the issue of the welfare standard becomes relevant, which is decided by each society regarding vitally important needs of its members and its own specific circumstances of development. On the other hand, welfare itself is an object of human rights. Possession of socioeconomic rights (rights to welfare) opens possibilities for an individual to exercise his other rights, to create a desirable standard of life quality and in this way strengthens his autonomy.

The analysis of the relation between welfare and human rights enables to state that the main attention in the contemporary social legal state should be paid not to provision of specific goods but to security of human rights that open possibilities to realize one's understanding of good life, and the level of welfare of society should be considered as individual's real possibilities to exercise all his rights.

In order to define the characteristic features of the contemporary social legal state, the second part of the work *Social legal state as guarantee of human rights* presents the study of theoretical foundations of the social legal state. The part begins with the historical analysis of formation of the social legal state, which revealed different ways and consequences of legal institutionalization of solutions to social conflicts.

Disregard of individual's welfare has been and remains one of the reasons encouraging unrest in society and its instability. Not incidentally, attempts to solve social problems, in one way or another, were relevant even before our era. However, for a long time solution of social issues was related to charity, moral duty of family and society to help a person who is unable to take care of himself, but not with realization of rights. Until the end of the XIX c. poverty reduction program-

mes had been characterized by their locality and stigmatization. Even so, those programmes together with emerging ideas of the legal state undoubtedly can be considered to have been the origins of the contemporary social legal state.

It is noticeable that there was a radical change in the attitude of democratic legal states towards individual welfare and the rights enforcing it in the XX c. in comparison with ways of solution of social problems in the XVIII c. First of all, socioeconomic human rights were brought to the highest – constitutional – level and at the same time protection of these rights became a public task. Secondly, a negative attitude to a poor person was rejected; an individual was given an opportunity to take care of his welfare himself by participating in social security systems, indulging in activities of trade unions, etc. When a legal state was supplemented with a protective function of socioeconomic human rights, preconditions were created for assurance of both moral and physical person's integrity, and change of the status of the state from legal into social legal one.

It is also pointed out in the work Lithuania's as socially oriented legal state peculiarities of development determined by its geopolitical position and relations with neighbouring countries. It is noticed that after long decades of occupation by a foreign country Lithuania does not have great experience of independent legal institutionalization of solutions to social conflicts, but both in 1918, after declaration of independence, and in 1990, after restoration of independence, socioeconomic human rights were established in the main laws of Lithuania and the main institutions to protect these rights were founded. These facts show social orientation of the state, which enables to maintain that for Lithuania, like other democratic states that take care of welfare of their citizens and pursue social harmony, the further perspective of development of this kind of states is relevant.

Having acknowledged an individual's right to a certain level of welfare, the attitude to an individual and the role of the state also changed. It became not only a passive protector of security of members of society, but also an active helper assuring human rights. Due to this reason the scope of state activities greatly expanded, which caused appearance of new problems. That is why next in the work economic, legal, political, philosophical and other critical arguments of the welfare state are analyzed. Otherwise, it is observed that this criticism does not deny the meaning of the state that cares about welfare of an individual and society itself. Nevertheless, the changing social situation – increasing globalization, repetitive economic crises, worsening demographic problems in Western countries and other internal and external social factors, – condition changes in the character and amount of support of the state and demands to talk about a new stage in the development of the state which spans the period from the last decades of the XX c. till present days. Thus nowadays the urgent question is not "Is the state obliged to take care of welfare of an individual and society?", but rather „What model of the social legal state is capable to secure human rights in the best possible way without causing harmful social consequences?"

The work proceeds to the construction of the model of the contemporary social legal state on the basis of ideas of contemporary philosophers, lawyers, researchers of political theory, sociologists and economists. First, the analysis of the definition

of the social legal state is presented. The concepts of *the welfare state, social state, socially oriented state* and *social legal state* are separated on the basis of whose analysis a certain structure of the conception of the contemporary social legal state is distinguished, where the word *social* designates orientation of a state (goal), *legal* – the means to achieve the goal, *welfare* – the final result (reality of assurance of human rights, which depends not only on the state's legal, but also economic situation), and the concept *contemporary* emphasizes the qualitative change of the social legal state, which is related with overestimation of legal means to achieve the final result.

In order to reveal the content of the conception of the contemporary social legal state the work goes on to analyze what determines the formation of social priorities of the state under conditions of global market and how these priorities and processes happening in the modern society influence the functioning of the social legal state in the area of protection of socioeconomic human rights.

Assuming that welfare of an individual in the modern society first of all depends on his personal efforts, but is also related with the common level of welfare existing in society (welfare standard), a question is raised, What should priority be given to in the social legal state: to maintain welfare of an individual or society (collective)? The answer to this question is looked for on the basis of ideas of liberals and communitarians. It is stated that welfare of society and that of an individual are interrelated. On the one hand, the functions performed by a member of society not only gives opportunities to create desirable welfare, but also expresses assumption of responsibility for society's existence. Therefore, it can be claimed that the prerequisites of collective welfare follow from an individualistic position. On the other hand, collective welfare, in so far as it is related with creation of possibilities for an individual to engage in certain activities and sufficient resources which, if necessary, could be used to provide an individual with support, can be considered an indicator of welfare of single individuals.

One of the main ways to ensure an individual's welfare is his participation in market relations. Therefore, protection of freedom of market is a significant task of the state. Two ways of intervention of the state in market relations are distinguished: negative and positive. The negative way means that the state is obliged to provide subjects of the market with opportunities to act depending on their free choice. However, the market is not always able to guarantee welfare of an individual and society, and sometimes even complicates its achievement. This requires a positive state's intervention. On the other hand, it cannot be claimed that the state, contrary to the market, always reacts properly to people's needs. That is why in the contemporary legal state these ways of state intervention in market relations complement one another. First, opportunities for an individual or collective of individuals are created to ensure their welfare on their own by taking part in market relations and voluntarily providing help to each other. And in case of certain drawbacks of the market and necessity, the state is obliged to undertake active measures to eliminate these drawbacks.

With the aim to investigate what empowers the state to interfere in market relations, the work goes on to analyze the conception of sovereignty. It is reminded

that the contemporary legal state is characterized by historical dimension. After analysis of the conception of a continuous nation as a sovereignty, it is pointed out that the scope of sovereign powers of an individual as a participant of free market is determined and limited by the fundamental law of the state enacted by the representatives of the continuous nation – the living generation. Adopting the constitution the nation also sets social priorities of the state: on the grounds of the primacy of human rights undertakes to control activities of free market for common benefit and to ensure stability of the present society which guarantees historical continuity of the nation.

The conception of nation as a sovereignty enables to claim that by securing human rights the state (its authorities) cannot act unilaterally: its activities are influenced by its relation with an individual and society. The work proceeds by investigating interpretations of the relation between an individual, society and the state and their impact on security of socioeconomic human rights.

Two models of relation between an individual and the state are distinguished. The first model (instrumental) emphasizes the rights of an individual and reflects relations of free market based on selfish motives of an individual (here we can talk about short-term membership which describes the situation of being in society), the second model stresses a permanent obligation, based on certain traditions and virtues, to a certain state (i.e. citizenship which describes the situation of being in the state). Both models are being coordinated. A citizen fulfills his duties to the state as a political community, but at the same time he is not (and should not be) forbidden to seek personal profit and freely conclude agreements (for example, an employment agreement) which would be the ground for obligations to private individuals. Because of this reason, not all socioeconomic rights of an individual have to be derived only from the status of citizenship. Regarding the fact that the state's role realizing these rights is dual, it can be stated that the negative assurance of socioeconomic rights such as, non-interference for an individual to choose a job himself, to bargain for a pay, etc., should not be related exceptionally with the status of a citizen. However, an active (positive) state's support realizing socioeconomic human rights should be oriented, first of all, to the needs of individuals engaged to it and creating it, i.e. its citizens.

Having made the difference between several forms of identification of an individual: being in the society and responsibility only for his interests, and being in the state as political community and at the same time responsibility for all fellow citizens, it is further analyzed what relation between the state and society is characteristic for the contemporary social legal state. Here, too, two models of relation between the state and society are distinguished: a *faceless* or serving (instrumental) state, whose main purpose is to satisfy needs of individuals and groups of individuals, and a *protective* state as an autonomous institution which independently sets certain social programmes. Attention is paid that the contemporary social state can not be identified with the latter model of the relation between the state and society as it can seek its goals not in any ways but only the ones which would not infringe human rights and freedoms set by law. Thus, it is stated that extremes are not natural to the contemporary social legal state: complete neutrality of the state or, on the

contrary, its dominating power. It can be claimed that the mission of the contemporary social legal state is not only to serve (instrumental) ensuring supremacy of law, but also, in accordance with law, undertake active actions that ensure permanent social progress: to solidarize society, to organize its members' aid to each other.

The analysis of the relation between an individual, society and the state reveals that security of socioeconomic human rights depends not only on the state but also on the initiative of society and individual. Thus we can talk not only about positive, but also about negative aspects of protection of these rights: provision of support to those who are not able to ensure existence for themselves, and non-interference with those who are able to take care of themselves.

The analysis of stratification of the contemporary society enables to draw even more precise functioning guidelines of the contemporary social legal state. First, it is important both for harmonious coexistence of members of society and stable operation of the state, as a certain institutionalized system of society, where every member of society would be able to perform his functions, i.e. be engaged in certain activities and acquire a certain status and power that would ensure his position in the system of social stratification. Thus the function of the state, as the expresser of interests of members of society and the creator of institutions that make the fundamental structure of society, is assurance of public autonomy based on the principle of justice, which would assure private autonomy of each member of society. Secondly, the integrity of parts of social stratification (members of society) and stability of all society is determined, quoting J. Rawls, by the right foundation structure. Justice, being impartial, forbids ungrounded discrimination and ensures similar position of members of society in the system of social stratification or, in other words, determines the formation of the middle social layer which can be considered the guarantee of formation of a stable contemporary social legal state. Thus the task of the social legal state is, while constructing the fundamental structure of society, to set such a way of collection and allocation of public resources to the members of society so that it would be oriented to the expansion of the middle layer of society. And thirdly, the main goal of the social legal state is to create conditions for an individual to ensure his dignified existence, i.e. encourage an individual's ability to properly carry out his duties and realize his rights, and thus justify expectations of other members of society, and, if it is not possible to do because of objective causes, to ensure rendering of help for a person who cannot afford it. The analysis of the structure of society enables to claim that supplementary help for a person can be rendered considering his position in the system of social stratification. In other words, the amount of help should be directly proportional to the level of a member of society in the system of social stratification.

The state's degree of activity in realizing socioeconomic human rights and maintaining stable social order also depends on the character of political system and its aims that also determine the peculiarity of the legal system of the state. In its turn the political system and its aims depend on political ideology. Thus the work goes on to analyze the ideas of prevailing political ideologies in the last two

centuries – conservatism, liberalism and socialism – and their influence on the models of social policy of the state.

Summing up the part, it is stated that the tendencies of change of the contemporary social legal state require an active role of an individual. Therefore, the contemporary social legal state, first of all, has to create possibilities for a person to act independently. For this reason, a contemporary social legal state is called not a state that tries to satisfy all needs of an individual, but the one which encourages individual's activity, but, at the same time, ensures the creation of well-organized mechanism of help that meets the expectations of members of society who, because of objective reasons, can not, or not enough, take care of themselves.

Although the social policy pursued by contemporary democratic Western countries is becoming more liberal and their functions in the area of social security are narrowing, the need to ensure socioeconomic as well as other human rights remains. Thus the question arises, How, in today's conditions, to ensure the protection of human rights and freedoms and constructive cooperation of members of society seeking to satisfy individual and collective aims?

This question is attempted to be answered in the third part of the work *Subsidiarity, solidarity and social justice as the principles of the contemporary social legal state.* Here, as an assessment criterion of the contemporary social legal state the system of principles is being constructed in the base of whose the principles of subsidiarity, solidarity and social justice lie.

Regarding the duality of human existence, individual's autonomy, his role and status in the system of social stratification, this system of principles that are important for the contemporary social legal state is begun with the *principle of subsidiarity.* The analysis of philosophical-theological origin of this principle reveals that the conception of subsidiarity is closely related to the idea of a person as the origin and goal of society and is based on the ideal of the hierarchical order of society. Two trends are characteristic to this principle. The first trend is determined by a person's strength, ability to make decisions and act independently. At the same time it is emphasized that a person lives in a certain social context. This draws the limits of autonomy of a person, since the mentioned context not only provides him with a certain identity, but also obliges him to assume responsibility for his own welfare as well as welfare of a close person and the environment where he lives and realizes himself.

However, frailty of man's existence supposes the other trend of the principle of subsidiarity – support for a person or family who are unable to act independently or whose independent activities do not sufficiently ensure their existential needs. In this case, activities of the state institutions become relevant. This help, as all state's activities in general, should not degrade the initiative of a person or a collective of individuals for whom this aid is given, and overtake from them that what they can do and must do themselves.

At the end of the XX c. subsidiarity became one of the main principles of the European Union according to which areas of responsibility of the European Union and those of member states are distinguished. Implementation of the social policy of the European Union is also based on the principle of subsidiarity and is, in prin-

ciple, attributed to the competence of member states. However, the European Union is concerned about the high social security level of states, therefore, it not only coordinates activities of member states applying the method of open coordination, but also awards purposive support of various funds to member states that fulfill their obligations.

According to the analysis of philosophical-theological and European Union contexts two levels of realization of the principle of subsidiarity are distinguished: a) the national level, based on Catholic philosophical tradition, where a person is named to be the foundation of subsidiarity and origins of power, as the lowest social unit; b) the level of the European Union, where the lowest social unit is a state. It is stated that in contemporary society these aspects-levels of the principle of subsidiarity interweave and complement one another: the Catholic conception pays attention to the lowest and basic level of application of the principle of subsidiarity – a person. Whereas international, European Union and national documents are important for formalization of application of the principle of subsidiarity.

The principle of subsidiarity is not sufficient to determine the level and amount of intervention of higher units of society (such as, state) in lower units of society (such as, person, family and so on); therefore, for realization of this principle one more principle is invoked – the principle of proportionality. Further in the work the linguistic analysis of the conception of proportionality is given, and on the basis of acts of law and special literature, criteria of the principle of proportionality are distinguished. It is emphasized that in order to estimate proportionality of support measures, it is very important to set the aim and subjects for whom these measures of support have to be applied. Attention is also paid to the fact that the principle of subsidiarity together with the principle of proportionality can be considered legal protection instruments of autonomy of an individual and the state (as the lowest units at respective levels).

The analysis of the principles of subsidiarity and proportionality enables to propose that intervention in a private area (support) requires not only an individual's approval of this intervention, but also a consensus decision of the collective concerning the manner and amount of intervention. The decision on giving support to an individual reflects solidarity of the collective. Further the work examines at length the *principle of solidarity* and its role in the contemporary social legal state.

Two aspects of the conception of solidarity are identified. One of them is related to solidarity of members of the liberal individualistic society, which is stimulated by pursuit of satisfaction of personal needs. Supporters of the other view identify solidarity not with rational estimation but with the feeling of unity between people, with the values of community where they live. On these grounds individual liberal solidarity of market and social communitarian solidarity of generations are identified.

Pursuit of stable society and lasting social progress requires such solidarity that would be based not only on individual aims, but also on common objectives and values for the whole nation. Therefore, it is necessary to analyze two forms of expression of solidarity: micro-social and macro-social contracts. A micro-social contract of generations is based on the idea of an individual's autonomy and his ability

to assume responsibility for his and his close ones' welfare. This contract is found both in market relations and in the family, therefore, it can be stated that it reflects solidarity of liberal market as well as generations (in this case, generations of one family). However, a single person or families, because of various reasons, are not always capable to take care of themselves. Then it is possible to talk about the macro-social contract of generations which differs from the micro-social contract of generations not only by the range of subjects of solidarity, but also the spread of historical dimension: in the case of the macro-social contract solidarity crosses the boundaries not only of one family, but that of the whole living generation. It is based on value attitudes and material contributions of the previous generations and is oriented not only to welfare of the living generation, but also to its continuity, i.e. future generations.

In the context of macro-social and micro-social contracts the impact of law, as an integrating mechanism of members of society, on the degree of solidarity of individuals in the contemporary social legal state is analyzed. It is pointed out that, on the one hand, rights and responsibilities based on the principle of solidarity can be approbated by acts of law. On the other hand, the lawgiver can encourage individuals' solidarity by intentionally not interfering in certain social spheres, thus stimulating people to solidarize in order to meet their needs.

Considering historicity and dynamism of solidarity feeling, tendencies of change of solidarity and its potential impact on the development of the contemporary social legal state are studied: impact of individualization, diversification, globalization and segmentation on the crisis of solidarity in modern society. It is pointed out that weakening of people's feeling of solidarity has a negative influence on the whole social development of the state, thus the task that arises for the contemporary social legal state, by employing various means (including legal ones), is not only to create opportunities for independent activities of an individual, but also to stimulate setting of collective objectives and nurture sociality.

The principle of subsidiarity formulates a requirement of a general character to expand the boundaries of autonomy of an individual as long as an individual is actually and potentially capable to be responsible for his life. Whereas the principle of solidarity determines requirements of general character of opposite direction: to develop as stronger as possible relations between members of society and their collective responsibility. What could the relationship between these two opposite directions be? Where is the limit when an individual can justly demand, or gets a duty to be responsible not only for himself but also for his close one and the whole community?

With the purpose to find answers to these questions further in the work *the system of the principles of social justice,* characteristic to the contemporary social legal state and based on liberal and communitarian philosophical positions, is being constructed. The principles of justice are arranged lexicographically. It means that a particular principle can be applied only then when a principle before has been applied to its full extent and its further application is not appropriate or sufficient enough to ensure independent activities of an individual in a certain situation.

Considering the ideas of the primacy of human rights and supremacy of law, the system of the principles of justice is started with the first principle formulated in J. Rawls's theory which emphasizes assignment of similar equal basic rights and liberties to all individuals. This principle corresponds to the idea of legal equality of all individuals. But legal equality does not mean social and economic equality. The latter depends on an individual's as well as state's activity. Thus, regarding the above-discussed duality of man's existence, functioning guidelines of the contemporary social legal state and particularity of the principles of subsidiarity and solidarity, further in the work there are identified other principles of social justice whose application would enable to maintain that social and economic inequality existing in real society is fair. In this way, the system of principles of social justice is expanded by formulating libertarian principle of social justice which stresses possibilities of independent activities of an individual[4]. This principle is followed by the principle based on J. Rawls's theory which states that offices and positions must be open to everyone under conditions of fair equality of opportunity[5]. This principle is supplemented by the principle based on R. Dworkin's ideas which stress an individual's reasoned choice of independent way of life. The system of principles that justify social and economic inequality is completed by J. Rawls's difference principle which demands that social and economic inequality should be of the greatest benefit to the least-advantaged members of society[6]. The above-named principles are oriented to assurance of individual welfare. However, as it has already been mentioned, individual welfare also depends on the level of collective welfare. That is why the system of the principles of social justice is completed with the principle grounded on humanitarian ideas which emphasize the possibility to change the social condition of members of society by democratic and legal ways, taking into consideration public needs.

The named principles of social justice set certain positions that an individual can occupy. Still it remains unclear on what grounds an individual can make a use of a certain principle. Thus the work presents the main distribution criteria, i.e. equality, need, merit and others, that concretize these principles, and the spheres of their application are defined.

Having analyzed the content and possibilities of expression in the social legal state of each of the mentioned principles, in the last section of the work the system of principles of subsidiarity, solidarity and social justice is formed, which is used as an instrument for analyzing and evaluating, from the point of view of the contemporary social legal state, legal means of securing human socioeconomic rights in Lithuania.

---

[4] Arlauskas, S., *Turiningieji teisės pagrindai*. *Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 248

[5] Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 61.

[6] *Ibid*, p. 62.

Conclusions

1. The conception of the contemporary social legal state is influenced by the doctrine of human rights whose essence is to ensure a humanitarian character of legal regulation:

a) humanism as a whole of moral aspirations of society determines the orientation of state social policy into several directions: first of all, to acknowledge that man as morally autonomous being is independent, i.e. able to take care of himself and others (in this case, security of economic rights of an individual is especially urgent), and, secondly, to acknowledge that man as physical being is fragile, vulnerable and in order to preserve his existence, external support is necessary (in this case, socioeconomic rights oriented to satisfaction of primary, existential needs of an individual become of special importance);

b) a humanitarian character of legal regulation in the contemporary social legal state is based on the unity of an individual's moral integrity (responsibility for his life) and physical security (collective responsibility for individual's existence).

2. The analysis of welfare as the guide of protection of human rights as a whole revealed two aspects of the relation between welfare and human rights:

a) public – material aspect: subjective realization of human rights requires at least minimal level of social welfare (welfare standard) which is set by each society considering particular circumstances of its development and vitally important needs of its members. This standard ensures humanity of regulation of social relations: creates conditions for an individual to use the abilities he possesses – to perform certain duties and on their basis to acquire certain subjective rights, – and if it is not possible to do, to hope to receive support of cooperative members of society (state);

b) personal – life quality aspect: welfare (socioeconomic) rights enable an individual to create a desirable level of welfare (realize his understanding of good life) and is a significant guarantee of an individual's autonomy and dignified existence. Therefore, in the contemporary social legal state a balanced constitutional consolidation of socioeconomic human rights and the safeguard of their security are a fundamental political provision and principle of law.

3. The analysis of the historical process of legal institutionalization of solutions of social conflicts revealed a necessity not only to acknowledge the importance of socioeconomic human rights by establishing them in the acts of law of highest power and founding institutions helping to enforce these rights, but also to set the limits of state competence for realization of these rights. One of the greatest political mistakes in the XX c. was relation of individual welfare with that of welfare state. An exceptional dependence of individual's welfare on the state stifles individual's initiative and narrows his limits of autonomy, thus causing threat to social stability and democratic order of society.

Differently than the conception of the welfare state which orientates to the result of operation of the state, the conception of the social legal state expresses the state's social aims (social orientation) and emphasizes that these aims will be sought by legal means regarding requirements of justice. The formation of the con-

ception of the contemporary social legal state is linked with the last decades of the XX c. and the beginning of this century, i.e. the period in history when fast development of global market started, which restricts political and financial powers of the state and changes the character of protection of socioeconomic human rights.

4. Strategic objectives of the policy of the contemporary social legal state and its legal regulation follow from the objective of the primacy of human rights in the legal regulation system and social stability.

The analysis of theoretical foundations of the contemporary social legal state reveals the following guidelines of operation of the state:

a) creation of a fair foundation-structure which would ensure public autonomy of an individual: an opportunity to occupy such a social position that would correspond to individual's motivation, abilities and role he plays;

b) orientation of the foundation-structure to the increase of the middle layer of society;

c) ensurance of private autonomy – an opportunity for an individual to realize his aims – acknowledging and assuring human rights. By assuring security of human rights the state:

- supports individuals' efforts and initiatives to assume responsibility for their welfare;
- provides with necessary support for the safeguard of individual's physical integrity (health);
- creates conditions to found social support funds by employing state and citizens' efforts;

d) recruitment (solidarization) of members of society and social institutions to help if an individual because of objective reasons is not able to satisfy his interests on his own.

5. Application of the system of the principles of legal institutionalization of solutions to social conflicts – subsidiarity, solidarity and social justice – of the contemporary social legal state guarantees a humanitarian character of social policy. This system emerges as the state's reaction to the merger of globalization, individualization and commercialization, which substantially restricts political and financial powers of the state to realize socioeconomic human rights. That is why the principle of solidarity is especially important for the contemporary social legal state as it emphasizes an individual's responsibility for his own welfare. However, because of the fact of individual's vulnerability as a biological being, the state also retains the duty to provide an individual with necessary minimal social protection. Execution of this duty is based on solidarity of members of society planning state resources.

5.1. Subsidiarity is based on the idea of moral integrity of an individual. Realization of this principle requires decentralization of decision making and distribution of competence between different social units giving priority to the lowest social units. Therefore, the principle of subsidiarity is considered to be the guarantee of protection of the autonomy of these units. Subsidiarity shows that the rights of the state and other social institutions arise not from them themselves but from the civil society, groups composing it and individual himself.

5.2. Solidarity is based on individual's need for physical security and requires the unity of separate social units and collective public (communal) responsibility for its members. Depending on motives of solidarization, there can be distinguished instrumental (market) and social (generations) solidarity. Both types of solidarity are coordinated in associated community where an individual is free to deal with and create his welfare independently or together with other individuals, but he is obliged to consider other members of community: respect their rights, their decisions, and, if necessary, help them.

The prevailing tendencies of individualization, diversification, globalization and segmentation in modern society narrow the boundaries of generations' solidarity. Although social security systems of many states in the world are formally based on it, maintenance of such solidarity only with the help of centralized measures shows in itself its instrumentality. So that the aim of public solidarity does not diminish realization opportunities of personal preferences and the latter do not dwarf collective aims, the principle of solidarity must be coordinated with the principles of subsidiarity and justice. It is likely that an individual who thinks that he is being treated fairly, i.e. standards of justice existing in society correspond to his moral preferences and express his autonomous being, will be loyal to the society where it is good to live and he will not nourish hostile feelings against members of society who treat him fairly.

5.3. While the principle of subsidiarity formulates a requirement of a general character to expand the boundaries of autonomy of an individual as long as an individual is actually and potentially capable to be responsible for his life, and the principle of solidarity determines requirements of general character of an opposite direction – to develop as stronger as possible relations between members of society and their collective responsibility, the relation of these opposite directions is balanced by the principle of justice which indicates the conditions under which an individual can justly demand for and acquires a duty to be responsible not only for himself but also for others.

On the basis of philosophical ideas of liberalism and communitarianism the system of principles of social justice can be formed whose content is made of these principles:

A. Each person should be entitled to equal scheme of underlying rights and liberties which would match the rights and liberties of other individuals and in which equal value was manifested through equal political freedoms.

B. Social and economic inequality is acceptable if:

B.1. It creates prerequisites for everyone who has abilities to act professionally to live from his legitimate work results assessed under the conditions of market.

B.2. Offices and positions have to be open to every individual under conditions of fair equality.

B.3. In the situation of the initial equality (when the society distributes common resources) an individual has to be entitled to have that part of resources which corresponds to his motivated choice of independent way of life.

B.4. It is beneficial for the least advantaged members of the society.

C. When the society distributes public resources the social situation of members of society can be changed in such a way as it is required by collective decisions made democratically and legitimately regarding public needs.

The arrangement of the system of the principles of justice corresponds to the essence of subsidiarity principle, i.e. the first three principles of social justice (A, B.1, B.2) require that each individual would have equal opportunities to act independently: to do his duties, acquire rights, assume responsibilities. Meanwhile other principles are oriented to those cases when an individual needs support. This support should be provided on the basis of solidarity principle:

a) to provide an individual with an opportunity to participate in formation of social support funds;

b) without violating the rights of other members of society and their legitimate expectations, to provide individuals with support from state funds that are formed according to a targeted purpose.

6. That the social policy of the state of Lithuania complies with the principal foundations of the contemporary social legal state is certified by: a) the actual character of legal regulation of business: minimization of the state sector, targeted state business support programmes, etc.; b) the state policy tackling problems of employment and unemployment: it is pursued to provide with necessary minimal education and professional qualification for the state money, amount of allowances and time period in case of unemployment are limited, etc. c) the operation of systems of social and health insurance: coordination of activities of private and state funds; d) solution to issues of social support: the state minimally supports individuals who need social support.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

Lietuvos Respublikos konstitucijos ir konstituciniai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr.608-4271.
3. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, Nr.275-1778.
4. Lietuvos Valstybės Konstitucija.*Vyriausybės žinios*. 1922, Nr.100-799.
5. 1920 m. birželio 10 d. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920, Nr.37-407.
6. 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 4
7. 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1918, Nr. 1-1.

Lietuvos Respublikos įstatymai:

8. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
9. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios* 2002, Nr. 64-2569.
10. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73-3085.
11. Lietuvos Respublikos ligos ir motinytės socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 111-3574.
12. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 63-2243.
13. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 54-2140.
14. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-26.
15. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios.* 1999, Nr.110-3207.
16. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2317.
17. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 75-3472.

18. Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas. *Valstybės žinios.* 1997, Nr. 98-2478.
19. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos parlamentą įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5192.
20. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 53-996.
21. Lietuvos Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-2993.
22. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 17-589.
23. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 55-1287.
24. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 66-1572.
25. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231.
26. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 23-593.
27. Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 73-2762.
28. Lietuvos Respublikos valstybės apdovanojimų įstatymas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 68-2762.
29. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr.32-61.
30. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-447.
31. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 59-1153.
32. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 101-2018.
33. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 55-1049.
34. Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 67-1656.
35. Atskirų asmenų šelpimo taisyklės. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.193-1314.
36. Darbo Biržų įstatymai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 7.
37. Darbo Inspekcijos Departamento įsteigimo įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 8.
38. Darbo inspekcijos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 179-1228.

39. Įstatymas apie algas ir pašalpas kariškiams ir jų šeimynoms. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr.7.
40. Karių pensijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.201-1352.
41. Karo invalidams šelpti komiteto įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 156-1099.
42. Ligonių kasų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 227-1476.
43. Netekusiems sveikatos kariams, jų šeimoms, o taip pat žuvusiųjų karių šeimoms pensijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr.104-819.
44. Pasižymėjusiems visuomenės veikėjams pensijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 196-1329.
45. Pradžios mokyklų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr.117-914.
46. Savivaldybių įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 14.
47. Socialės Apsaugos Departamento įsteigimo įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 8.
48. Stipendijos ir pensijų paskyrimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr.166-1155.
49. Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr.221-1443.
50. Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr.190-1289.
51. Vyriausiosios Socialinio Draudimo Valdybos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 225-1469.

Lietuvos Respublikos įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai:

52. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 360 „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 36-653.
53. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 14 d. nutarimas Nr. 737 „Dėl nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004. Nr. 95-3501.
54. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1295 „Dėl ekonomikos sunkmečio“. Valstybės žinios. 2009, Nr. 125-5380.
55. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 8 d. įsakymas Nr. V-208 „Dėl būtinosios medicinos pagalbos ir būtinosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915.

Kitų valstybių konstitucijos:

56. *Constitution de 1946, IVe République* [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <http://www.conseil-

constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>

57. *Constitution of the Italian Republic*. [interaktyvus]. Rome: Chamber of Deputies, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. http://english.camera.it/cost_-reg_funz/345/346/listaarticoli.asp>.
58. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. [interaktyvus]. Berlin: Das Bundesministerium der Justiz, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf />
59. *La Constitution du 4 octobre 1958*. [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/acces-par-titres.5110.html>

Tarptautinės sutartys ir kiti teisės aktai:

60. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
61. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr.77-3290.
62. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288.
63. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
64. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, garantuojant kai kurias kitas teises ir laisves, be tų, kurios joje nurodytos, pirmasis protokolas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 15-386
65. Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704.
66. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [2007] OL C303/1.
67. Lisabonos sutartis. [2007] OL C306/1.
68. Europos Tarybos 1992 m. birželio 24 d. rekomendacija 92/441/EEB „Dėl pakankamų pajamų ir socialinės paramos socialinės apsaugos sistemose bendrų kriterijų“. [1992] OL, L245.
69. International Labour Organization Convention concerning Minimum Standards of Social Security (adopted 28 June 1952, entered into force 27 April 1955). ILOLEX C102.
70. International Labour Organization Convention concerning Minimum Wage Fixing, with Special Reference to Developing Countries (adopted 22 June 1970, entered into force 29 April 1972). ILOLEX C131.
71. Recommendation No. R (2000) 3 of the Committee of Ministers to member states on the Right to the Satisfaction of Basic Material Needs of Persons in Situations of Extreme Hardship adopted on 19 January 2000. [interaktyvus].

Council of Europe: Committee of Ministers, 2000. [žiūrėta: 2008-09-08] <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=334175&Site=CM>.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

72. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. sausio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. rugpjūčio 23 d. nutarimo Nr. 1004 "Dėl minimalaus darbo užmokesčio didinimo" 3.1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 499 straipsnio pirmajai daliai ir Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymo 2 straipsniui". *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 7-130.
73. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo" dalinio pakeitimo" 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 23-546.
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 85-2382.
75. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". Valstybės žinios, 1999, Nr. 42-1345, Nr. 43.
76. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*.1999, Nr. 85-2548.
77. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1587.
78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodik-

lių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499“Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos”, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 “Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo”, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 “Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 “Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo” dalinio pakeitimo” atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276

79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas „„Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugpjūčio 27 d. nutarimo Nr. 942 „Dėl biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo apmokėjimo sąlygų dalinio pakeitimo“ 6 ir 7.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 22 straipsniui“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 107-3885.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos savivaldybių biudžetų pajamų dydį ir išlyginimą lemiančių rodiklių tvirtinimo 2001, 2002 ir 2003 metams įstatymo ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 16 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 5-186.
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.“Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5221.
82. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 28-1003.
83. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 39 straipsnio, Lietuvos Respublikos mokslo ir švietimo ilgalaikio finansavimo įstatymo 1, 2 ir 3

straipsnių, Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymo 18 straipsnio 2 dalies ir Lietuvos Respublikos Seimo statuto 172 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 72-3080.

84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5057.
85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu nr. 441 „dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 38-1236.
86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 21 straipsnio 2 dalies (2000 m. kovo 16 d. redakcija), 3 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija), 4 dalies (1999 m. gegužės 11 d. redakcija), 7 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija) ir dėl šio įstatymo (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) 26 straipsnio 5, 7, 14 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 131-4743.
87. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 102-4171.
88. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kelių transporto kodekso 18 straipsnio 4 dalies

(2005 m. gruodžio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 28-1018.

89. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 2 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) nuostatos ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimu Nr. 309 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų 13 punkto (2004 m. kovo 22 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2008, Nr. 51-1904.
90. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 23 straipsnio 2 dalies (2002 m. balandžio 23 d., 2007 m. birželio 7 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 148-6632.
91. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219.

Tarptautinių teismų sprendimai

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

92. *Immobiliare Saffi.v. Italy* [GC], no. 22774/93, ECHR 1999-V.
93. *Panceko v. Latvia* (dec.), no. 40772/98, 28 October 1999.
94. *Aunola* v. *Finland* (dec.), no. 30517/96, 15 March 2001.
95. *Larioshina v. Russia* (dec.)*,* no. 56679/00, 23 April 2002.
96. *Kjartan Ásmundsson v. Iceland,* no. 60669/00, ECHR 2004-IX.
97. *Yuriy Romanov v. Russia*, no. 69341/01, 25 October 2005.
98. *Stec and Others v. the United Kingdom* (dec.) [GC], no. 65731/01 and 65900/01, ECHR 2005 - X.
99. *Kuznetsova v. Russia*, no. 67579/01, 7 June 2007.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai:

100. Case C-144/04, *Werner Mangold v Rüdiger Helm.* [2005] ECR I-09981.

101. Case C-411/05, *Félix Palacios de la Villa v. Cortefiel Servicios SA.* [2007] ECR I-08531.

Specialioji literatūra:

102. *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2001.
103. Alexy, R. *Teisinio argumentavimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
104. Andrulionis, G. *Asmens autonomija sveikatos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
105. Antikomunistinis kongresas ir tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“ 2000. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. X tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
106. Arai – Takahashi, Y., *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of th ECHR*. Antwerpen: Intersentia, 2001.
107. Aristotelis. Nikomacho etika. *Rinktiniai raštai*. Vilnius : Mintis, 1990.
108. Aristotelis. *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997.
109. Arlauskas, S. Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema. *Politologija*. 1999, Nr. 1(13): 88–125.
110. Arlauskas, S. Jurisprudencijos moksliškumo kriterijai šiuolaikinėje teisės filosofijoje. *Jurisprudencija*. 2009, 4(118): 247–264.
111. Arlauskas, S. Tautos suverenitetas ir vientisos valdžios sistema parlamentinėje demokratijoje. *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 5–19.
112. Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai*, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
113. Balcerowicz, L. *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*. Vilnius: Algarvė, 1998.
114. Baranova, J. *Filosofinės etikos chrestomatija*. Vilnius: Alma littera, 1998.
115. Baranova, J. *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu*. Monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004.
116. Barr N., Harbison, R. W. Overview: Hopes, Tears, and Transformation. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, New York, 1994.
117. Barr, N. The Role of Government in a Market Economy. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, New York, 1994.
118. Barry, B. *Teisingumo teorijos: socialinio teisingumo traktatas*. Vilnius : Eugrimas, 2002.

119. Barry, N. *Welfare*. Buckingham: Open University Press, 1999.
120. Bastiat, F. *Ekonominiai ir politiniai esė*. Kaunas: Lietuvos verslininkų sąjunga, 1992.
121. Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
122. Baublys, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*.Vilnius: Mes, 2010
123. Baublys, L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 18-29.
124. Bauman, Z. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa, 2002.
125. Bauman, Z. *Individualizirovannoe obshhestvo*. [The Individualized Society]. Moskva: Lotos, 2002.
126. Bauman, Z. *Likvidi meilė. Apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
127. Bauman, Z. *Postmodernity and its Discontents*. Cambridge: Polity, 1997.
128. Berger, P.L.; Luckmann, T. *Socialinės tikrovės konstravimas.* Vilnius: Pradai, 1999.
129. Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999.
130. Bernotas, D.; Guogis, A. *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
131. Bieliauskaitė, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 119–135.
132. Bieliauskaitė, J. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 1(1): 79–94.
133. Bieliauskaitė, J. Subsidiarumo principas ir jo taikymo aspektai įgyvendinant teisę į socialinę apsaugą Lietuvoje. *Įžvalgos*. 2009, 1(2): 42-55.
134. Birmontienė, T. *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
135. Birmontienė, T. Social Rights in the Jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania. *Jurisprudencija*. 2008, 9 (111): 7–19.
136. Birmontienė, T. Žmogaus teisių ir laisvių koncepcija 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucijoje. *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Valstybės žinios, 2003.
137. Buitenweg, R. Individual Freedom and ESOCUL Rigths. Neo-Liberal Globalism and Social Sustainable Globalisation. Brill. Leiden. Boston, 2006.
138. Burke, E. *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*. Vilnius: Žara, 2009.
139. Campbell, T. *Justice*. Houndmills a.o.: Macmillan, 1994.
140. Dahrendorfas, R. *Modernus socialinis konfliktas*. Vilnius, 1996.
141. Daniljan, O. G., *et al. Filosofija prava* [Philosophy of Law]. Moskva: Eksmo, 2005.

142. Danley, J.R. Robert Nozick and the Libertarian Paradox. *Mind, New Series*. 1979, 88(351): 419-423.
143. Dicey, A. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
144. Douzinas, C. *The End of Human Rights*. Oxford: Hart Publishing, 2000.
145. Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2008.
146. Dunleavy, P.; O'Leary, B. *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
147. Durkheim, E. *O razdelenii obshhestvenogo truda. Metod sociologii.* [The Division of Labour in Society. Rules of Sociological Method]. Moskva: Nauka, 1991.
148. Dworkin, R. Laisvė, lygybė, bendruomenė. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 297-325.
149. Dworkin, R. *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
150. Dworkin, R. What is Equality? Part 2:Equality of Resources. *Philosophy and Public Affairs*. 1981, 10(4): 239-345.
151. Elshtain, J. B. The Communitarian Individual. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 99-109.
152. Elster, J. *Local Justice. How Institutions Allocate Scarce Goods and Necessary Burdens*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
153. Esping-Andersen, G. After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. *Welfare states in transition: national adaptations in global economies*. London: Sage, 2004.
154. Esping-Andersen, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990.
155. *Europos socialinė chartija: vadovas*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2002.
156. *Evoljucija teorii i praktiki „gosudarstva blagososotojanija" v 80-e gody* [Evolution of Theory and Practice of the "Welfare State" in 80-s]. Moskva, 1992.
157. Fouarge, D. *Poverty and Subsidiarity in Europe: Minimum Protection from an Economic Perspective*. Northampton: Edward Elgar, 2004.
158. Fukuyama, F. *Silnoe gosudarstvo. Upravlenie i mirovoj porjadok v XXI veke*. [State-Building: Governance and World Order in the 21st Century]. Moskva: Khranitel, 2006.
159. Gadamer, H. G. *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
160. Giddens, A. *Sociologija*. Vilnius: poligrafija ir informatika, 2005.
161. Golinowska, S. Pomoc społeczna w koncepcjach współeznego państwa opiekuńciego. *Polityka społeczna*, 1998, 7: 2–5.

162. Golinowska, S. Przyszłość państwa opiekuńczego i systemu zabezpieczenia społecznego. *Polityka Społeczna*. 2005, 11-12: 1-9.
163. Gough, I. What are Human needs? *Social policy and social justice: the IPPR reader*. Cambridge: Polity Press, 1998, p. 50-56.
164. Gray, J. *Liberalizmas*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1992.
165. Gudavičius, E. Feodalizmas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. VII tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
166. Guogis, A. Globalizacijos poveikis socialinei apsaugai ir socialinei atskirčiai. *Politologija*. 2004, 4 (36): 78–109.
167. Guogis, A. Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai. *Viešoji politika ir administravimas.* 2006, 18: 73–77.
168. Guogis, A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2000.
169. Habermas, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy.* Cambridge: Polity Press, 2007.
170. Habermas, J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtstaats. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1994.
171. Hayek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo miražas*. II dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998.
172. Hart, H. L. A. Are there any Natural Rights? *Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1967.
173. Hartas, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997.
174. Heclo, H.. Toward a New Welfare State. *The Development of welfare states in Europe and America.* New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.):Transaction Publishers, 2003.
175. Hegelis, G.W. F. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000.
176. Hobbes, T. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999.
177. Hospers, J. Kas yra libertarizmas? *Laisvoji rinka: skaitiniai.* Kaunas: Lietuvos verslininkų s-ga, 1992.
178. *Istorijos žodynas*. Vilnius: Vaga, 2003.
179. Kant, I. *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vilnius: Margi raštai, 2010.
180. Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980.
181. Kantas, I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982.
182. Kantas, I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
183. Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987.
184. Kis, J. Įvadas. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998.
185. Komter, A. E. *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

186. Korsgaard, Ch. M. G.A. Cohen: Equality of What? On Welfare, Goods and Capabilities. Amartya Sen: Capability and Well-Being. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 54-61.
187. Kowalik T. Państwo opiekuńcze i jego przyszłość. *Dobre państwo*. Warszawa: Wyd. Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im L. Koźmińskiego, 2004.
188. Krasin, J. A. Metamorfozy demokratii v izmenjajushhemsja mire [Metamorphosis of Democracy in a Changing World]. *Polis*. 2006, 4: 127–138.
189. Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (I). *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 30-55.
190. Kūris, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*. 2005, 64(56): 56-73.
191. Kuzavinis, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
192. Lazutka, R. Socialinė apsauga. *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo liber, 2001, p. 131-147.
193. Leonas, P. *Raštai*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
194. Levinas, E. *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*. Vilnius: Aidai, 2001.
195. Levinas, E. Diskursas ir etika. *Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 298-319.
196. Levinas, E. *Etika ir begalybė.* Vilnius: Baltos lankos, 1994.
197. Levinas, E. *Izbrannoe: Totalnost i Beskonechnoe* [Selected Works: Totality and Infinity]. Moskva: Universitetskaja kniga, 2000.
198. Levine, D. P. *Welfare, right, and the state: a framework for thinking*. London; New York: Routledge: Taylor & Francis Group, 2008.
199. Little, A. *Post-industrial Socialism. Towards a New Politics of Welfare*. New York: Routledge, 1998.
200. Luhmann, N. *Political Theory in the Welfare State*. New York: de Gruyter, 1990.
201. MacIntyre, A., *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984.
202. Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005.
203. Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
204. Markauskas, L. Konstitucinė teisė į nemokamą gydymą: interpretavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 64(56):132-139.
205. Marshall, T. H. Citizenship and Social Class. *Contemporary Political Philosophy. An Antology*. Massachusetts: Blackwell Publishers, 2001, p. 297–298.

206. Maslou, A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos. Vilnius: Mintis, 1989, p. 339-354.
207. Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge, 2003.
208. Miller, D. *Principles of Social Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
209. Mises, L. E. *Ekonominė politika: mintys šiandienai ir rytdienai*. Vilnius: Eugrimas, 2006.
210. Munjė, E. *Personalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
211. Nakrošis, V., Vilpišauskas, R. Kodėl neveiksmingas Europos Sąjungos atvirasis koordinavimo metodas: silpnas iš prigimties ar dėl netinkamo taikymo Lietuvoje? *Politologija.* 2007, Nr. 3 (47): 44 -70.
212. Narochnickaja, E. A. Nacionalnyj faktor v epochu globalizacii. *Processy globalizacii: ekonomicheskie, socialnye i kulturnye aspekty*. [National Factor in the Age of Globalization. Process of Globalization: Economical, Social and Cultural Aspects]. Moskva, 2000, p. 102 – 155.
213. Nisbet, R. A. *Konservatizmas*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1993.
214. Nisbet, R.A.. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000.
215. Norvila, J. Anglijos revoliucija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. I tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
216. Nozick, R. *Anarchija, valstybė, utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
217. Parsons, T. *O strukture socialnogo dejstvija* [The Structure of Social Action]. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2002.
218. Pascal, B. *Mintys*, Vilnius: Aidai, 1997.
219. Pierson Ch. *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*. Cambridge: Polity Press, 2006.
220. Pierson, P. The new politics of the weldare state. *World politics*. 48.2 (1996) 143-179.
221. Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, p. 1998.
222. Popper, K. R. *Rinktinė*. Vilnius: Pradai, 2001.
223. Pumputis, A. *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*. Vilnius: Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 2000.
224. Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
225. Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
226. Rawls, J. *Teorija spravedlivosti* [Rawls, J. A Theory of Justice]. Novosibirsk: Izdatelstvo Novosibirskogo universitetą, 1995.
227. Rybelis A. Kantas apie žmogų konkrečiai: nuo transcendencijos prie pragmatikos. Kant, I. *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 275−282.

228. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė.* 1 dalis. Valstybė. 1 tomas. Vilnius: Pradai, 1995.

229. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė.* 2 dalis. Suverenitetas. Vilnius: Pradai, 1995.

230. Rorty, R. *Contingency, irony and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

231. Rousseau, J. J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius : Mintis, 1979.

232. Ruželytė, O. Nacionalinių junginių koncepcija. *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997, p. 127-165.

233. Sabine, G.H.; Thorson, T.L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 1999.

234. Sandel, M. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

235. Sartre, J. P. *Bytjo i nichto* [Being and Nothingness]. Moskva: Respublika, 2000.

236. Sartre, J. P. Egzistencializmas yra humanizmas. *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija.* Vilnius: Mintis, 1974, p. 439-450.

237. Sartre, J. P. *Existentialism and Human Emotions.* New York: A Division of Philosophical Library, 1957.

238. Selznick Ph, Personhood and Moral Obligation, *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 110-125.

239. Sen, A. Capability and Well-Being. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 30-53.

240. Sen, A. *The Standard of Living*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p.36.

241. Shue H. Basic Rights. *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1997, p. 341-353,

242. Spruogis, E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2004, 59 (51): 5–15.

243. Spruogis, E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis. *Jurisprudencija*. 2002, 25(17): 129–138.

244. Spruogis, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

245. Swank, D. *Global Capital, Political Institutions and Policy Change in developed Welfare* State. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

246. Sztumski, J. Zmierzch państwa opiekuńciego? *Polityka społeczna*. 1997, 1: 1–3.

247. Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius : Teisinės informacijos centras, 2005.
248. Šlapkauskas, V. Socialinės tvarkos raidos globalizacijos sąlygomis problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62): 5 – 15.
249. Taylor, Ch. Susipynę tikslai: liberalų – komunitarų ginčas. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 530–548.
250. Taylor-Gooby, P. *New Risks and Social Change. New Risks, New Welfare – the Transormation of the European Welfare State*. New York: Gambridge University Press, 2004.
251. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2003.
252. Tartilas, J. *Socialinės saugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
253. Titmuss, R. M. *The Gift Relationship*. London: Allen and Unwin, 1970.
254. *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
255. Vaičaitis V. A. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. *Justitia*, 2003, 1–2: p. 53-60.
256. Vaišvila, A. *Socialliberalizmas.* Vilnius, 1999.
257. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.
258. Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2002.
259. Vaišvila, A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė. *Jurisprudencija*. 2002, 24(16): 196–203.
260. Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
261. Venckienė, E. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2008.
262. Vosylius, J. *Lotyniški posakiai ir sentencijos*. Vilnius: Mokslas, 1981.
263. Walzer, M. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
264. Walzer, M. The Communitarian Critique of Liberalism. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 52-69.
265. Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12 (90): 15–23.

Kiti šaltiniai:

266. Ambrozaitienė D. *Tarptautinė migracija*. [interaktyvus]. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2009-06-19 [žiūrėta 2009-08-12]. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=6719>.

267. *An Introduction to Social Policy*. [interaktyvus]. Aberdeen: Robert Gordon University. [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy-/introduction/historyf.htm>.

268. Arlauskas, S. Pozityvistinė – procedūralistinė teisės samprata [interaktyvus]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009 [žiūrėta 2009-11-12]. <http://saularl.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2009/04/nuotolines-studijos-2-b.doc>.

269. Bóka, É. (2005). *The Idea of Subsidiarity in the European Federalist Thought (A historical survey)*. [interaktyvus] Budapest, 2005 [žiūrėta 2009-02-26] <www.ivan-herman.net/Eva/Past/Szubszidiaritaswpaper.pdf>

270. *Compendium of the Social Doctrine of the Church*. [interaktyvus]. Libreria Editrice Vaticana, 2004 [žiūrėta: 2009-03-25]. <http://www.vatican.-va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_en.html#PRESENTATION>.

271. Daugiau gerovės – mažiau solidarumo? [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2009 [žiūrėta 2008-07-29]. <http://www.bernardinai.-lt/index.php?url=articles%2F82757>.

272. Fjordman. Stupidity Without Borders – The Aliance of Utopias [interaktyvus]. *The Brussels Journal,* 2006-07-17 [žiūrėta 2007-12-03]. <http://www.brusselsjournal.com/node/1195>.

273. Guogis, A. Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė”* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004. [žiūrėta 2010-07-18], <http://www.lsds.-lt/documents/A.Guogis-Geroves%20valstybe_red.doc>.

274. Habermas, J. *On the way to liberal eugenics?* [interaktyvus]. San Francisco: Scibd, 2001. [žiūrėta 2010-04-24], <http://www.scribd.com/doc/-32182568/Jurgen-Habermas-On-the-Way-toLiberal-Eugenics> .

275. Juozapavičius, R. Pasitikėjimą teismais smukdo ir teisėjų nenoras pripažinti tikrovės. [interaktyvus]. Vilnius: INFOLEX, 2010 [žiūrėta: 2010-07-25]. <http://www.infolex.lt/portal/viewphoto.asp?strid=37871&eilnr=3>.

276. *Keičiama paramos politika Danijoje. Virš socialinių išmokų rojumi laikytos šalies - krizės debesys*. [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2010. [žiūrėta 2010-08-18]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-08-18-virs-socialiniu-ismoku-rojumi-laikytos-salies-krizes-debesys/49092/comments>.

277. *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. [interaktyvus]. Pilietinės visuomenės institutas, 2006 [žiūrėta 2007-12-15]. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74&id=42>.

278. *Lietuvių kalbos žodynas*. [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. <http://www.lkz.lt/startas.htm>.

279. Lietuvos mokiniai tapo didesniais individualistais. [interaktyvus]. Vilnius: UAB "Balsas.lt", 2005. [žiūrėta 2005-12-29]. <http://www.balsas.lt/-naujiena/268652/lietuvos-mokiniai-tapo-didesniais-individualistais>.

280. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. birželio 28 d. posėdžio sprendimo (protokolo Nr. 24, 2 klausimas) priedas. Valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos koncepcija. [interaktyvus]. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2010 [žiūrėta 2010-07-01]. <www.socmin.lt>.

281. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions [interaktyvus] [žiūrėta: 2009-04-01]. <http://www.europarl.europa.-eu/summits/lis1_en.htm>.

282. Maldonado, C. E. Human Rights, Solidarity and Subsidiarity: Essay toward Social Ontology. *Cultral Heritage and Contemporary Change* [interaktyvus]. Latin America, Volume V [žiūrėta 2008-04-15]. <http://216.25.45.103/book/Series05/V-5/contents.htm>.

283. Mandin, L.; Palier, B. *Politics and Social Changes. Welfare Reform and Management of Societal Change*. [interaktyvus]. University of Kent, 10 March 2005. [žiūrėta 2008-12-11]. <http://www.kent.ac.uk/wramsoc/-workingpa-pers/firstyearreports/backgroundreports/politicsandsocialchangesbackground report.pdf>.

284. Martinaitis, Ž. Specialistų poreikio prognozės bemaž bevertės. [interaktyvus] Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2004-2010 [žiūrėta 2010-06-16]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-06-16-z-martinaitis-specialistu-poreikio-prognozes-bemaz-bevertes/46344>.

285. *Naujoji pensijų kaupimo sistema*. [interaktyvus]. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003. [žiūrėta: 2006-01-09]. <http://www.pensijusistema.lt/>.

286. Nishihara H., Constitutional Meaning of the Proportionality Principle in the Face of “Surveillance State”. *VIIth Word Congress of the International Asoociation of Constitutional Law.* [interaktyvus] Athens, 2007 [žiūrėta 2010-05-06]. <http://www.enelsyn.gr/papers/w15/Paper%20by%20Prof%20Hiroshi%20Nishihara.pdf>

287. Projekto „Lietuva be atskirties ir skurdo“ (LabAS) ataskaita. [interaktyvus]. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2007 [žiūrėta 2009-02-03]. <http://www.civitas.lt/lt/?pid=86&id=56>.

288. Proportion. *The Free Dictionary*. [interaktyvus]. Farlex, Inc., 2010 [žiūrėta 2010-04-07], <http://www.thefreedictionary.com/proportion>.

289. *Quadragesimo Anno. Encyclical on Reconstruction of the Social Order His Holiness Pope Pius XI May 15, 1931.* [interaktyvus]. New Advent, 2007 [žiūrėta: 2009-03-25]. <http://www.newadvent.org/library/docs_-pi11qa.htm>.

290. Šiaudvytienė, E.. *Europos Sąjungos subsidiarumo principo paradoksai (I)* [interaktyvus] Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2009 [žiūrėta 2009-01-28]. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F90644>.

291. Šiaudvytienė, E.. *Europos Sąjungos subsidiarumo principo paradoksai (II)* [interaktyvus] Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2009 [žiūrėta 2009-01-29]. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/90693>.

292. *Švedijos premjeras skelbia centro dešiniųjų pergalę parlamento rinkimuose* [interaktyvus]. Vilnius: VšĮ „Bernardinai.lt“, 2010. [žiūrėta 2010-09-20]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-09-20-svedijos-premjeras-skelbia-centro-desiniuju-pergale-parlamento-rinkimuose/50470>.

293. *Taxation trends in the EU. EU27 tax ratio at 39.9% of GDP in 2006*. [interaktyvus]. STAT/08/92 26 June 2008 [žiūrėta 2008-12-14]. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/08/92&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

294. *Total expenditure on social protection.* [interaktyvus]. European Comission: Eurostat, 2010. [žiūrėta 2010-12-30]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/-tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1>.

295. Vaišvila, A. Teisinės ir socialinės valstybės santykis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė”* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004. [žiūrėta 2010-07-18], < http://www.lsds.lt/documents/A.VaisvilaGerovesvalstybered2.doc>

296. Valstybinis socialinis draudimas Lietuvoje - 2009. [interaktyvus]. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, 2009 [žiūrėta 2010-01-12]. <http://www.sodra.lt/-lt/naujienos/leidiniai>.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. Bieliauskaitė, J. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1): 79–94.
2. Bieliauskaitė, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 119–135.
3. Bieliauskaitė, J. Subsidiarumo principas ir jo taikymo aspektai įgyvendinant teisę į socialinę apsaugą Lietuvoje. *Įžvalgos*. 2009, 1(2): 42–55.

Bieliauskaitė, Jolanta
Šiuolaikinė socialinės teisinės valstybės samprata: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011. – 192 p.
Bibliogr.: 172–190 p.
ISBN 978-9955-19-267-1

Disertaciniame darbe išskiriama dvejopa tyrimo problematika. Visų pirma, kokiu būdu teoriškai preziumuojant žmogaus asmeninę atsakomybę už savo gerovę, valstybė išsaugo pareigą vykdyti tam tikras socialines programas. Antra, kokie XXI a. pradžios socialinės teisinės valstybės socialinės politikos teisinio reguliavimo teoriniai pagrindai bei kryptys, kur yra liberalios, žmogaus autonomiją gerbiančios valstybės kompetencijos užtikrinant socialinį asmens saugumą ribos. Šios problemos reikalauja iš naujo apibrėžti socialinės teisinės valstybės sampratą, kuri leistų numatyti ir įvertinti būtinas žmogaus socialinės saugos teisinio reguliavimo priemones.

Disertaciniame darbe šiuolaikinė socialinės teisinės valstybės samprata atskleidžiama tiriant demokratinės liberalios valstybės socialinius prioritetus, jos funkcionavimo gaires bei principus ir jų įgyvendinimo teisines priemones. Tyrimas suskirstytas į tris etapus. Pirmiausia analizuojamos valstybės socialinės politikos teisinio reguliavimo svarbiausių krypčių sąsajos su iš humanizmo principo išplaukiančiais žmogaus teisių doktrinos moraliniais pagrindais. Antra, nagrinėjami istoriniai socialinių problemų sprendimų teisinės institucionalizacijos veiksniai, jų raida ir teoriniai pagrindai, išskiriami socialinės teisinės valstybės prioritetai ir funkcionavimo gairės. Trečia, tiriamas šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės socialinių problemų sprendimų teisinės institucionalizacijos principų - subsidiarumo, solidarumo ir socialinio teisingumo - turinys ir reikšmė valstybės socialinei politikai, formuojama šių principų sistema, leidžianti įvertinti socioekonominių žmogaus teisių įgyvendinimo procesą, bei apžvelgiamos šios sistemos taikymo Lietuvoje galimybės.

There is a dual research topic distinguished in the doctoral dissertation. First of all, how the state, theoretically presuming a man's personal responsibility for his welfare, preserves its obligation to pursue certain social programmes. Secondly, what are theoretical foundations and tendencies of legal regulation of social policy of a social legal state at the beginning of XXI century and where are the limits of competence of a liberal state that respects an individual's autonomy to ensure social security of an individual. These problems require to newly define the conception of a social legal state, which would enable to set and evaluate necessary legal regulation means for an individual's social security.

In the doctoral dissertation the contemporary conception of a social legal state is revealed through the research of social priorities of a democratic liberal state, the guidelines and principles of its functioning and the legal means of their realization. The research is divided into three stages. Firstly, the connections of the main legal regulatory directions of state social policy with moral foundations of the doctrine of human rights following from the principle of humanism are analyzed. Secondly, historical factors of legal institutionalization of solutions of social problems, their development and theoretical foundations are studied, the priorities of a social legal state and its operation guidelines are distinguished. Thirdly, the contents and importance of principles of legal institutionalization of solutions of social problems in the contemporary social legal state - subsidiarity, solidarity and social justice - to the state social policy are investigated, a system of these principles, which enables to evaluate the process of realization of socioeconomic human rights is formed, and the application possibilities of this system in Lithuania are overviewed.

Jolanta Bieliauskaitė
ŠIUOLAIKINĖ SOCIALINĖS TEISINĖS VALSTYBĖS SAMPRATA
Daktaro disertacija

Maketuotoja *Janė Andriuškevičienė*
Viršelio autorė *Stanislava Narkevičiūtė*

SL 585. 2011 03 14. 12,78 leidyb. apsk. l.
Tiražas 20 egz. Užsakymas .
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Tinklalapis internete www.mruni.eu
Elektroninis paštas leidyba@mruni.eu
Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13 b, LT–09109 Vilnius
Tinklalapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt